

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. ROSENDAL
TRÆK AF
DANSKHEDENS HISTORIE
I SØNDERJYLLAND

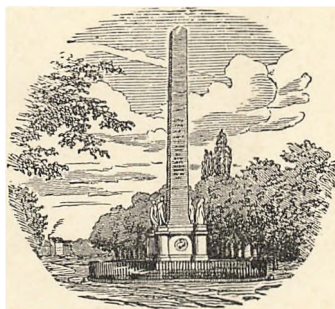
ANDEN DEL: EFTER 1864

TRÆK AF
DANSKHEDENS HISTORIE
I SØNDERJYLLAND

AF

H. ROSENDAL

ANDEN DEL: EFTER 1864

MED 1 STENTRYKT KORT OG 70 BILLEDER I TEKSTEN

VED UDVALGET FOR FOLKEOPLYSNINGS FREMME

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1912

›Folkelæsning« Nr. 299, Aargang 1912.
Pris 3 Kr. 50 Øre.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

FORORD.

MANGE vil maaske mene, at nærværende lille Bog nærmest er overflødig, efter at Dr. *Mackeprangs* fortræffelige Arbejde om samme Æmne er udkommen; og jeg har selv haft store Betænkeligheder ved at lade den komme frem. Imidlertid haaber jeg, at Læserne uagtet det meget deri, der er laant fra Dr. *Mackeprangs* Bog, vil finde dem saa forskellige, at de nok kan bruges Side om Side.

Af andre Hjælpemidler, jeg ved Siden af Blade og mundtlige Meddelelser har benyttet ved Udarbejdelsen, maa jeg med særlig Tak fremhæve »*Sønderjydske Aarbøger*« og *Frants v. Jessens* »*Haandbog*«.

Navnefortegnelserne er udarbejdede af Lærer ved Grundtvigs Højskole, *Chr. Hauch*.

Grundtvigs Højskole i Juni 1912.

H. Rosendal.

RETTELSE.

Side 323 Linie 11 f. o. udgaar Ordet »ikke«. Der skal
altsaa læses: » . . . . de selvstændige Grundejere, der er
regnet med o. s. v. «.

I.

De første Aar under Preussen.

NAAR Preussen i 1864 paaførte Danmark Krig, var det sikkert for at erobre Hertugdømmerne eller i alt Fald Holsten og Sydslesvig, og naar Østerrig lod sig slæbe med paa dette Krigstog, var det lige saa sikkert, for at Preussen ikke derved skulde faa den Fremgang i Magt og Anseelse i Tyskland, der kunde gøre det til den ledende Magt i Forbunds-dagen. Det var derfor at vente, at saa snart Krigen var forbi, vilde der blive endog store Vanskeligheder i Anledning af Byttets Deling.

Østerrig begunstigede nu aabenlyst den augustenborgske Tronkræver »Hertug *Frederik VIII*«, medens Preussen beredte sig til at tage Hertugdømmerne som sit eget Bytte. I Begyndelsen syntes dog Kong Wilhelm at ville godkende Augustenborgerens Arveret, og man forhandlede med ham om Vilkaarene for hans »Tronbestigelse«.

De Vilkaar, *Bismarck* stillede, var imidlertid af den Art, at det er let forstaaeligt, at Hertugen nægtede at gaa ind paa dem. Hans Hær og Flaade skulde indlemmes i den preussiske og aflægge Troskabsed til Kongen af Preussen. Dette forbeholdt sig desuden

Dybbøl, Sønderborg og Kiel. Desuden skulde Post- og Jærnbanevæsen under preussisk Styrelse, og Hertugdømmerne indlemmes i det preussiske Toldforbund.

Da Hertugen nægtede at gaa ind paa disse ydmygende Vilkaar, var Bismarck ubarmhjerterig nok til at minde ham om Faderens Afkald i 1852; og nogen Tid efter lod han Preussens »Kronjurister« undersøge Spørgsmaalet om Arveretten til Hertugdømmerne. Disse kom med 17 Stemmer mod 1 til det Resultat, at Prinsen af Augustenborg ingen Arveret havde, men at denne efter Frederik VII's Død retmæssig tilfaldt Kong Kristian IX, og at Hertugdømmerne derfor nu i Henhold til Freden i Wien med Ret tilhørte de to Erobrere.

Uden Hensyn til, at dette stod i skærende Modstrid med, hvad Preussen havde gjort gældende paa Konferencen i London, og hvad Østerrig nu arbejdede for, offentliggjorde den preussiske Regering Kronjuristernes Kendelse, og dette Skridt øgede Spliden mellem de to Magter.

Allerede en Maanedes Tid før Offentliggørelsen havde disse i Gastein sluttet en Overenskomst om, at indtil videre skulde Hertugdømmerne være Fælleseje, saaledes, at Preussen skulde styre Sønderjylland samt Havnen ved Kiel, og Østerrig Holsten. Lauenborg blev for en Pengegodtgørelse overladt til Preussen.

Denne Ordning vakte den største Forbitrelse hos de gamle Slesvigholstenere, der nu saa deres Forhaabninger om et Slesvig-Holsten under Augustenborgerne vakle; de danske Sønderjyder fik derimod mere Mod under den øjensynlige Splid mellem Sejerherrerne.

Vel forbød den preussiske Styrelse Brugen af danske Flag og Kokarder og Afsyngelse af »op-

hidsende« Sange; men den foretog sig intet i Anledning af et stort Tog til København, som fandt Sted i September 1865, hvorved 2000 Mænd og Kvinder fra Sønderjylland gæstede deres gamle Hovedstad og fik den hjerteligste Modtagelse. Dette Tog var maa-ske til større Opmuntring og Trøst for Værterne end for Gæsterne, der ved deres Frejdighed og Tro til Fremtiden rev Værterne med sig. Dette fandt sit Udtryk i *Hostrups* ypperlige Velkomstsang, hvori han vel siger:

»Ak, Sangen har forstummet brat,
 hvor før saa liflig drømtes;
 den frøs ihjel den Vinternat,
 da Danevirke rømtes,

men tilføjer:

»Men nu, vi eder se paany,
 skønt kort er Mødestunden,
 da er det som i Morgengry,
 da røres det i Lunden;
 hver lille Fugl da føler godt,
 at dømt er Mørkets Rige
 og halvt i Drømme kvidrer smaat
 om Dagen, der vil stige.«

Mod Deltagerne i dette Tog foretog, som sagt, Magthaverne intet; og de foer i det mindste lige saa stærkt frem mod slesvigholstenske Tilkendegivelser som mod danske. »De Kyllinger, vi selv har udklækket, maa vi selv dreje Halsen om paa«, skal Bismarck have sagt.

Til Guvernør i Sønderjylland havde Preussen udnævnt General *Manteuffel*, en stiv konservativ Mand, der nærede dyb Uvilje mod den slesvigholstenske Bevægelse og med haard Haand undertrykte alle Demonstrationer i den Retning. Han afskedigede en Del

augustenborgsk-sindede Embedsmænd, som var udnævnte under Krigen, da man havde Brug for dem. De Danske var imidlertid lige saa lidt glade ved ham som Slesvigholstenerne; thi han forsikrede dem i sit kraftige Sprog, at før der skulde blive afstaaet noget af Sønderjylland til Danmark, skulde han dække syv Fod af dets Jord med sin Krop, en Forsikring, han endog gentog i noget forandret Form, efter at Bismarck af Hensyn til sine Forsikringer overfor Kejser Napoleon havde bedt ham om at lade være dermed.

Under disse Omstændigheder mente en af de ledende Slesvigholstenerne, *Andr. Hansen (Grumby)*, der tidligere saavel i Stænderforsamlingen som i Rigsraadet havde gjort den danske Sag den Fortræd, han kunde, at han mulig kunde faa ledende danske Mænd med sig til en Indsigelse mod Preussens Planer. Han søgte derfor Forbindelse med sine gamle Modstandere fra Stændersalen: H. Krüger, Kammerraaderne Juhl og Møller, Raadmand Bahnsen og maaske flere, og bad dem virke for, at Stænderforsamlingen blev indkaldt, og at en kraftig Modstand blev rejst mod Preussens Planer. Til Gengæld vilde saa han og hans Venner gøre de Danske i Nordslesvig forskellige Indrømmelser, uden at han dog gjorde nogen Rede for, hvori disse skulde bestaa. De danske Stændermænd havde ingen Lyst til at indlade sig videre med ham, og Sagen faldt da til Jorden.

Det viste sig ogsaa snart, hvor rodløs den slesvigholstenske Bevægelse egentlig var; thi inden ret mange Aar var gaaet, havde de fleste af dens Mænd fundet sig til Rette som Preussere. Allerede i Januar 1866 indsendte »Ridderskabet« under *Carl Scheel-Plessens* Ledelse en Adresse til Bismarck, hvori det udtaler, at det kun i »Fædrelandets« Forening med Preussen

kan se dets Vel og Held. Og det bryder Staven over de »Agitationer, hvis udtalte Formaal fremtræder som en saavel retslig som moralsk Umulighed«, 3: Bestræbelser for et Slesvig-Holsten under Augustenborgeren. — Efter Ridderskabet fulgte Tid efter anden de fleste andre Slesvigholstenere; Partiet begik Selvmord.

Men medens det gik saaledes i Sønderjylland, hvor Manteuffel endog satte Tugthusstraf for at virke for Augustenborgeren, lod Østerrigs Statholder i Holsten Feltmarskal *Gablenz*, alle slesvigholstenske Tilkendegivelser have frit Løb. Augustenborgeren hyldedes her atter og atter. Herover blev Bismarck vred og aabnede en heftig Notekrig mod Østerrig, hvori han bittert klagede over, at revolutionære Tendenser drev frit Spil i Holsten under den østerrigske Dobbeltørns Beskyttelse.

Gablenz besvarede Bismarcks Klager med at indkalde den holstenske Stænderforsamling, hvorfra han ventede Udtalelser mod Preussen og for Augustenborgeren. Dette erklærede Preussen for et Brud paa Overenskomsten i Gastein og lod sine Tropper gaa ind i Holsten, der saa blev rømmet af Østerrigerne, med hvem Augustenborgeren fulgte. Preussen tog derefter Holsten i Besiddelse og udnævnte *C. Scheel-Plessen* til Regeringspræsident (1866—79) i Hertugdømmerne, der nu betragtedes som en preussisk Provins, uagtet dette endnu ikke blev ligefrem udtalt.

Det kom saa derefter i 1866 til den kortvarige, men blodige Krig, hvori Østerrig led et afgørende Nederlag og maatte finde sig i at blive udelukket af det tyske Forbund og i at afstaa sin Del i Hertugdømmerne til Preussen samt Venedig til Italien. Men ved Frankrigs Mægling eller Indblanding maatte Preussen finde sig i at gaa ind paa, at dets Indflydelse

i Tyskland skulde begrænses af Mainlinjen, og at Fredstraktatens § 5 kom til at lyde saaledes:

»Hans Majestæt Kejseren af Østerrig overdrager Hans Majestæt Kongen af Preussen alle sine i Wien-freden af 30. Oktober 1864 erhvervede Rettigheder til Hertugdømmerne Holsten og Slesvig, *dog saaledes, at Befolkningen i de nordlige Distrikter af Slesvig skal afstaas til Danmark, naar den ved en fri Afstemning tilkendegiver Ønsket om at blive forenet med Danmark.*«

Det er ikke godt at vide, om det nogen Sinde har været Preussens Mening at holde det Løfte, det her gav. Bismarck sagde kort efter (20. December 1866) i den preussiske Landdag, at han altid havde været af den Mening, at en Befolkning, som utvivlsomt og til Stadighed lægger for Dagen, at den ikke vil være preussisk eller tysk, men tværtimod, at den vil tilhøre en Nabostat af samme Nationalitet, ikke bliver nogen Styrkelse for den Magt, som den stræber at skille sig fra. Men han føjede til, at den ubestemte Affattelse af Paragraffen gav Regeringen en vis Frihed i Udførelsen; og han lod det preussiske Regeringsorgan »Norddeutsche allgemeine Zeitung« skrive, at Afstemningen ikke kunde finde Sted, før Befolkningen havde lært det tyske Herredømme at kende. Derfor skulde Sønderjylland først indlemmes i Preussen og nyde godt af dets Forfatning. Dette skete da den 12. Januar 1867. Preusserne havde maaske samme Opfattelse af Stillingen som mange danske Sønderjyder: at Hjemmetyskerne var saa forbitrede paa dem, at de havde stemt for Tilbagevenden til Danmark; og derfor vilde de saa meget nødigere opfylde deres Løfter.

Nordslesvigerne troede imidlertid paa, at Preussens højtidelige Løfte vilde blive opfyldt, og derfor

benyttede de i stor Udstrækning den Ret, Freden i Wien havde givet dem til i Tiden fra 16. November 1864 til 16. November 1870 at vælge mellem at være preussiske eller danske Undersaatler, idet de »opterede« for Danmark, d. v. s. afgav en Erklæring om at ville vedblive at være danske Undersaatler. Det er altsaa de saakaldte »Optanter«, hvis Forhold senere skulde volde saa mange Vanskeligheder. Navnlig valgte mange unge det danske Undersaatsforhold for at undgaa den preussiske Militærtjeneste. Naar Afstemningen dog kom inden ret længe, vilde de ikke sværge til en fremmed Fane.

Desuden førte denne Paragraf til, at Sønderjydernes Kamp i en Aarrække udelukkende førtes med dens Opfyldelse for Øje, altsaa paa et statsretligt Grundlag, at deres Talsmænd i de lovgivende Forsamlinger egentlig i alt væsentligt indskrænkede sig til at kræve den opfyldt og kun gjorde Indsigelse mod ethvert Skridt, der syntes dem at hindre eller forhale dens Udførelse.

For saa vidt har den været til Skade for Sønderjyderne; men det er jo paa den anden Side rimeligt, at de uden den og uden det Retsgrundlag og det Haab, den gav dem, ikke saa kraftigt havde kunnet føre den Kamp for deres folkelige Ejendommelighed, som de nu i saa mange Aar har ført. Skuffelserne har nu hærdet, og Uretten ildnet dem.

Tilværelsen af § 5 gjorde det bl. a. muligt for Sønderjyderne paa forskellig Maade at udtale og derved fæstne deres Haab om Genforening med Danmark. Paragraffen fremkaldte saaledes et stort Tog af 47 fremragende Mænd til Berlin for at takke Kongen for Løftet. De blev ikke modtaget af ham, men den Adresse, de vilde have overrakt ham, blev efter deres Hjemkomst underskrevet af 17000 selvstændige Mænd i Nordslesvig og overgivet til det preussiske Deputeret-

kammer. Den store Deputation saavel som Adressen vakte Opmærksomhed for Sagen baade i og udenfor Danmark og Tyskland.

Og § 5 gjorde det ligeledes muligt, at 2000 Delegerne i et Møde i Haderslev den 16. September 1866 kunde raabe et Leve for Kongen af Preussen med Tak for hans højsindede Tilsagn og med Ønske om, at det snart maatte blive opfyldt, samt sende et Telegram til Bismarck med Opfordring til at bringe dette til Kongens Kundskab.

Siden søgte man gennem en Adresse til Kongen med 27473 Underskrifter at udtale Ønsket for ham selv; men Kongen vilde ikke modtage den.

I Aaret 1867 saa det dog et Øjeblik ud, som om Preussen havde i Sinde at opfylde sine Forpligtelser. Der var Tale om en europæisk Konference angaaende Luxemburgs Stilling, og Bismarck ønskede ikke, at Sagen om § 5 skulde frem paa denne. Derfor indledede han Forhandling med Danmark om »Garantier« for de Tyskere, der mulig maatte blive afstaaede til Danmark ved en Afstemning. Han forlangte for det første de personlige Rettigheder for de afstaaede, der i vor Grundlovs 8de Afsnit er hjemlet alle danske Statsborgere, saa det havde den danske Udenrigsminister (Grev Frijs) let ved at gaa ind paa. Dernæst forlangte han Ligeberettigelse for dansk og tysk Sprog i Rettergangen, hvilket man ogsaa var villig til at indrømme. Endelig vilde han have fastslaaet, at Kirke- og Skolesprog skulde være, som det var før 1846, at altsaa alle højere Skoler og Seminarier skulde være tyske, og at der skulde prædikes Tysk i alle Købstæderne og i alle Landsogne Syd for Bov. Dette var naturligvis uantageligt; men den danske Regering erklærede sig villig til i Købstæderne og de nævnte

Landsogne at indrette baade danske og tyske Skoler, staaende paa lige Fod med hinanden, og at lade holde baade dansk og tysk Gudstjeneste samt at lade kirkelige Handlinger blive udførte i det Sprog, vedkommende forlangte. Alle disse Indrømmelser gjordes dog under den Forudsætning, at der blev fastsat en virkelig national Grænse; men Preussen erklærede, at det kun vilde afstaa Haderslev Amt, og saa døde Forhandlingerne hen.

Mens disse Forhandlinger stod paa, undlod de Danskes Talsmand i den nordtyske Rigsdag, *Hans Krüger*, efter den danske Regerings Anmodning at bringe Sagen under Omtale i Rigsdagen, for at det ikke skulde faa Udseende af, at der blev øvet et Tryk paa den preussiske Regering, og denne deraf tage Anledning til at afbryde Forhandlingerne og dog staa »ren« i Europas Øjne.

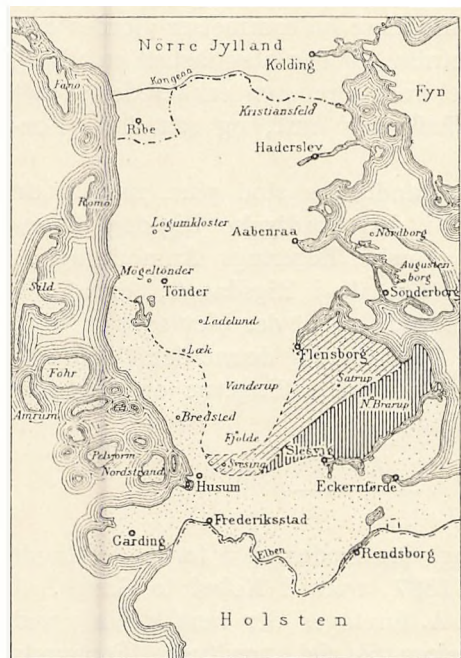

Den Afstemning, Pragfredens § 5 forlangte, fandt i Grunden Sted i 1867, oven i Købet to Gange. I Januar Maaned d. A. foretoges der nemlig Valg ved almindelig Afstemning til det nordtyske Forbunds grundlovgivende Forsamling, og i August, ligeledes med almindelig Valgret, til den nordtyske Rigsdag. Og begge Gange blev Grænsen for det danske Sindelag og for Ønsket om at komme tilbage til Danmark trukket sønden om *Flensborg* over *Hanved*, *Medelby*, *Burkal* og *Tønder* til *Højer*; ja der fandtes endog Syd for denne Grænse en lille dansk Enklave (*Karlum*), ikke at tale om anselige danske Mindretal. Endog Købstæderne holdt deres danske Flertal. I Haderslev afgaves 918 danske mod 645 tyske Stemmer, i Aaben-

raa 516 mod 471, i Sønderborg 510 mod 265, i Flensborg 1836 mod 1648. Ialt ved første Valg for hele Sønderjylland 27488 danske mod 39593 tyske Stemmer ;

ved det andet 25598 danske mod 24664 tyske. — Ved det første Valg satte de Danske, uagtet de var i Mindretal, 2 Kandidater igennem mod 2 tyske; ved det andet, hvor de var i Flertal, kun 1 mod 3 tyske.

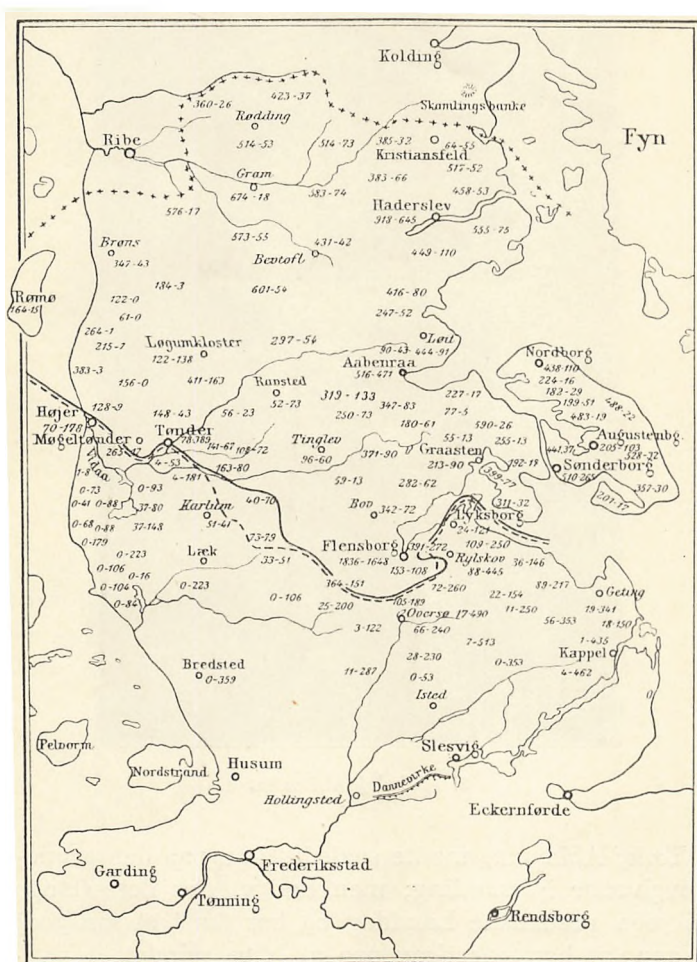
I Mellemtiden havde Tyskerne nemlig dyrket den Videnskab, man har kaldt Valggeometri, og lagt Als og Sundved sammen med Haderslev Amt, men i Stedet for lagt Aabenraa Amt, der havde et større tysk Mindretal, sammen med Flensborg Amt, hvorved denne Kreds fik et, om end kne-

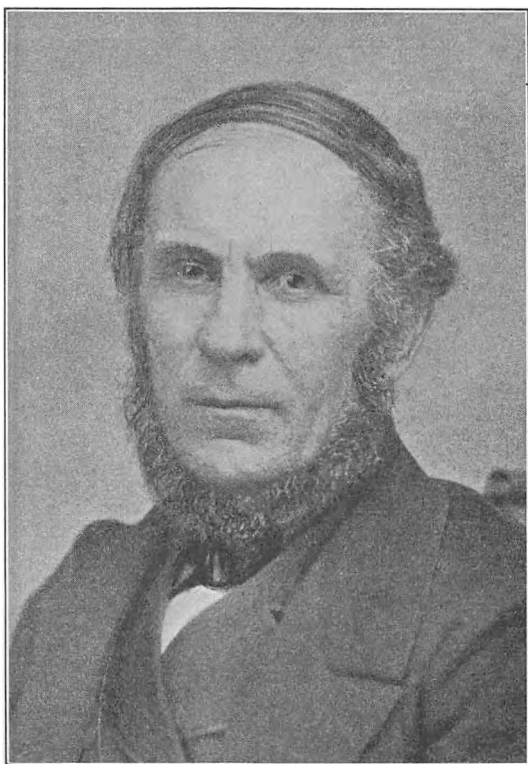
1. Sprogforholdene 1864.

hent, tysk Flertal i August.

Den første Rigsdagsmand for Flensborgkredsen,

2. Kort over Afstemningerne 1867 i Nordslesvig. Det første Tal betyder danske Stemmer, det andet tyske Stemmer.

3. Nikolaj Ahlmann.

Nikolaj Ahlmann, mødte saaledes kun paa den grundlovgivende Forsamling; men han valgtes flere Gange til den preussiske Landdag og har faaet et saa godt Navn, at han har Krav paa at blive mindet.

Nikolaj Ahlmann hører til en gammel alsisk Slægt og blev født i Sønderborg den 17. November 1809. Faderen var Skibsfører og en jævnt velstaaende Mand. Efter at Sønnen havde gennemgaaet Byens offentlige

Skole, der dengang var tysk, lærte han Landvæsen paa sin Fødeø, var siden Forpagter paa Lolland og Godsejer i Skaane, indtil han 1857 købte Verthemine paa Als, en Gaard, der tidligere havde tilhørt Hertugen af Augustenborg. Denne bortforpagtede han siden og boede dels i Augustenborg og dels paa Sønderborg Ladegaard, til han 1875, efter at have overdraget Verthemine til sin Søn, flyttede til København, hvor han døde den 12. Februar 1890.

Ahlmann var en meget hjertelig, men en meget stille og tilbageholden Mand, der mindst af alt tænkte paa at komme til at høre til de ledende. Men da der paa Als var begyndt en livlig dansk Bevægelse, uden at de gode Mænd, der var med i den, tiltroede sig Førerevner, fæstede man Øjet paa Ahlmann. Han valgtes saaledes til Ordfører for den 47 Mands Deputation, der i August 1866 drog til Berlin for at takke Kong Wilhelm for Pragfredens § 5. De blev, som fortalt, ikke modtaget, men Ahlmanns Navn var nu kommet frem, og den 12. Februar 1867 valgtes han i Flensborg-Kredsen til Medlem af den grundlovgivende nordtyske Rigsforsamling; han fik ialt 9927 Stemmer, og hans tyske Modkandidater tilsammen 9610 Stemmer.

I den grundlovgivende nordtyske Rigsforsamling stod Ahlmann trofast ved Siden af Krüger, der var valgt i Haderslev-Aabenraa-Kredsen (med 15023 St. mod 3702). Efter Krügers Hovedforedrag den 18. Marts 1867 talte han klart og varmt. Prag-Traktaten var, sagde han, ikke i Samklang med Forfatningsudkastet, fordi Nordslesvigs Grænser ikke er bestemte. Bismarck havde sagt, at Prag-Traktaten ikke gav Nordslesvigerne nogen Ret; men naar en saadan Overenskomst sluttes mellem to store Magter, saa faar de, den berører, Ud-

sigt til at nyde en Ret, og denne Ret troede Nordslesvigerne, de skulde nyde. De har aflagt klare Vidnesbyrd om deres Nationalitet ved den af 17000 Slesvigere underskrevne Adresse, der er sendt til Landdag og Rigsdag, ved at det værnepligtige Mandskab i Massevis udvandrer for at aftjene deres Værnepligt i deres gamle Fædreland og endelig ved Valgene til denne Rigsdag, der viser, at Halvdelen af Slesvig er dansk. Han tror ikke, at det kan være Regeringen ubehageligt at høre det Vidnesbyrd, at Nordslesvigerne alle nærer det Ønske at træde i det naturlige Forhold til Danmark og slippe ud af det øjeblikkelige Forhold til Tyskland. Slesvigerne kan appellere til det tyske Folks Retfærdighedsfølelse; det er selvmodsigende at holde Nationalitetens Fane højt og ordne sig efter den, naar man ikke vil følge samme Grundsætning overfor smaa Nabolande. Danmark er vel ydmyget, men han tror dog, at det er godt at have sin Nabo til Ven, selv om han er svag. Tusinder af Tyskere har fundet deres Udkomme, haft Fremgang og faaet Æresposter i Danmark; og den Vej staar dem kun aaben, naar Tyskland viser Retfærdighed mod Danmark. Tyskland skulde betænke, hvad det selv for Aartier siden har lidt under Fremmedherredømmet.

Ogsaa ved Værnepligtslovens Behandling tog Ahlmann Ordet og talte for at afskaffe Værnepligten i Nordslesvig, til de 6 Aar var gaaet, som Wienfreden indrømmer dem til at vælge deres Undersaatsforhold. Forslaget blev naturligvis forkastet.

Ahlmann talte bedre Tysk end Krüger og stod vel ogsaa over ham i politisk Indsigt og almindelig Dannelse. Det er ham, der har formet det bekendte Løsen: »Vi er Danske, vi vil forblive Danske, vi vil behandles som Danske, og det efter Folkerettens For-

skrifter.« Men Krüger havde større Ihærdighed og Tro til Sagen end Ahlmann. Som de var, udfyldte de hinanden ypperligt.

Til den preussiske Landdag valgtes Ahlmann gentagne Gange sammen med Krüger; men da Landdagsmænd skal aflægge Ed paa Forfatningen, hvad de ikke vilde, kom de aldrig til at deltage i Forhandlingerne. De mødte kun for at betone Nordslesvigs uafgjorte Stilling og for at kræve § 5 opfyldt.

Denne Fremgangsmaade blev billiget af Nordslesvigs Befolkning, der skænkede Ahlmann et Sølv-drikkehorn og Krüger en smuk Sølvopsats. Iøvrigt arbejdedes der i Aarene til 1870 nærmest med Adresser til Landdag og Rigsdag, med Oprettelse af private Skoler (Realskoler og Højskoler) og efter Indførelsen af den preussiske Forfatning, der gav nogen Pressefrihed, gennem Pressen, idet man fik de standsede dansksindede Blade i Gang igen. Den dansksindede »Flensburger-Zeitung« genopstod endog som »Flensborg Avis«.

Saa kom 1870. Med Frankrigs Nederlag brast mange Forhaabninger, ogsaa vort Haab om en snarlig Udfrielse for Sønderjylland. Det blev klart, at Sønderjyderne nu vilde blive sat paa en lang og haard Taalmodsprøve, og paa at udholde den maatte de indrette sig.

For det første maatte Udvandringen, der før og under den fransk-tyske Krig havde været meget stærk, standses, da der ellers vilde blive betænkelige Huller i Vælgerlisterne. Saadanne viste sig allerede ved Rigsdagsvalget 1871, da det danske Stemmetail var gaaet ned til 21563 (det tyske var iøvrigt endnu lavere:

21193). — For det andet maatte der gøres noget for at ordne de saakaldte »Optanters« Forhold, der i det hele var meget uklar, og mange af dem havde endog en Straf for at være »deserterede« hængende over Hovedet. Om Optanterne og deres Vilkaar vil der senere blive fortalt.

I denne Anledning udnævntes en dansk-tysk Kommission (Stiftamtmand Dahlstrøm og Oberst Fallesen — General Blumenthal og Landraad Krupka), der i November 1871 traadte sammen i Aabenraa og efter et Par Maaneders Arbejde kom til det Resultat, at 213 af de Personer, der var udvandret, da Preussen mobiliserede sin Hær mod Frankrig, maatte regnes for danske Undersaatter og 316 for preussiske; de skulde dog ikke straffes som Desertører, men kun for at have unddraget sig Kontrollforsamlingerne; omtrent 500 havde opteret (afgivet Erklæring om at ville gaa til Danmark), efter at de var indkaldt til Krigstjeneste; de var efter preussisk Tankegang egentlig strafskyldige, men fik »af Mildhed og ifølge Allerhøjeste Naade« Lov til at bo i Sønderjylland som danske Undersaatter, og de havde hverken politisk eller kommunal Stemmeret og kunde udvises, saa snart de »faldt til Besvær«.

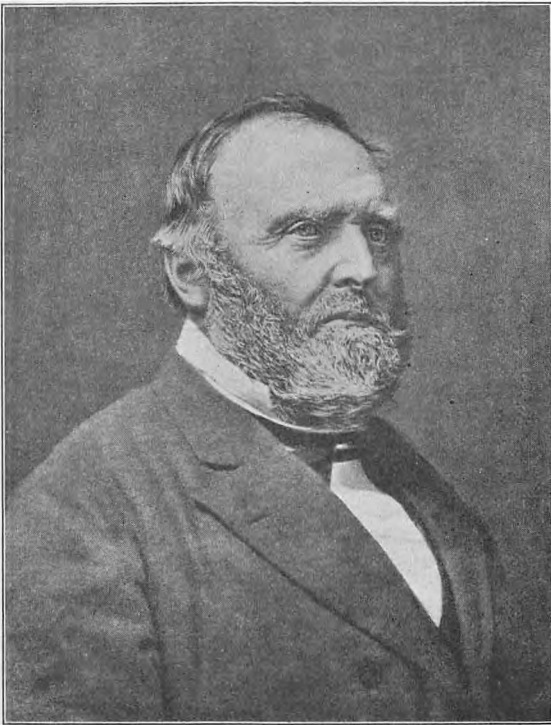
II.

Hans Krügers sidste Aar.

INDTIL sin Død den 27. August 1881 blev *Hans Krüger* stadig valgt baade til Rigsdagsmand og Landdagsmand for 1ste Kreds, uagtet der hos mange var opstaaet Tvivl om Hensigtsmæssigheden af hans Standpunkt med Hensyn til Landdagen. Der blev han nemlig hele Tiden ved, som han havde begyndt, at nægte at aflægge Ed paa den preussiske Forfatning, hvoraf jo saa fulgte, at han ikke kunde indtage sit Sæde i Landdagen; og da den anden Landdagsmand — indtil 1875 Ahlmann, men siden Hans Lassen fra Lysabild — ikke mente at kunne stille sig anderledes end Krüger, havde den danske Sag ingen Talsmand i Landdagen, saa længe denne »Protest-Politik« fastholdtes. Man mente, at de tomme Stole talte med mere Virkning end den største Veltalenhed vilde kunne, uden at lægge Vægt paa, at Sagen stod i Fare for at ties ihjel, naar Rigsdagen stadig skød sig ind under, at den vedrørte et indre preussisk Anliggende og derfor henviste den til Landdagen, hvor de danske Medlemmer ikke mødte.

Hans Krüger havde alle sine Dage en uryggelig Tro til sin Sags Fremtid, og denne Tro forstod han

4. Hans Andersen Krüger.

i høj Grad at bibringe sine nærmeste Landsmænd. Og hans Optræden i Rigsdagen kunde tit være af megen Virkning. Som Eksempel kan nævnes, at da man i Rigsdagen behandlede en ny Straffelov, stillede han til Paragrafen om Gudsbespottelse et Ændringsforslag, der gik ud paa, at den, der medvirker til, at en Traktat, som er afsluttet i den treenige Guds Navn, ikke opfyldes, gør sig skyldig i Gudsbespottelse. Efterretningen om dette Ændringsforslag virkede saa

ubehageligt, at man tilbød ham en Forhandling med Rigskansleren om hans »Sag«, hvis han vilde lade være med at stille Forslaget; men han sagde Nej og tilføjede, at han for det Tilfælde, det skulde blive forkastet, vilde stille det subsidiære Forslag: »Gudsbespottelse er tilladt i det tyske Rige«.

Bismarck selv havde en Slags Agtelse for ham, hvorom han ved Lejlighed har fortalt et Træk. Den 21. Juni 1873 havde han faaet Indbydelse til et af Bismarcks store Aftenselskaber for Rigsdagsmænd, og efter fleres Opfordring havde han besluttet at gaa derhen. Han havde købt sig nye pæne Klæder, styrket sit Mod ved en Flaske Champagne og tog saa hen til Rigskanslerens Hus.

Gæsterne, hvoraf der var i Hundredevis, stillede sig op i to Rækker, saa Bismarck kunde gaa ned imellem dem, hilsende og samtalende til begge Sider. Da han standsede ved Krüger, spidsede alle tilstedeværende Øren, og det var helt mærkelige Ord, de lik at høre. Ministeren sagde nemlig til Krüger: »Det glæder mig meget at se Dem her i mit Hus som Gæst, og jeg benytter den Lejlighed, De har givet mig, til at bevidne Dem min Anerkendelse for den Energi, Iver og Dygtighed, hvormed De forsvarer Deres vanskelige Sag her i Rigsdagen. De kæmper alene for Deres Sag og danner altsaa et Parti for Dem selv her i Rigsdagen, hvorfor jeg holder det for min Pligt at klare Dem mit Standpunkt til Deres parlamentariske Optræden. Det gør mig da inderlig ondt, at jeg ikke formaar at give Dem, der staar saa ene her, en trøstelig Efterretning med hjem, hvormed De kunde glæde Deres Vælgere. Jeg udtaler det aabent og ærligt, at der for Tiden ikke er nogen Ud-sigt til, at Deres Sag kan blive afgjort. Dette maa De

ikke forstaa saaledes, som der ikke var nogen Mulighed for, at Spørgsmaalet senere kunde blive ordnet, men naar og hvorledes er jeg ikke i Stand til at sige Dem. Selv med den bedste Vilje er jeg ikke i Stand til at bringe denne Sag ud af Verden. Bag ved mig staar 41 Millioner, til hvis Ønsker jeg ogsaa er nødt til at tage Hensyn. De maa heller ikke glemme, at ogsaa Polakkerne kommer med nationale Fordringer«.

Krüger svarede, at denne Meddelelse var meget nedslaaende og sørgelig; men naar saa var, at ingen Forandring kunde ske, maatte Nordslesvigerne kunne kræve en klar Ordning af deres statsretlige Stilling. Dette, erklærede Bismarck, kunde han ikke svare paa, hvorpaa Krüger udtalte, at hele hans Virksomhed i den tyske Rigsdag maatte dreje sig om hans Vælgeres Ret til efter Pragfredens § 5 at blive givet tilbage til Danmark. Hertil sagde Bismarck: »Ja, De har Ret; jeg deler ganske Deres Opfattelse. Jeg gentager det, De har Ret. Hold kun ud, bliv ved som hidtil. De skal ikke afholde Dem fra at rette de allervanskeligste Spørgsmaal til mig, endnu vanskeligere, end De hidtil har fremsat. Og dog vil jeg ikke kunne svare Dem. Men De har ikke alene Ret; De skylder ogsaa Deres Vælgere at røgte deres Tarv saaledes, som De hidtil har gjort. De kender Deres Skyldighed, og det lover jeg Dem, at om De end optræder aldrig saa skarpt, skal jeg ingen Sinde tage Dem det ilde op. De er mig til enhver Tid velkommen.«

Da Bismarck senere blev krævet til Regnskab for disse Ord, paastod han, at Krüger ikke havde forstaaet ham ret.

Sin egentlig store Dag i den tyske Rigsdag havde

Krüger vel nærmest den 19. April 1877, da han havde stillet og ved Centrums Hjælp fik under Forhandling følgende Forslag:

»Rigskansleren opfordres og bemyndiges til straks at træffe Foranstaltninger til, at den Ret til fri Afstemning, der ved Pragfredens § 5 er tilstaaet de nordlige Distrikter af Slesvig om deres statsretlige Forbindelse, snarest muligt træder i Kraft.«

Af Krügers Tale, hans sidste store Tale i den tyske Rigsdag, kan fremhæves, at han først paa-pegede, at et lignende Forslag var fremsat i Landdagen¹⁾ uden at blive vedtaget. Han fremsatte det nu i Rigsdagen ikke alene for at varetage sine Vælgers Tarv, men ogsaa, fordi han med Rette turde paastaa, at Rigsdagen ikke alene varetager Preussens, men alle tyske Staters Tarv, og fordi Følgerne af, hvad f. Eks. Preussen gør eller lader, vedkommer og kan ramme hele det tyske Rige.

Preussen og Østerrig havde imod al historisk og juridisk Ret frataget Danmark Hertugdømmerne. Men de havde gjort det i »Nationalitetsprincipets« Navn og derved naaet en Slags europæisk Godkendelse af deres Færd.

Imidlertid var Nordslesvig helt dansk, og den almindelige Retfærdighedsfølelse rejser sig mod enhver saadan Erobring, der sker mod Befolkningens Vilje. — Til Værn for den danske Folkestammes Frihed blev da § 5 indsat i Pragfreden. Da der ikke var fastslaaet nogen Tid for dens Udførelse, kunde denne

¹⁾ Hans Lassen fra Lysabild, der var valgt til Landdagen i Stedet for Ahlmann, havde med Støtte af Centrum og Polakkerne faaet Spørgsmaalet frem, og det fik endog 47 Stemmer for sig.

udsættes, indtil der forelaa uomstødelige Beviser for, hvor Grænsen var, indenfor hvilken den danske Folkestamme var overvejende. Disse Beviser foreligger nu ved de gentagne Valg og de Adresser, der er indsendt, og det er baade unyttigt og uværdigt at udsætte Afgørelsen længere.

Men den preussiske Regering har ikke alene undladt at opfylde sin Forpligtelse; den har tillige brugt Tiden efter Indlemmelsen til at forsøge at gøre Danskerne til Tyskere. Alt hvad Indbyggerne har gjort for at værne deres folkelige Ejendommelighed, er blevet ivrig modarbejdet af Embedsmændene, og mangen Gang er de blevet straffet derfor, hvilket giver en underlig Forestilling om Lov og Ret. Højtstillede Embedsmænd har endog misbrugt deres Stilling til aabenlyst at haane Indbyggernes Tro paa Preussens Ærlighed og i Ord og Gerning regnet § 5 for ugyldig. Skønt Loven truer hver den med streng Straf, der aabenlyst arbejder for at gøre Regeringen foragtelig.

Der er Vidnesbyrd nok om, at den nuværende preussiske Styrelse ikke vil udføre § 5, skønt den aldrig aabenbart har erklæret den ugyldig, ja endog under Striden angaaende Luxemburg gjorde Mine til at gøre indledende Skridt i den Retning og for et Skins Skyld gav sig til at underhandle med Danmark. Overfor den danske Befolkning optræder den nuværende Regering som en ren Voldsmagt, der truer denne Folkestammes Tilværelse og derved maa vække Uro og Frygt ogsaa hos andre Nabofolk. Som Historien tydelig lærer, kan en saadan Adfærd hverken være heldig for Preussen eller for det samlede tyske Rige. Den kan i det højeste smigre for et farligt Overmod. Riget, der kalder sig et Fredens Rige, kan umuligt billige dette, der gør det mistænkt for magt-

syge Hensigter og vækker Tvivl om Ærligheden af dets saa betonedede Fredskærlighed. Og selv om det nuværende Preussens aabenlyse Traktatkrænkelse ikke hidtil har haft Følger, saa skjuler den i sig Spiren til Forviklinger og medfører Farer, saa snart det under de vældige Rustninger sukkende Europa kræver faste og sunde Forhold og overalt kræver en ærlig Udførelse af indgaaede Traktater.

En frivillig og ærlig Udførelse af § 5 vilde blive til Ære for det mægtige Tyskland, hvorimod en Udførelse efter andre Magters Paabud vilde føles som en bitter Ydmygelse og Krænkelse for det tyske Folk. For denne maa det kræve sig skaanet af sin Regering og sine Talsmænd paa Tinge.

Det samlede Tyskland har sat sig den Opgave at værgе og fremme Europas Fred; og det tyske Folk, som har maattet bringe store Ofre, trænger til Fred. Billiger det da gennem sine Tingmænd Traktatkrænkelse og Undertrykkelse af en anden Folkestamme, uagtet det selv har samlet sig efter Nationalitetsprincippet, saa vil det aldrig kunne løse sin Opgave; thi hvor stor end den haandgribelige Magt maatte være, vil det mangle den moralske. Til Fredens og det tyske Folks Tarv lægger jeg derfor Rigsdagen paa Sinde, at den med mig kræver en snarlig og ærlig Udførelse af § 5.

Paa en Tid, da der er et saa mægtigt Røre i Samfundene, og hvor det gælder om at give Styrelsen moralsk Styrke, kan det umuligt være til Gavn for det tyske Folk, naar en Forbundsstat undertrykker Retten og ødelægger Tro og Tillid til Myndigheden. Dette maa især være farligt, naar en saadan Misbrug af Magten øves af en Forbundsstat med overvejende

Magtstilling i Riget. Efter det første Skridt følger let det andet.

Den uretfærdige Indlemmelse af 200,000 Danske bringer ikke det tyske Rige mindste virkelige Nytte, men svækker og skader Rigets Magtstilling. Men over Nordslesvigs Befolkning har Aarene siden Indlemmelsen ophobet alle de Lidelser, et Folk føler, hvis politiske og nationale Tilværelse man med Haardhed vil udslette. Disse Lidelser er saa meget bitrere, som de er uforskyldte og paaføres os tværtimod al Ret. Og naar alligevel en saa viljestærk og kraftig Regerings Bestræbelser har været frugtesløse, hvad jo Valgene maa lære alle uhildede Iagttagere, saa maa dette være Dem, m. H., et slaaende Vidnesbyrd om, hvor stor denne lille Folkestammes Ret maa være, da Retten er den eneste Magt, den kan holde og holder sig til. Dette maa ogsaa vise Dem, hvor stort et Ansvar De lægger paa det tyske Folk ved at billige dets Uret imod os; man skal huske, at selv ikke det mægtige Tyskland ustraffet kan kæmpe mod Retten. Hvis Preussen i vor Sag nødtes til at gøre en Folkevilje Indrømmelser, saa kunde Forbundsstaten Preussens Stilling maaske vække nogen Betænkelighed; men vi kræver ingen Indrømmelser, vi kræver kun en ærlig Opfyldelse af, hvad det sejrende Preussen har lovet i Guds Navn, og hvad det lod sine Sendebud i London tage Ordet for under Fredsforhandlingerne i 1864. —

Efter Krügers store Tale søgte en tysksindet Rigsdagsmand fra Sønderjylland, *Dr. Wachs*, at imødegaa ham. Han beklagede sig over, at man i det mindste een Gang i hver Valgperiode baade i Landdag og Rigsdag skulde høre den Tale af Krüger om § 5, og paastod, at det var Danmarks Skyld, at Forhandlingerne om

dens Udførelse var afbrudt 1868. Men hvorfor har man saa ikke faaet denne § hævet? Det kunde vel let have ladet sig gøre; og man skulde synes, at det vilde være det retteste, da den er en Støtte for de danske Agitatorers ophidsende Rænker og en Hindring for, at der kan blive Ro i Nordslesvig. Rigskansleren maa vel have sine Grunde til, at han ikke har søgt Paragrafen ophævet; men Rigsdagen har ingen Grund til at gaa ind paa Krügers Forslag. — Han sluttede med at give Krüger det venskabelige Raad at bryde med den danske Agitation, der nu laa i de sidste Krampetrækninger. Vilde Krüger ikke følge dette, saa vilde han (Wachs) maaske indbringe et Forslag i den preussiske Landdag om at ophæve § 5, for at den danske Agitation kunde miste sin sidste Støtte.

Dr. Hänel, Rigsdagsmand for Flensborg-Aabenraa Kredsen; mente, at hans Nærværelse var Vidnesbyrd om, at Flertallet i denne Kreds var imod Krüger.

Derefter tog Bismarcks berømte Modstander, Dr. Windhorst fra Hannover Ordet. Han gjorde gældende, at om end ikke Danmark havde vundet Rettigheder ved Prag-Traktaten, saa havde ganske sikkert Indbyggerne i de paagældende Landstrækninger vundet saadanne, og hvis den sidste Taler havde Ret i, at Flertallet der var tysk og afgjort vilde blive ved Preussen og Tyskland, saa kunde man uden Fare lade Afstemningen finde Sted. Naar Dr. Wachs har truet med, at han i den preussiske Landdag vil foreslaa Ophævelsen af § 5, saa er det en højst mærkelig Trusel, som om man i det preussiske Underhus kunde ophæve *europæiske* Traktater! — Windhorst vil ikke nu stemme for Krügers Forslag; han stoler paa, at Udenrigsstyrelsen vil gribe den første den bedste Lejlighed til at bringe denne Sag ud af Verden. Men

han vil gentage, at han i fuldt Maal godkender den Nordslesvigerne efter Pragfredens § 5 tilkommende Ret. Og han sluttede med at udtale sin Beundring for Krügers Udholdenhed i at forfølge sit Formaal.

Schröder (fra Lippstadt i Westfalen) vilde stemme for Krügers Forslag. Ogsaa han mener, at § 5 har givet Nordslesvigerne en Ret, og — sagde han — »det er uhyggeligt Aar efter Aar at høre dette Krügerske Forslag eller Forespørgsel, fordi det sker med en vis Ret«. Men har saavel Nordslesvigerne som Østerrig her en Ret, saa har Preussen et vist Spille- rum med Hensyn til Udførelsen. Han haaber imidlertid, at hvis man ikke ved en Overenskomst med Østerrig kan faa Paragrafen hævet, man da vil udføre den saaledes, at Krüger ikke kom i dette Hus mere; thi udførtes den anderledes, vilde han blive ved at holde Forelæsninger om § 5.

Efter at Dr. *Windhorst* og Dr. *Wachs* havde skiftet hvasse Ord med hinanden, og *Krüger* haft Ordet endnu en Gang, udtalte

*Statsminister B. Bülow*¹⁾, at han ikke havde ønsket at deltage i Forhandlingerne, og han maatte som

¹⁾ B. Bülow (1815—79), født Holstener, kom tidlig i dansk Statstjeneste. Han har som Sekretær for den nedsatte Kommission affattet det aabne Brev af 8. Juli 1846, var saa til Oprørets Udbrud 1848 Danmarks Repræsentant i Hansestæderne, fra 1849 til 1862 var han dansk Sendebud ved Forbundsdagen i Frankfurt og røgtede sit Hverv ærligt og dygtigt. Men da Ejderpolitiken genoptoges, søgte han 1862 sin Afsked og blev Statsminister i Meklenborg. Bismarck, der, mens han var preussisk Sendebud ved Forbundsdagen (1852—59), havde lært at kende og skatte hans diplomatiske Dygtighed, fik ham 1873 til at overtage det preussiske Udenrigsministerium. — En Søn af ham er den senere Rigskansler B. Bülow.

Minister af let forklarlige Grunde undgaa at omtale de Underhandlinger, som Rigsregeringen nu i flere Aar ikke havde beskæftiget sig med. Men han kunde ikke forsvare at tie overfor nogle af Krügers Bemærkninger. Han maa hævde, at her foreligger en Traktat mellem Kongen af Preussen og Kejseren af Østerrig, om hvis Udførelse, Brug og Forhold til Deltagernes Interesse, politiske og militære Hensyn, kun de to har noget at sige. Rigsregeringen kan ikke indrømme, at Slesvigerne ved Traktaten har faaet nogen Ret.

Krüger, der nu sluttede Forhandlingen, hævdede vedblivende, at Traktaten havde givet Nordslesvigerne en Ret, Ret til at blive hørt ved en Afstemning, en Ret, der er besluttet for Fredens Skyld og ikke ophævet. Han beklagede, at Statsministeren havde villet nægte dette, og at Ministeren, der saa længe havde tjent Danmark, vilde optræde saa strengt imod det.

Forslaget forkastedes naturligvis. —

Det var ikke alene i den preussiske Landdag og i den tyske Rigsdag, de tyske Politikere og Statsmænd blev ubehagelig mindede om denne Paragraf. Ogsaa de danske Trontaler til Rigsdagen udtalte jævnlig Haabet om dens Udførelse, og fra de med Danmarks Kongehus beslægtede Hoffer i Stockholm, London og St. Petersborg kom der stadig Mindelser derom. Bag ved disse saa man i Berlin stadig afdøde Dronning Louise, mod hvem Tyskerne i disse Aar særlig nærede Uvilje.

Til sidst blev alt dette Preussen for ubehageligt, og da Østerrig 1878 for at faa fri Hænder overfor Spørgsmaalet om Bosnien og Herzegovina trængte til moralsk Støtte af Preussen, greb Bismarck Lejlig-

heden til ved en Traktat af 11. Oktober 1878 at faa Østerrigs Minde til, at den ubehagelige § 5 maatte blive udslettet af Prag-Traktaten. For at det ikke straks skulde forstaaes, at dette var Betaling for Preussens Holdning under Kongressen i Berlin 1878, blev Overenskomsten først kundgjort den 4. Februar 1879, og tillige fandtes det hensigtsmæssigt at lade et Rygte sive ud om, at Overenskomsten var de tyske Stormagters Svar paa Prinsesse Thyras Trolovelse med Hertugen af Cumberland, en Forbindelse, som Østerrig naturligvis ikke havde det mindste imod, medens selvfølgelig Preussen med Uvilje maatte se paa, at Hertugen af Cumberland indgik Forbindelse med et anset Kongehus, en Forbindelse, der gjorde ham *til Svoger* baade til den tilkommende russiske Kejser Alexander III og den tilkommende engelske Konge Edvard VII. Hertugen, der var Søn af den tidligere Konge i Hannover, havde nemlig aldrig villet godkende Hannovers Indlemmelse i Preussen, der fandt Sted 1866, og aldrig villet opgive sine Retskrav, uagtet han ved en saadan Godkendelse og Opgivelse vilde have kunnet faa sin store Privatformue udleveret, som Preussen havde beslaglagt.

Den preussisk-østerrigske Overenskomst af 11. Oktober 1878 blev naturligvis Genstand for megen Forhandling baade i tyske og danske Blade. De fleste tyske Blade var veltilfredse og mente, at nu var al Tanke om Landafstaaelse slaaet ned; men »Kölnische Zeitung« gjorde gældende, at nu kunde Preussen uden Ydmygelse af egen fri Vilje gøre sig de nordiske Lande til Venner ved at foretage en »Grænseregulering«. Fra dansk Side blev der slaaet paa, at nu burde man tilstræbe en Forstaaelse med Tyskland for at naa til en »Omlægning af Grænsen«.

Den danske Regering udtalte i en Skrivelse sit Haab om, at Tyskland nu, da det kunde handle frit, uden Skin af at være tvunget, vilde erkende, at de Grunde, der havde ledet til Tilsagnet i § 5, endnu var til Stede. Fra tysk Side afviste man imidlertid Tanken om Tilbagegivelse; den Sag var nu endelig afgjort. Endnu et Forsøg blev gjort fra dansk Side, ved, at Kongen og Dronningen aflagde et Besøg i Berlin; men det førte heller ikke til noget.

Det var langt fra, at de danske Sønderjyder tabte Modet, fordi Østerrig gav sit Minde til Ophævelsen af § 5; dertil havde det for længe været dem klart, at Preussen ikke vilde opfylde sit Løfte. Men mange følte, at nu burde der kæmpes paa en anden Maade end før. Man kunde ikke længere udelukkende støtte sig til de *statsretlige* Grunde, men maatte hellere fremhæve de egentlig *nationale*.

»*Flensborg Avis*« (Gustav Johannsen) udtalte saaledes: »Nordslesvigs Befolkning kan fra dette Øjeblik ikke beraabe sig paa en Traktat, der i mere end 12 Aar har stillet den gunstigere end andre Nationaliteter, som ved Erobring er bragt ind under Fremmedherredømme; men dette kan ikke fratage os vort Haab om, at den store Tanke om ethvert Folks Ret til at leve sit eget Liv . . . vil sejre, naar den betimelige Tid er kommen.«

»*Dannevirke*« (Bjørnshauge) skrev: »Vi kan for Øjeblikket ingen Forhaabninger knytte til hin Bestemmelse; men saa længe den danske Befolkning er til, er det nordslesvigske Spørgsmaal levende.«

Valgmændene fra Haderslev og Aabenraa Amter udsendte den 14. Marts 1879 en Erklæring (affattet af Tobaksfabrikant Junggren fra Aabenraa), hvori det hedder: »Vi har følt os lykkelige, da vort Land hørte

til det danske Rige, vi har aldrig begæret at skilles fra det, og det vilde være den dybeste Sorg og den bitreste Kummer, der kunde beredes Nordslesvigs Befolkning, om det skulde være Betydningen af den nu afsluttede Traktat, at vi derved definitivt skulde være adskillede fra det Folk, i hvilket vi har vor aandelige Rod.«

En Meningsforskel med Hensyn til Krügers Standpunkt overfor Edsspørgsmaalet havde der været i nogle Aar. Allerede fra første Færd havde Overlærer *K. F. Monrad* i Flensborg og midt i Halvfjerdserne Tobaksfabrikant *J. P. Junggren* i Aabenraa udtalt sig endog skarpt mod Edsnægtelsen som en tom Demonstration. Og da Oktobertraktaten af 1878 kundgjordes, forekom det *Hans Lassen*, at Grunden var taget bort under Protestpolitikens Fødder. Edsnægtelsen søgte jo nemlig sin Berettigelse i den midlertidige Særstilling, § 5 gav Nordslesvig, og naar denne ophørte, maatte Edsnægtelsen ophøre med det samme. Fra Krügers og hans Meningsfællers Side gjordes derimod gældende, at opgav man dette Standpunkt, saa godkendte man den bestaaende Tilstand som endelig, og der var ikke noget at opnaa ved at aflægge Landdagseden uden maaske nogle smaa værdiløse Indrømmelser.

Denne Meningsforskel brød ud i en virkelig Strid, da der 1879 skulde foretages nyt Valg til Landdagen. *Krüger* erklærede, at han ikke vilde skifte Standpunkt i Edsspørgsmaalet, og »Vestmagterne« 3: Beboerne i Haderslev Vesteramt sluttede sig saa godt som alle til ham.

Hans Lassen derimod vilde ikke tage mod Valg, med mindre man vilde stille ham frit i Edsspørgsmaalet, og bag ham stod i det hele Alsingerne og Sundevedboerne: »Østmagterne«.

Under disse Omstændigheder sammenkaldte *J. P. Junggren* 30 ansete Mænd fra forskellige Egne og af begge Retninger til et Møde i Aabenraa for at raadslaa om, hvorvidt man skulde opstille 2 Kandidater: en Edsnægter og en Edsaflægger i hver af de to Landdagskredse eller blot en Edsnægter i Haderslev- og en Edsaflægger i Sønderborg-Aabenraa-Kredsen. Det endte med, at baade Krüger og Hans Lassen valgtes, og at hver Kreds hævdede sin Opfattelse.

Hans Krüger kunde ikke komme bort fra sin gamle Stilling, og naar de andre forestillede ham, at det var nødvendigt nu at aflægge Ed paa den preussiske Forfatning for i Landdagen at komme til at virke for bedre Kaar for Danskheden i Nordslesvig, afviste han dem. En Gang, da en af hans nærmeste Venner havde udviklet, hvorledes han mente Sagen kunde fremmes i Landdagen, sad Krüger først en Stund ganske tavs som hensunken i sig selv; men saa udbrod han med vældig Røst: »Dette er bare Vantro! Skulde vi lade vor gode Ret blive Bytte for et Skakspil, som vi kun kan tabe! Vor Sag er den samme og er fast paa samme Grund nu som før Østerrigs Opgivelse af § 5.«

Paa samme Tid, da der opstod Meningsforskel mellem de danske Sønderjyder om, hvorvidt Hans Krügers Maade at tage Sagen paa passede til de forandrede Forhold, gik det stærkt ned ad Bakke med hans legemlige Kræfter. Han følte det selv og begyndte derfor at skille sig af med nogle af sine mange Ejendomme. Han solgte saavel Bevtøft Kro som sin Gaard der i Byen og beholdt tilbage kun Nustrup Mølle, hvor hans Hustru og Børn var, og Bevtøft Mølle, som hans Søster Ingeborg styrede for ham. I Foraaret 1881 var han saa svag, at han ikke kunde

rejse til Rigsdagen; og der var Tale om, at nu burde han frasige sig et Rigsdagshverv, han dog ikke kunde røgle. Dette kunde han dog ikke faa sig til. »Saa længe jeg lever«, skal han have sagt, »er for den Sags Skyld en Afløser ikke nødvendig. Kan jeg end ikke gaa til Berlin, saa længe jeg bliver valgt, veed alle, hvorledes Nordslesvig staar; thi jeg er et Program.«

Fra Begyndelsen af August var det klart, at Krügers Helbredstilstand var haabløs. Hans Lidelser var voldsomme, og hans Tanker til omtaagede; til Tider laa han hen som i en Døs, til andre kunde der komme de voldsomste Udbrud fra ham. En Gang bragte nogle deltagende Venner, der saa til ham, Spørgsmaalet om hans Afløser paa Bane, idet man bad ham om at udpege denne. Da sagde han: »Jeg skal ikke udpege ham. Den samme, som har sendt mig, vil ogsaa sende min Eftermand. Gud har udrustet mig, han udruster ogsaa ham. Aanden, som bærer Sagen, er mægtig. Den Aand er det, som har baaret mig og vist mig Vej. Jeg kan ikke forklare det. Hvad jeg har gjort, har jeg gjort, fordi det maatte saa være. Aanden har lyst for mine Fjed. Det preussiske Tyskland menes at være stærkt; men jeg veed, at det er svagt, og just det, der synes at være dets Styrke, er dets Svaghed, en Kraft, der æder sig selv op. Det er ikke denne Magt, der har vor Fremtid i sin Haand; nej, den ligger i en højere Magts Haand. Vi har kun at staa paa vor Ret, og vor Ret er klar, vor Sag kan ikke tabes.«

Skulde Hans Krüger have udpeget sin Eftermand, var det vel blevet daværende Frimenighedspræst C. Appel i Rødning, hvem han i de sidste Aar var kommet til at staa meget nær. Appel var da ogsaa

hos ham paa det sidste. Han kom dertil den 27. August, og efterat Krüger havde foldet sine Hænder, bad Appel Fadervor, og da sov Krüger bort.

Lørdag den 3. Septbr. 1881 blev han jordfæstet. Efter en kort Sørgehøjtid i Huset, hvor *Morten Eskesen*, der havde været hans Børns Lærer, sang: »Lær mig, o Skov, at visne glad!« og Pastor *Johannes Clausen* fra N. Lyndelse (siden Vonsild) havde bekendt Troen og bedt Fadervor, blev den med Sølvkranse og Blomsterkranse dækkede Kiste ført ud paa en aaben Plads foran Møllen, og her talte Pastor *Bruhn* fra Gram (den eneste, der fik Lov dertil), og han talte baade sandt og smukt.

Siden er der blevet holdt mange Mindetaler over Hans Krüger, sunget Sange til hans Ære og rejst Mindesmærker for ham, paa hans Grav, i Ribe og i Skibelund Krat. *Morten Eskesen* har skrevet en »Hans Krügers Saga« med mange før ukendte Meddelelser om ham og hans Slægt.

III.

Hans Lassens og Junggrens Rigsdagstid.

DEN Strid mellem »Edsnægtere« og »Edsaflæggere«, der havde ulmet fra midt i Halvfjerdserne og været staaende siden 1878, blev for Alvor brændende, da der efter Krügers Død 1881 skulde være Valg baade til Landdag og Rigsdag. Ved Rigsdagsvalget maatte der dog i hvert Tilfælde skaffes Enighed, i alt Fald ved det Omvalg, det efter al Sandsynlighed vilde komme til, hvis man gik splittet til den første Afstemning¹⁾.

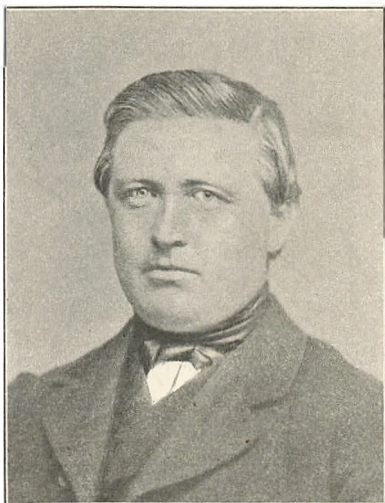
Krüger havde, som sagt, ønsket C. Appel til sin Eftermand i Rigsdagen, men Valget kom til at staa mellem *Hans Lassen* og *J. P. Junggren*.

Hans Lassen var født i Lysabild paa Als den 11. Februar 1831. Hans Forældre var Gaardfolk, og han søgte som andre Bønderbørn Byens offentlige Skole, hvor han fik en fortrinlig Undervisning af Degnen Becker (Fader til den senere Pastor Becker

---

¹⁾ Efter Valgloven skal nemlig en Kandidat for at blive valgt have over Halvdelen af de afgivne Stemmer; hvis altsaa Edsnægteren fik 4600 Stemmer, Edsaflæggeren 4900 og Tyskeren 5000, maatte der ske Omvalg — bundet Valg mellem de to sidste.

i Alver og Taps, sidst i Dronninglund, og til Provst G. E. Becker, sidst i Grejs). Hans Lassen var derefter 1847—48 Elev paa Rødding Højskole, overtog i en ung Alder sin Fødegaard og blev — kun 22 Aar gammel — valgt til Synsmand, fra hvilken Stilling han efter Als's Indtagelse i 1864 blev afsat. Allerede i 1867 blev han Medlem af Kredsdagen (Amtsraadet) og snart efter af Provinslanddagen; ligeledes var han Medlem af baade Provsti- og Provinssynoden. Og da Ahlmann forlod Sønderjylland, blev Lassen hans Efterfølger som Medlem af den preussiske Landdag for Sønderborg og Aabenraa Amter. Han fulgte, som før fortalt, Krügers Fremgangsmaade at nægte Edsaflæggelse paa den preussiske Forfatning, indtil han efter

5. Hans Lassen.

Traktaten af 11. Oktober 1878 fandt det ikke blot klogest, men ligefrem nødvendigt, at Nordslesvigs Repræsentanter indtog deres Sæde i Landdagen »for overalt og ved enhver Lejlighed at værne om det, hvorpaa vort Fremtidshaab nu maa bygges: vor Nationalitet, vort Sprog og den almindelige Folkeret«.

Han blev enstemmig valgt til Landdagen i sin Kreds og stadig genvalgt; ogsaa til Medlem af Rigs-

6. A. D. Hørlyck.

dagen valgtes han 1881, men blev ikke genvalgt 1884. Hans væsentligste politiske Virksomhed falder derfor i Landdagen, hvor han i en Aarrække var de Danskes eneste Ordfører, idet Krügers Eftermand i Landdagen A. D. Hørlyck¹⁾, der blev valgt 1881 og

¹⁾ *Anders Dons Hørlyck* (1836—90) var Søn af Skolelærer, Gaardejer og Sognefoged Hans H. i Rurup. Han var 1853—54 Elev paa Rødding Højskole, uddannede sig derefter til Landmaaler og arbejdede som saadan i sin Fødeegn, indtil han

genvalgt 1882 og 1885 som Edsnægter, ikke kunde indtage sin Plads. Det bør bemærkes, at Hans Lassens Anskuelse om, at det nu var paa Tiden, at de valgte Landdagsmænd aflagde Eden paa Forfatningen og indtog deres Sæde i Landdagen, nu havde vundet ikke faa Tilhængere i Krügers Landdags-Valgkreds, og at disse opstillede Gaardejer *P. Skau* af Bukshave som Hørlycks Modkandidat. Denne blev imidlertid valgt, men kun med 80 Stemmer, medens Skau fik 74.

Hans Lassen var ikke veltalende, men han var klar og grundig, djærv og fast. — Han holdt f. Eks. den 11. Marts 1882 en fortræffelig Tale i Landdagen om Skole- og Kirkeforhold i Sønderjylland, hvori han paaviste det urimelige i, at der spildtes saa megen Tid i Skolerne ved, at der ikke alene undervistes 7 Timer ugentlig i Tysk, men at der i lige saa mange Timer undervistes paa Tysk i Historie, Geografi, Regning osv.; og han førte skarp Klage over, at man lagde Privatskoler alle mulige Hindringer i Vejen. »Jeg veed intet om«, sagde han, »at den tyske Nation har faaet det Kald at tilintetgøre og oplugge alle andre Nationer.« Og han paaviste, hvor lidet Regeringens Fremgangsmaade i Nordslesvig stemte med, at den i Indlemmelsespatentet havde lovet at opretholde alle Love og Indretninger, der er

---

1867 blev afsat af Preusserne, fordi han nægtede at aflægge Ed til Kongen af Preussen. Han havde ingen Lyst til politisk Virksomhed og valgtes kun til Landdagen, for at han skulde nægte at aflægge Eden, og fordi Stemmerne bedst kunde samles om ham, der nød en grundmuret Tillid og en stor Agtelse i sin Kreds paa Grund af, at han som faa var inde i Sønderjyllands indviklede Retsforhold og var god at søge Raad hos. Hørlyck døde den 4. Juli 1900.

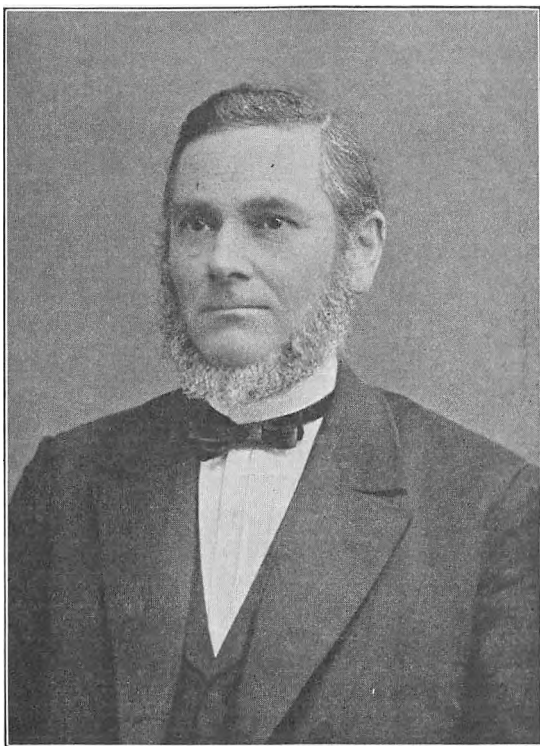
Udtryk for berettigede Ejendommeligheder, og som kan bestaa med Statens Enhed. Husets Medlemmer vil dog vel hverken nægte, at Modersmaalet er Udtryk for en berettiget Ejendommelighed, eller paastaa, at den danske Nationalitets Udryddelse i Nordslesvig er nødvendig for, at Preussen kan bestaa. Paa saa svage Fødder staar Preussen dog vel ikke. »De kan«, sagde han, »tilføje os Besvær og Smerte; men De kan ikke have stor Glæde deraf; thi hvad De vil opnaa, det opnaar De ikke saa let. Ved voldsomme Midler opnaar De det modsatte. Selv om De kan iføre os en fremmed Dragt, udrydder De dog ikke den Kærlighed til Sprog og Nationalitet, der har taget Bo i vort Hjerte.«

I en Tale, han holdt i Landdagen den 8. Juni 1883, gjorde han en meget virkningsfuld Sammenligning mellem den danske Styrelses Adfærd i Sønderjylland før 1864 og den preussiskses efter 1864. I den danske Tid var der tilstrækkelig Undervisning i Tysk i de blandede Distrikter, i 1883 var det danske Sprog fuldstændig udryddet i disse. »Og«, sagde han, »De forlanger af os, at vi i det offentlige Liv, for Retten og Øvrigheden skal betjene os af det tyske Sprog, enten vi saa forstaar det eller ikke. Jeg haaber dog, De vil indrømme, at hvad der nu sker hos os i Sammenligning med Forholdene før 1864, er som Nat mod Dag. Mine Herrer! De fører en voldsom og meget alvorlig Krig mod alt, hvad dansk er. Om De vil sejre, vil Fremtiden vise.«

Jens Peter Junggren er født i Aabenraa den 14. August 1827. Hans Fader Lorenz Junggren stammede

7. J. P. Junggren.

fra Sverige, og Moderen Henriette Thomsen fra Als. Faderen drog 1828 paa en Sørejse til Riga, hvor han døde af Kolera; ved Afrejsen hjemmefra betegnede han sig selv som »det lykkeligste Menneske paa Jorden«; thi han havde »en smuk Kone, en sød, lille Dreng i Vuggen og et nyt Skib at føre«. —

Hans Hustru sad som Enke i tre Aar, men giftede sig saa med Tobaksfabrikant Agent Middelheus i Aabenraa, med hvem hun levede i et lykkeligt

Ægteskab til sin Død 1873, og som blev hendes Dreng en god og kærlig Stiffader. —

Junggren fik sin Børnelærdom i Byens »Degneskole«, hvor alt efter gammel Slendrian gik paa Tysk. Det var altsaa ikke Skolen, der opelskede hans danske Sind eller udviklede ham til den fortrinlige danske Skribent, han blev. Hjemmet viste sig her som næsten alle Vegne at være stærkere end Skolen.

Der var foruden hans eget ogsaa et andet Hjem, der fik stor Indflydelse paa hans nationale Udvikling, og det var Fr. Fischers, der udgav »Aabenraa Ugeblad« (siden »Freja«). Hos ham samledes tit om Aftenen en Kreds af Mænd, der holdt af deres danske Fædreland og Modersmaal, og drøftede baade videnskabelige og folkelige Spørgsmaal. Fischer var ikke saa lidt af en Astronom, og det var vel nok hans Forklaringer om Stjernehimlen, der fra først af drog Junggren til ham. Siden blev det mere og mere de folkelige Spørgsmaal, og Fischer sagde tit om Junggren: »Han skal være min Afløser.«

Junggren havde tænkt at ville være Sømand som Faderen og som saa mange i Skibsrederbyen Aabenraa. Men hans Moder, der jo havde saa dyre Erfaringer om Sømandslivet, holdt ham tilbage, og han lærte da Tobaksfabrikationen af sin Stiffader.

Han opholdt sig saa i sit Hjem til 1848, da Op-rørerne begyndte at udskrive Soldater til deres Hær. I den vilde han ikke tjene, hverken for lidt eller meget, og flygtede da over Barsø til Assens, hvorfra han først vendte hjem, da Svenskerne i Henhold til Vaabenstilstanden af 10. Juli 1849 havde besat Nord-slesvig. Han blev derefter i 1850 udskrevet og indkaldt som dansk Soldat, men kom først til Hæren

efter Istedslaget og naaede saaledes kun at være med ved Vagtholdet paa Danevirke.

Til Søs kom han vel ikke; men Rejselyst havde han i Blodet, og da en Ven af ham, Handelsbeljent P. H. Callesen, ved Rygtet om de store Guldfund i Australien fik Lyst til at drage derhen, syntes Junggren, han maatte med, og de rejste da 1853 fra Hamborg til Melbourne, hvorfra de gik til Minerne. Her oplevede de adskillige Eventyr og arbejdede meget strengt, men var ikke saa heldige som et Par andre Sønderjyder, der allerede i det andet Hul, de gravede, fandt en Guldklump paa 16 Pund. Junggren forlod snart Minerne og drog til Melbourne. I Melbourne læste han i en Avis om store Guldfund i Peru og besluttede da at rejse til Sydamerika. Snart fik han imidlertid at høre, at der var mere Feber end Guld i Peru, og drog da til Kalifornien. Her fandt han vel noget Guld; men hans aandelig fine Natur led under det Selskab, hvori han maatte færdes, og saa rejste han gennem Nordamerikas sydlige Stater, arbejdede der i forskellige Tobaksfabriker og kom hjem til Aabenraa 1856, rigere paa Erfaring, Menneskekundskab og Kærlighed til Danmark, end han var rejst ud.

Efter sin Hjemkomst giftede han sig med en ung Pige fra Flensborg, *Katrine Otte*, Plejedatter af Præsten Holdt, og levede med hende et meget lykkeligt Familieliv i 9 Aar; da døde hun fra ham og 4 smaa Børn (1866). I denne Sorgens Tid var hans af Naturen tunge Sind i højeste Grad nedbøjet, saa meget mere, som jo ogsaa Fædrelandets Ulykker gik ham nær til Hjerte. — Nogle Aar efter (1871) giftede han sig med en Præstedatter, *Thora Kliene*, der døde samme Aar. Hans tredie Ægteskab (1875) med

Anna Algren-Ussing, Datter af den bekendte Jurist og Politiker Tage Algren-Ussing, var ogsaa kun kort; men hun skænkede ham inden sin Død en Datter. For fjerde Gang blev han (1884) gift med Enkefru *Anna Callesen*, der med en Datter overlevede ham. Hun døde i Foraaret 1911.

Disse store Sorger ramte saa meget haardere, som han efter sin Natur var en Hjemmets Mand, der havde en hjertelig Trang til at dele alt med sin Hustru og sine Børn, og de bidrog sikkert til at lægge det Præg af skønt og mildt Vemod over ham, som alle, der har kendt ham, vil mindes. Og den Sorgens Skole, han gennemgik, knyttede ham ogsaa fastere og fastere til det Menighedsliv, han var kommet til at elske og dele, mens Andr. Leth¹⁾ var Præst i Aabenraa, og som ikke helt døde ud efter 1864, skønt den danske Gudstjeneste blev skubbet til Side for den tyske, hvori dog kun ganske faa deltog.

I hans Hjem lød vore danske Salmer og Fædrelandssange, og han fortalte for sine Børn om Fædrelandets Kampe, Nød og Farer, om sine egne Oplevelser og fremdrog af sin omfattende Læsning for dem saa meget, at de tit forundret spurgte: »Men hvorfra veed du alt dette, Fader?« — Og han blev ved at deltage i Sammenkomsterne hos Fischer; men ingen drømte om, at den stille tilbageholdne Mand skulde blive Sønderjydernes Fører, før han kom til at skrive den Række Avisartikler, der ved deres fine varme Stil og deres grundmurede Sagskundskab vakte glad Forundring og Opmærksomhed i hele det danske Folk.

Junggren begyndte med at skrive i Fr. Fischers

¹⁾ Andr. Leth (1822—1906), sidst Præst i Middelfart.

»Freja«, der — underligt nok — ikke blev forbudt samtidig med de andre danske Blade i Sønderjylland; men da skrev han ikke under sit Navn, og dette blev derved ikke videre kendt.

Men da Indlemmelsen i Preussen 1867 havde gjort det muligt for de forbudte Blade at udkomme paa ny, skrev Junggren ogsaa tit under sit Navn i det dengang mest udbredte sønderjydske Blad »Dannevirke«. Hans klart og varmt skrevne Artikler skaffede ham mange Venner og Beundrere, men ogsaa mange Modstandere i de Tyskere, der saa, hvor farlig han var for dem. Han var det ikke mindst ved det rolige maadeholdne Sprog, han førte, ved at for ham var det at være dansk noget andet end at være utysk, hvorfor han aldrig lagde an paa at sige noget ondt om Tyskerne. Det lykkedes derfor kun een eneste Gang at faa ham dømt for Presseforseelser. Han havde 1875 i en Artikel mindet den tyske Kejser om, at det Løfte, han i Pragfredens Artikel 5 havde givet Nordslesvigerne, ikke var opfyldt; og for denne Artikel blev saavel han som »Dannevirke-Freja's« Redaktør *H. R. Hiort-Lorenzen* dømt til 6 Maaneders Fængsel. Denne Fængselsstraf afsonede Junggren i Magdeburg, hvor han nød den Begunstigelse at maatte læse og skrive; og han gennempløjede da en Del Kildeskrifter til Tysklands nyere Historie. Herved skaffede han sig saa megen Indsigt deri, og benyttede den siden saa vel, at det kunde siges med Sandhed: »Han slog dem med deres egen Historie.«

Allerede 1868 skrev han efter at have mindet om Preussens Nederlag i Kampen mod Napoleon 1806: »Vi har haft vort 1806; men opgiver vi kun ikke os selv, saa kommer der, naar alt andet brister,

ogsaa nok en Frelsens Dag for os. Vi gør os ingen Illusioner om vort Folks Magt; vi veed, at det kun er lille og svagt, men vi veed ogsaa, at der er en Magt, der kan bøje den stærkere som et Rør. Det var en Haand, stærkere end Jordens Konger, der greb ind 1812, og skrev sit: »Hertil og ikke videre!« Og uden denne Indgriben vilde Begivenhederne i 1813 have været lige saa umulige, som det nu er, at de Danske paa egen Haand kan drive Tyskerne ud af Nordslesvig. Men hvad han har gjort, kan han gøre igen; han er endnu den, han var.«

Han skrev mod Slutningen af 1869: »Naar et Folk er blevet ramt af en saadan Ulykke som den, der for Tiden ruger over Nordslesvig, naar det ene Aar gaar efter det andet, uden at Frelsen synes at være kommen nærmere, vil det aldrig mangle paa Fristere, der raader Folket til at opgive den tilsyneladende frugtesløse Kamp, til at bøje sit Hoved . . . og lytter Folket til disse Røster, da er dets Skæbne afgjort. Det vil maaske i mange Retninger kunne skaffe sig en behageligere Stilling fra oven af; men med Haabet om at kunne tilbagevinde sin Selvstændighed er det forbi. Ogsaa hos os lyder disse Røster . . . Men jeg har den faste Fortrøstning, at Nordslesvigs Folk ikke vil lytte til dem, men uden Hensyn til, om dets ydre Stilling derved bliver mere eller mindre behagelig, vedblive at forsvare sin Ret til Genforening med det gamle Fædreland.«

Efter den fransk-tyske Krig 1870 skrev han: »Elsass og Lothringen skal genforenes med Tyskland, fordi de oprindeligt er tyske Landsdele, og til Trods for den 200aarige Adskillelse fra Moderlandet haaber man, at Folket endnu skal have bevaret saa meget af tysk Sprog og tyske Skikke, at det, naar de be-

handles rigtigt, skal blive muligt atter at gøre dem til gode Tyskere. Nordslesvig vil man ligeledes beholde, uagtet det aldrig tilforn har udgjort en Del af det tyske Rige, og uagtet det kun er afstaaet til Preussen under en Betingelse, der henstiller det til Befolkningens egen Afgørelse, om den vil høre til Danmark eller til Tyskland. Medens man i Elsass tillægger Nationaliteten stor Betydning og lydelig udtaler sin Glæde over det store Omfang, i hvilket tysk Sprog og tyske Sæder har vedligeholdt sig under det 200aarige Fremmedherredømme, frakender man disse Ting enhver som helst Betydning i Nordslesvig. Hist er det en Dyd, her en Latterlighed, en Daarskab, naar Folket holder fast ved, hvad det har arvet fra Fædrene. Hist indfører man Modersmaalet i Skolerne, her søger man at fortrænge det derfra . . . .«

I en Artikel fra 1877 siges der: »Kun et Hovmod, der tror at kunne tilsidesætte alle Hensyn til andre, kan fortænke os i eller finde det forunderligt, at vi handler, som vi gør. Ethvert Folk, der har fristet den samme tunge Skæbne som vi, og som ikke har mistet enhver Gnist af Selvfølelse, har gjort ganske det samme: Tyskerne selv ikke mindre end de andre. At holde Haabet oppe til bedre Tider, at opmuntre Folket til at holde fast ved sit eget og tilbagevise det fremmede, det var i Tidsrummet 1806—14 de Mænds Gerning, hvilke det tyske Folk, og det med Rette, ærer som sine ædleste Sønner, og hvorfor, spørger vi, finder man det da saa urimeligt, at vi, ganske vist i mindre Maalestok, søger at gøre det samme, som de gjorde den Gang? . . . .«

I 1883 skrev han: ». . . . Hvad der kaldes slet, naar det i Tysklands Ulykkesdage øvedes af tyske Mænd, det er ikke godt, fordi det nu i Tysklands

Velmagtsdage forlanges af undertvungne Folk . . . . Der kan ikke være to Slags offentlig Moral, en for Tyskere og en for Ikke-Tyskere. Hvad der er slet det ene Sted, kan ikke under ganske lignende Forhold være godt det andet, og den Dag skal nok komme, tidlig eller sent, paa den ene eller den anden Maade, at Tysklands Folk vil erkende dette.«

Den Tro til det tyske Folk, han her udtaler, bragte ham til 1878 at udsende et Opraab »til det tyske Folk af Nordslesvigeren J. P. Junggren«, hvori han gennem en historisk Udvikling paaviser, hvilken Uret Preussen har begaaet ved ikke at opfylde § 5. »Tror du«, skriver han, »at det forøger din Anseelse blandt Folkeslagene, naar en utvivlsom Forpligtelse, overtaget af din Regering, bliver staaende uopfyldt i Aarevis? Er det Ret, at et Folk, for hvilket Opfyldelsen af denne Forpligtelse er en Livsbetingelse, behandles, som havde samme Forpligtelse aldrig været til? Og sømmer det sig for din Værdighed, at din Magt anvendes til at gøre mod et andet Folk, hvad du, da det blev forsøgt mod dig selv, har brændemærket med de haardeste Udtryk, og som staar i den klareste Modstrid med alle de Grundsætninger, du gennem to Menneskealdre har forfægtet?«

Men kunde Junggren skrive for sig, saa kunde han ikke mindre tale; han var ikke særlig veltalende i den almindelige Betydning af Ordet, men hans Taler og Foredrag gjorde ved deres Inderlighed og Tankerigdom altid et stærkt Indtryk paa Tilhørerne. Efterhaanden, som det blev forment Mænd fra Kongeriget at holde Foredrag i Sønderjylland, blev det mere og mere klart for Sønderjyderne, at de selv maatte til at tage fat; thi Foredragsvirksomheden maatte ikke standse. Junggren maatte da begynde,

og han holdt i nogle Aar mange Foredrag rundt om i Sønderjylland, snart over historiske og snart over astronomiske Emner. Han blev paa den Maade Ophavsmand til de mange Foredragsforeninger dernede, der har været til megen Styrkelse for Kærligheden til Folk og Modersmaal og for det indbyrdes Sammenhold.

Sammen med fhv. Overlærer *Monrad* fra Flensborg har Junggren 1880 grundlagt »Foreningen til Bevarelsen af det danske Sprog i Nordslesvig«, almindeligvis kaldet »Sprogforeningen«. Tanken synes efter Breve at dømme oprindeligt at have været *Gustav Johannsens*, men *Monrad* kom i en Række af Aar til at gøre det meste af Arbejdet. Foreningen har oversaaet Nordslesvig med danske Bøger, som benyttes flittigt, og ved hvis Hjælp der er udrettet meget til Opmuntring i de trange Tider og til Dygtiggørelse i den haarde Kamp.

Endnu maa bemærkes, at Junggren, der tidligere i bestemte Ord havde hævdet, at Landdagsmændene burde aflægge Eden paa den preussiske Forfatning, i 1880 erklærede sig overbevist om, at han heri havde taget fejl, og at han nu mente, at Edsaflæggelsen vilde føre ind paa et Skraaplan, hvor det blev vanskeligt at standse paa det Sted, man ønskede.

Junggrens forandrede Standpunkt i Edsspørgsmaalet maatte, skulde man synes, anbefale ham hos *Krügers Tilhængere*, »Vestmagterne«; men han havde faaet deres Stemning imod sig, ved at han efter et Møde den 2. August 1881, der var besøgt af 300 Valgmænd (til Landdagsvalget), efter disses Opfordring var rejst til Bevtoft for at faa at vide af *Krüger*, om han, der dengang var baade aandelig og legemlig nedbrudt, virkelig ønskede Genvalg til Land-

dagen, da man i saa Tilfælde vilde føje ham. Krüger nægtede imidlertid at tale med Junggren, og adskillige af hans Venner fremstillede Sagen, som om Junggren havde villet trænge sig frem for at blive Krügers Afløser. Dette maatte krænke den fintfølende Junggren, og nu trak han sig helt tilbage fra Valgforberedelsen. Før er fortalt, at ved Landdagsvalget fik Edsnægteren A. D. Hørlyck flest Stemmer; men ved Rigsdagsvalget valgtes Edsaflæggeren *Hans Lassen* til Dels ved Edsnægternes Stemmer.

Det gik i det hele taget lidt underligt til, og den kongerigske Strid mellem Højre og Venstre spillede sikkert ind ved dette Valg. Junggren sympatiserede nærmest med det kongerigske Højre, og en stor Del af Krügers Venner i Haderslev Vesteramt, der ellers maatte staa med Junggren i Edsspørgsmaalet, var nærmest Venstremænd, medens Edsnægtere i Østeramtet atter stod Højre nærmere. Derved opkom der en stor Forvirring, og uagtet vistnok hverken Hans Lassen eller Junggren ønskede det, kom de ved Valget til at staa som hinandens Modkandidater, og heftige Avisfejder gik forud for Valget.

Ved dette fik Junggren 3743 fra Haderslev Amt og 93 fra Sønderborg Amt, Lassen fra Haderslev Amt 1698 og fra Sønderborg Amt 3530 Stemmer, mens den tyske Kandidat i alt fik 2515. Ingen havde saaledes faaet over Halvdelen af de afgivne Stemmer, og der skulde altsaa være bundet Omvalg mellem de to Kandidater. Ved dette valgtes Lassen med 8004 Stemmer, efter at Junggren havde anbefalet at stemme paa ham.

Stemningen syntes altsaa nærmest at være for Hans Lassen; men da han saa 1882 aflagde den Ed paa den preussiske Forfatning, der kræves af Land-

dagsmændene, slog Stemningen om, og Krügers Venner i Haderslev Vesteramt, der havde været ivrige for hans Valg til Rigsdagen, angreb ham nu i »Dannevirke« med stor Voldsomhed. Han selv tav en Stund, men *P. Skau* og den højt ansete Slagter *Reimers* i Sønderborg tog ham i Forsvar. Da imidlertid adskillige tyske Blade utydede hans Edsaflæggelse som et Vidnesbyrd om, at Nordslesvigerne begyndte at finde sig til Rette med Forholdene, tog Hans Lassen til Genmæle og hævdede i det tysk-frisindede Blad »*Vossische Zeitung*«, at Nordslesvigernes Maal stadig var det samme, og at de ved alle lovlige Midler vilde stræbe efter at naa det.

Denne stærke Avisfejde lovede ikke godt for det Landdagsvalg, der skulde finde Sted i Oktober 1882; men i Haderslev-Kredsen var Edsnægterne i saa afgjort Flertal, at de let kunde sætte Hørlycks Valg igennem, og i Sønderborg-Aabenraa-Kredsen bøjede Edsnægterne sig for den tætsluttede Kreds af Valgmænd fra Als og Sundeved, der krævede Hans Lassen genvalgt.

Striden blussede vel op igen før Rigsdagsvalget 1884, men langt fra med den Voldsomhed som tidligere. Der var ogsaa al Grund for de Danske til at tage varligt paa hverandre, da Tyskerne netop ved denne Tid tog haardt paa dem alle. En Udflugt, som 2000 Sønderjyder havde gjort til Vestjylland 7.—10. Juni, og et Besøg, som 300 sønderjydske Piger havde aflagt i København og Nordsjælland 21.—28. Juni, bragte de regerende saaledes ud af Ligevægt, at en Række Udvisninger fandt Sted, og at f. Eks. den svensk-norske Konsul i Haderslev, Bankdirektør Amorsen, blev afskediget efter udtrykkelig Opfordring af den tyske Rigsregering gennem dens Afsending i

Stockholm, fordi Amorsen havde været med paa Toget til Vestjylland.

Under det Tryk, der da ganske naturlig kom til at hvile paa den danske Befolkning, foregik Rigsdagsvalget, der i første Omgang gav Junggren 4159 Stemmer fra Haderslev Amt og 157 fra Sønderborg Amt, medens Hans Lassen fik henholdsvis 870 og 3191. Da den tyske Kandidat imidlertid fik 2771 St., maatte der ske Omvalg, fra hvilket Hans Lassen trak sig tilbage for at undgaa yderligere Kamp.

Efter 1884 var det altsaa *Junggren*, der skulde føre Sønderjydernes Sag i Rigsdagen, og *Hans Lassen*, der skulde være dens Talsmand i Landdagen. De var som Mennesker meget forskellige; deres Uddannelse og Udvikling var forskellig, men om Maalet var de enige nok. —

Betegnende for Junggren er det, at han i en Bog, han anskaffede sig ved sin Ankomst til Berlin (*Deutscher Parlaments-Almanach*), skrev med Runer paa Titelbladet: »Der skal ikke komme et usandt Ord ud af min Mund. Jeg skal vogte mig for enhver Overdrivelse. Men hvor det er muligt, skal enhver faa Svar.«

Det vilde være godt, om enhver Rigsdagsmand vilde give sig selv et saadant Løfte og holde det saa ubrødeligt, som Junggren holdt sit.

Han var imidlertid ikke alene ærlig paa den Maade, at han altid mente, hvad han sagde, men ogsaa saaledes, at han sagde, hvad han mente. Derfor støttede han Polakkerne i Kampen for deres folkelige Ret og har talt vemodig-skønne Ord om Po-

lens Stilling, Ord, som Polakkerne blev grebne af og var ham taknemmelige for.

Junggren indbragte i Januar 1885 et Forslag om, at Folkesproget maatte blive Retsprog i de Landsdele, hvor et ikke-tysk Sprog var Folkesprog. I Begrundelsen heraf sagde han, at han havde givet sit Forslag en saa almindelig Form, fordi det var hans Pligt ikke alene at tage Hensyn til sit eget Folk, men ogsaa til dem, der levede under lignende Forhold. — Han havde ingen Traktater eller Overenskomster at beraabe sig paa; men efter den Erfaring, Nordslesvigerne havde gjort, havde dette heller ikke den Betydning, det skulde have. Hvis det havde været Tilfældet, vilde den lange Strid mellem Dansk og Tysk have været til Ende, og der vilde have været Fred og Venskab mellem Tyskland og det skandinaviske Norden. — Den naturlige Ret og den sunde Fornuft siger, at Lovene skal skrives paa en Maade og i et Sprog, som Folket forstaar; men dette finder ikke Sted i Landet mellem Kongeaaen og Flensborg, og Befolkningen lærer derfor ikke Loven at kende. — Ved Retsforhandlinger forstaar mange kun helt lidt af de Spørgsmaal, der rettes til dem, hvilket kan medføre de største Ulemper. Alene en lille Ordnuance kan være af Vigtighed ved en saadan Lejlighed. Han bad sluttelig om, at Forslaget maatte blive prøvet i et Udvalg, og fik Tilslutning af Polakker, Elsasser og Socialister; men fra de andre Sider mødte han Modstand. Statssekretær *Schelling* fandt Forslaget ubrugeligt, fordi det ikke var muligt at drage nogen fast Sproggrænse. Vestfaleren *Lenzmann* mente, at alle i Grænseprovinserne kunde forstaa Tysk, og at det var umuligt at tage Dommere blandt indfødte Nordslesvigerne, da man saa vilde faa en

»politisk-partisk, stigmatiseret« (mærket) Dommerstand, som han vilde betakke sig for at staa til Ansvar for. Den nationalliberale Dr. *Hartmann* fandt Forslaget ubrugeligt til andet end Agitation. Den flensborgske Rigsdagsmand *Gottburgsen* havde levet i Nordslesvig i 20 Aar og kunde bevidne, at Størstedelen af Befolkningen forstod Tysk, ligesom Dommerne og navnlig Retsskriverne forstod Dansk. Forslaget var derfor unyttigt. Slesvigholsteneren *Francke* (Tønder-Husum-Kredsen) paastod, at i hans Valgkreds taltes der 5 forskellige Sprog: »Højdansk«, »Platdansk«, Højtysk, Plattysk, Frisisk, og det vilde være umuligt at skaffe et saa mangetunget Retssprog. — Junggren svarede straks paa alle disse Indvendinger, og han gjorde det saa godt, saavel den Gang som ved 2. Behandling i Marts, at Modstanderne talte i anderledes dæmpede Toner end ved 1. Behandling. — Junggren tog imidlertid Forslaget tilbage for i næste Samling at indbringe det i en forbedret Skikkelse.

Det kom da til Behandling igen den 28.—29. Januar 1886. Junggren indledede sin første Tale med en Udtalelse om, at der siden sidst var sket noget, der gav ham Haab om, at hans Forslag vilde blive blidere behandlet end forrige Gang, og det var den enstemmige og haarde Fordømmelse, den tyske Presse havde udtalt over den russiske Regerings Fremfærd overfor det tyske Sprog i Østersøprovinserne, og de Klager, der havde lydt over den Maade, hvorpaa man i Bøhmen og andre østerrigske Kronlande har gaaet frem overfor det tyske Sprog; thi man kan da ikke antage, at Folk, der fælder saadanne Domme over fremmede Regeringers Adfærd mod det tyske Sprog, vil forsvare en lignende Frem-

færd af sin egen Regering mod et fremmed Sprog. Og iøvrigt er den Uret, der øves i Sønderjylland, langt mere himmelraabende end Ruslands i Østersøprovinserne. I Sønderjylland er det gaaet saa vidt, at Børn er blevet straffet, fordi de i Frikvarteret har talt deres Modersmaal paa Legepladsen. Saavidt er man dog ikke gaaet i Østersøprovinserne. Hertil kommer, at det danske Sprog i Sønderjylland er Folkesprog i en ganske anden Forstand end det tyske i Østersøprovinserne, hvor det jo dog kun tales af et Mindretal. Det vilde være ganske sindssvagt at antage, at et Folk, der saa haardt fordømmer en Nabo-regerings Fremfærd, naar den er rettet mod det tyske Sprog, skulde billige, at dets egen Regering bærer sig ad paa samme Maade overfor de fremmedtalende Folk, der har haft den Ulykke at komme under tysk Herredømme.

Under den paafølgende Forhandling imødegik han først Dr. *Hartmann*, der havde hævdet, at da en Lov af 1876 havde erklæret det tyske Sprog for eneste Statssprog, saa kunde Junggrens Forslag alene af den Grund ikke vedtages. Junggren bemærkede hertil, at kunde man ikke røre ved, hvad der var fastslaaet ved Lov, saa kunde der hverken klages over eller ændres ved noget som helst. Den russiske Regering kunde da udstede en Lov, der fastslog Russisk som Statssprog i hele det russiske Rige, og naar nogen f. Eks. fra Østersøprovinserne klagede derover, kunde den svare, at det var fastslaaet ved Lov og kunde derfor ikke forandres. Dernæst bestred han Franckes Paastand om, at Sønderjyderne før 1840 havde været tilfredse med at have tysk Retsprog. Netop fordi de var utilfredse, havde de bedt om at faa det forandret.

Sagen kom ikke i Udvalg, men kom til 2. Behandling den 8. April, hvor Junggren imødegik en Paastand af Grev *Baudissin* om, at indtil det 19. Hundredaar havde baade Kirke- og Skolesprog været tysk i *hele* Slesvig; tillige nævnte han et Eksempel paa, at et ungt Menneske paa Als var blevet anklaget for Mened, fordi han ikke havde forstaaet de Spørgsmaal, Gendarmen havde rettet til ham. Hans Forsvarer, den tysksindede Advokat Grimm, havde i denne Anledning udtalt: »Jeg paastaar — og jeg kender disse Ting meget nøje —, at der paa Als ikke findes en eneste ung Mand, som forstaaer tilstrækkelig Tysk til, at dette ikke kunde overgaa ham. Det maa jeg forstaa, som er født og opdraget blandt dette Folk og endnu lever der.«

Det hjalp ikke; Forslaget faldt.

Og hermed var Junggrens Rigsdagsgerning forbi. Han havde ved sit Sinds dybe Alvor gjort et stærkt Indtryk paa baade Modstandere og Venner. »*Kieler Zeitung*« skrev ved hans Død: »Han var et idealt-sindet Menneske, begejstret for, hvad han en Gang havde erkendt for det rette.« Og hvad han ansaa for det rette for en dansk Rigsdagsmand for Sønderjylland, har han selv sammenfattet i følgende Ord:

1) Han (Rigsdagsmanden) skal vidne om, at vi er en fremmed Folkestamme, der uden anden Ret end den stærkeres er blevet løsrevet fra sit eget Folk;

2) han skal klage over den Uret, der bliver øvet, og ved positive Forslag forsøge at afhjælpe nogle af de Onder, hvorunder Folket lider; samt

3) efter bedste Overbevisning afgive sin Stemme i de Spørgsmaal, der vedrører Folkets materielle Vilkaar.

I det samme Udkast, hvori han udtaler dette,

skriver han, at Udvandringen maa standse, der maa vises stærk Deltagelse i Valgene, Ejendommene bevares paa danske Hænder, og alt sættes ind paa at udvikle de Danskes Dygtighed.

Dette er Junggrens Testamente til sit Folk; det er taget af Udkastet til en Tale, han skulde have holdt i Haderslev den 19. Juli (1886), men som ikke blev holdt, da Junggren to Dage før maatte gaa til Sengs lidende af en Hjernebetændelse, der bortkaldte ham den 19. Juli om Aftenen.

»Vi har mistet vor bedste Mand«, skrev »Flensborg Avis« ved hans Død, og deri var alle Danske enige.

IV.

A. D. Jørgensen.

Af de tre Mænd, der efter Junggrens Død kommer frem i første Linje under Sønderjydernes Kamp, *Gustav Johannsen*, *H. P. Hanssen-Nørremølle* og *J. Jessen*, stod de to førstnævnte i et nært Forhold til en Mand, som gennem dem fik nogen Indflydelse paa Ledelsen, ligesom han ved sin historiske Granskning og Fortælle-Kunst og ved at give Stødet til Oprettelsen af Tidsskriftet »Sønderjydske Aarbøger« uddybede Kærligheden til og Kampen for Fædreland og Modersmaal. Det var Rigsarkivar *A. D. Jørgensen*.

Om hans Betydning for den sønderjydske Sag og Danskheden har den nuværende Rigsdagsmand *H. P. Hanssen* udtalt sig efter Rigsarkivarens Død (5. Okt. 1897): »Vi har i *A. D. Jørgensen* mistet en prøvet Ven, en utrættelig Stridsmand for den gode Sag, en stor Høvding, en Vaabensmed, som i rastløs Iver fyldte vore Rustkamre med blanke Vaaben. Vor Sag kunde for Tiden ikke have lidt noget tungere Tab ved nogen enkelt Mands Død.«

Adolf Ditlev Jørgensen fødtes den 11. Juni 1840 i Graasten, i en Slægt, der paa Faderens Side viser os en Række næringsdrivende Borgere i Flensborg,

mest Bagere, og paa Moderens Side en lang Række Farvere i Aabenraa. Han hører altsaa paa begge Sider til den arbejdsomme velstillede Mellemklasse, der altid havde hans særlige Deltagelse, fordi den havde været en Støtte for dansk Sind og lovlig Orden i Sønderjylland.

Iøvrigt taltes der i disse velhavende Borgerfamilier før 1848 mest Tysk i Familierne og Dansk med Tjenestefolkene, med Kunderne og Legekammeraterne paa Gaden. I Kirken blev der prædiket Tysk hveranden og Dansk hveranden Søndag, i Skolen gik alt paa Tysk.

En Forandring indtraadte i Jørgensens Hjem ved Oprørets Udbrud, da Faderen forbød tysk Tale i Huset, og Skolesproget ligeledes blev dansk.

Til A. D. Jørgensens tidligste Erindringer hørte Synet af den augustenburgske Hertug, som hans Fader, Farver M. A. Jørgensen, ikke kunde lide paa Grund af Hertugens Hensynsløshed som Jagtherre, hovmodige Optræden, utilbørlige Agitation mod Regeringen og Udtalelser mod det danske Sprog, der dog var hans eget Modersmaal. Da Familiens Omgangskreds imidlertid var Hertugens Tilhængere, løsnedes Baandet mellem dem, og i Stedet for rykkede Tid efter anden nye Venner ind: Egnens dansksindede Bønder, hvis Tillidsmand og Fører Faderen blev, saa hans Søn siden kunde skrive: »Jeg kan dristig sige, at Sundeveds Danskhed i disse forvirrede Aar havde sine Rødder i vor Stue.«

Alt som han voksede til, blev han mere og mere sin Faders fortrolige, og derved kom det tidlig til at staa for ham som det herligste paa Jorden at være en trofast Fører for sit Folk, ubekymret om Fjendens Had og Venners Misnøje, »tilfreds med den Lykke at

turde elske sit Fædreland med en Kvindes Inderlighed og med et Barns Beundring.«

Han havde kun læst lyske Bøger og kun hørt Graasten-Dansk, da han en Dag paa Loftet fandt en gammel dansk Bog, »Bondepratika«, og ved at stave sig frem i den til sin Forundring mærkede, at han kunde læse den, at hans Dialekt altsaa var Dansk.

Under Treaarskrigen blev Graasten grundig rystet op af Dvalen, og efter Krigen kom Drengen ind i Flensborg Latinskole. Han forlod den 2. April 1853 sit Hjem med de største Forventninger om, hvad han skulde opleve i den store By med det stærke Handelsrøre, Sædet for Regering, Stænderforsamling, Biskop osv., og om, hvad han kunde lære i den store Skole med udmærkede Lærere og en Bogsamling paa 10000 Bind.

Men han blev skuffet i sine Forventninger; alt var ham saa uhyggelig fremmed, og især var Skolen ham en Skuffelse. Lærerne »formaaede ikke at vække hans Tillid til den højere Dannelses forædlende Magt«. De stod Eleverne saa fjernt og saa i disse kun »indfødte« af en lavere Race. En Undtagelse dannede *K. F. Monrad*, der var fri for Pedanteri og Vigtigmageri, var elskværdig imod dem og forstod at give dem Kærlighed til dansk Literatur.

Jørgensen trængte til Poesi, men Skolen bød ham først og fremmest Madvigs Grammatik, en af de mest meningsløse Skolebøger, man vistnok nogensinde i den nyere Tid har kendt, siger han, og de talte aldrig om Indholdet af, hvad de læste, men om Grammatikken, og saa skrev de to latinske Stile om Ugen, »den mest dræbende Øvelse, saaledes som den toges«, siger han. Religionsundervisningen var flad Rationalisme, Rektoren fremsatte Tvivl om det gamle Testa-

mente, og Religionslæreren forkastede de to første Kapitler af Lukas Evangelium som uhjemlede Sagn. Dette var maaske gaaet udenom ham, hvis han ikke havde været en saa dybt anlagt Natur, som han var; men nu slog det ned i ham, og han maatte forhandle Spørgsmaalet, navnlig med den Kammerat, han paa den Tid havde mest med at gøre, den senere saa bekendte Jurist og Politiker *Henning Matzen*. Denne, der var paa Vej til Fritænkeri, skaffede ham fra sin ældre Broder en Bog til Laans, hvori det udvikledes, at den kristne Kirkes Lærdomme er af indisk Oprindelse, og at Kristus kun var ældre Ideers Forkynder. En umaadelig Angst og Uro overfaldt Jørgensen ved Læsningen heraf, og han gik i lang Tid i Anfægtelse og indre Strid, og i Skolen dispute-rede han og Matzen idelig med Skolens fromme ny Religionslærer Jens Krog.

Til de Skuffelser, han havde haft, og den Anfægtelse, han var kommet ind i, kom der endnu en Øjensygdом, der gjorde det vanskeligt for ham at læse; og derfor forlod han 1857 Skolen for at blive Landmand.

Det viste sig dog snart, at han ikke kunde taale det yderst anstrengende Liv, han kom til at føre som Landvæsenselev, og han længtes baade efter Bøgerne og Kammeraterne. Han fik Gigtfeber, og hans kloge Stifmoder blev under hans Sygdom klar over, at der ogsaa var andet i Vejen med ham, saa efter Forhandling med Monrad kom han i Efteraaret 1858 tilbage til Skolen, men skulde ikke læse Latin. Han tog saa 1859 Realafgangseksamen og drog derefter til København for at blive Polytekniker; men Matematikken blev ham snart for fordringsfuld, og Tegningen optog ham for meget af den Tid, han mente at have

Brug for til Studium af Historie, Psykologi og Poesi. Han hørte den stille, tungsindige Historiker N. M. Petersens Foredrag over Nordens Oldtid, og ingen Videnskabsmand, sagde han, havde nogen Sinde gjort et saa helt og skønt Indtryk paa ham. Hauch's glødende Begejstring for Digterkaldets Herlighed, hans ildfulde Tale om Ideernes Magt og om det poetiske Sind greb ham ogsaa stærkt. Ogsaa Kunsten gjorde sit Indtryk paa ham — Thorvaldsens Museum ikke mindst. Paa Skuepladsen beundrede han især N. P. Nielsen og Fru Heiberg i Shakespeares Macbeth.

Han kom derigennem bort fra den flensborgske Opfattelse, at dansk Kultur kun er en Slags Afglans af den tyske, og det gik op for ham ikke blot, at vort Folk maa have en Fremtid, men at de nordiske Folk tilsammen har en herlig Opgave i den almindelige Kulturudvikling.

Monrad, der var ham en faderlig Ven, kom i Paasken 1860 til København, opsøgte Jørgensen paa hans Kvistkammer og skaffede ham saa mange Undervisningstimer i sine Venners Milos og Schneekloths Skole, at han kunde blive i København og fortsætte de Studier af Historie og Digtning, der nu mer og mer blev hans Livsopgave. Han blev saa fremdeles i København til 1863, og ved Siden af Historie i snæver Forstand studerede han Søren Kierkegaard og Jødedommen, hvorved han kom til en rigere og mere alsidig Opfattelse af Menneskelivet.

Monrad drog ham imidlertid til Flensborg, hvor han 1863 blev »Hjælpelærer« ved Latinskolen med Udsigt til at blive Adjunkt og Styrer af et stort Folkebibliotek for hele Sønderjylland. Han havde det godt med sine Elever, der aldrig kedede sig i hans Timer, og som han ogsaa udenfor Skoletimerne gav

sig meget af med; men iøvrigt var hans Liv nærmest som en Klosterbroders; han var vanskelig stillet mellem Embedsmændene paa den ene Side og de indfødte Borgere paa den anden. Hans Tilbøjelighed og Fortid henviste ham til de sidste, men hans Stilling til de første, og det var to forskellige Verdener, naar Monrad undtages, der havde hjemme i begge Lejre, og som var særlig glad ved og venlig mod sin foruds Elev.

Iøvrigt syslede han med nordisk Literatur: Schack-Staffeldt, Øhlenschläger, Grundtvig, Bredahl, og Bellman. Men det mest betydningsfulde for ham var det kristelige Gennembrud, han oplevede, da han paa Almindelig Bededag efter at have hørt en Prædiken af *Ewaldsen*¹⁾ gik ud af Byen paa en ensom Hedevej og da paa een Gang blev som overvældet af en Syndsbevidsthed, der viste alt det Aandshovmod, som havde forarget ham, siddende i Højsædet i hans eget Bryst. Den Erkendelse, han herigennem kom til, gjorde ham mildere i sin Dom om andre og mindre nøjeregnende overfor deres Dom om ham.

Saa kom Sorgens Aar 1864, der i mange Retninger modnede ham. Efter Danevirkes Rømning og Flensborgs Besættelse af tyske Tropper lod Civilkommisæren v. Zedlitz ham kalde til sig, forklarede ham, at nu skulde Flensborg Latinskole være udelukkende tysk, og opfordrede ham til at tjene det ny System. Det kunde han ikke, og v. Zedlitz gav ham Ret i hans Betragtning, men føjede til: »Det gør mig ondt; thi saa kan De ikke faa nogen Gerning i Deres Folk.«

Det fik han dog, og tilmed en stor.

---

¹⁾ Siden Præst paa Frederiksberg.

Der var efter 1864 Mangel paa Organisation, Ordning i de danske Rækker, og i den Henseende blev Jørgensen paa mange Maader en praktisk Vejleder. Det var saaledes ham, der under den almindelige Forvirring »mobiliserede«, udvalgte og ordnede de 47 Mænds¹⁾ Sendefærd til Berlin. Da han siden blev en højtstillet dansk Embedsmand, maatte han naturligvis underordne sig de Hensyn, hans Stilling krævede; men ved sit Forfatterskab og ved de Oplysninger fra Arkiver og Biblioteker, hvormed han forsynede de ledende Mænd i Sønderjylland, vedblev han at have stor Betydning for Sagen.

Størst Betydning fik han vel nok ved sin rige Forfattervirksomhed.

Han blev snart klar over, at hans Fremtidskald var at oprede Aarsagen til vore Ulykker, for at vor Fremtid kunde bygges paa en ædruelig Forstaaelse af vor Stilling og vort Kald som Folk og paa en sanddru Opfattelse af vor Fortid. Men saa maatte der fældes ublide Domme om meget, som man havde taget blødt paa før, og da gjaldt det om at gøre sig haard overfor den Uvilje, det sikkert vilde møde.

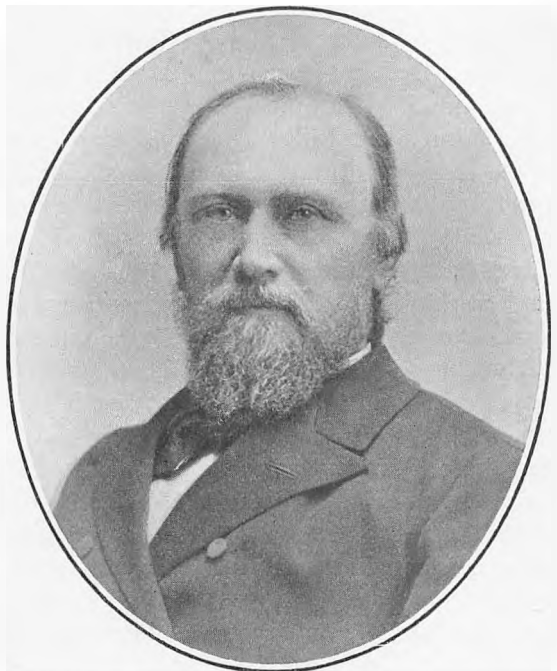
Han var efter sin Afsættelse atter rejst til København og studerede Historie, baade for at ruste og for at trøste sig. Og en mægtig Trøst fandt han i at se, at de store Nederlags- og Trængsels-Tider tit har været betegnede ved efterfølgende Opsving, fordi de har ført til Selvbesindelse og Angst for Folkedød. Derfor er der en særegen Glans og Glød over hans Fremstilling af Tidspunkter som 1157, 1340 og 1660.

Sit Udkomme tjente han foreløbig som Lærer ved Schneekloths Skole, indtil han 1860 blev ansat i

---

¹⁾ Se Side 7.

8. A. D. Jørgensen.

Rigsarkivet, hvor han 1874 blev Fuldmægtig og 1883 Rigsarkivar. Han udnyttede ikke alene selv de Rigsdomme, han i denne Stilling var Vogter for, men han aabnede dem gavmildt for andre, og han forstod at knytte Mænd til sig, der kunde fortsætte hans Gerning.

Naar han blev en af vor Tids ypperligste Historieskrivere, saa er det ikke alene, fordi hans Stilling gav ham den rigeste Lejlighed til at drage nye Væld af Oplysninger frem; men der er mange andre Grunde.

For det første var han i Besiddelse af en forbauende rig og alsidig Dannelse og i Sammenhæng her-

med en levende Interesse for og Forstaaelse af alle Livsytringer. Dernæst var han upaavirket og upaavirkelig af alle Partidomme. Intel Parti kunde kalde ham sin Mand, men alle bejlede til ham. Og han var modig nok til at kunne bære Partiernes Uvilje og Angreb, naar han havde maattet revse deres Gerninger. Hertil kom, at hans Øre for Modersmaalet var blevet lige saa fint, som hans Kærlighed til det var stor, hvorfor hans historiske Fremstilling altid er rig, skøn, klar og varm. Endelig havde han en skarp kritisk Evne og en levende Fantasi, saa han forstod at værdsætte Kilder og føje sammen, hvad der hørte sammen.

Med disse Forudsætninger gik han til sin historiske Forfattervirksomhed, der før 1880 særlig dvælede ved Middelalderen og efter 1880 særlig ved den nyere Tid, men næsten altid med Blikket vendt mod Sønderjylland.

I Aarene 1874-78 udgav han »*Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling*«, hvor han stadig ser de nordiske Begivenheder i deres europæiske Sammenhæng og bringer meget nyt, saa vi nu kan begynde Danmarks Historie med Gudfred i Stedet for med Gorm den Gamle; hvor han sætter mange Personer og Begivenheder i et nyt og klarere Lys, f. Eks. Harald Blaatand og Svend Estridsen; og hvor han endelig ved Fremstillingens dybe Alvor og store, enkle Kunst formaar at fremkalde baade et Alvors- og et Skønheds-Indtryk af blivende Værd.

Han har behandlet Middelalderens Love og Samfundsforhold, skrevet om Danevirke, Danebrog og Skjoldemærket; men særlig har vore historiske Folkeviser øvet stor Tiltrækning paa ham, og han har

alvorlig søgt at værdsætte dem baade som Digtning og som historiske Kilder.

Som Digtninge sætter han dem meget højt, og det er en Nydelse at læse hans Fremstilling af den tragiske Konflikt i Tove- og Marsk Stig-Viserne, og ikke mindre hans Fremstilling af, at Viserne om Dagmar og Bengærd er en ny Form for Forholdet mellem Tove og Sofie, og igen peger tilbage paa Gudruns og Brynhilds Kamp om Sigurd Fafnersbane.

Med Hensyn til det rent historiske tillægger han hverken de islandske Sagaer eller de danske Folkeviser den Værdi, man før har tillagt dem. I Niels Ebbesen ser han ikke som Visen en Ridder, der undsiger og dræber en anden Ridder, fordi de har haft en Strid om den personlige Friheds Grundsætning, men en dansk Mand, der dræber Gert, fordi denne er hans Fædrelands Bøddel. —

En af hans Bøger har faaet en særlig stor Udbredelse i Sønderjylland og en særlig stor Betydning for Sønderjyderne, hans »40 Fortællinger af Fædrelandets Historie«. Denne Bog er ikke alene et aandfuldt Udtryk for en Personlighed, der lever og aander i Fædrelandskærlighedens rene Luft, men et sammentrængt og afklaret Udbytte af en betydelig Videnskabsmands Førstehaands-Granskning. Og de 29 »Fortællinger af Nordens Historie« staar den i historisk Kunst værdig ved Siden. Hvor er for Eksempel ikke de Sammenstillinger oplysende, som han foretager: Sæmund Frode og Biskop Jon, Absalon og Valdemar Sejer, Ewald og Bellman, Uve Lornsen og Kr. Paulsen!

Da han især efter 1880 vendte sig til den nyere Tid, kom det store Værk om *Griffenfeld* og de store Levnedstegninger af *N. Steensen*, *Ewald*, *Georg Zoega*

og *Brorson* — de tre sidste vel særlig valgte paa Grund af deres sønderjydske Herkomst, og det Slægtskab, han dermed følte sig i med dem.

I Bogen om *Griffenfeld* river han de Skamstøtter ned, der har været rejst for Kristian V., Fr. Ahlefeld og U. F. Gyldenløve, og lærer os at forstaa Griffenfeld som det store skrøbelige Menneske han var. — I Biografien over *N. Steensen* kan vi ikke undgaa at forbausnes over det Kendskab, han viser til Videnskabens Tilstand overalt i Europa paa den Tid og over den Klarhed, hvormed han skildrer de Begivenheder og Sjælsrørelser, der gjorde Steensen til Katolik. — Bogen om *Ewald* er ikke mindst tiltalende ved det Mindesmærke, han rejser for Sønderjyden E. Ewald, Digterens saa længe miskendte Fader. — Men den lille Bog om *Brorson* er fremfor nogen en Mønsterafhandling, det smukkeste, der er skrevet om den fromme Salmedigter, og et skønt Billede af Pietismens første Dage i Danmark. —

A. D. Jørgensen var langt fra at være nogen Tyskerhader. Han havde ikke noget tilovers for dem, der mente, at man skulde vise sin Danskhed ved at skælde Tyskerne ud. Han vilde have Kampen ført *afdæmpet*, men *fast*; Sønderjyderne skulde lyde Lovene, men benytte dem til deres yderste Grænser, paa tale den Uret, der blev gjort dem, naar der da var nogen Lejlighed dertil. Han havde ikke megen Tro til det, der udrettes ved Festtaler, men derimod til det, der naas ved ihærdigt Arbejde. Først ved Erhvervelse af historisk Kundskab bliver Kærligheden til Folk, Land og Sprog en Overbevisning; uden denne er det egentlig kun en Stemning, der kan bortvejres. —

V.

Gustav Johannsen.

TIL glad Overraskelse for de Danske og til Sorg og Harme for Tyskerne havde de Danske ved Rigsdagsvalget 1881 trods den kunstige og omhyggelig beregnede Omlægning af Kredsene taget 2. Valgkreds tilbage, idet Danskernes Kandidat, *Gustav Johannsen* valgtes med 6410 Stemmer mod den tyske Kandidats 5576. Flensborg By gav ham 2400 Stemmer mod 1400.

Gustav Johannsen, hvis Dygtighed og Folkeyndest dette glædelige Udfald mere end noget andet skyldtes, hørte til en Lærerslægt fra Angel. *Bedstefaderen* var Lærer i Nørre Brarup, hvor man dengang (i Begyndelsen af det 19. Hundredaar) talte Plattysk til Børnene, der imidlertid efter deres Konfirmation »talte Dansk og røg Tobak«. Han var en saa anerkendt Matematiker, at han blev kaldet til Sachsen, men modtog ikke Kaldelsen, fordi hans Hustru saa daarlig kunde Tysk. — Dette Ægtepars Søn, *Gustav Johannsens Fader*, var ogsaa Lærer i Angel, forblev Kongen og Landet tro under Oprøret 1848—50, men havde Besvær ved at undervise paa Dansk, dengang Sprogskripterne paabød det. — *Gustav Johannsen* selv

blev født den 2. August 1840 i Ulsnæs Sogn ved Slien, men voksede op i Søvested i Treja Sogn lige ved Danevirke, hvortil hans Fader blev forflyttet 1841. I dette Sogn indførtes 1851 dansk Skolesprog, og Gustav Johannsen fik fra sit 12. til 16. Aar Undervisning i og paa Dansk. Efter sin Konfirmation var han et Par Aar Hjælpelærer i og ved Flensborg, besøgte saa et Par Aar Seminariet i Tønder og et Privatseminarium i København, hvorfra han 1861 tog Eksamen.

Han var saa indtil Krigen Lærer et Par Steder i Angel (Sollerup ved Trene og Langballe ved Flensborg Fjord) og havde en høj Stjerne hos Provst Aleth Hansen og hos sine Kaldsfæller, der valgte ham til Sekretær i deres Forening. Ogsaa med Befolkningen stod han sig godt og vedligeholdte længe efter sin Afsættelse i Krigsaaret Forbindelsen med den.

I 1862 blev han gift med en Gaardmandsdatter fra Treja, Margrete Kühl. Hendes Slægt var dansk, og hendes Farfader fortalte, at han ikke kunde et plattysk Ord, da han kom i Skole. Naar Lænehunden gøede, sagde han stadig: »Pus ham! Det er en Tysker«. — Gustav Johannsens Hustru var en utrættelig flittig, særdeles nøjsom og sparsommelig og i højeste Grad selvornøgtende og opofrende Kvinde; og for disse Egenskaber blev der rig Anvendelse i det Liv, der nu ventede de unge. Folk.

Efter Afsættelsen flyttede de ind til Flensborg, hvor han fik nogle velhavende Familiers Børn at læse med; men det blev snart forbudt, og han var et Par Aar Lærer ved Holdts private Drengeskole. Imidlertid fik Holdt 1867 Valget imellem at afskedige ham inden 24 Timer eller faa sin Skole lukket, og naturligvis tog han saa sin Afsked.

Sagen var den, at Johannsen havde taget saa levende Del i Arbejdet for at faa Ahlmann valgt til den nordtyske Rigsdag, at han skønnedes at være en særlig farlig Person. »Selv Angel er ikke sikkert«, sagde Ahlmanns Modkandidat, Amtmand Mathiesen fra Als, »der er en afsat Skolelærer, som agiterer«.

For at faa noget at leve af prøvede Johannsen nu paa at holde en hensygnende dansk Boghandel i Gang i Flensborg og udgav foruden et Par Sangbøger 3 ypperlige Hefter: »Fra den danske Bogverden« med Prøver af Blichers, H. C. Andersens, Richardts og Bjørnsons Digtning samt literaturhistoriske Indledninger, godt valgte og afpassede til Læsning for Menigmand i Sønderjylland. Han havde hertil haft Støtte af Overlærer Monrad, til hvem han siden stod i et nøje Venskabs- og Arbejdsforhold.

Disse to Mænd begyndte i Forening med Købmand A. G. Freudenreich, Garver Plaetner og Bogtrykker Thillerup i Oktober 1869 at udgive »*Flensborg Avis*«, der vel var forbudt en kort Tid under Krigen, men ved Johannsens Forhandling med Landraad Krupka igen fik Lov til at udgaa, og hvis Holdertal under den fransk-tyske Krig steg fra 800 til 1800.

Da Johannsen selv havde maattet overtage Bladets Redaktion, og da han baade var blevet Borgerrepræsentant og Kirkeældste foruden at have faaet andre Hvery, maatte han afstaa Boghandelen, der dog havde givet en ren Fortjeneste af 1600 Kr. aarlig. Dette baadede hverken hans Pengekasse eller hans Hjemliv. Indtægterne blev mindre, da han gav Slip paa Boghandelen, og Udgifterne blev større, eftersom Deltagelsen i det offentlige Liv drog ham mere og mere fra Hjemmet. Ogsaa Domstolene hjalp med dertil.

1876 sad han i Fængsel en Maaned i Glückstadt sammen med Advokat Bekker i Aabenraa og Redaktør Moldt i Sønderborg. De levede højt, bl. a. fik Johannsen en Gang en Tønde Østers tilsendt fra Venner i Flensborg. Men da han 1878 næste Gang kom til Glückstadt, var det paa Fangekost, saa han fik hverken Smør, Sukker eller Øl, og alle Breve til og fra ham blev aabnet og læst.

Samme Aar var det, at Østerrig og Preussen enedes om at sætte § 5 ud af Kraft, og herom skrev Johannsen i »Flensborg Avis«, at Nordslesvigs Befolkning dog ikke kunde tvivle om Opfyldelsen; thi »ein Kaiserwort darf man nicht drehen, noch deuteln« (et Kejserord tør man hverken dreje eller fordreje). For disse Ord anklagedes han for Majestætsfornærmelse, og den offentlige Anklager krævede et Aars Fængselsstraf. Han dømtes til 6 Maaneders Fæstningsarrest og skulde afsone Straffen i Magdeburg. Han rejste derned et Par Dage, før han skulde begynde Afsoningen, klædte sig i Gala og kørte op til Chefen (en General), der modtog han med største Forekommenhed, indtil han fik at vide, hvad Johannsen skulde. Da blev han stram, men det gik snart over, og han sagde: »Mød Kl. 7 Eftermiddag og hils Pladskommandanten fra mig, saa regnes det for en Dag«. Pladskommandanten modtog ham ogsaa med Venlighed og bød ham Vin og Cigar. Den næste Dag var det Johannsens Fødselsdag, og det regnede med Telegrammer til ham: Til Redaktør J.! Til Formanden for »Enigheden«! Til Oldermænden for St. Knuds Gilde! Til Kirkeældste J.! osv. osv. Masser af Fødevarer var der sendt, og Vinhandler Colding i Flensborg havde sendt herlige Vine, saa

Johannsen kunde indbyde til en overdaadig Frokost for hele Besætningen af Fanger.

Han kom ud den 1. November efter at have siddet i 3 Maaneder. Kejser Wilhelm benaadede nemlig en Mængde Fanger i Anledning af sit Guldbryllup.

Som han i Fangenskabet vandt alle ved sin uimodstaaelige Elskværdighed og sit straalende Lune, vandt han ogsaa dem, han kom i Berøring med i Rigsdag og Landdag. Han har selv fortalt et lille Træk fra Rigsdagslivet, der viser hans raadsnare Slagfærdighed lige saa vel som hans Elskværdighed. Johannsen havde en Gang, da Bismarck talte, forladt sin Plads for bedre at høre Rigskansleren, og de frisindedes Fører Lasker, der var lille af Vækst, vilde endelig ogsaa høre, men Johannsen, der var Rigsdagens næststørste Medlem, stod i Vejen for ham — det var Laskers Plads, han havde taget. »Det mægtige Danmark spærrer mig Vejen«, sagde Lasker. »Men Danmark misbruger aldrig sin Magt overfor de svage«, svarede Johannsen og gik til Side. »Bravo!« sagde Lasker, idet han klappede Johannsen paa Skulderen. Samme Dag tilbød han Johannsen sin Hjælp i Tilfælde, hvor denne ikke vidste Besked om parlamentarisk Skik.

Gustav Johannsen opnaede ikke Genvalg til den tyske Rigsdag 1884, idet Socialisterne opstillede en egen Kandidat, som fik 920 Stemmer væsentlig fra Arbejdere i Flensborg, der 1881 havde stemt paa Gustav Johannsen; ogsaa i Angel gik hans Stemmetal ned, saa ved det Omvalg, der fandt Sted mellem ham og Landsretsraad Gottburgsen, valgtes denne med 6617 Stemmer mod Johannsens 4826. Vel blev Gottburgsens Valg kendt ugyldigt, og et nyt Valg fore-

taget i Marts 1886; men ved Socialisternes ihærdige Arbejde mod Johannsen lykkedes det dem at bringe hans Stemmetal i Flensborg By ned fra 1628 til 1024, og deres eget op fra 806 til 1726. De danske Arbejdere havde opgivet den nationale Kamp; Johannsen faldt, og Tyskerne tog Kredsen.

Efter Junggrens Død var der i det hele ingen Tvivl om, at Gustav Johannsen skulde være hans Efterfølger i Rigsdagen. Baade Slagter *Reimers* i Sønderborg, der betragtedes som Hovedmand for Edsaflæggerne, og Gaardejer *J. N. H. Skrumsager*, der stod som Førstemand blandt Edsnægterne, var enige om, at det maatte være ham, og til dem sluttede Landdagsmand *Hørlyck* sig. Ved Møder i Vojens og Sønderborg udtalte Johannsen sig om sit Standpunkt, der i det hele faldt sammen med Junggrens. Angaaende det tidligere saa brændende Spørgsmaal om Landdags-Eden udtalte han, at han forbeholdt sig sin personlige Stilling, men agtede ikke at rejse nogen Strid derom. Fra hans Venners Side var der heller ikke gjort nogen Modstand mod Hørlycks Valg 1885, saa lidt som Edsnægterne havde modsat sig Hans Lassens Valg i 2. Kreds. Og i 1888 var Edsaflæggerne kommet i Flertal ogsaa i 1. Kreds, saa Gustav Johannsen valgtes til Medlem af Landdagen for denne, hvorvel adskillige fandt det uheldigt, at begge Hverv gaves til samme Mand.

Mens Krüger var i Rigsdagen, søgte han særlig Støtte til Indbringelse af sine Forslag hos *Centrum* (Katolikerne); derimod mente Johannsen, det vilde være klogest at nærme sig *de frisindede*, som efter hans Mening vilde faa et betydende Ord at sige, naar den gamle Kejser Wilhelm I afløstes paa Tronen af sin frisindede Søn Frederik III. Han traadte i

9. Gustav Johannsen.

ligefrem venskabelig Forbindelse med flere af disse Mænd: Lasker, Bamberger, Rickert, Eugen Richter, Munckel, Lenzmann, Schmidt-Elberfeld, Barth, Schmieder o. fl. Han var hyppig Gæst i Rickerts Hus, og den ordknappe Eugen Richter talte, siges der, tiere med ham end med nogen af sine Partifæller, i Advokat Munckels Hus var han en særlig skattet Husven, Lenzmann og Schmieder var hans særlige Venner. Man skattede ham som Omgangsfælle, Sel-

skabsmand, klog og laktfuld Politiker, og han var ikke alene vel set, men havde maaske endog Indflydelse i Partiet.

Dette kunde maaske, og maaske ikke, have ført til noget for den danske Sag; men de frisindedes Forhaabninger om Magten og Johannsens Haab om at kunne udrette noget ved deres Hjælp fik et afgørende Knæk, da Frederik III allerede 1888 fulgte sin Fader i Graven, efter kun 100 Dages Regering.

Om Johannsens Stilling i og udenfor Rigsdagen foreligger der fra 1899 en Udtalelse i Rigsdagen af daværende Regeringspræsident *v. Tiedemann*. »Hr. Johannsen«, sagde han, »er en gammel Bekendt af mig. Vort Bekendtskab skriver sig fra 1865, da jeg var Politimester i Flensborg . . . Vi havde allerede dengang Lejlighed til at tage en Dyst med hinanden . . . Han holdt paa den Tid en vidt forgrenet Agitations Traade i sin Haand. Til den ene Side naaede denne Agitation til København, til den anden endog helt ind i den augustenburgske Lejr. Hr. Johannsen forstaar vistnok, hvad jeg mener. Saa længe de danske Love imidlertid gjaldt i Slesvig, og Politiet var saa almægtigt, som det aldrig har været i Preussen, var Hr. Johannsen yderst forsigtig. Forsigtighed er som bekendt Visdommens Moder. Men da den preussiske Lovgivning indførtes 1867, da der oprettedes Domstole og indsattes Statsadvokater, da den preussiske Presselov kom til, skiftede Hr. Johannsens Optræden Karakter. Men alligevel var det yderst vanskeligt at faa fat paa ham. Jeg vedgaar aabent, at det vilde have været mig en stor Fornøjelse (størmende Munterhed i Forsamlingen og Tilraab: »Ja det tror vi, gamle Politimand!«). Men den Snedighed og Behændighed, Hr. Johannsen gentagne Gange

har lagt for Dagen ogsaa her i Parlamentet, idet han fremsætter Paastande, som aldrig rammer netop det Punkt, det for ham kommer an paa, men forsigtigt omgaar det og kun lader ane, hvad han egentlig mener, mens han dog strejfer Straffeloven paa et Haar nær — denne Behændighed viste han sig ogsaa den Gang i Besiddelse af.«

Dette er for saa vidt en rigtig Karakteristik af Johannsen som Politiker: klog og behændig var han.

Der vil i det følgende blive Lejlighed til at fremhæve Enkeltheder fra Gustav Hanssens Rigsdagsvirksomhed. Her skal derfor blot tilføjes en Tegning af ham personlig af den nuværende Rigsdagsmand H. P. Hanssen-Nørremølle:

»Der legede en Dreng ved Danevirkes Fod. Hans Forældre var danske. Minderne, som talte til ham, var danske; men Sproget, som lød omkring ham, var tysk. En Dag standsedes han i sin Leg af Kanonernes Torden. Kampgnyet fra Isted Hede stod ind over hans Legeplads. Og Kampen drog ham med sælsom Magt. Aandeløs pilede han afsted mod Øst, til han naaede Valpladsen og modtog sine første, dybe og varige Indtryk af den lange, tusindaarige Grænseskamp mellem Dansk og Tysk.

»Der opdukkede en Dag en ung, smækker Yngling ved Seminariet i Tønder. Han havde et Par spillende Øjne, et lyst Hoved og et varmt Hjerte. Han var finere klædt og havde pænere Manerer end de andre Seminarister, var vel ogsaa bedre forberedt; men han saa dem ikke over Hovedet. Han var altid venlig, altid elskværdig; han var vittig og morsom og vandt sig mange Venner. Naar Ferien kom, gik han fulgt af glade Kammerater sydpaa, ned til Dane-

virke, hvor en ung blussende Fæstemø ventede ham med Længsel. Og der var Glæde over det hele Sogn, naar det spurgtes, at han var kommen hjem.

»Der sad nogle faa Aar senere en ung evnerig Lærer i Angel. Tiderne var vanskelige . . . Slesvigholstenerne rettede de voldsomste Angreb paa de danske Embedsmænd . . ., men han var skudfri. Han var afholdt af alle, agtet og elsket af Forældrene og forgudet af Børnene. En dejlig Sommerdag 1862 rejste han til Sønderborg med sine Skolebørn. Med Danebrog i Spidsen gik den glade Børneskare opad Dybbøl Bakke; syngende danske Fædrelandssange lagde de om Aftenen ind ved Angels skovklædte Kyster, hvor Forældrene mødte for at tage imod . . . Han havde sit eget lille hyggelige Hjem, og Fremtiden syntes lys og straalende.

»Men der kom en Dag, »da Sorgen udspændte sit Vingefang saa knugende tungt over Danevang« . . . Kongen var død, og Danevirke forladt . . . Fædrelandets Ulykke gik ham dybt til Hjerte . . . Fjenderne jog ham fra Hus og Hjem, og helst havde de set, at han var gaaet ad den brede Landevej til et godt Embede i Danmark; men han vilde dele sine Brøders Kaar i de onde Dage og slog sig ned i den gamle Handelsby Flensborg . . .

»Der sad en aldrende Parlamentariker i Landdagen, bred og stærk, Armene lænede paa Pulten, Ansigtet i Smil. Omkring hans Plads samles Oppositionens lyseste Hoveder: Advokat Munckel og Albert Träger, Vicepræsident Schmidt og Overlandretsraad Schmieder, Formanden for Berlins Byraad Dr. Langerhans og Dr. Barth. Lidt tilbage med Hovedet paa Skraa, Smil om Læberne og Opmærksomheden henvendt paa Gruppen staar Alvorsmanden Eugen

Richter . . . Samtalen tager snart Fart. Og Munkels bidende Sarkasmer, Langerhans's godmodige Satire, Schmieders ætsende Kritik, Dr. Barths lystige Indfald ægger den graanende Parlamentariker, saa det lyner og glimter. Han er næved at overgaa sig selv. Som han sidder, bred og mægtig, paa sin Plads, med spillende Øjne og spillende Vid, som Midtpunkt i en Kreds af Landdagens betydeligste Mænd, tildrager han sig uvilkaarlig Opmærksomhed fra alle Sider . . .

»Der staar en Dag en Mand paa Talerstolen i en nordslesvigske Kro. Salen er fyldt til Trængsel. Solen falder ind ad Vinduet og bader ham i Lys . . . Hans Øjne lyser af Lune og godt Humør. Med kraftig Røst istemmer han »I alle de Riger og Lande«; Sangen fylder Rummet. Saa tager han Ordet. Han indleder med et Fyndord og taler en Stund roligt og alvorligt. Men pludselig glimter Lunet, Folk smiler; han taler videre, en rungende Latter fylder Salen. Saa begynder han at spørge, Tilhørerne svarer, først enkeltvis, undseligt og dæmpet; men Spørgsmaalene bliver mere æggende, og Svarene mere enstemmige og kraftige. Til sidst dirrer de af Harme. Han hæver Stemmen til mægtig Patos og river alle med . . . Han sænker Stemmen, og vemodsfuld taler han om de henfarne Dage, om deres Kamp og Møje . . ., om Nederlagets tunge Stund, mens Øjnene rinder, og Læberne bæver i de haarde, vejrbitte Ansigter. Men saa taler han atter om Genrejsningens Dag; og de bøjede Skikkelser . . . retter Ryggene. Han slutter med en ildfuld Appel og tænder derved Begejstringens Glød i Ungdommens Bryst . . .

»Der kom en Dag en ny Overpræsident til Hertugdømmerne . . . Landets Børn blev jaget i Landflyg-

tighed; de »fanatiske Principaler«, den danske Befolknings dygtigste og fremmeligste Borgere og Bønder forfulgtes og fortrædigedes. Overpræsidenten erklærede, at de skulde ruineres; Borgerrettighederne ophævedes; Forældrerettigheden krænkedes . . . Klagerne naaede snart ud over hele Europa. Saa satte Rigsdagen Køllerpolitiken paa Anklagebænken. Anklageren traadte frem; hans Ansigt var blegt, hans Gang vaklende, Klæderne falder i store Folder om hans afmagrede Krop. Hans ene Fod stikker i en stor Filtsko. Han er mærket til Døden. Hvert Skridt volder ham øjensynlig Smerte, som han sløttet paa sine Stokke skrider frem. Da springer en af Husets bedste Mænd op, springer rask til, griber ham under Armen og fører ham op paa Talerstolen. Saa begynder han træt og mat; men snart taler han sig varm. Bifald slaar ham i Møde. Hans gamle Kraft vender tilbage; han skrider frem til Angreb og retter drøje Hug mod Overpræsidenten, mod Landets ansvarlige Regering. Præsidentens Klokke lyder, men behændigt afparerer han det truende Ordensraab. Huset er med; et mægtigt Ekko svarer ham. I tre samfulde Dage drøfter Huset Køllerpolitiken; og da Ordskiftet var endt, faldt Dommen: den tyske Rigsdag forkastede Køllerpolitiken som unyttig, umoralsk og uretfærdig.

»Der sad en dødsmærket Mand i sin Stue, ene og lidende. Paa Væggen hang et Billede af Jesus, som vandrer paa Søen; det gengav det Optrin, da Peder stiger ud af Baaden, og idet han synker, raaber: »Herre, frels mig!« En god Ven traadte ind ad Døren, hilste fra gamle Venner, opfriskede gamle Minder og talte med ham om Sundhed og Styrke, Sommer og Solskin, og hvad andet han mente der havde god Klang i den syges Øren. Men da smilte han vemo-

digt, rejste sig tung og træt af Lænestolen, pegede paa Billedet og sagde stille: »Nu tænker jeg mest paa dette!«

»Otte Dage derefter samledes der paa een Dag flere Tusinde gode danske Mænd i Flensborg. Stille og sørgmodige fulgte de en sort, blomstersmykket Kiste gennem de trange Gader . . . ud til de vidtstrakte Kirkegaarde . . . Følget viste, at det var en stor Høvding, der jordedes.

»Men Gustav Johannsens Minde vil leve længe i Nordslesvig — — — som en af vort Lands bedste Sønner og frejdigste Stridsmænd under Kampen for den gode Sag.«

VI.

Skoleforhold.

a. Den fri Skolevirksomhed.

DET blev i sin Tid sagt, at det i Aarene 1870—71 var den tyske Skolemester, der vandt de afgørende Sejre i Frankrig; og mulig har Tyskerne i alt Fald til Dels troet det selv. Dette bidrager til at forklare den Iver, for ikke at sige Voldsomhed, hvormed de preussiske Magthavere i Sønderjylland, navnlig efter 1870, har søgt at undertrykke al dansk Undervisning dernede.

I de saakaldte blandede Sprogdistrikter indførtes allerede 1864 tysk Skolesprog uden Undervisning i Dansk; og det hjalp ikke, at Beboerne i Harreslev og Frøslev (i Hanved Sogn) 1865 bad om, at Undervisningen i alt Fald til Dels maatte ske paa Dansk.

Dog fandt Regeringen sig i, at der samme Aar blev oprettet danske Realskoler i Flensborg, Aabenraa, Tønder og Haderslev; desto værre fik de ikke Lov til at bestaa ret længe, men i de faa Aar, de fik Lov til at arbejde, gjorde de megen Nytte.

Den bedst kendte af de Skolemænd, der var med i dette Arbejde, var den tidligere Overlærer ved Flensborg lærde Skole, A. D. Jørgensens og Gustav Johannsens faderlige Ven, *K. F. Monrad*, en Præstesøn fra

Grejs ved Vejle, f. 1815. Han var 1864 blevet afsat, men kunde ikke udvises, da han var Husejer i Byen. Han grundlagde da en privat Pigeskole i Flensborg og var i det hele en udmærket Støtte for Danskheden. Han var, som tidligere nævnt, med til at stifte »Flensborg Avis« og har flere Gange, naar Gustav Johannsen, dens Redaktør, var fraværende eller sad i Fængsel, besørgt Redaktionen, ligesom det var ham, der udgav »Nordslesvigsk Søndagsblad«. Før er nævnt hans Forhold til Dannelsen af den saakaldte Sprogforening, hvori han i en Aarrække tog en fremragende Del i Arbejdet. Derfor rejste ogsaa Foreningen den 1. Juni

10. K. F. Monrad.

1895, Femaarsdagen efter hans Død, en smuk Mindestøtte for ham paa Flensborg Kirkegaard.

En anden Skolemand, der bør nævnes, var *Andreas Kristian Kristiansen Holdt* (1821—90) fra Medelby Sogn mellem Flensborg og Tønder, Seminarist fra Tønder 1843, siden Huslærer og Lærer i Flensborg, til han 1849 blev Degn i Vanderup Syd for Flensborg, hvor Folkesproget var dansk, men Skolesproget dengang tysk. Han gav sig straks til at tale Dansk med Børnene og undervise dem paa Dansk; og ingen talte

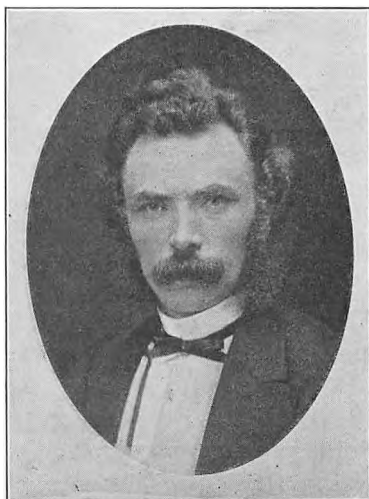

11. A. K. K. Holdt.

skole, der lukkedes 1875 efter 10 frugtbare Arbejdsaar. Han har egentlig grundlagt »Nordslesvigsk Søndagsblad« og arbejdede der, som før sagt, sammen med Monrad. Paa Tysk har han skrevet en Flensborgs Historie, der anses for et godt Arbejde.

Den private Realskole i Aabenraa oprettedes 1866 af *Jeppe Clausen Juhler* (1833—83), Søn af en Haand-

ham til derfor, da han færdedes saa stilsfærdigt. Han blev 1851 Organist ved Lyksborg Slotskirke og oplevede i Lyksborg de bevægede Dage i November 1863, da Kongen døde der paa Slottet. De ny Herrer afskedigede ham fra Organiststillingen, og derefter bosatte han sig i Flensborg, hvor han saa 1865 oprettede en privat Drengereal-

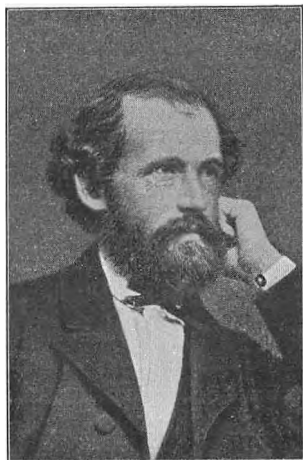
12. J. C. Juhler.

værker i Hoptrup ved Haderslev, Seminarist fra Jelling og fra 1855 til 1865 Lærer ved Borgerskolen i Aabenraa, afsat 1865.

»Haderslev By og Omegns Realskole« blev oprettet 1866 af Hospitalspræst *Jensenius Johansen* (1827—1902), Søn af Lærer P. Johansen i Nakskov. Han var i sin Ungdom i Handelslære; men Præsten i Nakskov, den senere

13. J. Johansen.

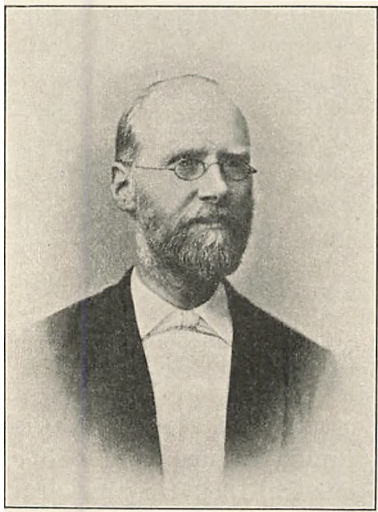

14. Adolf Knudsen.

Biskop Bindsbøll, gav Anledning til, at han kom til at studere Teologi. Teologisk Kandidat blev han 1853 og var fra 1860 Hospitalspræst og Lærer ved Latinskolen i Haderslev. Fra Lærerembedet blev han afsat 1864, men fra Præsteembedet først 1870, da han nægtede at bede for de preussiske Vaabens Sejer i Krigen mod Frankrig. Han var siden Præst i Odense og sidst i Svanninge, men blev altid ved at staa i levende Forbindelse med

Sønderjylland, især gennem »Nordslesvigsk Søndagsblad«.

Som der i Treserne havde vist sig en Mulighed for, at private Realskoler kunde faa Lov til at virke, tænkte man sig, at det ogsaa kunde taales, at der oprettedes Folkehøjskoler, og der blev i 1869 sat fire saadanne i Gang: *Sandbjerg* ved *Alsund*, *Vonsbæk* ved

15. J. A. Wiinsted.

Haderslev Fjord, *Brøns* 2 Mil Syd for *Ribe* og *Rødding* 3 Mil Øst for *Ribe*. Den 26. Februar 1869 stiftedes i *Sønderborg* en »Højskoleforening for *Als* og *Sundeved*«; den fik af *Grev Reventlow* uden

Vederlag overladt *Sandbjerg Slot* og *Have* til Brug for en Højskole, og den skaffede saa selv Penge til Skolens Drift. Allerede den 7. December s. A. kunde Skolen aabnes med 26 Elever. Til Forstander antoges cand.

theol. *Adolf Knudsen*. Denne er en af de Mænd, der har ofret mest for den danske Sag i Sønderjylland og fortjener at mindes.

Han hørte til en velhavende Slægt og havde levet et rigt Ungdomsliv i den Hostrupske Studenterkreds, da Begivenhederne i 1848 kaldte ham til Hæren som frivillig. I Trearskrigen gjorde han saa god Tjeneste, at han blev udnævnt til Løjtnant. Efter Krigen var

han en Tid Huslærer, siden (1857—61) Adjunkt paa Herlufsholm, og saa fik han 1861 paa Grund af sin dejlige Sangstemme og sit tiltalende fine Væsen Tilbud om at blive Kantor paa Vallø. Han tog derimod og var paa Vallø 1861—64, da Krigen brød ud, og han igen gik med som frivillig. Efter Krigen blev han i Sønderjylland og støttede den i 1863 af cand. pharm.

J. A. Wiinsted oprettede Landboskole paa *Aagaard*, en Mil Syd for Flensborg, med sine Penge og sit Arbejde, til han nu kaldtes til at være Forstander paa Sandbjerg. Han holdt Skolen i Gang i to Aar, udmærket støttet af sin opofrende ypperlige Hustru Margrete, f. Carstens; men saa kunde han ikke mere. Hans Kræfter var udtømte, og han fandt dem ikke mere, hverken ved Rejser til Italien eller til Norge, og den 5. Februar 1873, Niaarsdagen efter at han med de andre havde maattet forlade Danevirke, døde han i København af Brystsyge. Hans Ungdomsven *Chr. Richardt* skrev følgende smukke Mindedigt over ham:

16. J. Langkjær.

»Længsel gæred i dit Bryst,
og du spurgte tit og tyst,
hvad du længtes efter, —

til det lød: som Ven for Ven
glad din Næste give hen
dine bedste Kræfter.

Og »din Næste« snart du saa:
det var en, som søndret laa,
syg og som i Fængsel;
det var »en af disse smaa«,
Herrens Finger peger paa:
Danmark i dets Trængsel.

Derfor gav du det din Arm,
valgte atter hjertevarm
Lejrens haarde Pude;
derfor du ved Bankens¹⁾ Fod
paa en ublid Forpost stod,
til din Kraft var ude.

Toner var din bedste Lyst:
lad da dem med Troens Trøst
om din Baare bølge!
Flaget sine Flige slaa
om den Seng, du hviler paa!
Tak og Taarer følge.«

Efter Ad. Knudsens Bortgang overtog nuværende Skoleinspektør i Nykøbing paa Falster *Jens Langkjær* Ledelsen af Skolen. Han havde 1869--71 været Lærer ved Monrads og Holdts Skoler i Flensborg og var vel kendt med sønderjydske Forhold. Han havde som Ad. Knudsen gennemsnitlig 25--30 Elever i hvert Hold, og det tegnede til at ville gaa med Skolen, da Langkjær, der var født i Vejle-Eggen, den 17. Oktober 1874 blev udvist, fordi han »havde søgt at fremkalde en mod de bestaaende Forhold fjendtlig offentlig Mening og at hindre Udsoning«.

Landboskolen paa *Aagaard*, der, som fortalt, var

¹⁾ Sandbjerg Slot ligger ved Foden af Dybbøl Banke.

oprettet 1863 af cand. pharm. *J. A. Wiinsted*, tidligere (1857—63) Lærer ved Røding Højskole, fortsattes efter Ad. Knudsens og Wiinsteds Bortgang af den tidligere Degn ved den frie danske Menighed i Flensborg, *H. M. Tofte*, Faderen til »De sønderjydske Piger«, hvis Billede i sin Tid var saa bekendt. Denne varmt danske, friske og fornøjelige

17. H. M. Tofte.

18. A. P. West.

Mand, der lever endnu, naaede paa Grund af de vanskelige Forhold, hvorunder han arbejdede, aldrig at samle noget stort Elevtal, men har sikkert haft en Del at betyde for Danskheden i Flensborg-Egnen.

Skolen i *Vonsbæk* blev oprettet af *A. P. West*, født den 26. Marts 1841 i Flensborg. I en ung Alder blev han Lærer i

Flensborg, tog 1861 Skolelærer-Eksamen, gennemgik saa det saakaldte Monradske Kursus i København, hvorefter Docent Fjord tilbød ham en Plads ved Frederiksberg Skolevæsen. Men hans Hu stod til Sønderjylland, og han vendte 1865 tilbage til Flensborg som Lærer ved de to private danske Skoler: Holdts Drengeskole og Monrads Pigeskole. Hans alvorlige Inderlighed gjorde stærkt Indtryk paa hans Elever, og han fik Betydning for mange unge i sin Fødeby.

Imidlertid blev det ham klart, at den sejgeste Modstandskraft mod Fortyskningen var at søge i Bondestanden, og derfor besluttede han 1869 at vie denne sit fremtidige Arbejde. Han drog da op i Haderslev-Egnen, holdt Foredrag i Landboforeningen der og begyndte i Efteraaret 1869 paa en Folkehøjskole i Vonsbæk. Han tog i sit Program stærk Afstand fra de kongerigske Højskoler og vilde have sin indrettet efter en anden Plan. Hvad dette kunde have ført til, fik han ikke Lejlighed til at vise; thi efter Vinterhalvaarets Slutning varede det ikke længe, før Krigen med Frankrig udbrød, og da blev han som saa mange andre i Preussernes Øjne mistænkelige Mænd sat i Fængsel¹⁾.

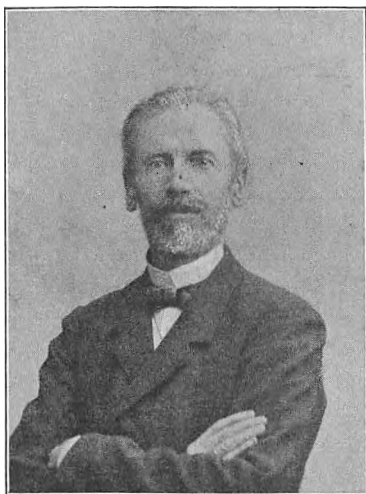
West sad ikke saa længe; men han indsaa, at han vanskelig kunde faa sin Højskole i Gang igen og gik derfor tilbage til sin Lærergerning i Flensborg, som han fortsatte, indtil Holdts Skole blev lukket 1875. Han var i en Del Aar stærkt knyttet til Krüger

---

¹⁾ Hans Krüger blev taget hjemme i Gaarden i sit Arbejdstøj, Redaktør Willemoes i Tønder, Kandidat C. S. Ley og Pastor C. S. Schmidt i Daler blev hentet ud af deres Senge midt om Natten; derefter blev de ført til Fæstningen Lötzen ved den russiske Grænse og sad her i tre Maaneder, hvorunder navnlig Krüger led meget.

og opholdt sig i Rigsdagstiden i Berlin for at være ham til Hjælp. I den store Tale, hvormed Krüger paa en Maade afsluttede sin Rigsdagsgerning (19. April 1877), har West en væsentlig Andel. Efter et Par Aars Virksomhed som Redaktør i Haderslev maatte han 1882 søge sit Udkomme her i Kongeriget og blev da Overlærer i Storehedinge.

Højskolen i *Brøns* var allerede kommet i Gang i Efteraaret 1868, grundlagt af Egnens Beboere og styret af cand. theol. *L. Koch*, der er født Sønderjyde (Vodder 2 Mil Sydøst for Ribe) og tidligere havde prøvet paa at holde »Fortsettelsesskole« tæt Nord for Grænsen i Vejstruprød. Dette Forsøg er saa meget mere værd at lægge Mærke til, som det har vist den Vej, man senere er slaaet ind paa, ved Efterskolerne langs Grænsen: Vedsted, Darum, Holsted, Skibelund og Hejls. Han fik ikke Lov til at have Skolen i Brøns mere end to Aar, da den 1870 blev lukket af de preussiske Myndigheder. Koch har senere været Præst i Nykøbing paa Sjælland (1871—76), Skelby (1876—80), Brøndshøj (1880—92) og Glostrup (1892—1909) samt Provst for Smørum og Sokkelunds Herreder (1882—1900). Han har et anset Navn som Historiker.

19. L. Koch.

20. Johan Wegener.

(1816—1901), som var dens Forstander, indtil Krigen 1848—50 standsede Skolegerningen. Helveg var i Krigen Feltpræst og derefter 1850—64 Præst i Haderslev, fra hvilken Stilling han blev afsat af Preusserne. 1867 blev han saa Præst i Købeløv paa Lolland og fra 1886 Stiftsprovst for Lolland-Falster. Han døde 1901 efter et rigt Arbejds- liv, der ogsaa har sat sig Spor baade i opbyggelige og lærde teologiske Arbejder. — Rødding Højskole aabnedes igen efter Krigen med cand. theol. *Sofus Høgsbro* som Forstander til 1862.

Sønderjyllands, ja Danmarks ældste Folkehøjskole i Rødding styredes i Vinteren 1844—45 af cand. theol. *Joh. Wegener*, der imidlertid paa Grund af svigtende Helbred forlod Skolen 1845. Professor *Kr. Flor*, som havde været den stærkeste Drivkraft ved Skolens Oprettelse, nedlagde da sin Professorpost i Kiel og overtog selv Ledelsen af Skolen, til han 1846 fandt en Afløser i den lærde, aandfulde cand. theol. *Fr. Helveg*

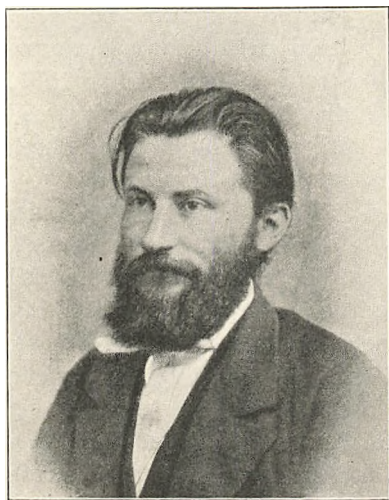

21. Fr. Helveg.

Da han imidlertid 1858 var blevet valgt til Medlem af Folketinget, og det i de følgende Aar gik op for ham, at Stillingen som Højskoleforstander var uforenelig med at være Rigsdagsmand, tog han sin Afsked, og cand. theol. *Ludvig Schrøder* overtog Skolens Ledelse 1862. Han maatte standse, da Krigen udbrød; og da han ikke mente, det kunde nytte at tænke paa at fortsætte Gerningen i Rødding under Preussernes

22. Sofus Høgsbro.

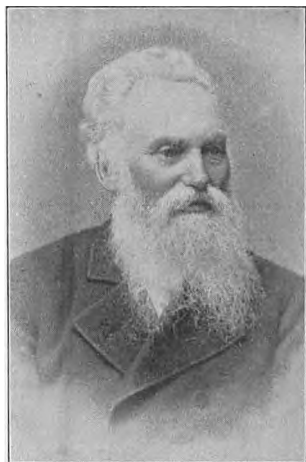

23. L. Schrøder.

Herredømme, flyttede han til *Askov*, hvor han i en lang Aarrække gjorde et Arbejde, der havde den største Betydning for Sønderjylland.

Imidlertid blev dog Arbejdet i Rødding fortsat i 20 Aar af *Kornelius Appel* (1891—1901). Han var en Skolelærersøn fra Aabøl mellem Ribe og Haderslev, født 1821, uddannet paa Seminariet i Lyngby

1839—41, hvorefter han var Lærer paa forskellige Steder, bl. a. i Bodsbøl, Ballum Sogn, mellem Ribe og Tønder. Her havde han i Efteraaret 1847 en mærkelig Oplevelse, som han aldrig glemte. I en mørk Stormnat, mens udenfor Stormen raste, Havet bruste, Kreaturerne brølte, og Hyrderne, der skulde redde dem hjem, raabte, sad han, og læste et Stykke af Grundtvig i

24. Cornelius Appel.

Lindbergs »Nordisk Kirketidende«, og under denne Læsning gik som et straalende Lys op for ham over *Guds levende Ord i den kristne Menigheds Daabspagt*. Grundtvigs kirkelige Anskuelse greb ham, og den følte han siden Drift og Kald til at gøre gældende. Derved fik han betydelig Indflydelse paa Seminariesterne i Tønder efter 1851, da han blev Lærer ved Byens Borgerskole og Time-lærer ved Seminariet.

Efter 1864 var der ingen Gerning for ham i Tønder, og han opholdt sig da en Tid i København, indtil han 1865 efter Aftale med Schrøder tog over til Rød-ding og søgte at genrejse Højskolen. — Hermed gik det ganske smaat og stille, indtil man 1869 dannede en Forening til Støtte for Skolen; saa tog han fat paa en mere omfattende Maade, fik sig et Par Med-hjælpere (den senere Forstander for Vældegaards Kvindeskole R. Hansen og den nuværende Redaktør i

Rønne M. M. Smidt¹⁾. Det var navnlig Appels bibelhistoriske Foredrag, der havde mest at betyde for Tilhørerne. Derom sagde hans Medlærer *R. Hansen* senere: »Jeg var antaget som Lærer, men i Virkeligheden var jeg Lærling, og jeg tror, jeg var en god Lærling. Jeg hørte daglig Appels Foredrag, der var noget af det varmeste, aandfuldste og klareste, jeg nogen Sinde har hørt, — og jeg har endda ikke hørt saa ganske lidt.«

Det var vel nok disse bibelske Foredrag, der virkede til, at den Tanke kom op at tage Appel til Præst, da den i 1867 afsatte Sognepræst H. Svejstrup flyttede fra Rødding til Vejen tæt Nord for Grænsen. Han havde efter sin Afsættelse boet paa Højskolen og der holdt kristelige Forsamlinger, hvormed Appel havde hjulpet ham, og da han nu flyttede i September 1870, tog Appel Arven efter ham med Møderne.

---

b. Statsskolevæsenet og Folkets Kamp mod Fortyskningen.

Samtidig med at den private Undervisning efterhaanden blev umuliggjort, blev den offentlige Skole mere og mere fortysket. Ikke nok med, at Skolerne i de tidligere »blandede« Egne blev rent tyske, paa lagde man ved en Forordning, der traadte i Kraft den 1. November 1871, 6 Timers ugentlig Undervisning i og paa Tysk i alle rent danske Skoler. Og

---

¹⁾ En mere indgaaende Skildring af Appel og hans Gerning er givet af L. Schrøder i »Den nordiske Folkehøjskole« (Folkelæsning Nr. 267).

nægtede Forældrene at anskaffe tyske Bøger, blev de købt paa deres Bekostning, og Udpantning foretaget for Beløbet. De, der i den Anledning tog deres Børn ud af Skolerne, blev ved stigende Dagsbøder nødt til at lade dem komme ind i Skolen igen.

Den 9. Marts 1878 gik man et Skridt videre. I Følge den »Skoleinstruks«, der da udstedtes, skulde der for Fremtiden undervises 6 Timer ugentlig i tysk Læsning, Stil og Retskrivning (og kun 3 Timer i dansk Læsning og Stil); endvidere skulde Undervisningen i Historie og Geografi (4 Timer), Hovedregning (1 T.), Sang (1 T.) og Gymnastik (4 T.) foregaa paa Tysk, mens Undervisningen i Religion (5 T.), Naturhistorie (2 T.), Naturlære (1 T.), Geometri (1 T.), Tavlerregning (3 T.), Skrivning (1 T.) og Tegning (2 T.) maatte foregaa paa Dansk — ialt 18 danske og 14 tyske Timer. Herved er tillige at bemærke, at der i Religionstimerne ogsaa lærtes tyske Salmer, og Tavlerregningen foregik efter tyske Regnebøger, Skrivningen efter tyske Forskrifter. — Og de Lærebøger, man giver Børnene i Hænde, er mangen Gang af en højst mærkelig Beskaffenhed, saa de fortier, hvad man ikke vil have, at Børnene skal vide noget om, fordrejer, hvad der fortælles, og digter til, hvad der behøves for Øjemedet. Saaledes er f. Eks. i en historisk Lærebog Valdemar Sejers Historie skrumpet ind til det ene, at han blev fanget af Grev Henrik, og af den slesvigske Treaarskrig er der ikke blevet andet tilbage end Kampen ved Egernførde den 5. April 1849. — Grev Gert, hedder det, faldt for en Snigmorders Haand, men hans Død blev herlig hævnnet, og Jydernes Oprør blev knust. »Det tyske Riges nordlige Marker, Hertugdømmerne Slesvigholsten, var i Tidernes Løb kommet til Danmark«, hedder det, »men Befolkningen

var vedblevet at være tysk.« — Naturligvis møder man Historien om Kong Frederik VII's Ufrihed i 1848; og derefter fortælles saa, at »Slesvig 1851 blev værgeløst overgivet til Arvefjenden«. Og »fra den Tid herskede Danskerne med ubegrænset Vilkaarlighed; Medlemmerne af det augustenborgske Hus blev landsforviste, Hertugen maatte afstaa sine rige Besiddelser til Danmark langt under Værdien; i Mellemslesvig blev det danske Sprog indført ved Vold, Embedsmænd, Præster og Lærere blev afskediget paa Grund af deres Sindelag; de ledige Pladser gav man til danske, til Dels ganske uværdige og udygtige Mænd. Al Beden og Bønfalden var forgæves. Men i 1864 bragte Kejser Wilhelm Klarhed og Afgørelse. Hertugdømmerne blev tilbagegivet til Tyskland« og »langt, langt ud over alle Ønsker og Forhaabninger fuldstændig befriet fra det fremmede Aag«.

Læreruddannelsen foregaar saa godt som helt igennem paa Tysk, og selv om en eller anden sønderjydske Seminarist bevarer sit danske Sind, vil han som Lærer intet væsentligt kunne udrette, da baade Undervisningens og Lærernes egen personlige Frihed er indskrænket eller truet paa mange Maader. — Time-tabellen er temmelig nøje bestemt, og Skoleinspektørernes Tilsyn skrap; hvert af Lærernes Ord og Skridt bliver iagttaget; Skoleinspektørerne skal give Indberetning om deres politiske Synsmaader, om hvem de omgaas, om de er Medlemmer af de tyske Foreninger, om de er med til Fest paa Kejserens Fødselsdag osv. Og er ikke alt dette i nogenlunde Orden, bliver Lærerne enten afskediget eller forflyttet til tyske Egne længere Syd paa.

Og Befolkningen kan ikke lade sine Børn slippe udenom den preussiske Statsskole. Der er Skoletvang

fra Barnets 6te til 15de Aar¹). Det hedder sig vel, at man selv kan undervise sine Børn; men det skal for de preussiske Skolemyndigheder godtgøres, at de faar »*tilstrækkelig*« Undervisning i Tysk; og det vil de sikkert aldrig faa — i Myndighedernes Øjne —, hvor danske Forældre selv underviser dem. Man kan ogsaa oprette private Skoler, naar man er i Besiddelse af de nødvendige Kundskaber og pædagogiske Evner samt »*Sædelighed og rent Sindelag i religiøs og politisk Retning*«. Men hvilken dansk Mand eller Kvinde kan i tyske Øjne fyldestgøre denne Fordring? Og saa maa private Skoler heller ikke oprettes, uden at de »svarer til et følt Savn«. Af disse Grunde nægtedes det J. Jessen at overtage Realskolen i Haderslev, og et Forsøg paa at fortsætte J. C. Juhlers Skole i Aabenraa efter Bestyrerens Død mødtes med Afslag, fordi en saadan Skole »ikke vilde svare til det stedlige Tarv«.

En Kendsgerning er det, at der ikke findes private danske Skoler i Sønderjylland, hvor der dog var Brug for saa mange.

Endelig rettedes mod Slutningen af 1888 det afgørende Stød mod de sidste Rester af dansk Undervisning, idet der den 18. December udstedtes en Bekendtgørelse fra Overpræsidiets, hvorefter der fra 1. April 1889 skulde indføres udelukkende tysk Undervisning i alle Nordslesvigs Skoler med Undtagelse af 4 ugentlige Timers Undervisning i Religion. Det kunde dog tillades, at Læreren i det første Skoleaar talte Dansk til de Børn, der savnede alt Kendskab til det tyske Sprog, for saa vidt og saa længe som

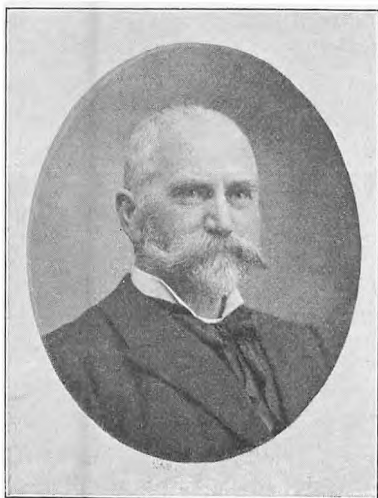
¹) I Tørningen til det 14de, hvis de til den Tid bliver konfirmerede.

det var nødvendigt for at bringe disse Børn til Forstaaelse af Tysk. De kongelige Skoleinspektører og Lærerne skulde i *Samtaler* med Børnene tale Tysk og drage Omsorg for, at Børnene mere og mere kom til at tale Tysk indbyrdes.

Naturligvis gjorde de danske Sønderjyder alt, hvad der var dem muligt, for at faa dette ulyksalige Reskript taget tilbage. Man prøvede først en — selvfølgelig forgæves — Henvendelse til Regeringen. Under Vælgerforeningens Ledelse omsendtes til alle Skoleinteressenter i Nordslesvig (undtagen Flensborg Amt, der havde haft tysk Skolesprog siden 1864) en Henvendelse, hvori man bad om at beholde Dansk som Skolesprog »i det hidtilværende Omfang«. Den fik over 10000 Underskrifter, deriblandt ingen danske Undersaatter. Den blev indsendt til Overpræsidenten, som erklærede, at det var unødvendigt at beholde dansk Undervisningssprog. Regeringen vilde dog, hvis det viste sig nødvendigt, indføre nogle danske Sprogtime. Kultusminister Goszler, til hvem der ogsaa var sket Henvendelse, erklærede, at Undervisningsstyrelsen havde handlet »i fuld Samklang med Statens politiske Myndigheder«, da det gjaldt om at stemme op for Agitationen og ikke mindst for de paa »Skriftdansk« udkommende Aviser. Og dette »Skriftdansk« er ikke Kirkesproget, der derimod har udviklet sig af det saakaldte »Bibeldansk«, der er meget forskelligt fra moderne Dansk, som slesvigske Børn overhovedet slet ikke kunde forstaa. Denne forvirrede Lærdom tog Gustav Johannsen under Sagens Omtale i Landdagen under fortjent Behandling og forudsagde Ministeren hans snarlige Fald, der ogsaa indtraf. Hans Efterfølger v. Zedlitz fortsatte imidlertid i Sporet med Hensyn til Nordslesvig; men havde han kunnet

gennemføre en Skolelov, han forelagde Forslag til, havde det sagtens været heldigt for de Danske. Lovforslaget tilsigtede nemlig at give Gejstligheden større Indflydelse paa Skolens Ledelse, og som det viste sig, fik Præsterne snart Øjnene op for, hvor fordærvelig Ordningen af 18. December 1888 var. Men Forslaget

faldt og Ministeren med det.

25. S. H. Salling.

Jo mere imidlertid Skolen i Sønderjylland fortyskedes, og jo mere Socialismen bredte Fangarme ud efter den sønderjydske Arbejderbefolkning, des nødvendigere var det, at der blev gjort noget alvorligt for, at de unge kunde faa nogen Vejledning i deres eget Modersmaal og nogen Næring for deres eget Folkeliv, saa snart den preus-

siske Tvangsskole slap dem. Men Smaafolk mægtede ikke ved egen Hjælp at sende deres Børn og unge til Efterskoler og Højskoler i Kongeriget, og derfor maatte de støttes.

En af dem, der tidligst havde arbejdet for at skaffe de fornødne Midler til en saadan Støtte, er Højskoleforstander *S. H. Salling*, nu i Ribe, tidligere paa Lustrupholm. Han havde allerede i Halvfjerdserne arbejdet for Dannelsen af en stor Forening for dette

Øjemed, og nu tog han igen fat paa at forsøge dannet en »Nordslesvigsk Skoleforening«, der udelukkende skulde sætte sig som Opgave at bøde paa de for-tvivede Skoleforhold i Nordslesvig.

Efter hans Mening skulde man ikke lægge mere Arbejde paa de gamle Ledere, der havde nok at vare-tage, men henvende sig til hidtil ubrugte, friske Kræfter, som kunde ventes at have baade Tid og Lyst til at ar-bejde for Sagen. Han henvendte sig da til Gaardejer *Jens Peter Jensen* i Lavrup, en højt begavet, varm-hjertet, energisk og offervillig Mand, der i sit Hjem samlede Mænd og Kvinder fra Omegnen til national Ophbyggelse, og til *Th. Møller* i Døstrup, der sammen med sin dygtige, varmhjertede Hustru ligeledes havde afholdt frugtbare Fa-miliemøder i sit Hjem. Efter en Raadslagning mellem disse tre holdtes der siden hos J. P. Jensen et Møde, hvori H. P. Hanssen-Nørremølle deltog, og hvor man gjorde Udkast til Love for den paatænkte Forening og forfattede en Indbydelse til et offentligt Møde i Skærbæk den 30. November 1892.

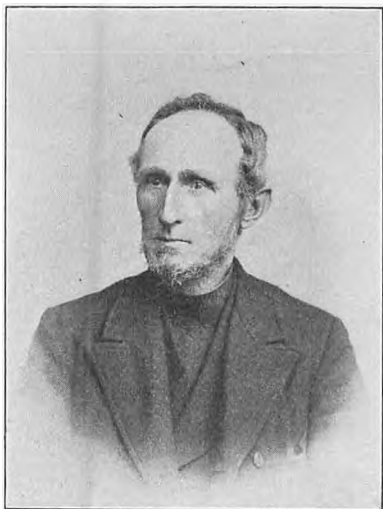
Indbydelsen lød saaledes: »Vort Modersmaal er nu snart fuldstændig fortrængt af den offentlige Skole,

26. J. P. Jensen, Lavrup.

vore danske Privatskoler er lukkede, og man forbyder os at lade vore Børn undervise i kongerigske Skoler.

»Disse sørgelige Skoleforhold maa ganske naturligt opfordre alle danske Forældre til af al Kraft at værne om den Rest af Dansk, der endnu er tilbage i Folke-

27. A. Tyssen Hansen.

skolen, til at tage energisk fat paa dansk Undervisning i Hjemmene og til i saa stor Udstrækning som muligt at sørge for Ungdommens Undervisning i Dansk, efter at Skolepligten er ophørt.

»En Forening, som kan lede, spore og støtte Arbejdet i disse Retninger, vil efter vor Mening kunne gøre et velsignelsesrigt Arbejde og danne et betydningsfuldt Led i den nationale

Forsvarskamp, der er bleven os paatvungen.

»Vi indbyder derfor til et offentligt Møde hos Gæstgiver Aabling i Skærbæk Onsdag den 30. November, Eftermiddag Kl. 3, for at raadslaa om, henholdsvis oprette en almindelig Skoleforening for Nordslesvig.«

Denne Indbydelse sendtes derefter med en fortløbig Skrivelse omkring til forskellige Mænd, der sluttede sig til den; derpaa blev den offentliggjort, og Mødet i Skærbæk blev holdt under stor Tilslutning.

Man var imidlertid fra Begyndelsen af ikke sikker paa, at det vilde gaa med at finde Tilslutning til denne Forening, ja nogle fandt endog Tanken »vild«. »Flensborg Avis« udtalte sig alvorligt imod den i flere Artikler.

Imidlertid blev Foreningen dannet, og J. P. Jensen i Lavrup, der havde saa megen Del i dens Tilblivelse, blev Formand. Inden et Fjerdingaar var gaaet, havde Foreningen 3400 Medlemmer, og dette Tal var jævnt stigende, indtil det i Køllerpolitikens Tid sank fra omtrent 4800 til 3750. Efter 1902 steg Medlemsantallet igen stærkt, og det er nu (1911) naaet op til næsten 9000.

Efter at J. P. Jensen havde trukket sig tilbage som Foreningens Formand, valgtes dertil Gaardejer

Andreas Tyssen Hansen. Han er født 1834 i Mjolden Sogn ($\frac{3}{4}$ Mil S. f. Skærbæk), var 1853, efter at have faaet en god Skoleundervisning i en Privatskole i det nærliggende Forballum, Elev paa Rødding Højskole et Aar og senere (1855) et halvt Aar. 1861 overtog han sin Moders Fødegaard i Randerup, hvor han siden boede.

Han var ivrig Tilhænger af »Klosterpolitiken« (se

28. H. Thomsen.

I. Del Side 295) og stod i det hele Corn. Appel meget nær; han havde været med de 47 i Berlin, været Medlem af Kredsdagen, Formand for Kommunens Raad og for den Foredragsforening, der siden blev Kærnen, hvorom »Frimenigheden« i Ballum dannede sig. Han hørte afgjort til den grundtvigske Retning.

1898 blev han Skoleforeningens Formand og ledede dens Arbejde med afgjort Dygtighed til 1910, da han paa Grund af Sygdom frasagde sig Stillingen, og i hans Sted traadte den unge Gaardejer *Hans Jepsen Christensen* fra Høgsbro ved Hvidding.

Større Arbejde i Foreningens Tjeneste havde dog sikkert *Hinrich Thomsen* fra Roost, f. 1845, der fra 1892 til 1912 var dens Sekretær og Kasserer. Det er for udenforstaaende umuligt at gøre sig Begreb om det Slid og Skriveri, denne Stilling har medført: Brevveksling med Foreningens Tillidsmænd, med dem, der søger Hjælp hos den, med Højskoler, Landbrugsskoler, Købmandsskoler og Efterskoler, Arbejde for at faa Pengene til at slaa til o. m. m. Desuden havde han i sin Kommune saa godt som alle de Tillidshverv, man kan paalægge en Mand: Valgmand ved Landagsvalget, Kredsdagsmand, i Forligskommissionen, Kirkeældste, Medlem af Provsti- og Provinssynoden, Kommissær for Landbrandkassen, til han 1895 fik Afsked, fordi han »havde drevet en ivrig Agitation i dansk Retning og derved vakt Anstød«. Man erkendte imidlertid, at han havde ført sine Bøger og Regnskaber »mønsterværdigt«.

Han har i de sidste Aar boet ved Haderslev, men er efter eget Ønske fratraadt fra sin Stilling som Foreningens Kasserer og Sekretær til 1. Januar 1912. Redaktør *A. Lebeck* i Haderslev er saa blevet valgt til hans Afløser.

VII.

Kirkelige Forhold.

OM end de preussiske Myndigheder ikke har faret saa voldsomt frem i Kirken som i Skolen i Sønderjylland, saa har en bevidst, fortsat Fortyskningsbestræbelse dog ogsaa her gjort sig gældende.

Foruden den Masseafskedigelse af danske Præster, der fandt Sted i Krigsaaret, afskedigedes i 1867 27 Præster, der ikke mente at kunne aflægge Hyltingsed til Kongen af Preussen. Og selv om Regeringen vilde have sendt rigtig gode Præster i Stedet for disse og for dem, der paa Grund af Alder, Skrøbelighed eller Utilfredshed gik af, saa kunde den vanskelig gøre det, da de bedste Præster ikke vilde lade sig bruge til, hvad Staten forlangte af dem: at de skulde deltage i Fortyskningen, f. Eks. hjælpe til med at faa indført 1—2 tyske Gudstjenester om Maaneden i rent danske Sogne og til at faa flere og flere danske Gudstjenester afskaffet i Sogne med blandet Befolkning. I Aarene 1864—76 var der allerede kun 120 Sogne, der havde udelukkende dansk Gudstjeneste, og nu næppe 30. Præsten var og maatte være Statsembedsmand ikke mindre end Præst og som saadan deltage i Udryddelsesbestræbelserne mod Modersmaalet,

og det gav Mistillid til ham, og mange blev borte fra Kirken af den Grund. Dette gav igen enkelte alvorlige pietistiske Præster, der var kommet til de danske Egne, Anledning til at advare mod »Politik«, hvorved de forstod et dansk Hjertelag, der var til Sinds at værgе sin Folkeejendommelighed.

Der var i det hele en stor Fare for Afkristning, og for at afvende den greb man til den Hjælp, som Dannelse af Frimenigheder kunde yde.

Den første af disse oprettedes i *Rødning*. Da Pastor Svejstrup 1870 havde forladt Rødning, var der i den Kreds, der havde sluttet sig til ham, og som nu søgte sin Opbyggelse ved de kristelige Foredrag, Appel holdt paa Højskolen, Trang til at faa en virkelig Præst, og da de preussiske Love hjemler Religionsfrihed, dannede den en Frimenighed med Corn. Appel som Præst. Han blev 1874 ved en kirkelig Højtidelighed, der fandt Sted paa Askov Højskole, indviet til Præst af *Vilhelm Birkedal**), og Sønderjylland fik saaledes sin første Frimenighed.

Autoriteterne lagde alle mulige Hindringer i Vejen for Frimenigheder. Dens Medlemmer skulde melde sig ud ikke alene af den preussiske Statskirke og af den evangelisk-lutherske Kirke i *Preussen*, men af »den evangelisk-lutherske Kirke«. Man haabede herved at skræmme alvorlige Mennesker fra Frimenigheden, men forregnede sig.

Frimenigheden voksede og fæstnede sig, og den holdt godt sammen, endog efterat dens første Præst, Appel, 1889 paa Grund af Sygdom maatte trække sig tilbage. Han indviede den 15. September i dette Aar

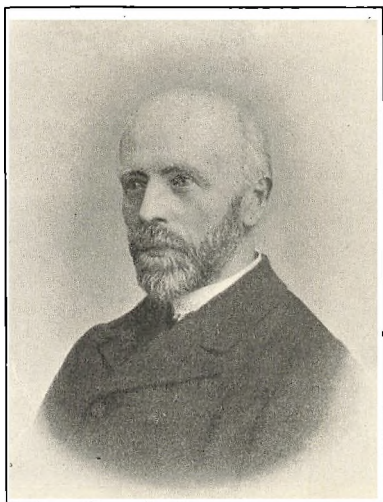
---

*) Se herom i L. Schrøder: Den nordiske Folkehøjskole (Folkelæsning Nr. 267).

sin Eftermand og talte selv sidste Gang i Rødding den 22. September.

Appel flyttede derefter til Dalum ved Odense, hvor hans Søn var Lærer ved Landbrugsskolen, og hvor hans Venner havde bygget et Hus til ham. Her døde han i Marts 1901, og hans Lig blev efter hans eget Ønske ført til Askov og jordfæstet ved Valgmenighedskirken der.

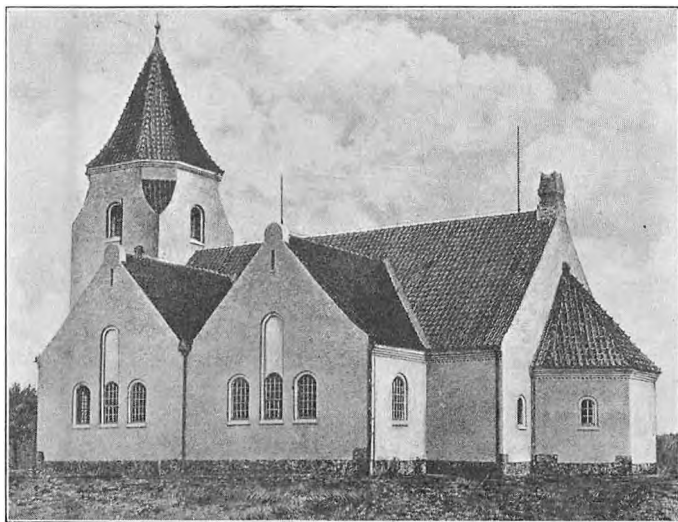
Hans Eftermand i Rødding *N. Lycke* er født i Tiset i Gram Sogn den 16. Juni 1842. Hans Fader var Lærer og ligesom Moderen af sønderjydsk Slægt. Han havde under sin Opvækst som et andel Hjem i Præstegaarden og skylder Præsten *N. P. Jørgensen* (afsat 1867 paa Grund af Edsnægtelse, Præst

29. N. Lycke.

i Skanderup 1867—84) megen Tak ogsaa for sin Konfirmationsforberedelse. 1859—62 var han Elev paa Tønder Seminarium og følte sig der særlig knyttet til Læreren i Dansk og Historie, Kaptajn, cand. theol. *L. Thurah*, hvem han betegner som »en fortrinlig Fortæller, jærnflittig og samvittighedsfuld«. Efter Seminarietiden var Lycke Lærer i Nordslesvig, 5 Aar i Hygum (2 Mil Øst for Ribe) og 13 Aar i Skærbæk; men saa kunde han ikke længere holde det ud i den preussiske Stats-

skole og søgte derfor Embedet som Degn og Organist i Gram, hvormed der ikke var forbunden nogen Lærergerning. Herfra kaldedes han da 1889 til Præst for Frimenigheden i Rødding, en Stilling, han først modtog efter mange alvorlige Overvejelser.

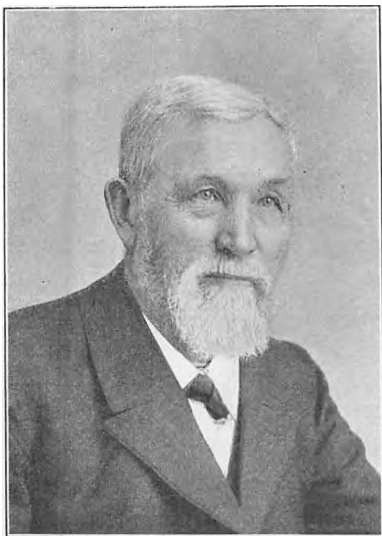
30. St. Pouls Kirken i Rødding, tegnet af Magdahl-Nielsen.

I hans Tid har Menigheden i Rødding faaet sig en ny, smuk Kirke.

Den næste Frimenighed opstod i *Bovlund* (3 Mil V. N. V. for Aabenraa). Den har hele Tiden til Præst haft *Laurids Bertelsen Povlsen*. Ved hans Ordination den 19. Novbr. 1879 blev der oplæst følgende af ham selv forfattede Levnedstegning: »Jeg er født den 20. Februar 1840 i Hundebøl, Rødding Sogn. Baade min Fader og Moder havde været gift før. Min Fader havde en Søn, og min Moder en Datter af deres

første Ægteskab. Min Halvbroder gik til Søs, og vi har ikke hørt fra ham i 26 Aar. Min Halvsøster er hjemme og passer vor Moder paa hendes gamle Dage. Jeg har kun een Helbroder, som er i Avstralien. Fader døde for over 20 Aar siden. Moder lever paa Aftægt i Hundebøl og er snart 82 Aar. Fra mine Drengaar er jeg vant til strengt legemligt Arbejde; og da jeg var konfirmeret, skulde jeg sørge for mig selv, men fik saa ogsaa Lov til at raade mig selv. Jeg var nu i 3 Aar ved Bondearbejde. Da blev jeg Sommeren 1858 pietistisk vakt og sluttede mig straks til »de hellige« i Rødding-Eggen. Det var Folk af den fynske Opvækkelse, ikke Hernhuter. Jeg kom i Tanker om at ville være Lærer, nærmest for at faa mere Oplysning, Myndighed og Kald til at virke for Vorherre og Frelser, Jesus Kristus, som jeg nu følte havde fundet mig og forunderlig hjulpet mig. Uden videre Forberedelse kom jeg i Foraaret 1859 til Tønder Seminarium. Jeg havde forud været en Rejse i Jelling, men fandt, at Lærerne der var alt for grundtvigske. I Tønder søgte jeg alligevel straks til nu afdøde Pastor *Dahl* og senere til *Appel* og flere Lærere, som alle hørte til den grundtvigske Retning. Ved Omgangen med disse Mænd, især med *Appel*, i hvis Hus jeg var i det sidste Aar af min Seminarietid, blev jeg kendt med Grundtvigs kristelige og menneskelige Livsanskuelse og sluttede mig efterhaanden mere og mere dertil. 1862 kom jeg som Andenlærer til Rangstrup (1 Mil Øst for Bovlund). Allerede i Tønder havde jeg faaet Øje paa »Friskolen« som den Virkeplads, jeg maatte se at komme ind paa; og deri blev jeg end mere bestyrket ved en Rejse paa Fyn i Sommeren 1862, hvor jeg besøgte mange Friskolelærere og Friskolefolk og første Gang i mit Liv *Kold*.

At jeg desuagtet blev i Statsskolen, var kun, fordi jeg nødig vilde forlade Sønderjylland og ventede, at der ogsaa her en Gang vilde kunne trives en saadan fri Virksomhed. Saa kom Krigen 1864, hvor jeg var med som frivillig, hvad jeg alle Dage vil takke Gud for, at jeg fik Mod til. Efter Krigen kom jeg igen i

31. L. B. Povlsen.

mit Embede, og i Sommeren 1865 blev jeg forlovet med min nu afdøde første Kone, *Kjerstine Refslund*. Efter at jeg var blevet Førstelærer ved Skolen i Rangstrup, giftede vi os i August 1866, men blev der kun til Foraaret 1867, da jeg blev afsat for Edsnægtelse. Vi var saa et Aar i Bovlund, og dernæst flakkede jeg en Sommer omkring hist og her landflygtig for Militærvæsenets Skyld.

Efteraaret 1868 overtog jeg Pladsen som Forstander for Vejstrup Højskole, hvor vi saa boede indtil Foraaret 1870, da vi flyttede til Bovlund. Her og paa Vestereggen har jeg siden den Tid haft min Virkekreds for folkeligt og kristeligt Liv og Lys, tit ængstelig og svag i Troen, saa jeg har maattet sige til Herren, vor Gud og Fader: send en anden! men, Gud ske Lov! ogsaa tit under Følelse af, at deres Fødder

er yndige, som forkynder Fred og godt Budskab. Den tungeste Sorg, jeg og mit Hus har haft her, var, da min Hustru døde 1877; men det var da en Lykke for mig og Børnene, at hendes Søster kunde og vilde træde i hendes Sted og kan udfylde denne vanskelige Plads med en sjælden fordringsløs og opofrende Kærlighed.

»Under alt dette kan jeg og mit Hus, om end smaat og lavmælt nynne et: Gud ske Lov! og et: Ære være Gud for alt! Og det vil vi blive ved med gennem gode og onde Dage, som Gud Fader, den alraadende, sender os dem, indtil han omsider hjælper frem den rette Jubeltone over al Guds Godhed og Kærlighed.«

Povlsen har selv gjort Rede for, hvorledes denne Frimenighed kom i Stand. Der var i tidligere Tid vakt et dansk-folkeligt Røre i Egnen; en Del unge Mænd, deriblandt A. D. Hørlyck fra Rurup (1 Mil N. f. Bovlund), Jørgen Fausbøl fra Branderup Mølle (tæt N. f. Bovlund), Bunde Refslund d. æ. og den y fra Bovlund havde været Elever paa Rødding Højskole og havde i Tiden mellem Krigene 1848—50 og 1864 oprettet et »Dansk Samfund«, der samledes omkring i Hjemmene til Foredrag, Sang og Oplæsning og i Sommertiden til Fest i Mandbjerg Skov (ved Rurup). De havde dertil haft Hjælp af Morten Eskesen, der havde været Lærer dels i Hyrup ($\frac{5}{4}$ Mil N. Ø. f. Bovlund) og dels for Hans Krügers Børn, af Kr. Sigfr. Ley, der var Huslærer hos Knud Knudsen i Ballum, den senere Ejer af Trøjborg (1 $\frac{1}{2}$ Mil N. V. f. Tønder), af Lærerne Appel og L. Thurah fra Tønder og J. L. Knudsen fra Rødding, af Højskoleforstander Høgsbro samt af Præsterne H. Bojsen i Mjolden og L. C. Hagen i Stepping (1 Mil V. f.

Kr.feld) o. fl. — Men da 1858 den alvorlige grundtvigske Præst *G. F. Boesen* kom til Agerskov fra Vodder (1½ Mil S. Ø. f. Ribe), begyndte man at samles om

32. Frimenighedskirken i Bovlund, tegnet af A. Bentsen, Vallekilde.

ham, og Møderne fik da et mere kirkeligt Præg. Og efter Boesens Afrejse følte man stærkt Savnet af en kirkelig Ordfører. Derfor kaldte man Povlsen hjem fra hans Gerning paa Vejstrup Højskole, og han købte saa en Gaard i Bovlund, byggede et nyt Stuehus med en Forsamlingsaal, hvor de 10—12

Familier, der havde sluttet sig sammen, kunde samles til Husandagt. Povlsen læste her for dem og talte til dem, og hans Svoger Gaardejer Refslund var Forsanger; Præster fra Kongeriget kom skiftevis derned og betjente dem med Daab og Nadver. Men i 1873 blev Præsten *J. L. Knudsen* fra Lejrskov, den tidligere Lærer ved Rødding Højskole, anholdt af Politiet og udvist, og kort efter blev det forbudt kongerigske Præster at tale og udføre kirkelige Handlinger i Sønderjylland. Dette Forbud gav Anledning til Appels Ordination (1874), og nu forrettede han Daab og Nadvertjeneste for Kredsen i Bovlund, mens Povlsen var Ordfører. Dette blev imidlertid i Aarenes Løb Appel uoverkommeligt, og i 1879 ordinerede han da ved en højtidelig Gudstjeneste Povlsen til Menighedens Præst. Menighedskredsen var dengang ikke stor, men navnlig efter 1888 voksede den stærkt, saa i 1896 fik den bygget en anselig og smuk Kirke, der imidlertid først blev taget i Brug 1900. Da nemlig Pastor Povlsen den 31. Marts 1897 gjorde et Forsøg paa at holde Gudstjeneste i Kirken, blev denne forstyrret af Politiet paa den næsten raa Maade, at da man havde sunget en Salme, og Præsten begyndt at fremsige Trosbekendelsen, afbrød Politibetjenten ham deri ved at opløse Mødet og jage Folk hver til sit. Et Aar senere gentog Amtsforstanderen Forbudet, og dette stadfæstedes af den siden saa bekendte Overpræsident v. Køller.

Da det paa samme Tid var gaaet ligedan i Haderslev, anlagde Frimenighederne Sag mod Myndighederne, og efter en lang Rettergang ophævede Overforvaltningsretten ved Kendelse af 11. Maj 1900 Forbudene.

De to nævnte ældre Frimenigheder har deres

33. Jørgen Eriksen.

Rod i en gammel grundtvigsk Vækkel-
se i Haderslev Vester-
amt, og det varede
en Stund, inden Eks-
emplet blev fulgt i
andre Egne. Den
danske Befolkning i
Nordslesvig er nem-
lig i kirkelig Hen-
seende i det hele
stærkt konservativ,
og den gik nødig til
et Brud med Stats-
kirken. Da imidler-
tid saa mange Præster
var nidkære for at

tjene den preussiske
Stat i dens Bestræ-
belser for at forlyske
Befolkningen, og
navnlig under Sprog-
kampen efter 1888
indtog enten et fjendt-
ligt eller et tvetydigt
Standpunkt i denne
Kamp, trængte Fri-
menighedstanken
stærkere og stærkere
frem i andre Egne.
Der oprettedes saa-
ledes i Løbet af Halv-
femserne Frimenig-
heder i *Haderslev* med

34. K. Rosendal.

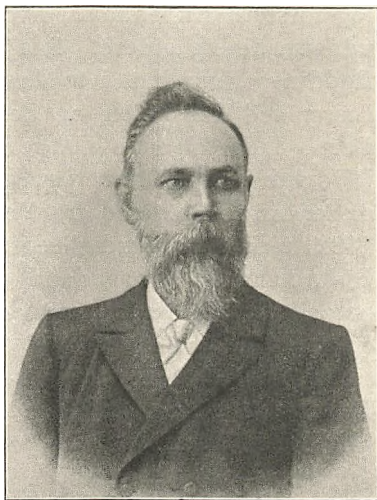
R. Thomsen som Præst og i *Skærbæk*, hvor *J. Jørgensen* ansattes.

Og siden er der opstaaet selvstændige Menigheder med Kirker i *Sundeved* og *Aabenraa* med *Jørgen Eriksen* og *Knud Rosendal* som Præster samt Menighedskredse i *Vodder* (2 Mil SØ. f. Ribe) og *Forballum*, der skiftevis betjenes af de andre Frimenigheders Præster.

Den sidstnævnte er den eneste af de sønderjydske Frimenighedspræster, der er teologisk Kandidat; de andre har faaet Uddannelsen ad andre Veje, ikke mindst i Livets Skole.

R. Thomsen (1849—1905) er født i Anstet (Ø. f. Kristiansfeld) ved Lillebælt, opdraget under smaa Kaar, men i Guds frygt og Kærlighed til alt

Dansk. I hans Opvækst droges han saa stærkt af Havet, at det tyktes ham den skønneste Lod, om han kunde blive Sømand. Denne Livsvej blev imidlertid spærret for ham ved, at han 15 Aar gammel fik en Knæskade, der førte til, at hans ene Ben maatte sættes af. Under de haarde Lidelser, han da gennemgik, brød hans kristelige Bevidsthed igennem og voksede sig stærk. Og paa samme Tid gjorde Fædrelandets Nød og haarde Skæbne hans Hjerte rigtig varmt for dette.

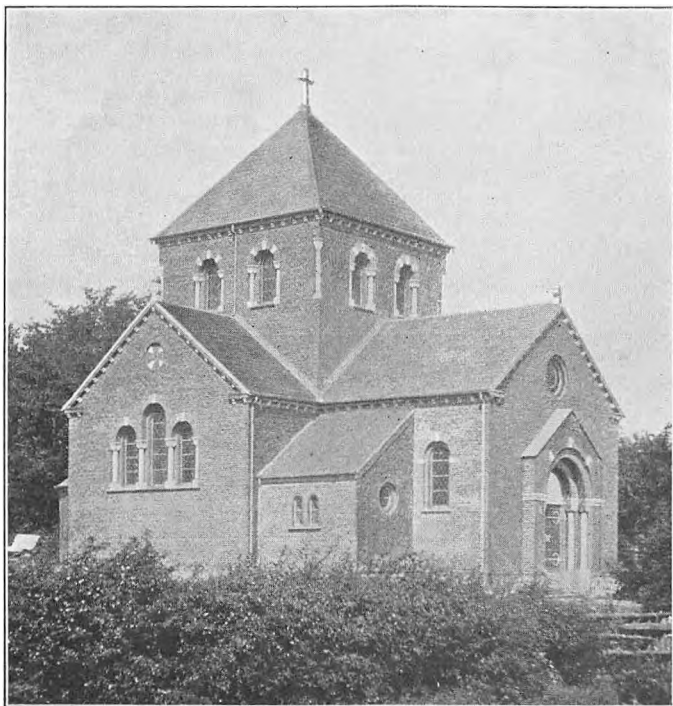
35. R. Thomsen.

En lille Arv satte ham 1873 i Stand til at besøge Ryslinge Højskole, hvor Pastor *Joh. Clausen* havde begyndt at uddanne unge Mænd til Præster blandt vore Landsmænd i Amerika. Efter et Aars Ophold i Ryslinge fik Thomsen imidlertid Opfordring fra Appel i Rødding om at komme til Sønderjylland og hjælpe med Arbejdet der. Han gik ind derpaa, men tog først til København, hvor han i omtrent 1½ Aar uddannede sig videre. Saa drog han i Maj 1876 til Rødding, hvor han i to Aar hjalp Appel, dels som Lærer ved Højskolen og dels som Lærer for Appels Børn. I de følgende 4 Aar havde han en Privatskole i Bovlund, hvor han blev gift med en Gaardmandsdatter Anna Refslund fra Vellerup. Hans Skole blev 1882 lukket af Myndighederne, og han fulgte da en Opfordring fra Broagerland om at komme derved og holde kirkelige Søndagsmøder. Dette Arbejde gik godt og glædeligt, indtil der 1884 efter Sønderjydernes Rejse til Vestjylland iværksattes en Forfølgelse mod danske Undersaatter i Sønderjylland. Disse, der udgjorde en stor Del af Thomsens Tilhørere, turde da ikke længere deltage i Møderne, der saaledes maatte standse. Thomsen stod med en ikke lille Familie paa bar Bund og var ikke langt fra at lide ligefrem Nød.

Under disse Omstændigheder tog han med Glæde mod en Kaldelse til Præst for en dansk Menighed i Fredsville i Jowa i Nordamerika, og i 1889 rejste han med sin Hustru og 6 Børn derover. Her levede han nogle lykkelige Aar i en bevidst kristelig Kreds og med fuld Frihed for sit Arbejde.

Derfor gav han ogsaa Afslag, da han fik en Opfordring fra »Kirkeligt Samfund« i Haderslev til at komme hjem og blive dens Præst. Da Opfordringen imidlertid gentoges, turde Thomsen ikke undslaa sig,

men vendte hjem. Det var imidlertid nærmere nationale end kirkelige Grunde, der havde fremkaldt Ønsket om en dansk Præst i Haderslev, saa Thomsen

36. Frimenighedskirken i Haderslev, tegnet af Arkitekt Hagerup.

fik mange mørke Timer i sin ny Gerning. Man tænkte vel paa at bygge en Kirke; men Bidragene hertil indkom kun smaat. Han har fortalt, at han en Dag var saa forpint herover, at han gik grædende udenfor Haderslev, klagende sin Sorg for Gud. Da han kom hjem, kom hans Hustru ham glædestraa-

lende i Møde med den Efterretning, at en sjællandsk Bonde havde skænket 10,000 Kroner til Frimenigheden i Haderslev, og Thomsens Sorg blev til Taknemmelighed mod Gud. — Inden Kirken blev bygget og taget i Brug, holdt man først Gudstjeneste i en lejet Sal og siden, da Tyskerne fik dette forhindret,

37. Thade Petersen.

i Thomsens Hjem; men derover holdt mange sig tilbage, idel de mente, at til en Menighed hørte nødvendigvis en Kirkebygning. Denne fik man da ogsaa færdig 1897; men da man saa var samlet til Indvielsen, traadte en Politibeljant op i Koret og raable, at Politiet indtil videre forbød Gudstjeneste i denne Kirke, som Forsamlingen øjeblikkelig skulde forlade.

Det gik imidlertid her som i Bovlund: Overforvaltningsretten ophævede den 11. Maj 1900 Forbudet; men ikke desto mindre forbød Politiet endnu den 14. Juni Gudstjenesten i Haderslev Frimenighedskirke. Man havde ikke faaet *officiel* Underretning om Overforvaltningsrettens Dom. Denne Underretning indløb først i September Maaned, 4 Maaneder, efter at Dommen var faldet.

Vanskelighederne bidrog sikkert til at samle en

virkelig Menighed om Kirken, men det var svære Tider for Thomsen, der jo ogsaa snart bukkede under.

Hans Efterfølger som Præst i Frimenigheden i Haderslev og Omegn, *Thade Petersen*, har sat ham et smukt Minde, idet han bl. a. skriver om ham: »Thomsens Trang til Lys over Landet og til Sandhed i alle Forhold har gjort ham til en Tænkter. Mange gennemkæmpede Tvivl og megen rastløs Søgen og usikker Famlen for at naa til Standpunkter, hvor han kunde finde Hvile, har gjort hans i alle Kampe sejrige Tro stærk og urokkelig. Under alt dette saavel som under de trange ydre Kaar, han har maattet friste, har han samlet sig et stort Fond af kristelig Erfaring, som i Forbindelse med en udpræget Sans for og Kærlighed til det begyndende, smaa, det fremspirende, mulighedsrige har givet ham en fremtrædende Evne til at spore Menneskets vaagnende Evighedstrang under de underligste Forklædninger, den kan vise sig i, og gjort det til hans største Lyst at værne om og pleje de mindste Spirer.«

Frimenigheden i *Skærbæk* har sin Rod dels i en gammel kirkelig og folkelig Vækkelse i Egnen fra den Tid, da *Kold* var Huslærer hos den kendte rige Storbonde Knud Knudsen i Forballum og de betydelige Præster Hass, Hagen og H. Bojsen var Præster i Mjolden (1835—60), og dels i den bekendte Sognepræst Jacobsens hensynsløse Færd overfor alt Dansk. Indtil 1874 havde forskellige Danske holdt Forsamlinger først paa Mjolden Færgegaard og siden hos Gaardejer Niels Andersen i Mjolden. I *Skærbæk* havde man holdt Forsamlingerne først i Krosalen og senere i en anden Sal. Og i *Vodder* blev der bygget et Forsamlingshus, der benyttedes som Kirke.

Da det 1874 blev forment de kongerigske Præster at tale i disse Forsamlinger, og da Appel og Povlsen ikke kunde overkomme hele Arbejdet, voksede Trangen til at faa en Præst, og endelig fik man ham i 1899.

Den ny Præst, *Jens Jørgensen* (f. 1862) var Søn af Lærer Niels Jakob Jørgensen i Haderslev. Han

38. Jens Jørgensen.

gik en Tid i Pastor J. Johansens Privat-skole, siden i Borger-skolen og kom saa paa Tønder Semina-rium, som han paa Grund af Sygdom maatte forlade. Der-efter var han 3 Vintre paa Askov Højskole og følte sig stærkt grebet af Schrøders

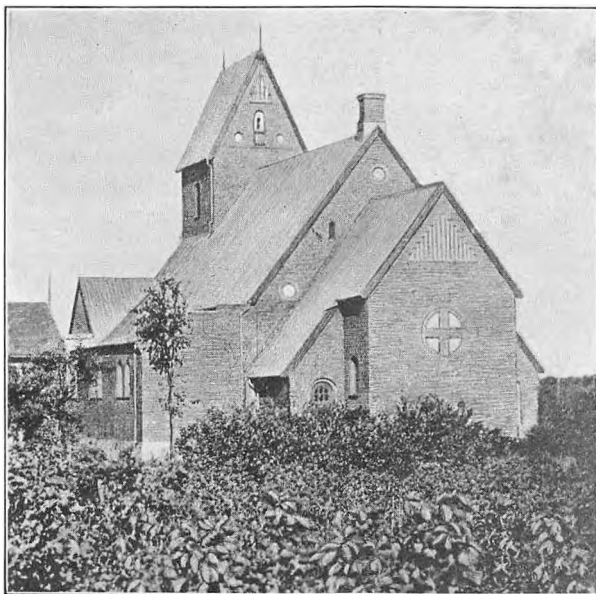
Søndagstaler, var senere Huslærer for nogle af Præsten Gunni Buscks Børne-børn og hos Skrum-sager i Københoved (ved Kongeaa). 1892

—97 arbejdede han ved Bladet »Modersmaalet« i Haderslev og deltog i kirkelige Møder. Han blev saa 1899 kaldet til Præst for Frimenigheden i Skær-bæk og ordineret af Lycke. Han er gift med en Datter af fhv. Landdagsmand Hørlyck.

En af de sønderjydske Frimenighedspræster, *L. B. Povlsen*, har angivet Aarsagerne til saadanne Me-nigheders Opkomst med følgende Ord: »Naar vi i

Sønderjylland stifter Frimenigheder, saa er det ikke, enten fordi vi er Fjender af alt Statskirkevæsen eller for at faa Menigheder med lutter levende kristne Mennesker. Naturligvis vil vi gerne have saa megen levende Kristendom som muligt i vore smaa Fri-

39. Frimenighedskirken i Skærbæk, tegnet af
Arkitekt Jacobsen, Odense.

menigheder, men vi drømmer ikke om, at vi kan naa videre i den Retning, end hvor det staar godt til i en Sogne- eller Valgmenighed hjemme i Danmark. Vi opretter Frimenigheder, dels fordi vi i Statskirken ikke finder en Forkyndelse, som efter vor Mening sætter Daab og Nadver i deres rette Lys — dette har især været Grunden til, at de to første Frimenigheder

i Rødding og Bovlund dannedes — og dels fordi Statskirken benyttes i Fortyskningens Tjeneste, og med dens Præsteskab i Spidsen snart vil blive helt tysk. Vi føler os ikke tilltalte af Mænd, som kun er

40. Frimenighedskirken i Aabenraa, tegnet af Arkitekt Jacobsen. Odense.

uddannede paa Tysk og ikke kender og elsker dansk Aandsliv, og vi har ingen Tro til »Sjælesørgere«, som vil være Regeringens Hjælpere til at slaa vor danske Sjæl ihjel og udrydde vort Modersmaal. — Alt verdsligt Embedsvæsen er jo helt tysk fra øverst til nederst. Skolen er tysk ogsaa i de rent dansktalende Egne, og vi har ikke kunnet faa 2 Timers ugentlig Under-

visning i Dansk, hvor der er dansk Kirkesprog. Derved er ingen Ting for os at gøre. Vi er tvungne til at benytte disse tyske Indretninger, som de er. Men naar Statskirken arbejder for Fortyskningen og snart vil være helt tysk baade i Aand og Sprog, saa kan

41. Frimenighedskirken i Sundeved, tegnet af M. Nyrop.

vi trække os tilbage fra den og i Frimenighederne forskaffe os vort eget Kirkevæsen med dansk Kristendomsforkyndelse og dansk Sprog. Endnu er der kun gjort en lille Begyndelse i den Retning. Vi er jo endnu (c: 1900) kun 4 Frimenigheder, og Menighedskredsene er kun smaa. Men efterhaanden som Fortyskningen af Kirken skrider frem, haaber vi jo, at

det vil gaa mere op for danske Folk, at her er et Sted, hvor vi for Alvor maa tage fat for at hjælpe vort haardt trængte danske Aandsliv, som ikke kan hjælpes og frelses paa nogen bedre Maade end ved at bevare og udbrede levende Kristendoms-Forkyndelse paa Modersmaalet. Det ser Tyskerne ogsaa nok, og derfor beskylder de os for, at vi virker for Frimenighedssagen af politiske Grunde. Men det er jo dem, der driver »Politik«, ved at de bruger Kirken i Fortyskningens Tjeneste og derved nøder os til at trække os tilbage for at redde vort Liv udenfor Statskirken. I vore Gudstjenester og kirkelige Møder driver vi ikke »Politik«, hvorved jo forstaas Indlæg i Kampen mellem Dansk og Tysk«.

Den kirkelige Trang, for ikke at sige Nødstilstand, hvoraf Frimenighederne fremgik, gav sig ogsaa Udslag i Dannelsen af en »*Kirkelig Forening for indre Mission i Nordslesvig*«, der nu har bestaaet i 25 Aar. En Lægmand i Nordslesvig henvendte sig den 2. Marts 1886 til Baron v. Oertzen i Hamborg, der havde en Lægmandsvirksomhed i Sydslesvig, med Bøn om, at han vilde sende dansktalende Udsendinger til Nordslesvig. Baronens svarede imødekommende og forhandlede med Pastor *Vilhelm Beck* om at overlade ham en kongerigsk Indremissionær *Lars Birk*, der var tysk Undersaat, til denne Gerning.

Lars Birk, Sønderjyllands første Indremissionær, er født i Skærup mellem Vejle og Fredericia den 20. Februar 1832. Faderen var som ung Mand i København kommet i Forbindelse med den fromme elskelige Skomagervend Ole Henrik Svane, der siden blev den egentlige Sjæl i den kirkelige Vækkelse i Kerteminde-Egnen, og han sluttede sig nær til denne og fulgte i sit Hjem Svanes Eksempel: holdt ikke Taler,

men læste op af opbyggelige Bøger som Bogatzkys »Skatkiste«, Heinrich Müllers »Aandelige Hviletimer« og Luthers Prædikener.

Lars Birk voksede saaledes op i et fromt Hjem i Give Sogn, hvor hans Fader havde bosat sig, og var stærkt grebet af kristelig Alvor ved sin første Al-tergang. Han maatte

imidlertid ogsaa prøve Kampen mod Fristelser i Ungdoms-tiden, men havde dog allerede, mens han var Soldat i Rens-borg Mod til at være sin Kristendom be-kendt, og han be-gyndte tidlig med som Svane at læse for Folk af Bogatzkys »Skat-kiste« og at synge Brorsons Salmer med og for dem. Snart kom han saa i Indre Missions Tjeneste og blev dens Udsending,

42. Lars Birk.

og da man begyndte med en »Indre Mission« i Nord-slesvig, kom han, der før Krigen 1864 havde giftet og bosat sig i Hvinderup ved Kristiansfeld og havde preussisk Statsborgerret, i dens Tjeneste. Han bor nu i Haderslev.

Omtrent samtidig havde nogle Præster efter Til-skyndelse fra en Mand i Aabenraa lagt Plan til en lignende Virksomhed; og man forenede sig til fælles Arbejde. Dette er vokset i Løbet af de 25 Aar, saa at Mis-

sionen nu har 21 Udsendinger, foruden 2 Børnemissionærer og 3 Ungdomssekretærer. Det har 11 Missionshuse og 4 Missionshoteller.

Denne Bevægelse var fra Begyndelsen af ikke de Danskes Kamp for deres Folkeejendommelighed gunstig; den saa deri kun Verdslighed, »Politik«; men deri er der sket en glædelig Forandring, hvorom Missionen selv giver Vidnesbyrd i det Festskrift, den (i 1911) har udsendt til 25 Aars Mindedagen. Heri skriver Forf., Provst Schmidt i Rødding: »Hvori har det sin Grund, at Indre Mission har kunnet opgive sin afvisende Holdning for at lukke op for den nationale Tankes Sejersgang i vore Dage? Jeg betænker mig ikke paa at sige: det hænger sammen med, at Indre Mission, dybest set, har vokset sig frem til at kunne bryde med Pietismens Klostertanke og gaa ind i det lutherske Livssyn med den fulde Forstaaelse for, at det nationale Spørgsmaal lige saa lidt som noget andet Spørgsmaal, der angaar det borgerlige, det offentlige, det kulturelle Liv, er en Domæne, som bør overlades til »Verden«, men et Omraade, hvor ogsaa troende Mennesker har Rettigheder og Forpligtelser at varetage, vel at mærke paa deres egen Maade uden nationalt Snæversyn og national Fanatisme som de, der er *i* Verden, men ikke er *af* Verden.«

Ogsaa en Del af Statskirkens Præster synes at have faaet Betænkeligheder ved Fortrykningsbestræbelserne, baade fordi de fremmer Tilgangen til Frimenighederne, og fordi de er skadelige for Befolkningens aandelige Liv. Herom mere senere.

Mange Præster støttede saaledes den danske Befolknings Krav om mindst 2 ugentlige Timers Undervisning i det danske Sprog, hvor der var dansk

Religionsundervisning; kun derved kunde denne blive frugtbringende. I Synodeforsamlingerne talte og stemte mange Præster for Kravet herom, og i November 1893 besluttedes det paa et Møde i Flensborg at sende en Deputation til Kejseren og Kultusministeren for at bede om to ugentlige Timers dansk Sprogundervisning i Skolerne i de rent danske Egne. En Henvendelse herom, der indeholdt en Udtalelse om, at de misbilligede den danske Agitation og med god Samvittighed og ærlig Vilje vilde fremme det tyske Sprog, blev underskrevet af 77 Præster, der bad Biskoppen, Dr. *Kaftan*, om at være deres Ordfører. Dette nægtede han, og Provst *Reuter* fra Broager overtog da Hvervet. De blev ikke modtaget hverken af Kejser eller Minister; men Ministeren havde en mere privat Santale med Ordføreren, hvori han udtalte, at han ikke mente, at Skoleordningen skadede det religiøse Liv, og at Sagen paa Grund af den Maade, danske Blade og Politikere havde taget den, havde faaet politisk Betydning, hvorfor det var umuligt at ændre Instruksen af 1888. Saa opgav Provst *Reuter* og flere af de 77 at gøre mere ved Sagen.

Det er muligt, at denne Sag kunde have faaet et andet Udfald, hvis Biskop *Kaftan* havde haft Mod til for Alvor at sætte noget ind for at vende Strømmen i Regeringskredsene, thi han misbilliger dog vist Udryddelseskrigen mod dansk Sprog og Folkeejendommelighed. Han er en Præstesøn fra Nordslesvig, født i Løjt 1847, en klog og i flere Henseender frisindet Mand, vel kendt baade med dansk Sprog og Aandsliv. Og nævnes bør det, at han, der blev Biskop 1885, har stor Fortjeneste af at have medvirket til, at de

danske Menigheder i Sønderjylland har faaet en ypperlig Salmebog.

Det Udvalg, der kom til at udarbejde denne, bestod af Generalsuperintendent *Kaftan* (Formand), Præsterne *Claussen* af Dybbøl, *Prahl* af Møgellønder og *Nielsen* af Højrup samt de to Lægmand Lensgreve

43. Lehns greve
Hans Schack-Schackenborg.

Schack og Gaardejer *P. Skau*, valgte af de forskellige Synoder. Skau vilde ikke have taget mod Valget; men Pastor C. J. Brandt ved Vartov, vor betydeligste Salmekender, formaaede ham dertil og stod ham trolig bi under Arbejdet, hvorved Skau fik en stor Indflydelse i Kommissionen og væsentlig bidrog til, at Salmebogen blev saa god, som den er. Skau taler i sine »Min-

der« varmt om Pastor Claussen og Grev Schack som de to Mænd, han særlig havde Glæde af at arbejde sammen med i denne Sag og i det hele i Synoden. — Af Salmebogens 624 Salmer er 91 af Grundtvig, 90 af Brorson, 51 af Kingo og 29 af Ingemann; den gamle Salmedigter Hans Chr. Sthen er ogsaa smukt repræsenteret i den. Det siger sig selv, at en Salme som »Hil dig, vor Fane, Korsbanner hvidt« ikke kunde optages, uagtet den er skrevet af

Munken Adam af St. Viktor († 1147), lige saa lidt som »Lad vaje højt vort Kongeflag, lad flyve Korsets Banner«, uagtet den er skrevet af Venantius Fortunatus omtrent 600. Kommissionen mente heller ikke, det gik an overfor Konsistoriet uforandret at medtage Richardts »Et Kors det var det haarde, trange Leje«, fordi det i 2det Vers hedder: »Nu vajer Korset højt i Folkets Banner« og i fjerde: »Ja, Korset knejser over Land og Bølge«; derfor blev det, efterat Skau havde forhandlet med Digteren derom, til: »I Korsets Lignelse Guds Hus vi danner« og »Det Ord om Korsets Trøst fløj over Bølge«. Saa var Sangen ikke »ophidsende«.

I Forbindelse hermed maa nævnes det »*Udvalg for kristelig Virksomhed i Nordslesvig*«, der blev grundlagt paa et Møde i Aabenraa den 8. Maj 1895.

Dette Udvalg har først og fremmest sat sig til Opgave at ordne og lade afholde kristelige Møder rundt om i Nordslesvig. Det har dernæst udgivet kristelig-opbyggelige Skrifter, saaledes en Samling Salmer og Sange. Og endelig har det taget sig af Sygeplejesagen. Omtrent 20 uddannede Sygeplejersker virker i 14—15 Kredse; de fattige faar i Regelen gratis Pleje, og Smaakaarsfolk for en ringe Betaling.

Sjælen i dette Udvalgs Arbejde har den utrættelige Fru *Marie Skau-Petersen* i Sommersted været; hun har nemlig lige siden Udvalgets Stiftelse været dets Sekretær og Kasserer.

VIII.

Vælgerforeningen.

I Efteraaret 1886 var Sønderjyllands nuværende danske Rigsdagsmand H. P. Hanssen-Nørremølle kommet til Leipzig for at studere, og i den følgende Vinter kom Bismarck i heftig Strid med den Opposition i den tyske Rigsdag, der lededes af *Eugen Richter* (de frisindede), *Windhorst* (Centrum) og *Bebel* (Socialdemokraterne). Spørgsmaalet drejede sig om Hærens Udvidelse; Rigsdagen blev opløst, og derefter fandt de saakaldte Septennatsvalg Sted (Septennat (o: Fastsættelse af Hærens Fredsstyrke for 7 Aar). Paa den Tid bestod endnu Socialistloven, og Leipzig var erklæret i Belejringsstilstand, hvoraf fulgte, at der for Socialisternes Vedkommende hverken var Presse-, Forenings- eller Forsamlingsfrihed; men fra den Dag af, da Valget blev kundgjort, var det ifølge Rigsgrundloven tilladt at holde Vælgermøder, og nu satte den socialdemokratiske Agitation i med voldsom Kraft, og Modstanderne ligeledes. Denne Valgkamp fulgte H. P. Hanssen med den største Opmærksomhed og fik under den Øje for den store Betydning af en politisk Organisation.

Han kom derved ind paa et indgaaende Stu-

dium af Foreningsretten og af de tyske politiske Partiorganisationer.

Aaret efter levede han i Berlin i nøje Forbindelse med Hans Lassen og Gustav Johannsen, hvem han foreslog at arbejde for en Vælgerforening for Nordslesvig, der kunde samle de under Edskampen splittede Vælgere, udfolde en mere systematisk Agitation ved Valgene og samle de Pengemidler, der maatte være nødvendige for en kraftig Fortsættelse af den politiske Kamp.

Tanken vandt Gustav Johannsens Bifald, og fra Berlin sikrede denne sig flere betydende Mænds, deriblandt Reimers's, P. Skaus og Skrumsagers Tilslutning, ligesom han tog det Løfte af H. P. Hanssen, at denne, naar en Forening kom i Stand, vilde være villig til at være dens Sekretær og som saadan søge at organisere de danske Vælgere.

Dette er i Korthed Vælgerforeningens Forhistorie.

Den 10. Juli 1888 stillede saa Gustav Johannsen paa et Møde i Vojens (2 Mil V. f. Haderslev) Forslag om Oprettelsen af en »*Vælgerforening for Nordslesvig*«, der ved alle Valg kunde ordne og lede Arbejdet. Dens Styrelse skulde bestaa af 21 Mænd fra de forskellige Amter, valgte efter Amternes Folketal, samt de Tillidsmænd, der var sendt til Rigsdag og Landdag. Dens Formand blev Slagtermester *Reimers* fra Sønderborg og dens Sekretær den nuværende Rigsdagsmand *H. P. Hanssen-Nørremølle*, der fra da af, først som denne Forenings Sekretær og siden som Nordslesvigs Repræsentant, har indtaget en ledende Stilling.

Jakob Peter Reimers er født den 24. November 1826 i Kettinge paa Als. Hans Fader, der var Slagter, var fra Sønderborg. Moderen stammede fra Sunved. De flyttede efter Sønnens Fødsel til Nordborg,

hvor han voksede op. 1842 kom han til Aabenraa for at lære Slagterhaandværket og blev Svend 1846. Han deltog med Ære i hele Treaarskrigen. Baade i Slaget ved Isted og i Træfningen ved Mysunde udmærkede han sig, og efter sit Kompagnis enstem-

mige Indstilling hædredes han med Danebrogskorset.

44. J. P. Reimers.

I Aaret 1852 nedsatte han sig som Slagtermester i Sønderborg og giftede sig med Marie Ernestine Hermann (f. 17. Juli 1829), Datter af Slagtermester J. P. Hermann i Sønderborg. — Han oparbejdede i Løbet af de følgende Aar en meget stor Kreaturforretning, den største i Hertugdømmerne, og var lige

saa bekendt for sin Redelighed som for sin Dygtighed i Handel; og han kom derved tillige ind i de Hæders- og Tillidsposter, hans Bymænd havde at raade over. Han blev Oldemand i Slagterlavet, 1862 deputeret Borger og indtog ledende Stillinger i Skytteforeningen og i Vaabenbrødreselskabet.

Efter 1864 kom han endnu mere i Forgrunden, særlig ved Udbredelsen af de franske Adresser. Han var ligeledes Medlem af 47 Mands Deputationen, og det var ham, der udpegede Ahlmann til Ordfører. Han var

ogsaa med i den Deputation, der 1869 lykønskede Kronprins Frederik og Kronprinsesse Louise i Anledning af deres Bryllup, og 1894 frembar han sammen med Hans Lassen og Gustav Johannsen Lykønskning til deres Sølvbryllup.

Ved Rigsdagsvalgene har han altid udfoldet en overordentlig Virksomhed, og det var kun Løn som fortjent, at han straks blev den nystiftede Vælgerforenings Formand, et Hverv, han har røgtet med den største Dygtighed og med stor Frugt, indtil han paa Grund af sin høje Alder nedlagde det, og Gaardejer *J. N. H. Skrumsager* valgtes i hans Sted.

Reimers har haft en smuk Gerning med at bære Omsorg for Vedligeholdelsen af de faldnes Grave, en Gerning, han har udført saa trofast, at den danske Regering har villet hædre ham derfor med Fortjenstmedaljen i Guld; men det maatte opgives paa Grund af den preussiske Regerings Indsigelse derimod.

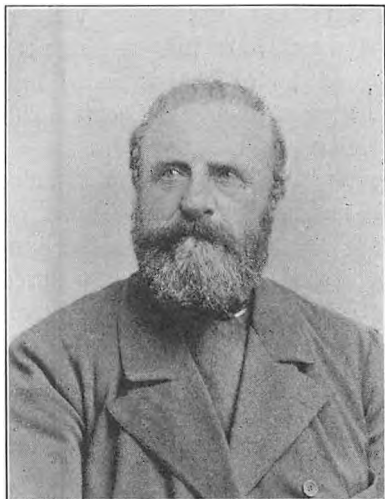
Imidlertid har hans Medborgere hædret ham paa enhver Maade. Han er Æresmedlem af flere Foreninger saavel i Kongeriget som i Sønderjylland, og da han fyldte 70 Aar, fik han af Nordslesvigs Befolkning et kunstnerisk forarbejdet Sølvdrikkehorn til Tak for sit ihærdige Arbejde i den fælles Sag.

Ogsaa ved hans Guldbryllup 1902 og paa 80 Aars Dagen 1906 var Reimers Genstand for venlig og ærefuld Opmærksomhed fra mange Sider. Og alle er enige om, at han fortjener det.

Den følgende Formand for Vælgerforeningen, *Jørgen Nielsen Hansen Skrumsager*, er født paa Skrums-

agergaard ved Varde den 6. September 1841. Hans Fader, Gaardejer og Kreaturhandler Niels Hansen, var en fremmelig Mand, hvem det laa paa Sinde, at hans Søn lærte noget. Han lod ham derfor fra det 10de Aar komme i Huset hos en Lærer i Nabosognet, og siden var han nogle Aar i Eg Mølle ved Grind-

45. J. N. H. Skrumsager.

sted, hvor Hedens Alvor og Storhed gjorde stærkt Indtryk paa ham. Han lærte derefter Landvæsen paa flere Steder i Vestjylland og var 1859—61 Elev paa Rødding Højskole, hvor dengang foruden Høgsbro cand. theol. J. L. Knudsen, cand. pharm. J. A. Wiinsted, Seminarist A. M. Poulsen og den senere Landdagsmand, Landmaaler A. D. Hørlyck var Lærere. Det var navn-

lig Knudsen og Hørlyck, han i sin Højskoletid sluttede sig til, og ved hvem han droges ind paa Grundtvigs kirkelige Anskuelse, som han siden har staaet fast paa.

Efter sit Ophold paa Højskolen var han et Aars Tid Forvalter hos den bekendte Storbonde *Hans Didrik Kloppenborg* i Københoved, med hvis Datter Marie han blev forlovet, hvilket den Gang var mod hendes Faders Ønske.

H. D. Kloppenborg (1802—82) var en af sin Tids mærkeligste Bønder. Hans Fader var Tingskriver, men havde været Skriver for Superintendent Struensee i de Aar, dennes Søn var Statsminister. Hans Didrik havde haft tysk Skolegang og skulde have været Tobaksfabrikant, hvorfor han var kommet i

Lære hos en Morbroder i Haderslev.

Denne havde imidlertid faaet fat i en Landejendom i Københoved, og da Søstersønnen havde større Lyst til Landvæsen end til Tobaksspinderiet, blev han — 18 Aar gammel — sendt ud for at bestyre denne Ejendom. Dette gjorde han godt, købte den selv, tilgiftede sig Penge med begge sine Hustruer og blev en meget velhavende

Mand; han udvidede

og ombyggede sin Ejendom, saa den blev en af Landets aneligste Bøndergaarde. Og selv var han en meget anset Mand. Han var Sognefoged, Amsraadsmedlem, Suppleant til Stænderforsamlingen, Medlem af Styrelsen for Rødding Højskole, højt skattet af de Danske, og saa ilde set af Tyskerne, at han, mens de havde Magten i Trearskrigens Tid, maatte søge til Kongeriget, hvor han fulgte Ryes Brigade. Som personlig Ven af Kong Frederik VII kom han til

46. H. D. Kloppenborg.

Hoffet, og der gaar mange morsomme Fortællinger om hans og Kongens Forhold.

Om end Kloppenborg havde været imod sin Datters Giftermaal, fik han siden al Anledning til at blive tilfreds med sin Svigersøn Skrumsager; thi baade kunde denne styre sin Gaard, og tillige blev han snart en ledende Mand i det Arbejde for kristeligt og folkeligt Liv, som den gamle selv havde ønsket at fremme. Skrumsager har skrevet ypperlige Bladartikler, der ved den Inderlighed og Klarhed, som udmærker dem, minder om Junggrens. Han har været en udmærket Ordfører baade ved festlige Lejligheder og i Kampene. Han var i sin Tid Edsnægternes ypperste Fører, og navnlig ypperlig, fordi han under Kampene herom altid forstod at skelne mellem den store fælles Sag, hvorom de maatte være enige med hverandre, og »taktiske« Spørgsmaal, hvorom der kan taales forskellige Meninger. Som han i mange Aar har siddet i Sprogforeningens Bestyrelse, kom han straks ved Foreningens Dannelse i Vælgerforeningens, hvis Formand han nu er. Det er vanskeligt at sige, hvad der giver hans Ord mest Vægt: hans Stilling som Formand for den betydningfuldste af de store Foreninger eller hans alvorlige, solide Personlighed; men vist er det i alt Fald, at der lyttes spændt, naar han taler, og hans Tale bringer altid Tilhøreren noget, der er værd at gemme og agte paa.

Blandt de Mænd, der lige fra Begyndelsen har siddet i Vælgerforeningens Bestyrelse, er der særlig Grund til at nævne Gaardejer *Peder Skau* (f. 1825)

fra *Bukshave*. Han har lige fra sin tidlige Ungdom været med i Arbejdet for Danskheden, draget med og paavirket af sin 8 Aar ældre Broder Laurids. Som denne fik han en for den Tid fortrinlig Skoleundervisning af Degnen Kloster i Sommersted. Og derefter fortsatte han sin Uddannelse paa Rødding Højskole, til hvis første Hold Elever han hørte. Han har i sine »Minder fra mit Liv og min Tid« givet en højst fornøjelig Skildring af sit Skoleliv i Vintrene 1844—45 og 1845—46. Forstander Wegeners Aabningstale den 7. November 1844 med den heldige Anvendelse af Ingemanns Indledningsdigt til »Valdemar den Store og hans Mænd« gjorde det stærkeste Indtryk paa ham, og han mener, at der ikke var nogen i hele Forsamlingen, som ikke gik løftet derfra. Han fandt Wegener ubetalelig som Lærer i Historie; hans Foredrag var aldeles frit; P. Skau mindes ikke at have set ham med Bog eller Optegnelser i Skolen. Den anden Vinter havde Professor Flor, Skolens egentlige Ophavsmand, selv overtaget Ledelsen. Han kunde som Lærer i Historie efter Skaus Mening ikke maale sig med Wegener; men til hans Timer i Dansk glædede Eleverne sig, og — siger Skau — »hvad han her formaaede at bibringe os, kan næppe beskrives«. Ligeledes var han en Mester som Lærer i Literaturhistorie. — Men hvad der fik mest at betyde for Skau, var det, at Flor tog ham med som Kusk paa sine Udflugter f. Eks. til Knud Knudsen i Forballum, Pastor L. C. Hagen i Mjolden, Pastor V. Schiøler i Vodder o. fl. St. Som han paa disse Rejser sad hos Flor i Agestolen, tog denne ham altid med ind i Stuen i de Hjem, de gæstede. Han fik derved rig Lejlighed til at høre paa de ledende Mænds Raadslagninger. »Han sladrer ikke!« sagde

Flor, naar andre viste Tilbøjelighed til at ville have ham bort. Han har udtalt, at han anser det for en stor Lykke, at han havde faaet Lov til at færdes med en saa fint dannet og verdenserfaren Mand som Flor. Han var en meget flittig Højskole-Elev, der bragte et forholdsvis rigt Udbytte med sig fra Skolen.

Han var derefter tit Rejseledsager for sin Broder Laurids, saaledes paa en Rundrejse i Sjælland, hvor Laurids Skau vilde tegne Bidrag til en Jærnbane Flensborg-Tønning, der i Forbindelse med stadig Dampskibsfart fra Tønning til England skulde hjælpe til at gøre den danske Handel mere uafhængig af Hamborg. Disse Rejser var i høj Grad udviklende for ham; og da han tillige som Broderen, hvis Navn og Ry banede ham Vej, var en meget smuk og veltalende ung Mand, kom han tidlig ind i det offentlige Arbejde.

Ved Trearskrigens Begyndelse meldte han sig som H. Krüger og mange andre Bønder til Tjeneste for Hærens Efterretningsvæsen, i hvilken Anledning han, naar Slesvigholstenerne havde Magten i Egnen, blev bevogtet og et Par Gange arresteret som Spion.

Efter at han havde giftet sig, overtog han sin Fædrenegaard i Sommersted, men overlod den 1856 til sin Broder og købte en større Gaard, Bukshave, ved Fjelstrup, hvor han siden har boet. Snart kom han saa ind i Amsraadet og i Styrelsen for Landboforeningen. — Ved Kong Frederik VII's sidste Besøg i Nordslesvig i Oktober 1863 holdt han ved Taflet i Kristiansfeld (3. Oktober) en taktfuld Tale for Grevinde Danner, en Tale, der glædede Kongen meget.

I Krigsaaret 1864 blev han arresteret, fordi han havde ladet en Adresse til Kongen ombære til Underskrift. Han blev imidlertid straks frigivet igen. —

Efter Sønderjyllands Afstaaelse begynder den betydningfuldste Del af hans offentlige Virksomhed. Han var allerede før Medlem af Amtsraadet og blev ved at være det, efter at Preusserne havde taget Styret; men der forefaldt ikke noget mærkeligt, før Indlemmelsen i Preussen 1867. Da forelagde Amtman-

den for første Gang Aktstykker, forfattede paa Tysk. Alle

Medlemmerne var danske, og de nedlagde Indsigelse herimod. — Efter Afslutningen af Pragfreden var han med de 47 i Berlin. Og da der blev oprettet en for Slesvig og Holsten fælles Provslanddag, hvortil Amtsraadene (nu »Kredsagene«)

sendte hver et Medlem, blev Skau valgt for Haderslev Amt,

Callesen af Posekær for Aabenraa og Hans Lassen for Sønderborg Amt. De talte Dansk i Forsamlingen og fik sat igennem, at de Dokumenter, der forelagdes Forsamlingen, skulde ledsages af en godkendt dansk Oversættelse.

Senere, da man ved vidunderlige Valgbestemmelser (en Slags »Valgarithmetik«) havde skaffet tysk Flertal i samtlige Kredsagene, kunde der ikke vælges danske Medlemmer til Provslanddagen. Derimod vedblev

47. P. Skau.

Skau fra 1881 at være Medlem saavel af Provstisom af Provinssynoden; og her kom han til at gøre fortrinlig Nytte ved Udarbejdelsen af den i mange Henseender ypperlige Salmebog, de dansktalende Menigheder i Sønderjylland har faaet.

Det er fortalt, at Skau var en af dem, der først og stærkest opfordrede til at opgive Landdagsmændenes Edsnægtelse, og at han derfor selv søgte Valg til den preussiske Landdag, hvorved han kom i Mod-sætning til mange af sine danske Kampfæller. — Imidlertid var man fra alle Sider enig om at hædre ham, da han 5. Juni 1895 fyldte 70 Aar og senere, da han fyldte de 80. Hvad der især blev fremhævet paa Festdagen 1895, var, ved Siden af hans nationale Arbejde, hans Fortjenester af Skattevæsenets og Vejevæsenets Ordning i Haderslev Amt.

Det passer endnu godt paa ham, hvad H. P. Hanssen-Nørremølle i sin Tid skrev: »Skau er en af de Sønderjyder, der er bedst kendt i Kongeriget, hvor han endnu stadig færdes paa Foredragsrejser for at vække og styrke Interessen for den sønderjydske Sag. Hans varme Hjerte og vindende Personlighed, hans store Taalsomhed overfor anderledes tænkende, hans Frisind overfor Ungdommen og fremfor alt hans utrættelige Arbejde og ungdommelige Begejstring, naar det gælder den danske Sag, har skaffet ham mange Venner i alle Lejre og helt ned i de yngste Lag.«

I Vælgerforeningens Bestyrelse sad i en Aarrække *Johannes Moldt* (1835—1906). Han stammede fra en Sømmandsslægt i Nordborg og var fra sine unge Aar

Skriver og Fuldmægtig paa Nordborg Amtstue, indtil han 1864 blev afsat af den preussiske Regering. Han havde som Amtstuefuldmægtig knyttet saa mange Forbindelser med Befolkningen, at han efter sin Afsættelse fik den ene Tillidspost efter den anden, og navnlig ledede han Valgene paa Als med Klogskab og Omsigt. Han

havde ved at skrive Bogen »Hvorfor jeg blev tysk« henledet

Opmærksomheden paa sig og blev derfor fra 1875 Redaktør af »Dybbølposten«, en Stilling, der indbragte ham rigeligt baade af Bøder og Fængselsstraf. Han var tillige fra

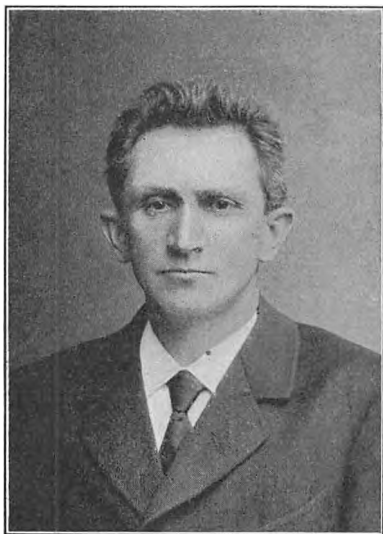
Vælgerforeningens Oprettelse til sin Død 13. September 1906 dens omhyggelige og nøjagtige Kasserer.

48. Joh. Moldt.

Men de to Mænd, der særlig bar Arbejdet i Vælgerforeningen, var dog dens Sekretærer, *H. P. Hanssen*, om hvem der senere vil blive fortalt, og efter 1896 Gaardejer *Nis Nissen* fra Nordborg. *N. Nissen* hører til gamle alsiske Bondeslægter, han er født i Nordborg 1862, var 1879—80 Elev paa Ryslinge Højskole og 1883—84 paa Lyngby Landbo-skole. Han var en af de første Sønderjyder, der blev i Hjemmet efter Masseudvandringens Afslutning

og fik derfor straks en Mængde Tillidshverv, som han forestod med stor Dygtighed. Han har saaledes udfoldet en betydelig Virksomhed i Øens landøkonomiske Foreninger, været Forretningsfører for Nordborg Sparekasse, stiftet en Foredragsforening og en Læseforening, som han væsentlig har ledet, været

49. N. Nissen (Nordborg.)

Medlem af »Kristeligt Udvalg for Nordslesvig«, Medlem af og Protokolfører for Provstisynoden og væsentlig forestaaet Opførelsen af »Nørreherreds Hus«, et af de smukkeste og største Forsamlingshuse i Sønderjylland. Og saa har han i 14 Aar ført Vælgerforeningens vældige Brevveksling, indtil han 1910 afløstes af Gaardejer *Martin Simonsen* fra Flovt ved Haderslev.

Martin Simonsen er født i Flovt paa Haderslev Næs den 13. April 1861. Efter Konfirmationen gav hans Fader, Gaardejer P. Simonsen, ham Valget imellem at udvandre til Kongeriget, hvad saa mange endnu dengang gjorde i Haab om Opfyldelse af Løftet i Pragfredens § 5, eller blive hjemme. Faderen lagde dog ikke Skjul paa, at han ønskede, Sønnen vilde vælge det sidste, hvad han da ogsaa gjorde; og han er nu sine Forældre meget tak-

nemmelig for Tilskyndelsen dertil. Han lærte saa Landbrug hjemme, og da Tiden kom, blev han preussisk Soldat i en Garnisonsby ved den russiske Grænse. — Efter Soldatertiden var han 1885—86 Elev paa Vinding Højskole ved Vejle. Han regner selv dette Ophold blandt sine lyseste Minder og mener, det fik en ikke ringe Indflydelse paa hans senere Udvikling.

Da han ikke alene er en ualmindelig vel begavet, men ogsaa en meget oplyst Mand, har hans Medborgere taget hans Arbejds-evne i Brug i stort Omfang. Han blev straks Medlem af Kommuneraadet, da saadanne blev oprettede, og vakte sine

Omgivelsers Opmærksomhed ved, at han baade med Mund og Pen saavel privat

som overfor Myndighederne hævdede Befolkningens stærkt begrænsede Rettigheder i kredskommunale Anliggender. Paa Grund af den Opmærksomhed, han forholdsvis tidlig vakte, blev han 1902 valgt ind i Vælgerforeningens Tilsynsraad, ligesom han fra 1904 har været Sekretær i Haderslev Amts Landboforening; han har desuden i flere Aar været Kredsformand og Sognebibliotekar i Sprogforeningen.

Og saa var det, han 1910 valgtes til at være

50. M. Simonsen.

Vælgerforeningens Sekretær. Det har altid været en baade ansvarsfuld og byrdefuld Post, og er ikke blevet lettere ved, at Foreningens Medlemstal er steget saa stærkt, og Rammerne udvidede saa betydeligt. Hertil kom, at de indre Brydninger intet Sted vil mærkes saa alvorligt som i Vælgerforeningens Sekretariat. Det er da forstaaeligt, at Martin Simonsen havde sine store Betænkeligheder ved at overtage Sekretærposten; men det er ikke mindre forstaaeligt, at han efter Valget den 12. Januar 1912 maa føle dobbelt Glæde over at have været med i første Linje under Forberedelsen til dette Valg. Og det er forstaaeligt, at han særlig har glædet sig over Fremgang i national Vækkelse og bevidst Danskhed i hans egen Hjemegn paa Sydsiden af Haderslev Fjord, i hvilken Fremgang ogsaa hans hjemlige Arbejde har sin gode Del.

Vælgerforeningens Medlemstal har været jævnt stigende; i 1911 naaede det til 6635, det vil sige, at det er mere end fordoblet i de sidste 10 Aar.

Den har siden Dannelsen været Midtpunktet for det egentlig politiske Arbejde i Sønderjylland og har saaledes forberedt og ledet alle Valg. Om Foreningens Arbejde og nuværende Organisation vil der blive fortalt i et senere Afsnit.

IX.

Indledning til Køllerpolitiken.

(1888—1898.)

SAMME Aar, som Sprogforeningen dannedes (1888), døde den 9. Marts den gamle Kejser Wilhelm I. Han havde med Magt revet Sønderjylland bort fra dets Moderland; han havde aldrig gjort noget Skridt for at vinde den danske Befolkning, aldrig modtaget nogen af de Deputationer, der havde søgt at komme ham i Tale. »Aldrig«, sagde Gustav Johannsen, »stod nogen dansk Slesviger Øje til Øje med denne Hersker«. Der var derfor ingen Sorg hos den danske Befolkning ved hans Død.

Og der var det saa meget mindre, som Sønderjyderne knyttede store Forhaabninger til hans Efterfølgers Højsind og Retsind. Det fortaltes om ham, at han under et Besøg i København havde sagt til Kong Kristian IX, at det gjorde ham ondt, at han ikke bragte Nord-slesvig med. Det var da ikke underligt, at det aldrig slukte Haab om Genforening med Moderlandet blussede op og fremkaldte Planer om en nordslesvigsk Sendefærd til Kejser Frederik III med Bøn om, at han vilde mindes, hvad der en Gang var lovet Nord-slesvigerne. Hans haabløse Sygdom, der medførte,

at kun hans allernærmeste og Rigets højeste Stats-tjenere fik Adgang til ham, hindrede Udførelsen af denne Plan. Saa tænkte de nordslesvigske Kvinder paa at henvende sig til hans Hustru med Bøn i samme Retning, men i anden Skikkelse. Denne Plan blev uheldigvis røbet i Utide, og selv om det ikke var sket, var Kejserindens Tid og Kræfter saa optagne af hendes Husbonds Sygdom, at heller ikke hun modtog andre end sine allernærmeste. — Kejser Frederik døde efter 99 Dages Regering den 15. Juni; og dermed brast de Forhaabninger, der var knyttet til ham.

Wilhelm II, der nu besteg Tronen, var kendt som en afgjort Beundrer af Bismarck, og til ham nærede de danske Nordslesvigere kun smaa Forventninger. Ikke desto mindre havde de betænkt gennem en Sendefærd at udtale deres Ønsker for ham, naar han efter sin Rejse til de nordiske Hoffer kom til Kiel. Men han gjorde intet Ophold i Kiel, og Planen maatte opgives.

Kejseren gav dog snart Svar paa det, de vilde have bedt ham om. Den 15. August s. A. holdt han nemlig i Frankfurt an der Oder en Tale, hvori han sagde, at han hellere vilde se 18 Armékorps'er og 42 Millioner Mennesker ligge paa Valpladsen, »end vi skulde udlevere en eneste Sten af, hvad vi har tilkæmpet os«. Og man lod et Regeringsblad («Kölnische Zeitung») udtale, at Slesvigs Adskillelse fra Preussen kun kunde tænkes efter en for Tyskland uheldig Krig.

Uagtet Kejsertalen i Frankfurt og den officieuse Meddelelse i Regeringsbladet havde de danske Sønderjyder dog noget Haab om en Forandring til det bedre, naar ved Bismarcks Afgang et Regeringsskifte fandt

Sted. Og der taltes flere Gange i Aarene 1888—90 om Uoverensstemmelser mellem Kejser og Kansler og om, at Kejser Wilhelm II helst vilde være sin egen Kansler. Bismarck fik da ogsaa 1890 sin Afsked og efterfulgtes af General Caprivi.

Georg Leo v. Caprivi var født 1831, havde i Krigen 1866 tjent i Prins Friederich Carls Stab og i Krigen 1870 været Stabschef i det 10. Hærkorps, for hvilket han 1888 blev General. Saa afløste han 1890 Bismarck som Rigskansler og preussisk Førsteminister. Han slog som saadan ind paa en mildere Retning: Undtagelseslovene mod Socialisterne blev ikke fornyet, Pastvangen i Elsass blev ophævet, 16 Millioner Mark af de katolske Bispers Lønninger, som Staten havde beslaglagt, blev givet tilbage, Hertugen af Cumberland fik i 1892 sin Privatformue («Welfer-Fonden») tilbage mod et Løfte om ikke at forstyrre det tyske Riges Fred. — Alt dette gav de danske Sønderjyder Haab om, at de maaske ogsaa kunde finde Ørenlyd. Vælgerforeningen satte derfor en Adresse i Gang om Genindførelse af Modersmaalet i Almueskolen. Den blev underskrevet af over 13,000 valgberettigede Personer og overgivet til Landdagen. — I Adressen paavises, at det religiøse Liv under de givne Forhold maa sygne hen, at en lang og kostbar Tid gaar tabt alene for at bringe Børnene til at forstaa Undervisningen; og dette vil foraarsage et Undermaal af positive Kundskaber til Skade for Samfundet i det hele. Desuden er Ordningen en Krænkelser saavel af de danske Sønderjyders naturlige Menneskeret som af det kongelige Tilsagn af 12. Januar 1867, der tilsiger dem Opretholdelsen af Hertugdømmernes Love og Indretninger, for saa vidt de er Udtryk for berettigede Ejendommeligheder. Og

Folkets Modersmaal er da vel Udtryk for en berettiget Ejendommelighed.

Denne Adresse kom ikke til Forhandling i Landdagen; men nu tog *Provstisynoderne* Sagen op, i Sønderborg stillede Hans Lassen Forslag om, at det er nødvendigt, at der i Skolerne atter gives 6 ugentlige Timers Religionsundervisning paa Dansk, og desuden 2 Timers Undervisning i Modersmaalet (om Ugen). Det samme Forslag stilles i Haderslev Provstisynode af Filip Møller fra Jægerup (2 Mil V. f. Haderslev) og i Gram af Bennetsen fra Skjoldager (i Gram Sogn).

Forslaget behandledes gentagne Gange i *Provstisynoden*, uden at der kom mere ud deraf end af de 77 Præsters Henvendelse til Ministeren.

Iøvrigt var de 4 Aar, da Caprivi var Rigskansler, en forholdsvis rolig Tid, og ikke mindre end 1800 Optanter fik preussisk Borgerret, hvilket unægtelig var en Styrkelse for Danskheden, idet disse nu kunde tage Del med i Arbejdet. Derfor udtalte Tyskerne i Nordslesvig sig meget stærkt derimod; men Ministeren lod »*Norddeutsche allgemeine Zeitung*« gøre gældende, at det var en Fare for Landet, naar en stor Del af Grundejendommene var i Hænderne paa Folk, der ikke var Statsborgere og derfor naturligt stod ligegyldige over for Statens Ve og Vel.

Tyskernes Utilfredshed med Caprivis udenfor Skole-Spørgsmaalet maadeholdne Fremgangsmaade mod de Danske bragte dem til for at kunne optræde med des større Kraft at efterligne deres Modstandere ved at samle sig i Foreninger. I Efteraaret 1890 dannede allerede en Del Embedsmænd ved en Sammenkomst i Toftlund (1½ Mil S. f. Grænsen) en Forening: »*Tysk Centralforening for det nordlige Sles-*

vig«, der blandt andet var mærkelig ved, at dens ledende Mænd for en Del var Dommere, der altsaa ansaa det for foreneligt med deres Kald at virke som politiske Agitatorer. Der var saaledes Landsdommer *Schwarz* i Flensborg, Amtsdommerne *Lindemann* i Aabenraa og *Brockschmidt* i Tønder samt senere den Mand, som tog Luven fra alle de andre, Amtsdommer Dr. *Hahn*.

Denne Mand er født i Altona 1867, har studeret ved tyske Universiteter og kom 1894 til Sønderjylland, hvor han snart viste sig som en fanatisk Modstander af alt Dansk; han vilde endog »føre Krig paa Kniven« imod de Danske. Som Amtsdommer i Nordborg, hvortil han kom 1896, stiftede han en Afdeling af »Den tyske Forening for Nordslesvig«, hvis Formand han siden blev. Han udfoldede trods det, at han var Dommer, en ganske overordentlig Virksomhed som politisk Agitator og udmærkede sig i denne Egen-skab ved sine voldsomme Taler. Desuden gjorde han hidtil uhørte Angreb paa Forældrenes Ret til at drage Omsorg for deres Børns Opdragelse og Oplærelse, hvorved han blev berygtet over en stor Del af det civiliserede Europa, Angreb, som Kultusministeren tog Afstand fra, og som Rigsretten i Leipzig under-kendte.

Ikke desto mindre gik det hurtigt for ham at komme op ad Embedsstigen. 1899 blev han Amtsdommer i Sønderborg, faa Aar efter kom han til Landsretten i Flensborg, og senere blev han Landsretsdirektør i Kiel, hvilken sidste Forfremmelse nogle dog mener hænger sammen med, at den danske Befolkning i Møde efter Møde har udtalt sin Mistanke til hans Uhildethed som Dommer.

Den tyske Forening virkede først ved at udgive

et ejendommeligt og paa ejendommelig Dansk skrevet Blad, »Dagbladet« kaldet, i Haderslev samt et snurrigt »Freies Tageblatt« i Flensborg, hvis Formaal skulde være »at vinde den danske Befolknings Hjærte for Tyskland og Tyskheden ved at isolere de erhvervsmæssige Rumlere og Pressehelte«. Disse Blade var dog uden nogen som helst Betydning.

Derimod fik den tyske Forening sat sig et mere varigt Minde: Bismarcktaarnet paa Knivsbjerg ($\frac{5}{4}$ Mil N. f. Aabenraa). Foreningen vilde efterligne de danske Skamlingsbanke-Møder og holdt f. Eks. 1893 et Møde paa et særdeles smukt Sted ved Genner Bugt. Her var det, at en ivrig Præst udkastede Tanken om et Mindesmærke for Bismarck paa Knivsbjerg. Dette er senere blevet opført, og her er nu Foreningens stadige Mødeplads, hvorfra der aarlig sendes mange haarde Ord ud mod Danmark og de Danske saavel Norden som Sønden for Grænsen.

Her var det, Foreningens første Formand, Brandenborgeren Overlærer *Macke* fra Haderslev, ved Festen 1894 anviste de danske Nordslesvigere den Udvej at ryste Støvet af deres Fødder og rejse til Danmark, hvis de ikke var tilfredse. Og samme Efteraar betegnede han dem som »Fjenden«, med hvem Fred var umulig. »Her gælder det«, sagde han, »Kamp uden Grusomhed og Haardhed, men ogsaa uden Hensyn og Mildhed, Kamp, til Modstanderen er slaaet ned«.

Disse Hensyn er ikke lette at forlige; men overfor de Danske synes Ordene at være uvenlige.

Foreningen blev imidlertid ingenlunde venligere, da Dr. Hahn blev dens Formand.

En Mand, der i nogle Aar spillede en fremtræ-

dende Rolle i den tyske Forening, var Pastor *Kr. Joh. Jacobsen* i Skærbæk. Han fødtes 1854 i Haderslev, hvor hans Fader var Lærer ved Latinskolen. Sine Barneaar til 1861 tilbragte han imidlertid i København, da Faderen var blevet Kateket ved den tyske Kirke paa Kristianshavn. Opholdet i København havde dog ingen Indflydelse paa ham, da Hjemmet, især hans Moder, var ivrig tysk. Han kom 1861 med Forældrene til Bøl i Angel, hvor hans Fader var blevet Præst. I 1864 blev Faderen af de ny Magthavere udnævnt til Sognepræst i Starup ved Haderslev, hvor Sønnen siden blev hans Kapellan og hvor han paa Grund af sit jævne muntre Væsen var vel lidt af Befolkningen. 1884 blev han valgt til Præst i Skærbæk under Modstand fra de alvorligste Kristnes Side, da de ansaa ham for en bundverdslig Person uden kirkelig Sans og kristeligt Alvor. Det var han ogsaa, og derfor vilde alvorlige Folk ikke støtte ham ved hans Forsøg paa at oprette kristelige Ynglinge- og Pigeforeninger. — Han kastede sig da over andre Foretagender, som alle, ved Siden af at bære ham selv frem, skulde fremme Tyskheden. Han var Medstifter af den tyske Forening og siden i flere Aar dens Næstformand; han grundede en tysk Kreditbank i Skærbæk, der skulde bidrage til, at Vesterregnen blev økonomisk afhængig af Tyskerne; han oprettede en Væveskole samme Sted, et Badested, »Lakolk« paa Rømø og et Rederi, der skulde drage Omsorg for let og bekvem Forbindelse mellem Øen og hans Residens, Skærbæk; han byggede et Damp-teglværk og anlagde Karpedamme ved Frifeld i Nabsognet Vodder. Alle disse Foretagender forsynedes med Penge fra Banken i Skærbæk og med Ledere og Arbejdere Syd fra. Til disse byggedes der Ar-

bejderboliger, hver med sin Flagstang, og der var til sidst en helt anselig tysk Koloni i den ellers rent danske Egn.

Et saadant Arbejde maatte skaffe Jacobsen Yndest hos v. Køller, da denne havde indledet den »faste Haands« Politik, hvorom der skal blive fortalt i de næste Afsnit, og denne ønskede, at han skulde være Biskop i Stedet for Dr. *Kaftan*, der saa skulde forflyttes til Holsten. *Kaftan* var jo vel tysksindet, men som den alvorlige kristelig sindede Mand, han er, kunde han ikke uden Sorg og nogen Modstand gaa med til den hensynsløse Fortyskning, som han saa var til Ulykke ogsaa for det kristelige Liv i Hertugdømmet. Saadanne Betæneligheder havde Jacobsen imidlertid ikke. Han takkede Regeringen, fordi den (i Køllertiden) var blevet haard og endelig havde grebet til den ene rigtige »faste Haands« Politik.

Jacobsen opstilledes da ogsaa i 1902 som Jessens Modkandidat ved Rigsdagsvalget; han var »den mest passende og populære Mand«. Han blev naturligvis ikke valgt; og Aaret efter styrtede alt sammen om ham. Han havde til sine mange Anlæg laant ikke mindre end 300,000 Mark af Skærbæk Bank, og dennes Regnskab var opstillet saaledes, at Aaret 1901 paa Regnskabet viste Overskudsindtægt af 7000 Mark, mens der i Virkeligheden var et stort Underskud, der i 1902 voksede til 370,000 Mark. Hans Væveskole gik fallit; Bestyreren af hans Karpedamme anklagede ham for at have sikret sig en Provision af 200,000 Mark; for Lakolks Sager kunde han ingen Redelighed gøre, da Hovedbogen »ved et Uheld« var brændt i Selskabets Pengeskab.

Han erklæredes derefter selv fallit, blev suspen-

deret fra sit Embede og sat under Tiltale for misligt Forhold i sine udviklede økonomiske Anliggender. Dette harmede ham, saa at han endog syntes at ville nærme sig de Danske, der dog ikke vilde have med ham at gøre. Saa harmfuld var han mod dem, af hvem han mente sig forraadt, at han nu vilde drage dem med sig i Faldet. Han rettede saaledes voldsomme Anklager mod Amtsforsander *Winter v. Adlersflügel*, hvem han beskyldte baade for Pengeafpresning og for at have villet forlede Folk til Mened. Samtidig anklagede Kommuneraadet Amtsforsanderen for Valgsnyderier. Han maatte anlægge Sag, men blev ikke anderledes rensat, end at han maatte nedlægge sit Embede.

Det er værd at lægge Mærke til, at Landraad *Becherer* ikke alene deltog i et Festmaaltid for ham, da han maatte rejse bort, men holdt Lovtale over ham, da han kort efter døde. Og saa vendte Jacobsen sig mod Landraaden. Under en Sag mod H. P. Hanssen, der havde offentliggjort et Brev om 2000 Mark, som var stillet til Raadighed for at faa P. Timmermann stemplet som Optant, vilde Landraad *Becherer* give det Udseende af, at det var Jacobsen, der vilde give 2000 Mark for en Ed mod P. Timmermann.

Præsten gjorde derimod gældende, at Pengene skulde komme fra Landraaden. »Hvorfor«, skrev han, »har Landraaden, naar han troede paa v. Winters Fortælling om de 2000 Mark, ikke svaret paa min Klage (over *Winter v. Adlersflügel*)? Hvorfor lagde han en saa haard Beskyldning mod en af sine Embedsmænd til Side uden at drage mig til Regnskab? Hvorfor skrev han ikke: Fy, skam Dem! De har jo selv stillet 2000 Mark til Raadighed for at forlede

en Mand til Mened!« Landraaden nægtede saa i sin Knibe at have modtaget Klagen; men Jacobsen tilbød under Ed at godtgøre, at den var afsendt, og offentliggjorde dens Ordlyd. Og der var noget i, hvad det socialistiske Blad »Vorwärts« skrev: »Naar Landraad Becherer nu ikke anlægger Sag mod Pastor Jacobsen, maa han virkelig have en daarlig Samvittighed.«

En dyb Skygge falder der ved denne Sag over Landraad Becherer; men han fik H. P. Hanssen dømt til 3 Maaneders Fængsel og Pastor Jacobsen drevet ud af Landet. Han kunde imidlertid sige med den gamle Kong Pyrrhus: »Vinder jeg saadan en Sejer til, saa er det ude med mig.« Lige saa lidt som det lykkedes H. P. Hanssen at overbevise Dommerne om, at det var Landraad Becherer, der havde villet købe Vidner, lige saa lidt lykkedes det dem at overbevise Almenheden om det modsatte. Og det varede da heller ikke længe, inden han blev sendt bort fra Nordslesvig.

Saa længe Caprivi var Rigskansler, indtog den preussiske Regering en kølig Holdning overfor den voldsomme tyske Forening; men da *v. Miquel* 1894 fik Held til ved Bismarcks Hjælp at styrte Caprivi paa Grund af dennes Maadehold overfor Polakkerne og selv blev ledende Minister med Fyrst *Hohenlohe* som Rigskansler, begyndte der en herlig Tid for den tyske Forening, da Provinsregeringen i Slesvig og Landsregeringen i Berlin ret tog Hensyn til dens gode Raad. Og derfor begyndte nu Udvisningen af danske Undersaatter.

En Del danske Mejerister blev nu udviste, som

et Blad sagde, fordi de udelukkende anvendte den i Danmark brugelige ensidige Smørtilvirkning i Mod-sætning til Tilvirkningen af fed og mager Ost ved Siden af Smør, »hvad man tilstræber i det indenlandske Landbrug«.

Trods det mærkelige i denne Udvisningsgrund vakte dog en anden samtidig Udvisning større Opsigt: Udvisningen af 7 Skuespillere og Skuespillerinder fra det kongelige Teater i København, Dr. Karl Mantzius og Hustru, Poul Nielsen og Hustru, Kr. Zangenberg, Poul Gradmann og Emil Møller. De vilde i Haderslev spille Heibergs »Nej«, det af ham oversatte tyske Lystspil: »Ser jer i Spejl« og det franske Skuespil »Gringoire«, oversat af Kr. K. F. Molbech. Landets højeste Domstol havde tilkendt Teaterejer Matthiesen i Haderslev Ret til at lade danske Skuespil opføre, saa der næredes ingen Tvivl om, at det kunde lade sig gøre. Men aldrig saa snart havde Dampskibet, der førte dem fra Assens, lagt til ved Skibsbroen, før en Politibetjent kom om Bord og overrakte dem en Skrivelse fra Borgmesteren, hvori de blev tilsagte til at møde hos ham Kl. 3, senere forandrede Borgmesteren Mødetiden til 4^{1/2}, og til den Tid mødte de hos Borgmester Chemnitz, der udviste dem af Sønderjylland med 18 Timers Frist.

»Der kan De se, hvilke Forhold vi lever under«, sagde man til dem.

Under Forhandlingerne havde Borgmesteren indrømmet, at Matthiesens Ret til at lade Skuespil opføre paa Dansk paa sit Teater var ubestridelig; men deraf fulgte ikke, at han havde Lov til at lade dem opføre af kongerigske Skuespillere. Og Erfaringen

havde lært Øvrigheden, at danske Skuespillere lader sig paavirke af Tyskfjendtlighed.

Skuespillernes Afrejse fik Lighed med en Slags Triumftog, og baade den tyske og danske Presse udtalte sig skarpt imod Udvisningen, undtagen naturligvis de nordslesvigske Fortyskningsblade og Blade som f. Eks. det Bismarckske »Hamburger Nachrichten«. »Vossische Zeitung« gjorde gældende, at Sagen havde vakt en for Tyskland ubehagelig Opsigt ikke alene i Danmark, men i Sverige og Norge, og at det alligevel var umuligt at afspærre Sønderjyderne fra dansk Aandsliv, da baade danske Bøger og danske Aviser kunde komme derned. — De danske Blade udtalte, at de ikke kunde have noget imod, at Europa fik at vide, at tyske Embedsmænd giver danske Skuespillere en Behandling, som svenske Skuespillere ikke vilde faa i Finland. Og man skulde tro, at 5 Skuespillere og 2 Skuespillerinder ikke kunde bringe det tyske Riges Enhed i større Fare. — *Eugen Richter* bragte Sagen paa Tale i sit Blad »Freisinnige Zeitung« og paapegede, hvor uheldigt det var paa denne Maade at sammenblande Kunst og Politik, hvor grelt denne Udvisning stod til den Gæstfrihed, hvormed tyske Kunstnere bliver modtaget i København, og hvor smaalig den hele Adfærd var.

Samtidig hermed lukkedes en hel Del Foredragsforeninger; en fordi en Taler (J. Jessen) i et Foredrag om Modersmaalet formentlig havde forherliget det danske Sprog paa det tyskes Bekostning. H. P. Hanssen blev fængslet som Højforræder, fordi han havde sagt, at Endemaalet for den nationale Kamp var Genforening med Danmark, paa fredelig Vis som Helgolands med Tyskland og de joniske Øers med Grækenland. Han blev dog snart igen løsladt. — Den

elastiske Straffelovparagraf om »grober Unfug« (»grov Uorden«) fik en Anvendelse som aldrig før. Presse-sager mod de danske Blade anlagdes i stigende Tal (»Hejmdal« havde 14 i Aaret 1894). En af disse til-drog sig særlig Opmærksomhed. Ved en Krigerfor-eningsfest i Tønder havde man telegraferet til en højt-staaende Officer og — havde Redaktør Skovrøj skrevet — for en Ordens Skyld ogsaa til Kejseren. Disse Ord: »for en Ordens Skyld« vilde Statsadvokaten med Vold og Magt have udlagt, som om der havde staaet: »for at faa en Orden«. Derom blev der ført Vidner og gjort lærde Undersøgelser, og endelig blev baade Skovrøj og en af »Flensborg Avis's« Redaktører dømt til hver en Maanedes Fængsel. Saa fandt man paa »ophidsende Sange«, som maatte forbydes, som til Eksempel »Vort Modersmaal er dejligt«, »Jeg vil værge mit Land« osv.

Det bar, kort sagt, mod hen en Tid, der er be-tegnet ved Navnet »Køllertiden«.

X.

Køller-Politikens Tid. I.

ET særeget Afsnit af Sønderjyllands Historie siden 1864 danner »Køller-Politiken«, der beredte sin Ophavsmand og sine Venner mange Skuffelser. Desuagtet raaber disse stadig paa, at den bør genoptages, og haaber paa, at den i anden Omgang skal kunne gøre den Fortræd, den viste sig ude af Stand til at gøre i første.

Dens Ophavsmand *Ernst Mathias v. Køller* (f. 1841) er en pommersk Godsejersøn, der efter at have studeret i Heidelberg og Berlin i en Alder af 27 Aar blev Landraad (Amtmand) i Pommern 1868. Som Landraad var han i højeste Grad myndig og befalende. »Jeg anser mig som Landraad«, sagde han, »for berettiget til at raade hver enkelt Vælger til at stemme paa den konservative Kandidat; thi det er ligefrem min Pligt som Landraad at værne Befolkningen mod dens egen Ulykke.« Hans Følelser og Fremgangsmaade overfor den frisindede Presse fremgaar af følgende Ord: »Jeg har desværre i Aarenes Løb faaet den Overbevisning, at de fleste Aviser plejer at sammenlyve det meste af, hvad de skriver;

derfor bør Befolkningen værnes mod at se en Avis indenfor sine Døre.«

Det er, kan man skønne, en Selvfølge, at da denne Mand kom ind i Rigsdagen, sluttede han sig til det yderste Højre; og da der ikke fandtes mange store Politikere i dette Parti, kom han, uagtet hans Kendskab til Sagerne var meget overfladisk, snart til at spille en Rolle. Han var nemlig slagfærdig i Forhandlingerne og en meget behagelig Mand i Omgang, navnlig en god Selskabsbroder.

Begivenhederne bragte ham snart frem i de forreste Embedsrækker. I Frankfurt a. M., der i længere Tid havde været et socialistisk Brændpunkt, var der fra Firsernes Begyndelse opkommet en anarkistisk Bevægelse. I 1881 var 9 Anarkister grebet og dømt; i 1883 gjorde Anarkisterne et Forsøg paa at sprænge Politipræsidiets i Luften med Dynamit, og i 1885 myrdede de Politipræsidenten. Til at bringe Orden til Veje her mente Bismarck v. Køller skikket, og derfor blev han udnævnt til Politipræsident i Frankfurt 1887. Han var meget nidkær i Polititjenesten, ophævede Presse-, Forsamlings- og Foreningsfriheden; udviste Socialister, selv om de var tyske Undersaatter, beslaglagde Skrifter i Hundredtal og lod over 1000 Personer dømme til Fængsel for politiske Forseelser. Men om han opnaede noget varigt ved alt dette, er i høj Grad tvivlsomt.

Han blev imidlertid udnævnt til Understatssekretær for Elsass; og i dette Land, hvor der hverken var Foreningsret, Forsamlings- eller Pressefrihed, tøjte han sig ret som hjemme, indtil Bismarck fik Afsked, og *Caprivi* som Rigskansler indførte en mere hensynsfuld Styrelse i Grænselandskaberne: i Sønderjylland til Eks. standsede Udvisningerne og gav Op-

tanter Adgang til at faa preussisk Statsborgerret uden smaaligt Hensyn til deres Sindelag eller Fortid. Dette var naturligvis de ivrigste Tyskere imod, Caprivi's Nedsættelse af Korntolden forbitrede Storaagerne, hans Hensynsfuldhed mod Gejstligheden de nationalliberale, ligesom Bismarck hadede og forfulgte ham, fordi han var hans Efterfølger. Da saa Mordet paa den franske Republiks Præsident Carnot 1894 havde forfærdet Sindene, aabnede Bismarck et Pressefelttog mod Caprivi, og i Oktober faldt han og blev efterfulgt af Statholderen i Elsass Fyrst *Hohenlohe*, der tog Køller ind i sit Ministerium som Indenrigsminister. Hans Kamp mod Socialismen i Elsass bar den Frugt, at ved Rigsdagsvalget i 1890 havde Socialisterne 19157 Stemmer, i 1893 46186.

Som Indenrigsminister i en konstitutionel Stat var v. Køller rent umulig. Han forsikrede f. Eks. den lovgivende Forsamling om, at dens Mening om Regeringen var denne ret ligegyldig, vilde have Landraaderne ind i Rigsdagen, have Pressen kneblet, og Literaturen under skarp Opsigt. Han blev da ogsaa styrtet efter at have været Minister i 13 Maaned.

Efter et Par Aars Forløb blev v. Køller da (7. Aug. 1897) Overpræsident i Provinsen Slesvigholsten. Hans Formand *v. Steinmann* havde været gram nok mod de Danske; ved kunstige Valgbestemmelser havde han faaet dem udelukkede af Provinslanddagen og deres Flertal i Kredsdagene lavet om til Mindretal; faaet dem udelukkede fra kommunale Tillidshverv ved at kræve kgl. Stadfæstelse paa Valg til saadanne og nægte de Danske den. Endelig havde i hans Tid Forordningen af 18. December 1888 fuldstændig udryddet det danske Sprog af Skolen i

hele Sønderjylland og saaledes fuldført, hvad Carl Scheel-Plessen¹⁾ havde begyndt. Sandsynligvis har dog Steinmann mindre Skyld i Udstedelsen af Forordningen af 1888 end Ministerialdirektør Kügler i Berlin. — Men da »den tyske Forening for Nordslesvig« kom med Løsenet: »Krig paa Kniven!« var v. Steinmann ikke med; han lod de højere Embedsmænd fraraade de underordnede at slutte sig til Foreningen, og han sagde til en Deputation, der 1897 søgte at holde ham i Aande ved at takke ham for Forordningen af 18. December 1888, at det under Kampen ikke maatte glemmes, at de dansksindede var Medborgere, hvem man skulde søge at gøre til gode Tyskere ikke ved at fornærme eller saare, men ved at forsone dem.

Han fik 1897 sin Afsked, og v. Køller kom. Han blev under Valget 1898 straks stærkt ophidset mod Danskerne, idet deres Stemmetail viste en Fremgang af 1144 Stemmer siden 1893. Denne Udvikling maatte standses; og saa begyndte han med Masseudvisninger af danske Undersaatter. Det var ikke just Folk, som havde forset sig, han udviste, men deres Arbejdsgivere, Slægtninge eller andre paarørende. »Man maa ruinere Agitatorerne, saa de rejser ud af Landet«, sagde han. Og en af hans Raadgivere, den unge ærgerrige Landraad Dr. *Mauve* i Haderslev, sagde til en Mand fra Spandet, hvem han vilde straffe for en Forseelse, som, ikke hans egne Børn, men andres havde gjort sig skyldige i: »Befolkningen skal lære at hefte solidarisk. Forser en sig, skal de alle straffes, indtil de ved gensidig Op-

---

¹⁾ Denne sjællandske (og holstenske) Godsejer maa bære Hovedskylden for, hvad der foretoges mod det danske Sprog i Skolerne i Tiden 1866—79 (se Afsnit VI).

dragelse har lært at holde sig i Skindet.« »Den Dag oplever De aldrig, Hr. Landraad«, sagde Manden; »vi er selvstændige Mænd.« »Vi skal se«, svarede Landraaden.

Det var en saadan Fremgangsmaade, v. Køller nu slog ind paa. Han slog om sig som i Blinde, ligegyldig for, hvor han ramte, og hvad vedkommende havde gjort. Købmand *N. Outzen* i Haderslev blev udvist med 14 Dages Frist, fordi han et Par Gange havde undladt at benytte en tysk Barber. »Dannevirke's« Faktor *True* og en af Bladets Sættere *Berggren*, begge gifte og mangeaarige Borgere i Haderslev, udvistes, fordi Bladet var dansk. »Hejmdal's« Trykker *Carlsen* blev udvist med 24 Timers Frist, uagtet det yngste Barn kun var 4 Uger gammelt, og uagtet tyske Borgere bad om, at Fristen maatte blive forlænget. Masseudvisninger fandt Sted i Bevtoft, Dybbøl, Sønderborg og Kristiansfeld-Eggen, bl. a. fordi vedkommendes Husbonder havde været til Valgmøde. En særlig uhyggelig og grusom Udvisning skete i Bøgeskov ved Graasten. En Enke fik Ordre til at rejse næste Morgen, og uagtet hendes Datter laa i Krampetrækninger, blev hun den 2. November med Barnet sat paa en Vogn, kørt til Aabenraa og puttet i Toget, der gik til Vejen. Paa Stationen her maatte Moderen blive med den dødsyge Pige, der døde af Hjærnebetændelse uden at være kommet til Bevidsthed. I Bjerndrup ved Stepping udvistes en 72aarig Arbejdsmand, hvem Gaardejeren, han tjente hos, havde lovet et Hjem paa hans gamle Dage. Nu maatte han til en kongerigsk Fattiggaard. Saaledes kunde man blive ved — Rækken er lang. Og det er naturligt, at disse Udvisninger vakte en for Tyskland lidet smigrende Op-

mærksomhed overalt i den dannede Verden. Ikke alene Hovedbladene i København, men Englands, Frankrigs og Ruslands mest betydende Blade gjorde det ogsaa. Selv i Tyskland hævede sig betydende Røster derimod. Professor *Hans Delbrück* i Berlin skrev saaledes i »Preussische Jahrbücher«: »De sidste Udvisninger i Slesvig raaber til Himlen. Naar man i Fremstillingen af den tyske Historie kommer til den slesvigholstenske Krig og gad skildre Danskernes Misgerninger mod den forraadte Broderstamme, saa glipper Røsten, og Ordet dør paa Tungen; thi *den* pinlige Sandhed lægger sig imellem: det, Danskerne gjorde dengang, var altsammen Børneleg mod den Vold, hvormed vi nu selv styrer hint Landskab. Og endnu værre end den Brutalitet, der gør os til en Vederstyggelighed for hele den dannede Verden, er den Forblindelse, der tror at kunne opnaa varige Resultater ved saadanne Midler.«

Ogsaa i den tyske Rigsdag viste der sig stærk Misstemning mod v. Køller, saa han følte, der maatte gøres noget for at undgaa et parlamentarisk Nederlag. Han lod derfor sine Landraader holde politiske Taler og foreslaa Takadresser, som han besvarede med vel valgte Ord. Ja, han optraadte endog under Fakkelskin ved en Folkefest, der blev lavet til hans Ære i Haderslev den 9. Januar 1899. Efter at han havde kørt rundt i Byen, var han til Stede ved et offentligt Byraadsmøde, hvor Borgmesteren takkede ham for Udvisningerne og lovede, at naar han kom igen, vilde der være Fred i Nordslesvig. Hertil svarede v. Køller: »En streng Fremfærd er nødvendig, men forhaabentlig kun til en Tid; saa bliver der Fred.« — Og om Aftenen ved Fakkeltøget og »Soldet« derefter, sagde han: »Da Kejseren 1897 spurgte

mig, om jeg atter vilde indtræde i Statstjenesten, svarede jeg: Ja, men kun, hvis Deres Majestæt vil betro mig Forvaltningen af Provinsen Slesvig-Holsten.« — Dagen efter kørte han rundt paa Amtets Smaabaner, hvor Embedsmænd og nogle Hjemmetyskere gav Møde i deres Søndagstøj. Alt var udmærket ordnet, passende Beskrivelser af Højtidelighederne sendtes til Regeringspressen, der snart kunde meddele Ordlyden af forskellige Takadresser til Overpræsidenten.

Men Uvejret brød alligevel frem i Landdagen d. 25. Januar 1899. Dr. *Barth* (Landdagsmand for en sydslesvigsk Kreds) angreb Udvisningerne stærkt. »Nordslesvigerne«, sagde han, »er preussiske Statsborgere og har derfor Krav paa den fulde Beskyttelse, som Staten yder sine andre Borgere. De er endnu ikke sammensmeltede med andre Tyskere, uagtet Nordslesvig i en Menneskealder har været i preussisk Besiddelse. Den tyske Forening siger, at Grunden hertil er den danske Presse og de danske Agitatorer. Men han tror snarere, at Grunden er det glimrende Rygstød, Regeringen har givet den danske Agitation ved sine Tvangsforholdsregler og sin Skoleordning. Forordningen af 18. December 1888 har bragt de danske Hjem i en klar og bevidst Modsætning til den tyske Skole; og i en Kamp mellem Hjem og Skole vil Hjemmet som oftest vise sig at være den stærkeste.

»For 1½ Aar siden kom Hr. v. Køller til Slesvig, og da han saa, hvor liden Frugt Regeringens Forholdsregler havde baaret, ombyttede han Statsmandens Rolle med Politimandens; han gav sig til at udvise danske Undersaatter, der ikke personlig var faldet til Besvær, men efter sin egen offentlige Erklæ-

ring vilde han derved ramme de dansksindede Arbejdsgivere. Han kastede derved et Skær af Uretfærdighed over sine egne Foranstaltninger, hvilket naturligvis gjorde de Mænd, han vilde ramme, mere forstokkede, styrkede deres Uvilje mod Tyskheden.

»Hans underordnede Embedsmænd gik et Skridt videre, truede med tvungent Formynderskab for de unge, som — vel at mærke efter deres skolepligtige Alder — var sendt til danske Højskoler for at uddanne sig videre og lære det danske Sprog. Den Slags Smaaligheder tarrer Folk. Følgerne har vist sig. Mange Danske har afbrudt deres tyske Handelsforbindelser, og ikke i Danmark alene, men ogsaa i de andre skandinaviske Lande er der skabt en lidenskabelig Misstemning mod Tyskland, som dog er den Stormagt, hvortil de skandinaviske Lande naturlig maa slutte sig.«

Indenrigsminister *v. d. Recke* svarede herpaa, at al Tanke om at fortyske Nordslesvig med Vold og Magt og udrydde Danskheden laa Regeringen fjernt. Dens Forvaltning i Nordslesvig var præget af den største Forsonlighed; intet ligger tysk Væsen og preussisk Skik fjernere end Angreb paa fremmede Nationaliteter; men Regeringen maa forsvare sig mod den danske Agitation, der er vokset i Styrke Aar for Aar og har ført et skandaløst Sprog, som har krænket den tyske Befolkning dybt; og man har ikke i Straffeloven passende Bestemmelser til at modvirke denne Agitation.

»Typisk for den danske Agitations Virkemaade og Formaal«, sagde Ministeren, »er en Ytring af Redaktør Hanssen i Aabenraa, Udgiveren af det danske Blad »Hejmdal«. Landdagsmand Hanssen — det

er nemlig den samme Mand — vil ikke kunne nægte, at han er fremkommet med følgende Ytring:

»En Krig mellem Tyskland og Danmark vilde være en Ulykke for dem af vort Lands Sønner, som tjener i den tyske Hær; men hvis Nordslesvig gennem en Krig mod Tyskland for stedse kunde blive forenet med Danmark, hvad jeg rigtignok foreløbig anser for unuligt, saa vilde jeg ikke modarbejde en saadan Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal. Enhver efter min Mening varig Forening af Nordslesvig med Danmark vilde jeg anse for ønskelig og godkende, thi jeg ønsker ikke, at Nordslesvig skal faa tysk Sprog, tysk Sindelag og tysk Nationalitet, det vil sige blive tysk for bestandig. Ingen Forholdsregel fra den tyske Regerings Side, selv Indførelse af dansk Sprog i Kirke og Skole, ved Domstole og Forvaltningsmyndigheder vilde være mig nok og afholde mig fra at agitere. Den varige Adskillelse af Nordslesvig fra Tyskland er mine Ønskers Maal.«

Naar sligt kunde siges af en Landdagsmand, sagde Ministeren, kunde man se, hvor grænseløs Agitationen var.

»Men selv om Pressen hovedsagelig driver denne Agitation, saa er den ikke mindre livlig i de Foreninger, der er spændt som Net over hele Nordslesvig, Vælgerforeningen, Sprogforeningen og Skoleforeningen, Landboforeninger, Sparekasser osv.

»Paa Grund af denne Agitation, der ængster og foruroliger den tyske Befolkning, har man grebet til det Middel at straffe Agitatorerne ved at udvise deres Tjenestefolk — ialt 142 Personer. Disse har dog ikke alle forladt Landet, idet man har ladet dem

blive, naar de tog Tjeneste hos tyske Husbønder; det er altsaa ikke Landsforvisning, men Forvisning fra en bestemt Tjeneste.«

I Regeringens Navn maatte han derfor erklære, at denne fuldstændig billiger v. Køllers Fremgangsmaade.

Kultusminister *Bosse* forsvarede det danske Sprogs Udelukkelse af den Statsskole, Børnene er tvunget til at besøge, og sagde bl. a. følgende mærkelige Ord: »Vi har ikke noget imod, at disse Folk (de danske Sønderjyder) taler Dansk; men det er for meget forlangt, at vi skal udlevere *vore* Skoler og Midler til Støtte af en Agitation, der er rettet mod vort Fædreland og vor tyske Folkelighed.«

Ogsaa Finansminister *v. Miquel* havde Ordet for at slutte sig til en Tale af Grev *Otto Moltke*, der havde givet nogle mærkelige Oplysninger om Forholdene i Sønderjylland. I alt Fald havde Ministeren faaet ud deraf, at de dansktalende Nordslesvigere tidligere havde været Slesvigholstenere og hovedsagelig talt Tysk, og naar de nu har trukket deres preussiske Uniform af, føler de sig som Danske, ligesom de tidligere var Slesvigholstenere, naar de havde lagt den danske Uniform.

Mod Slutningen sendte han en »kold Straale« ud mod Danmark i Anledning af, at danske Embedsmænd, om de end ikke øver, saa dog taaler, og i alt Fald ikke hindrer en preussisk-fjendtlig Agitation. Den tyske Regering har aldrig paataalt dette, og dog havde den haft god Grund dertil.

Først henimod Aften fik *H. P. Hanssen* Ordet. De Ord af ham, som Indenrigsministeren havde anført, var ikke udtalt eller skrevet offentligt, men taget af en Forhørsprotokol og udrevet af deres Sammenhæng, og Ministeren havde af let forstaaelige

Grunde undladt at anføre Eftersætningerne. I 1895 havde en politiserende Amdsdommer ladet ham arrestere og i 4 Dage holdt Forhør over ham 4—5 Timer i Rad, og han var til sidst for træt til at give nøje Agt paa, hvad der førtes ind i Protokollen. Sagen blev imidlertid standset af Overrigsadvokaten.

Naar Ministeren i saa høje Toner klagede over Pressen, saa vil han gøre opmærksom paa, at uagtet Presseloven haandhæves med stor Strengthed overfor danske Blade, saa er der i 1897 kun anlagt 4 Rets-sager mod dem, og de to endte med Frifindelse, og de andre med henholdsvis 6 og 2 Ugers Fængsel for de to Redaktører, som havde gjort sig skyldige i »grov Uorden« (grober Unfug) ved at skrive Sønderjylland i Stedet for Slesvig.

Man paastaar, at den danske Presse fører et utilbørligt, ja frækt Sprog. Han henstiller i den Anledning til Indenrigsministeren at drage Omsorg for, at Embedsmændene anslaar en passende Tone. Landraad *Uslar* i Aabenraa har saaledes betegnet Strandfogder, som i 20 Aar har røgtet deres Embeder og gjort deres Pligt, som Menedere, fordi de ved Valgmandsvalget har stemt paa danske Valgmænd. Og Landraad *Tschirschnitz* i Sønderborg har kaldt stedfortrædende Kommuneforstander Christensen fra Lavensby Meneder, fordi han havde været Medindbyder til et lovlig sammenkaldt Vælgermøde, ligesom han i et offentligt Møde havde sigtet baade Taleren og Gustav Johannsen for Mened. Endelig har de officiose Kredsblade udtalt, at man skulde binde de danske Redaktører en Sten om Halsen og sænke dem i Havet.

Paa Grund af de Forhold, Preussen skabte med Pragfredens § 5, er mange Sønderjyder vandret ud,

en stor Del er gaaet til Danmark, hvor de har stiftet sønderjyske Foreninger, der har samlet Bøger og sendt dem til Nordslesvig, og oprettet Fripladser ved danske Skoler for den konfirmerede voksne — altsaa ikke skolepligtige — slesvigske Ungdom. Dette er jo ikke ulovlig Agitation; i hvert Tilfælde er det jo det samme som »Alldeutscher Verband« gør for Tyskere i fremmede Lande.

Hverken Eugen Richter eller Strömbeck kom til at tale, idet Forhandlingerne sluttedes. Men Dagen efter blev der gjort Aftale om at bringe Sagen for *Rigsdagen*, og her kom den til Forhandling den 16. —18. Februar 1899. Her holdt *Gustav Johannsen* et glimrende Indledningsforedrag, hans sidste og bedste Rigsdagstale. Han blev udmærket støttet af *Hänel*, *Liebknecht*, Dr. *Lieber*, *Lenzmann*, *Munckel* og af Talere fra Welfernes og Polakkernes Side, og Køller-Politiken fik saaledes læst og paaskrevet, at Ophavsmanden tog Reb i Sejlene, saa Udvisningerne tog af i den følgende Tid.

Inden *Gustav Johannsen* fik Ordet, spurgte Formanden (Ballestrem) Rigskansleren Fyrst *Hohenlohe*, om han vilde besvare Forespørgslen. Rigskansleren svarede, at vel bestemmer Forfatningen, at Fremmedpolitiken er underlagt *Riget*, men derfor har den enkelte Stat lige godt Ret til at udvise Udlændinge. Han vil derfor ikke besvare Forespørgslen i Rigsdagen.

Derpaa gik han, fulgt af Forbundsraadets Medlemmer.

Gustav Johannsens Tale lød saaledes: »Mine Herre! I de sidste 4 Maaneder har der hos os fundet Masseudvisninger af danske Undersaatte Sted, og samtidig er der blevet anvendt forskellige Politi-

forholdsregler, som med Rette har foruroliget den lille nordslesvigske Befolkning i høj Grad. Udvisningerne vedvarer, saa at der for Tiden er udvist 400 danske Undersaatter, for det meste Folk, der var sysselsat i Landbruget. Overpræsident v. Køller saavel som den kgl. preussiske Regering — sidstnævnte den 25. Januar — har erklæret, at Udvisningerne for en stor Del ikke er foretaget for de udvistes, men for deres Husbonders Skyld. Antallet af de danske Undersaatter, som for Tiden bor eller opholder sig i Nordslesvig, udgør vistnok omtrent 1500, i ethvert Tilfælde ikke fuldt 2000. Nu er det statistisk godtgjort, at der i Aarene 1867—90 er udvandret 51000 fødte Nordslesvigere fra Nordslesvig. Ved denne betydelige Udvandring formindskedes Arbejdskraften hos os, der blev Mangel paa Folk, og De vil give mig Ret i, at de faa danske Undersaatter, der nu bor hos os, kun i ringe Grad har kunnet erstatte den store Udvandring.

»Da Preussen og Østerrig 1864 ved Vaabenmagt tvang det lille Danmark til at afstaa Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, optoges i Freden, som den 30. Oktober 1864 sluttedes i Wien, en Bestemmelse om, at de Undersaatter, der boede paa det afstaaede Omraade, i et Tidsrum af 6 Aar selv kunde bestemme, om de vilde være danske eller det ny Herskabs Undersaatter. [Han oplæste Wien-Traktatens § 19]. Den Ret, som i denne § gives Nordslesvigerne til at optere for Danmark, benyttedes ikke stærkt i de to første Aar 1865—66, men senere des mere. To Aar efter Afstaaelsen af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten til Preussen og Østerrig udbrød der, som De alle veed, Krig mellem disse to Magter, og den 23. August 1866 endte denne Krig

med Freden i Prag. I den der afsluttede Fredstraktat blev der taget nærmere Bestemmelse med Hensyn til Slesvigs og Holstens statsretlige Stilling. [Han oplæste Pragtraktatens § 5].

»Ved denne utvetydige Bestemmelse forvandlede det Ønske, Nordslesvigs Befolkning havde nærret om Genforening med Danmark, til en *fast Tro*, og Antallet af dem, der opterede for Danmark, voksede Aar for Aar, især da Udløbet af den Frist, der var sat ved Freden i Wien, nærmede sig. Optanterne var allesammen enten Mænd i deres bedste Aar eller unge Mænd. Tusinder af dem blev i Nordslesvig. De, der endnu var ugifte, giftede sig og fik Børn, og disse danske Statsborgere bor som Følge af den Ret, der er givet dem, endnu med deres Familier iblandt os. Kan man efter dette undre sig over, at der bor saa mange danske Undersaatter i det lille Nordslesvig?

»Naar den preussiske Regering paastaar, at der for Tiden bor 19200 — eller med et rundt Tal omtrent 20000 — danske Undersaatter i Nordslesvig, saa tror enhver, der ikke er rigtig kendt med vore Forhold, at disse 20000 Mennesker er Folk, der er fødte i Kongeriget Danmark og indvandrede til Slesvig, og som Følge af denne Fejltagelse bedømmer man vore Forhold fuldstændig urigtigt. Nej, mine Herrer, de 19200 er fødte Nordslesvigere, Mænd, Kvinder og Børn, som har en traktatmæssig Ret til at bo iblandt os uden at forulæmpes paa Person og Ejendom. Og de nu ældre Mænd og Kvinder har alle Indfødsret saavel her som i Kongeriget Danmark.

»Efter min Mening er det en naturnødvendig Følge af disse Forhold, at der nu bor saa mange ikke-preussiske Undersaatter iblandt os. Allerede i

Aaret 1872 gjorde den internationale Kommission i Aabenraa, som den Gang drøftede de fra Slesvig i Sommeren 1870 til Danmark udvandrede militærpligtiges og Reservisters Forhold, opmærksom paa det ovenomtalle, idet den fremhævede Nødvendigheden af, at der — eventuelt ad Lovgivningens Vej — drages Omsorg for, at de tilkommende Slægtled af denne Befolkning¹⁾ ved deres Fødsel i Indlandet under deres Forældres blivende Ophold her, erhverver sig Egenskab af Indlændinger.

»Hvis den preussiske Regering i Aarenes Løb havde virkeliggjort denne Tanke, saa vilde der langt fra have været saa mange danske Undersaatte i Nordslesvig, som der nu er, og mange Ubehageligheder vilde være undgaaet. Men 27 Aar er hængaact siden da, og der er ikke gjort et eneste Skridt i den Retning! Den preussiske Regering har forsømt at gøre Ende paa den unaturlige Tilstand, der staar i Modstrid med dens egne Interesser, og nu klager den i høje Toner over de indtraadte Tilstande. Dette tyder ikke paa nogen særlig Visdom hos Regeringen, og det berettiger den ingenlunde til at tage ekstraordinære Forholdsregler mod de dansksindede preussiske Undersaatte i Nordslesvig eller til at udvise de danske Undersaatte. Forstaa det, hvem der kan, jeg har aldrig kunnet forstaa det og begriber det ikke den Dag i Dag. Jeg beder Dem om at se Udvisningerne i dette Lys. Som jeg allerede har sagt, er der næppe indvandret 2000 danske Undersaatte fra Danmark til Slesvig, og disse 2000 Personer staar, som De veed, for største Delen i Tjenesteforhold. Det er rolige og fredsommelige Arbejdere, Karle og Piger,

---

¹⁾ 3: Optantbørnene.

Handelsbeljente og Lærlinge, Mejerister og Daglejere, og saadanne en venligsindet Nabostats fredelige Undersaatler bliver hos os udviste i stort Antal, ikke — som jeg alt har sagt og udtrykkelig gentager — fordi de har gjort sig skyldige i noget som helst ulovligt, men, som Overpræsident Køller har erklæret, og Regeringen stadfæstet, for deres Husbonders og Arbejdsgiveres Skyld. Ved disse Udvisninger vækker man ikke alene Utilfredshed, men fremkalder ogsaa Mangel paa Arbejdere og Tjenestefolk.

»Mine Herrer! De vil heraf have set, at den nordslesvigske Befolkning for Tiden bestaar af tre Grupper: den første, som er den langt overvejende, dannes af de preussiske Undersaatler; den anden Gruppe, der, som allerede gentagne Gange nævnt, omfatter omtrent 20000 Mennesker, dannes af Personer, som efter Freden i Wien har ubetinget Ret til at bo iblandt os uden at forulæmpes; den tredie Gruppe er det lille Antal, der er født i Danmark og altsaa virkelig er danske Undersaatler. Den preussiske Regering og dens Tilhængere i Udvisnings-spørgsmaalet plejer sædvanlig at lade disse Spørgsmaal være uænsede, naar den vil forsvare eller begrunde de usædvanlige Forholdsregler, den har taget hos os. De danske Agitatorer, den danske Presse i Nordslesvig og vore Foreninger skal have Skyld for, at Udvisningerne er blevet sat i Værk, og for, at de nye overordentlige Politiforholdsregler i den senere Tid er blevet indført hos os. Hvor findes nu disse danske Agitatorer? Ja, mine Herrer, i første Linje regner man den nordslesvigske Befolknings Repræsentanter i den preussiske Landdag og her — her er jeg jo den eneste — til Agitatorerne. Holder vi Møde med vore Vælgere, holder vi Foredrag for dem

om det, der er sket i dette eller hint Parlament, saa kaldes det straks dansk Agitation, og tilsløret eller aabent siges der om os i Avisartikler, i Taler, eller hvor det ellers kan være, at vi ved disse Møder giver os af med Landsforræderi. Det er ikke sandt. Jeg betegner alle dem, der fremsætter slige Paastande, som Løgnere. Man har end ikke nogen Sinde voget at rejse Anklage for Højforræderi mod os. Det er en saa skammelig Beskyldning, at man vel maa have Lov til at bruge et haardt Ord om dem, der fremsætter den, og jeg erklærer endnu en Gang: det er Løgnere, der siger sligt!

»Alle vore Foreninger, hvilke Formaal de end har, Landboforeninger, Sparekasser, Pengeinstitutioner osv. — alle kaldes de agitatoriske Institutioner, og deres Ledere danske Agitatorer. Aldrig har man kunnet bevise, at der drives Agitation i disse Foreninger, men Beskyldningerne opretholdes, og de benyttes ved alle mulige Lejligheder mod den danske Befolkning i Nordslesvig. Ja, mine Herrer, saaledes var det jo ogsaa, da dette Udvisningsspørgsmaal nylig var paa Tale i Landdagen, da mødte man fra Regeringens Side frem med Beskyldninger mod Foreningerne, mod Institutionerne, mod den dansk-nordslesvigske Presse og mod enkelte Personer, og derved høstede man Bifald fra de Folk, som Regeringen altid er sikker paa, naar den foretager sig noget mod de fremmede Nationaliteter inden for dens Grænser. Med disse Patriots Bifald ansaas Sagen saa for afgjort. De vil mindes — navnlig de Herrer, som tillige er Medlemmer af den preussiske Landdag, og de Herrer Rigsdagsmænd har vel læst det —, at da Dr. Barth havde givet en saglig Begrundelse af Forespørgslen, maatte man fra Regerin-

gens Side anerkende det, men man gik alligevel den gamle Vej: Sagen selv vilde man ikke tale videre om. Man gik let hen over Udvisningerne, over Undtagelsesbestemmelserne, og hvor hen? Til Anklage mod Personerne, som man mente at kunne faa fat paa, særlig mod een Person. Man angreb Landdagsmand Hanssens Person og hans Virksomhed i politisk Retning, man oplæste Sætninger, der var revet ud af en gammel Protokol . . .«

(Formanden ringer og kalder Taleren til Orden. — Johannsen fortsætter):

»Hr. Præsident, jeg har ikke sagt, at den kgl. preussiske Regering har skildret Landdagsmand Hanssen som en Person, der driver Landsforræderi; jeg har sagt, at den kgl. preussiske Regering som saa til før gik uden om Sagen ved at angribe Personen. Det er dog noget helt andet end at beskylde den kgl. preussiske Regering for at beskylde H. P. Hanssen som en Person af den Slags, jeg omtalte før . . .«

(Formanden afbryder paa ny. — Johannsen fortsætter):

»Mine Herrer, jeg maa alligevel ved denne Lejlighed og til Trods for denne Afbrydelse komme tilbage til Forhandlingen i Landdagen. Jeg kan ikke her vente noget Svar fra Regeringens Side og maa altsaa antage, at Rigsregeringen i givet Tilfælde vilde have givet det samme Svar, som blev givet der. Ja, jeg vil ikke tale mere om den preussiske Regering; jeg vil kun fremhæve, at den i Kampen mod Forespørgslen og i sine Paastande om den danske Agitation i Nordslesvig fik hurtig Hjælp fra en Side, hvor man altid kan faa den, og denne Hjælp bestod i, at man oplæste nogle »frygtelige« Almanakhistorier af

en dansk-nordslesvigsk Almanak og fremviste nogle »skrækindjagende« Billeder af denne Almanak. Der ved fik den det til at løbe koldt ned ad Ryggen paa Landdagens store Flertal, og vi forstod, paa hvilken Side Flertallet fandtes. — Ja, jeg kommer tilbage til slige Beskyldninger, jeg siger kun: man angreb Personen, og selve Sagen var hurtig glemt. De Angreb paa Personer og Foreninger hos os, der faldt som en Haglbyge, var for en stor Del løsrevne Sætninger af et gammelt Smædeskrift¹⁾ mod Danskheden i Nordslesvig, et Skrift, der indeholder uendelig mange Usandheder, ja her har jeg da Lov til at sige Løgne (Munterhed) i Massevis, et Skrift, der viser et umaadeligt Ukendskab til vor Befolkning. Man kan heller ikke vente mere af dette Skrift; thi Forfatteren beder selv i Indledningen Læseren om at se paa det som samlet sammen i meget kort Tid. Han kendetegner sig selv bedst ved at kalde det en improviseret Digtning som Grundlag for Anklagerne mod den nordslesvigske Befolkning. En anden preussisk Statsminister, Hr. v. Miquel tog til Orde for at forsvare de Køllerske Forholdsregler og Udvisninger. Hans Tale var kort, men kunde have været endnu kortere. Han sagde følgende: »Jeg tror, at det Spørgsmaal, som De skal afgøre og danne Dem en bestemt Mening om, allerede er fuldstændig klart, og at det næppe gøres nødig at tale mere om det. Jeg tror, at enhver af os, som ikke sør var inde i Sagerne, nu har et fuldstændig klart Billede af Tilstanden i Nordslesvig, og jeg er overbevist om, at den sidste Talers sagkyndige Foredrag, der helt igen-

¹⁾ af Strackerjan.

nem var en objektiv Fremstilling, vil have gjort Indtryk paa enhver, der er her til Stede.«

»Den sidste Taler var Grev *Moltke*, denne Greve med det ædle Navn. Han kom galopperende paa sin patriotiske Ganger, da de patriotiske Bølger gik højest. Jeg tænkte, han vilde hjælpe den stakkels Tolder eller Synder, men han kom ikke af den Grund; han kom ikke for at frelse, denne Greve af dansk Afstamning. Ham var det, som Minister v. Miquel pegede paa; men hans Tale var kun en Op-læsning af nogle løsrevne Sætninger af den improviserede Digtning. Andet var det ikke, og naar det er tilstrækkeligt og anses for en god Begrundelse, saa har man fra preussisk Side let ved at forsvare Forholdene hos os.

»Pressen og Foreningerne beskyldes for dansk Agitation, og vore Banker og Sparekasser kaldes dansk-agitatoriske Institutioner. Pressen staar under den almindelige Presselov. Den kan vel gerne blive lidt skarp i Kampen, men det er sædvanlig kun Gensyd fra Skoven. Foreningerne staar under Foreningsloven, og al deres Gøren og Laden overvaages af Politiet. Naar saadanne ikke beviste Beskyldninger er nok til at retfærdiggøre Udvisningerne af danske Undersaatter hos os og til at begrunde de ny haarde Politiforholdsregler som nødvendige, saa gad jeg sige: »O, tempora, o mores!«¹⁾). Mine Herrer! Forholdene hos os har udviklet sig saaledes, navnlig som Følge af de forskellige Anordninger, der lidt efter lidt er blevet indført mod Befolkningens Sprog. Tænk Dem en Befolkning med eget Sprog som den nordslesvigske! Den ser sit Sprog truet paa alle

¹⁾ O, hvilke Tider. o, hvilke Sæder!

Kanter. »Aa!« siger den preussiske Regering, »Nordslesvigerne kan jo tale Dansk, saa meget de vil; deres Sprog vil vi ikke udrydde.« Ja, det vilde heller ikke være let at forbyde os det. Jeg veed ikke, hvorledes man skulde bære sig ad med det; men den Forfølgelse mod Sproget, man har drevet i mange Aar og endnu driver den Dag i Dag, tyder paa, at man tænker helt anderledes, end man taler. Straks efter 1864 blev Retssproget for det første tysk, og efterhaanden naaede man til den nuværende Tilstand: at det danske Sprog, Folkesproget, Modersmaalet, sættes til Side i Folkeskolerne saaledes, at der nu kun gives 4 Timers dansk Religionsundervisning. Saaledes er Forholdene, og alligevel paastaar man, at man ikke vil berøve Nordslesvigerne deres Sprog. — Da man i 1864 forhandlede om Afstaaelsen af Hertugdømmet Slesvig, skrev den daværende preussiske Førsteminister v. Bismarck til Preussens Repræsentant i London følgende: »*Den engelske Regerings Frygt for, at der nu med Hensyn til den danske Nationalitet og det danske Sprog kan opstaa lignende Misforhold som før med Hensyn til det tyske, maa afvises som aldeles ugrundet!*« —

»Et stort Ord af den store Mand! Kun Skade, at Gerningen slet ikke vil svare til det store Ord. Kort Tid efter, at et fremmed Sprog var blevet Retsprog, hændtes det, at en Tysker, en Professor (Tilraab), ja en Professor (Munterhed), en Kollega til d'Hrr. Delbrück, Paulsen og Kaftan, en ægte tysk Mand, i Herrehuset i Wien fik Lejlighed til at sige følgende store Ord: »*Domstolene er til for Folkets Skyld, ikke Folket for Domstolenes. Folket har Ret til at dømmes i dets eget Sprog. Det er et Hensyn, Folket har Ret til at kræve, at Kendelsen kundgøres det i*

Original, ikke i Oversættelse.« De tyske Østerrigere og ligeledes Tyskerne i Riget — ja ogsaa andre glædede sig over dette smukke, store Ord; men i det tyske Rige anvendtes det ikke.

»Da man havde gjort Tysk til Forvaltningsprog og afskaffet det danske Modersmaal som Undervisningsprog i Skolen, henvendte den danske Befolkning i Nordslesvig sig flere Gange i Petitioner med Tusinder og atter Tusinder af Underskrifter til Regeringen og Folkerepræsentationen og bad om Ændring, især af den sidste og haardeste Bestemmelse, Anordningen af 1888. Man slog saa meget af paa sine Fordringer, at man til sidst kun bad om ugentlig to Timers Undervisning i Modersmaalet, sandelig et beskedent Ønske, men end ikke dette Ønske opfyldtes. Saa mente man at maatte hjælpe sig selv med Hensyn til Børnenes Undervisning i Forældrenes Sprog, i Modersmaalet. Man dannede Foreningen til Beskyttelse og Bevarelse af det danske Sprog i Nordslesvig; der oprettedes Bogsamlinger, uddeltes Bøger osv. Det kaldes nu antitysk, dansk Agitation. Men hvorledes kan det at virke for Modersmaalets Bevarelse i Nordslesvig kaldes Agitation mod det tyske Sprog, imod den tyske Nation, imod Staten? Da det nu, som sagt, var kommet saa vidt, at Børnene ikke mere i Skolen lærte at læse, skrive og tale deres Modersmaal rigtigt, saa sendte Nordslesvigerne deres Børn over paa de danske Skoler, fordi danske Privatskoler, ja endog dansk Privatundervisning ikke tillades hos os.

»Hvorledes kan man dog fordømme en Befolkning, fordi den i sine Bestræbelser for at holde paa sin Nationalitet gaar slige naturlige Veje, naar den

naturligste Vej til dette Maal er lukket for den? Men ogsaa det betragtes hos os som strafbart.

»To politisk meget virksomme Amtsdommere¹⁾ hos os prøver for Tiden paa at tage Opdragelsesretten fra de Forældre, som har sendt deres konfirmerede, men endnu umyndige Børn paa Skoler i Danmark. Denne i den nordslesvigske Befolknings Øjne store Uretfærdighed, ja Retsstridighed — thi saaledes opfatter den nordslesvigske Befolkning det — volder Uro hos os; og denne Foruroligelse af Sindene skaber den Uro, som Overpræsident v. Køller klager over. Det lille Folk deroppe kender Ordet: »Sproget er et Folks første og tillige dets sidste Eje. Med Sproget opstaar og lever det, og med Sproget ophører det at være til.« Dette Eje vil det nordslesvigske Folk værne om; det vil ikke ophøre at være til. Men denne Vilje og Arbejdet for at hindre, at dette Ord opfyldes paa os, kaldes ogsaa landsfjendtlig Agitation. Dette lille Folk føler sig uendelig dybt krænkede derved, føler sit Sprog uretfærdig trængt, og sine Rettigheder truet paa det værste.

»Men det kan jeg sige Dem, mine Herrer, i denne ulige nationale Kamp føler det lille Folk alligevel sit Mod blive mere staalsat, sit Haab mere vokse, og sin Tro fæstnes. Jeg veed, at mange af Dem vil ryste paa Hovedet og tænke, at dette lille Folk dog har lavet sig en mærkelig politisk Tro. Men at denne Tro findes, er en Kendsgerning, og at den er fremgaaet af de Forhold, jeg har skildret, vil De indse. Troen, hvad enten den er religiøs eller politisk, vokser under Forfølgelsen, styrkes i Lidelsen. Jeg siger, at baade den politiske og religiøse Tro er en

¹⁾ Hahn i Nordborg og Lindemann i Toftlund.

Bestandighed i det, som haabes, og en fast Overbevisning om det, som ikke ses.

»Saaledes laa Forholdene, da Hr. v. Køller kom til os, og jeg veed ikke, at der er sket noget, som kunde give Anledning til Udvisningerne og de ny Politiforholdsregler. Hr. v. Køller har undret sig over, at ingen af den danske Befolkning søgte Foretræde hos ham. Han har ogsaa udtalt sin Forundring over, at jeg ikke kom til ham. Han sagde, at det var den onde Samvittigheds Skyld. Nej, det er ikke nogen ond Samvittighed, men en daarlig Fod, der har hindret mig i at rejse op til ham. Det er dog en vældig Forskel (Munterhed). Jeg tror heller ikke, jeg kunde have hindret noget af det, han har gjort. Derimod er andre Folk rejst op til ham, har givet ham Raad og skildret ham Forholdene saaledes, at jeg nok vil tro, at disse Skildringer ikke har saa lidt Skyld i, at Hr. v. Køller har taget saa strenge Forholdsregler mod os. Der findes en Forening, den tyske Forening for Nordslesvig, hvis Formaal er at fortyske denne Landsdel. Dette Formaal kan vi jo ikke have noget at indvende imod, naar det kun fortyskes ad privat Vej og paa en anstændig Maade. Men det gør denne Forening ikke. Vi ønsker imidlertid ogsaa, at den danske Befolkning skal have Lov til at værne om sin Nationalitet og sit Sprog (Tilraab fra Højre). Agitere! Ja, Agitation behøver jo ikke saa lige at være noget slemt; de Herrer agiterer jo ogsaa, somme Tider endog ret kraftigt. Det har vi dog tit haade hørt og læst om.

»Medlemmer af den tyske Forening rejste, som sagt, op til Hr. v. Køller. Denne Forenings Medlemmer har delt Arbejdet imellem sig. De har f. Eks. et Angiverudvalg. Medlemmerne af dette skal sørge

for at angive Folk hos Myndighederne. Naar en Embedsmand viser sig velvillig eller endog blot venlig overfor den danske Befolkning, saa bliver han bagvasket. Mangen Anklage er rejst, og meget ondt forvoldt ved denne Forenings Arbejde. Desuden har Foreningen en Presseafdeling, som bestaar af en Flok Journalister, hvis Hverv det er at ophidse den tyske Presse og derigennem det tyske Folk mod den lille Befolkning deroppe. Usande og falske Skildringer af Forhold og Begivenheder hos os udbreder de næsten hver Dag gennem Regeringsbladene. Det er Herrer, der ikke tager det saa nøje med Sandheden, og naar jeg engang imellem læser, hvad de udbreder gennem den tyske Presse, saa rinder mig et gammelt Ord i Hu, der en Smule forandret lyder saaledes: »Skamløse Journalister er det, der for at røre Hjertet bærer Patriotismen til Skue med alle dens Bylder!« Den Patriotisme, der er befængt med Usandhed, med Løgn, er en Patriotisme med Bylder. Mine Herrer, jeg er overbevist om, at denne Forenings Skildringer tit har været afgørende for Bestemmelser, som man dog havde gjort bedre i at støtte paa Indberetninger fra Landraader og andre Myndigheder, selv om disse tit er meget nidkære.

»Den preussiske Regering og Hr. v. Køller har gjort en Opdagelse, og det er den, at en ny Slags dansk Agitation giver sig Udslag i, at man systematisk fører danske Tjenestefolk i Hundredvis ind i Landet. Men ogsaa denne Mening er grundfalsk. Det er Folkemangelen hos os og den deraf følgende højere Dagløn, der er Skyld i, at de danske Tjenestefolk saa gerne vil over til os. Det er ikke og kan ikke være en systematisk dansk Agitation. Naar dette er blevet indberettet, saa kan Embedsmændene ikke

have lavet Indberetningerne; de maa være lavet af andre. Forholdt det sig rigtigt med den nyopdagede danske Agitation, saa maatte mangan Amtsforsander regnes til de danske Agitatorer. Jeg kan fortælle Dem, at to Amtsforsandere har hver to danske Tjenestefolk, to andre har hver fem, og atter to andre har hver ti saadanne Tjenestefolk. En Amtsforsander har endog af Daglejere med Familie, Karle og Piger ikke færre end tretten saadanne danske Undersaatter i sit Brød. Det er dog et Bevis for, at der ikke kan være Tale om nogen ny dansk Agitation. Det er ene og alene Folkemangelen, der har gjort det. Mine Herrer, saaledes ligger Forholdene hos os. Saadanne Politiforanstaltninger er indført hos os, og dog raaber vor Overpræsident: »Jeg vil have Ro!« Men, mine Herrer, hvem volder Uro, hvem har fremkaldt den? Hr. v. Køller er jo en personlig elskværdig Herre, men i hans Styrelse er der ingen Elskværdighed at finde. Under ham er Uroen kommet, men det vil han ikke indse. Under ham er Udvisningerne af en venligsindet Stats uskyldige Undersaatter blevet gennemført, under ham er der blevet udstødt Trusler mod danske Optanter, og under hans Overpræsidium er der blevet truet med at fratage Forældre deres Opdragelsesret. Alt dette har voldt Uro blandt den nord-slesvigske Befolkning. Hvor er nu Retten og Retfærdigheden? Og er slige Forhold det tyske Folk værdige? Det overlader jeg til Dem, det tyske Folks Repræsentanter at svare paa.«

XI.

Køller-Politikens Tid. II.

I Slutningen af sin Tale nævner Gustav Johannsen, at der er blevet truet med at fratage Forældre Retten til at opdrage deres egne Børn.

Dette var forsøgt flere Gange. Endnu før v. Køller var kommet til Hertugdømmerne, havde Amtsdommeren i Skærbæk tilskrevet en Enkefru Stamp, at hvis hun ikke straks tog sin Datter hjem fra Efterskolen i Hejls, vilde hun komme til at bøde 100 Mark. Hun gjorde det ikke, og Bøden blev inddrevet. Samtidig med Inddrivelsen fik hun Befaling til inden fjorten Dage at tage Datteren hjem, ellers skulde hun bøde 150 Mark. Hun indankede nu Sagen for Landsretten i Flensborg, der stadfæstede Amtsrettens Kendelse. Derimod ophævede Kammerretten i Berlin Dommen, men fremhævede, at en Dommer kunde fratage Forældre Opdragerretten, naar der forelaa »betydelige Grunde«. Hvorvidt saadanne forelaa, maatte Formynderretten afgøre.

Dette sidste var Vand paa den bekendte *Dr. Hahns Mølle*. Han var dengang Amtsdommer i Nordborg og fratog 6. April 1898 en fattig Enke Katrine Marie Nielsen i Vesterlund Opdragerretten over hendes ti

Børn, fordi hun havde ladet en Søn komme i Lære i »Flensborg Avis's« Trykkeri. Kammerretten ophævede ganske vist denne Dom paa Grund af en Formfejl; men i Juli s. A. tog Dr. Hahn Børnene fra hende og overgav dem til en tysk Fanatiker, en Skorstensfejer i Nordborg.

Aaret efter fratog Dr. Hahn Gaardejer *Peter Sandvej* i *Holm* Retten til at opdrage sin 15-aarige Søn. Faderen var en meget anset Mand, Formand i Landboforeningen; men han havde i Vinteren 1898—99 haft sin Søn paa *Holsted Efterskole* og nægtede at tage ham hjem. Dr. Hahn udviklede i den Dom, han i den Anledning afsagde, at Kammerretten havde kendt for Ret, at Forældreretten kunde fratages en Fader, der udsætter sine umyndige Børns legemlige eller sædelige Vel for Fare; og det maatte man sige, *Peter Sandvej* havde gjort ved at sende sin Søn til *Efterskolen*, hvor der med alle Midler læres Kærlighed til Danmark og Had mod Tyskland. Den Opdragelse, *Peter Sandvej* paa den Maade gav sin Søn, var skikket til at gøre utilfreds med sin Nationalitet(!). En saadan Opdragelse skader i høj Grad den opvoksende Slægts ædlere Interesser og bringer deres sædelige Vel i Fare. *Skorstensfejeren* blev ogsaa Værge for *P. Sandvejs* Søn.

Amtsdommer *Lindemann* i *Toftlund* viste samme Nidkærlighed for Børnenes legemlige og sædelige Vel som Dr. Hahn, og han fratog bl. a. *Fru Lautrup* i *Gestrup* Formynderretten over hendes 20-aarige Datter, fordi denne var Elev paa *Askov Højskole*. Kendelsen derom gør gældende, at næsten alle Højskoler ledes i grundtvigiansk Aand, der synges ophidsende i *Slesvig* forbudte Sange, man søger at hindre de nordslesvigske Elever i at udsone sig med de bestaaende Forhold. I *Askov* ledes Skolen af Grundtvigianere, »en af Lands-

kirken udtraadt Sekt«, der bibringer dem den Tro, at kun den danske Kristen er den rette Kristen. Fru Lautrup begaar en svær Uret mod sin Datter ved at lade hende blive paa et saadant Sted; derfor maa Formynderretten fratages hende og gives til en Kurator.

Samtidig tog man ogsaa fat paa en anden Maade. Landraaden i Sønderborg udtalte i December 1898, at alle unge, der besøgte danske Skoler, skulde tvinges til at vende hjem; ellers skulde deres Slægtinger udvises. (»Befolkningen skal lære at hefte solidarisk«, havde Dr. Mauve sagt.) Enkelte gjorde det; de fleste sagde Nej. Nogen Humor kunde der være i al denne Tristhed. En Kone fik af Dr. Hahn f. Eks. Ordre til at tage sin 34-aarige Mand hjem fra et Haandværkerkursus i Vallekilde. Hun var indstævnet sammen med en hel Flok Forældre, hvem han tog Formynder- og Opdragelsesretten fra.

Disse Domme blev imidlertid ophævet af Landsretten og Kammerretten, hvorpaa man lod Formynderne henvende sig til de danske Politimyndigheder med Forlangende om, at de paagældende Højskole- og Efterskole-Elever skulde udleveres!

Naar Landsretten ophævede Amtsretsdommene, var det vist under Indflydelse af saavel Landdagens som især Rigsdagens Forhandlinger om Spørgsmaalet. I Landdagen havde Centrums Ordfører Dr. Strömbeck udtalt en skarp Mishelligelse af Forsøgene paa at fratage Forældre Retten til at opdrage deres Børn, og Justitsministeren havde egentlig ikke forsvaret det; han havde ikke nægtet v. Køllers Forbindelse med de Kredse, hvorfra Angrebene mod Forældreretten udgik; imidlertid var jo Domstolene uafhængige. Dette sidste var i Grunden hans eneste Argument.

I Rigsdagen faldt der skarpere Ord om denne Sag. *Dr. Lieber* (af Centrum) sagde: »Dette Indgreb i Forældreretten er en himmelraabende Uret mod os alle, der har Børn; thi hvad der sker i Nord-slesvig i Dag, kan ske med os alle, naar vi sætter vore Børn i en Skole, der ikke behager Amtsdommeren.« — Den berømte Jurist *Lenzmann* (fri-sindet) udtalte: »Efter min rent menneskelige Følelse er det en Grusomhed uden Lige, at man med Vold vil fratage nogen hans Modersmaal; men den bliver elisk og sædelig grænseløs, naar man for Sindelagets Skyld vil fratage Forældrene deres helligste Ret: Retten til at opdrage deres Børn. Det er ikke en Ret, der er indsat af Staten, men anordnet af Gud og dybt begrundet i den menneskelige Natur.« Grev *Herbert Bismarcks* Samvittighed sagde derimod ham, at »vi maa staa paa Fædrelandets Side, enten det saa har Ret eller Uret.«

Ved Stemningen i Rigsdagen og ved de nævnte Domme var indtil videre dette Kampmiddel slaaet. *Dr. Hahn* og ligesindede ud af Hænderne.

Et lille nærmest muntert Afsnit af denne Kamp er, hvad man har kaldt »*Tjenestedrengkrigen*«. Der er efter de nu gældende Love i Sønderjylland Skolepligt for Børn fra deres 6te til 15de Aar; men naar de er over 11 Aar, kan de om Sommeren »dispenseres«. Det er næsten utroligt, at en Regering kan faa i Sinde at nægte Dispensation for derved at hindre fattige Børn paa 12--14—15 Aar i at tjene Opholdet og en lille Løn om Sommeren; men Styrelsen i Sønderjylland gjorde det. Imidlertid havde den gjort Regning uden at kende de sønderjydske Bønder ret; og den fik

nærmest kun Spot og Skam af »Tjenestedrengekrigen«.

Et Par Eksempler, der baade er til at le og græde ad, skal nævnes.

Gaardejer *Kr. Iversen* i Avnbøl i Sundeved havde fæstet en Teglværksarbejders 12-aarige Søn til at hjælpe med Kreaturerne om Sommeren; men næppe var han kommet til *Kr. Iversen*, før denne fik Opfordring til at træde ud af de danske Foreninger, ellers skulde Drengen i Skole hver Dag. Det kom han saa; men man var bange for, at han endda kunde gøre Nytte, og derfor blev det befalet, at Drengen skulde hjem. Da Gaardmanden ikke sendte ham bort, blev han ført hjem af en Politibetjent. Men næste Dag kom Moderen med ham igen. Saa forbød Landraaden Læreren i Avnbøl Skole at undervise ham, hvilket kun fik til Følge, at Drengen fik Ferie, og glad var han. Saa opgav man Kampen.

Denne Tjenestedrengekrig var haardest i Aabenraa Amt, hvor den forholdsvis flinke Landraad v. Bonin i 1894 var blevet afløst af den i Meksiko fødte v. Uslar, der bl. a. skal være særlig dygtig til at vise Vand. Denne udstedte den 24. Juli 1899 en Politiforordning, hvori han forbød at tage skolepligtige Børn i Tjeneste uden Politiets Tilladelse. Og i Kraft af denne Forordning blev Gaardejer *Math. Hansen* i Hostrup idømt en Bøde, fordi han i 3 Aar (3 Aar før Forordningen udkom) uden Forlov havde haft en fattig Dreng i sin Gaard. Han betalte ikke Bøden og blev senere frifundet derfor.

Flere lignende Historier kunde fortællles. Til sidst (4. Juli 1901) erklærede Overforvaltningsretten i Berlin v. Uslars Forordning ugyldig, og saa var *Krigen forbi*.

Der blev i Køllerpolitikens Tid gjort et ejendommeligt Forsøg paa at vildlede og splitte den danske Befolkning — ved Fru *Margrethe Wildenradt-Krabbes* Optræden. Denne Dame, en Datter af den senere danske Forsvarsminister, Kammerherre Krabbe, havde fra 1886 til 1899 været gift med Landskabsmaler *J. P. Wildenradt*; men saa blev deres Ægteskab opløst, og hun tog til Haderslev og kom i tre Aar til at redigere det gamle danske Blad »Dannevirke«. Dette var ved H. R. Hiort-Lorenzens Bortrejse blevet købt af Dyrlæge *J. H. Bjørnshauge* i Aabenraa, der 1878—91 lod det redigere af sin yngre Broder, cand. mag. *J. J. Bjørnshauge*, en god Ven og politisk Meningsfælle af H. Krüger, men som dog, da Edsnægtelsen efter Krügers Død blev opgivet, sluttede sig til den ændrede Politik. Ved *J. J. Bjørnshauges* Død 1891 blev Bladets Medarbejder *M. C. Mathiesen* ansvarlig Redaktør og ledede det besindigt og dygtigt, indtil Ejeren i 1900 opsagde ham, fordi han vægrede sig ved at optage en af *Bjørnshauge* selv forfattet Artikel, hvori det indstændig tilraadedes de Forældre, der havde Børn paa danske Højskoler og Efterskoler, straks at tage disse hjem og sende dem til den ny tyske Landboskole i Aabenraa.

Da Dyrlæge *Bjørnshauge* ikke kunde formaa nogen dansk Sønderjyde til at overtage »Dannevirke's« Redaktion, søgte og fik han den danske Undersaat, Fru Wildenradt-Krabbe. En Artikel, hun havde skrevet til et fransk-belgisk Blad, og som paa en hidtil uopklaret Maade var blevet *Bjørnshauge* bekendt, havde gjort ham opmærksom paa hende. — Han havde paa den Tid store økonomiske Vanskeligheder, og det blev almindelig antaget, at disse havde bragt ham til at nærme sig Magthaverne, og

at det var i Forstaaelse med dem, at Fru Wildenradt-Krabbe blev antaget. Paa anden Maade vil ingen kunne forstaa, at han, der Aaret i Foraaret havde faaet alle de danske Undersaatter udvist, som havde med Bladet at gøre, kunde falde paa at ansætte en dansk Undersaat som ansvarlig Redaktrice. Hun vilde jo være blevet udvist, saa snart der kom et eneste Ord i Bladet, som mishagede v. Køller og hans Mænd.

Hun retfærdiggjorde i fuldt Maal den Tillid, der var vist hende, idet hun stadig hævde sin og Bladets uforandrede Danskhed skrev, hvad Tyskerne ønskede: Angreb paa de Danskes Holdning og da især paa alle ledende Mænd, der i hendes Øjne var halvdannede Undermaalere.

Hun og hendes var det rette »Protestparti«, de andre et »Paradeparti«. Det sidste var det behageligste og mest indbringende — ikke for Befolkningen, men for de paraderende. I Paradepolitikens Spor fulgte Udvisninger, ødelagt Forsamlingsliv, hjemløs Tilværelse for Optanter og Optantsønner. De (paraderende) siger, at de kun gør, hvad der er deres Ret. Ja, man har jo Ret til at gaa over Bækken efter Vand; men det er ikke hensigtsmæssigt. De kunde have det meget bedre, hvis de vilde. H. P. Hanssens Blad »*Hejmdal*« kaldte hun een Gang »det danske Smudsblad i Aabenraa« og ved en anden Lejlighed »Jammertrompeten i Aabenraa«. Og Bladet »*Modersmaalet*« i Haderslev var »et Maadelighedens og Halvdannelsens Organ«, hvis Begreber var indskrænkede til den snævreste Horisont, og som ikke anede, hvad et stilfuldt farverigt Sprog vil sige, og hvad der kræves af en dannet Journalist. — Ikke mindst ondartede var hendes personlige Angreb paa de ledende Mænd:

H. P. Hanssen f. Eks., siger hun, er Højremand med »Nationaltidende«, Venstremand med »Politiken« og har givet »os« i Hænde et utroligt Eksempel paa Boykotnings-Systemets yderste Brug. Et andet Sted, at H. P. Hanssen handler stadig sin Karakter tro, det vil sige, han forsvaret sig med Løgn paa Løgn . . . »Vi bør indstille H. P. Hanssen, Landdagsmand og Detektivbureauforstander, til Gageforhøjelse; han lyver for mere end 15 Mark om Dagen«. — Redaktør *J. Jessen* slipper naturligvis heller ikke. En Artikel: »Hr. Jessen som Kaffetaarspolitiker«, slutter saaledes: »I sin lille Kaffepassiar skyder Hr. Jessen os ogsaa *Gustav Johannsen* under Tænderne, om vi ikke har Lyst til at tage os af ham. Det er den eneste, mener Jessen, der ikke rigtig har faaet endnu. . . . Men vi maa nægte Jessen den Glæde . . . Hr. Johannsen interesserer os ikke.«

Dette er i nøjeste Overensstemmelse med v. Køller, der i sin Tid sagde, at *Gustav Johannsen* var en elskværdig Mand; Hanssen-Nørremølle og Jessen derimod drev Levebrødspolitik.

En Gang skrev hun endog: »Danmark er verdensberømt for at lade sig beherske af sine svageste Hoveder. Europa ender med at tro, at alle Hoveder med Hensyn til politisk Begavelse er svage i det lille Danmark. Dette lille, flade, let overskuelige Land, som det — naar deres Politik har kompromitteret Freden — vil give langt mindre Hovedbrud at annektere, end Boernes Sumpe og Bjerge i det fjerne Sydafrika for Tiden giver England.«

Der vilde ingen Grund være til at dvæle herved, dersom man ikke nødtes til at antage, at Fruens Virksomhed var et Led af, i alt Fald i Forstaaelse med »Køllerpolitiken«. Bestemt vides det, at da hun

efter Bjørnhauges Fallit og Bladets Salg grundede et nyt: »*Det gamle Dannevirke*«, anbefalede Myndighederne dette Blad og nødte de danske Undersaatter til at holde det; ja en udvist Mand fik endog Tilbud om at maatte vende tilbage, naar han vilde holde Fru Wildenradt-Krabbes Blad og virke for dets Udbredelse. Han sagde Nej: »thi gjorde jeg det, vilde mine Landsmænd foragte mig, og Tyskerne grine ad mig.«

Af ulige værre Art var det næste Paafund: *Optant-laveriel*, der begyndte under v. Køller, men skød sine grimmeste, i alt Fald mest i Øjne faldende, Blomster under hans ligesindede Efterfølger v. *Wilmowski*, der afløste Køller 1901 og blev i Embedet til 1906.

Efter at Pragfredens § 5 havde aabnet Udsigt til Nordslesvigs snarlige Tilbagegivelse til Danmark, afgav — som før fortalt — mange, især yngre, Sønderjyder Erklæring om, at de i Henhold til Wienfreden vilde være danske Undersaatter, uden at de derfor forlod Sønderjylland. Alle havde den Opfattelse, at de ifølge § 19 i Fredstraktaten havde *Ret* til at blive, ja havde Indfødsret. Slutningen af Traktatens § 19 lyder nemlig saaledes: »Alle de Personer, som har Indfødsret paa den Tid, da Udvekslingen af Ratifikationerne af denne Traktat finder Sted [d: 16. November 1864] bevarer den saavel i Kongeriget som i Hertugdømmerne.« Selv v. Køller havde erkendt, at disse saakaldte *Optanter* havde *Ret* til at bo i Sønderjylland. — Nogle af dem var ogsaa tidligere blevet betragtet som preussiske Undersaatter, hvad enten de havde givet Erklæring om at ville træde tilbage til preussisk

Undersaatsforhold, eller de uden en saadan Erklæring var blevet boende, havde mødt til Session, for en Del været Soldater og gjort Krigen med i 1870—71.

Nu begyndte man imidlertid at faa ogsaa disse sidste gjort til Optanter, idet Overforvaltningsretten ved en Dom (1902) gjorde gældende, at naar de vedkommende blot havde opholdt sig en kort Tid i Danmark efter Optionserklæringen, saa var de danske Undersaatte.

Paa denne Maade fik man 4—500 Mænd, der tidligere havde været betragtet som tyske Undersaatte, gjort til Optanter, og søgte tillige at fastslaa en ny Statsret: den, at Optanter, trods Wienfredens § 19, kunde udvises, selv om de ikke krænkede Rigets Love. Da nu tillige Indfødsret i Danmark opstaar ved Fødsel i Landet, og Statsborgerret i Preussen kun tilfalder Børn af tyske Borgere, saa var Optanternes flere tusinde Børn hjemløse; de havde ikke Indfødsret i Danmark, fordi de var født i Sønderjylland efter Afstaaelsen, og ikke Borgerret i Preussen, fordi deres Fædre ikke var preussiske Undersaatte.

Dette uheldige Forhold havde man før Køller-tiden søgt at raade Bod paa ved, at man samtidig med, at de unge meldte sig til Optagelse i Lægdsrullerne, lod dem indsende Ansøgning om tysk Borgerret, hvad mange saa fik, indtil v. Køller greb ind og nægtede dem Borgerret samtidig med, at han begyndte Udvisningerne, der dog først ret blomstrede under hans Efterfølger Overpræsident *Wilmowski* (1901).

Den 16. November 1898 udvistes Kreaturhandler *Fr. Bohnfeldt* fra Haderslev. Han havde Kone og 7 Børn, og Udvisningen vilde gøre ham til en bundfattig Mand; desuden havde han aldrig befattet sig

med Politik. »Det veed jeg«, sagde Landraad Dr. Mauve; »men hans Udvisning vil ramme mange andre, og derfor maa den opretholdes.« Bohnfeldt søgte at faa den omstødt, og hans Sagfører, den berømte Advokat Munckel, forlangte Grunde for Udvisningen. Disse var da følgende: 1) Bohnfeldt skulde have *tvunget* en Smed til at stemme dansk; 2) have overtalt en Gæstgiver til det samme; 3) have deltaget i den danske Landboforenings Fest; 4) ladet sit Hus male rødt og hvidt; 5) forbudt sine Børn at deltage i en tysk national Fest, og 6) havde hans Kone forbudt en Dame at tale Tysk. Det blev bevist, at de to første Klagepunkter savnede enhver Grund, og med Hensyn til det 3die, at Landboforeningen ikke den Gang var stemplet som en politisk Forening. Huset var efter Egnens Skik opført af røde Mursten og havde graa Cementfuger; det var ikke malet. Skolen havde givet hans Børn udmærket godt for Opførsel; og da hans Kone ikke forstod Tysk, havde hun bedt den paagældende Dame om at tale Dansk. Alle de angivne Grunde for Udvisningen opløste sig altsaa til intet; Udvisningen blev desuagtet opretholdt, men blev dog senere tilbagekaldt.

To Dage efter denne Udvisning udvistes med en Uges Varsel den syge og sengeliggende *Nis Schmidt* af Lavensby paa Als. Hans tysksindede Naboer gik til Politiet for at faa Grunden at vide, da Schmidt altid havde været en stille og rolig Mand. Grunden var da den, at hans to voksne Sønner, der begge havde været preussiske Soldater, havde deltaget i et dansk Vælgermøde.

Betegnende er ogsaa et Eksempel som Murer *Johan Ahrendts* fra Fjelstrup (S. f. Hejlsminde). Han havde som Soldat kæmpet med i Frankrig og havde

modtaget en Medalje »i Anledning af hans pligtro Tjeneste i det sejrige Felttog«. Han blev nu ikke desto mindre udvist og fik den Besked, at det var en Fejltagelse, at han var blevet udskrevet til Soldat!

10 Mænd i Øsby (paa Haderslev Næs), der i Tre-serne havde afgivet Erklæring om at ville være danske Undersaatte, men siden havde afgivet Tilbage-trædelseserklæring, bosat sig, tjent i den preussiske Hær og af selve Øvrigheden været betragtede som Preus-sere, fik Opfordring til at søge Bosættelsestilladelse. Og da de besværede sig herover, blev de afvist af Landraaden og Regeringspræsidenten; de gik da til Retten, men Overforvaltningsretten afviste Sagen i Januar 1902, og de blev udvist.

Ialt blev i Tiden fra 1. Januar 1902 til 1. Maj 1905 886 Personer, der af alle ansaas for preussiske Undersaatte, gjort til Optanter. Det gik nemlig forholdsvis let, efterat Overforvaltningsretten havde fastslaaet, at Wientraktatens Ord om at »trække sig tilbage til Hans danske Majestæts Stater« var at for-staa ikke alene om Bopælsforandring, men ogsaa om et kort Ophold i Danmark.

Den Anvendelse heraf, der vakte mest Opsigt, var Udvisningen af Gaardejer *Chr. Finnemann* i Taar-ning ved Grænsen nærved Hejls (28. Jan. 1902) og hans Søn Gaardejer *Niels Finnemann* i det nærlig-gende Stobbum (30. Jan. 1902). *Chr. Finnemann* havde den 27. December 1866 afgivet Erklæring om at ville være dansk Undersaat, men havde besindet sig og var allerede den 17. Januar 1867 mødt til preussisk Sessionsdag, havde derefter i 35 Aar nydt alle borgerlige Rettigheder, havde i 6 Aar været Kom-muneforstander og Medlem af Kredsagen og i 20 Aar Skoleforstander. Det var intet Under, at han ikke

vilde høje sig for denne Udvisning, men blev hjemme; og da han med Magt var ført over Grænsen, vendte han Dagen efter tilbage og fik Sagen for Retten. Overlandsretten i Kiel afsagde da den 30. April s. A. den Kendelse, at »det fremgaar af fastslaaede Kendsgerninger, at hans Option ikke er retsgyldig, at han

saaledes er Indlænding og ikke maatte have været udvist«.

Dermed slog man sig tilsyneladende til Ro. Finnemann blev rolig hjemme, og man optog ham igen paa Valglisten.

Men saa skaffede man sig et Par Vidner og anlagde Sag mod Sønnen, der jo ikke kunde udvises, hvis Faderen var preussisk Undersaat. En Gendarm *Stegmann* bevidnede med sin Ed, at han ved

51. C. Finnemann.

Nytaaer 1867 var blevet ansat i Kristiansfeld og vidste, at Chr. Finnemann paa den Tid havde været flere Uger i Danmark. Det oplystes senere, at hans Forklaring var falsk, og at han først var kommet til Nordslesvig i Oktober 1867. Det andet Vidne, en Kone fra Esbjerg *Bodil Hansen*, forklarede, at Chr. Finnemann paa den angivne Tid havde været $1\frac{1}{2}$ Aar i Danmark. Under et Krydsforhør svandt dette halve Aar ind til 4 Uger; og senere maatte hun tilstaa, at

hun før Forhøret havde haft en Sammenkomst med Landraad Becherer, Amtsforstander Valentiner og Gendarm Stegmann, at hun havde faaet udbetalt 20 Mark kontant og Udsigt til 2000 Mark, hvis Chr. Finnemann kunde blive dømt paa hendes Vidnesbyrd. Paa Kontoret skrev man op for hende, hvad hun skulde sige i Forhøret; thi hun kunde intet huske. Paa hendes («Vidnet Hansens») Vidnesbyrd blev saa Niels Finnemann erklæret for Optantsøn, og Faderen var altsaa, trods Rettens Erklæring om det modsatte, Optant. Baade Fader og Søn blev derefter ført over Grænsen. — En herlig Rettergang!

Et ligefrem skamløst Forsøg paa Optantlaveri foreligger fra Skærbæk. Amtsforstanderen der med det stolte Navn *Winter v. Adlersflügel* skrev saaledes til Hotelejer *Lassen*: »Skomager Grejsen i Blaakær . . . maa foranlediges til at udtale, at han har set *Peter Timmermann* i Danmark, og at *Peter Timmermann* paa den Tid opholdt sig i længere Tid i Danmark. — Dette Udsagn maa han bekræfte med sin Ed, ligegyldigt, om han husker det saa nøje eller ej. — For dette edfæstede Udsagn stiller jeg 1000 Mark, og om det er nødvendigt, 2000 Mark til Raadighed for Grejsen.«

Det blev nu ikke til noget, formodentlig har Grejsen ikke villet; men da dette Dokument overgaves til den offentlige Anklager, anlagde han ikke Sag mod *Winter v. Adlersflügel*, hvorimod Landraad Becherer foranstaltede et Festmaaltid for ham, da han paa Grund af andre lige saa fortjenstlige Handlinger maatte gaa fra sit Embede. Og Landraaden gav ham følgende Vidnesbyrd: »Hr. *Winter v. Adlersflügel* har i 3 Aar under meget vanskelige Forhold røgtet Hvervet som Amtsforstander og har fra først

til sidst under sin Virksomhed lagt fremragende Begavelse for Dagen, stor Ihærdighed og Flid, streng Retskaffenhed og Hæderlighed i Karakteren (!), samt — hvor han kunde — en aldrig svigtende Hjælp-somhed osv. . . .«

Forsaavidt man fristes til at undre sig over dette hæderlige Vidnesbyrd, er det godt at huske paa, at det vel nok var fra Landraad Becherer, han skulde have de 2000 Mark.

52. C. C. Fischer.

Mange Eksempler kunde endnu nævnes; men det faar være nok med disse, skønt Kap-tajn C. C. Fischers Sag frembyder det mærke-lige, at uagtet han af Domstolene fik sin preussiske Borgerret anerkendt, kunde han ikke drive igennem, at han som andre

Borgere blev optaget paa Valglisten.

Optantlaveriet affødte et Utal af Pressesager og beredte Administrationen overordentlige Vanskeligheder; og det hidrog i høj Grad til at nedbryde Til-liden baade til Forvaltnings-Embedsmændene og til Domstolene. Omtrent 1200 Personer blev gjort til Optanter, og af disse optoges kun et Par Hundrede i preussisk Undersaatsforhold.

Til at oplyse Køller-Regimentets Ejendommelighed tjener ogsaa en Beretning om, hvorledes han selv en Gang besøgte den tyske Nybygd ved Rødding, og hvorledes det senere gik med dem.

Det var ved Nylaarstid, han sammen med daværende Landraad Dr. Mauve fra Haderslev begav sig vesterud for at se, hvorledes det stod til med den opblomstrende tyske Nybygd, der med Statsunderstøttelse var anlagt nær ved den danske Grænse. — Ved Øster Lindet (tæt Ø. f. Gram) modtoges han af Amtsforsander *Thiermann* og længere fremme af 14 Nybyggere til Hest, en Æreport var rejst med Indskriften: »Med Ret du skaffed Rø i Landet«.

Alt dette saa godt ud, men det var kun Skin; det var i Virkeligheden næsten lutter Elendighed med Nybygden. Den Forening, der stod i Spidsen, havde med Statsunderstøttelse indkøbt 55 Gaarde, 51 Bolsteder, 1 Teglværk og 15 Huse med Havejord i Haderslev Vesteramt og derefter ved pralende Reklamer lokket Folk til fra forskellige Egne i Tyskland. De blev næsten alle skuffet, mange gik fallit, andre klarede sig paa deres Vis. Saaledes havde en Mand forpagtet en Ejendom paa $\frac{1}{2}$ Aars Opsigelse; han fik den med 3 Køer og 2 Kvier og skulde igen aflevere »5 Stk. Kreaturer«. Det gjorde han ogsaa, idet han afleverede 5 Geder.

Men en af dem *Carl Poppe* blev en saare besværlig Person for Amtsforsander *Thiermann*. Han havde siddet lykkelig i jævne Kaar nede i Hannover og haft 1200 Marks Indtægt som Opsynsmand ved et Gods. Lokket af Nybyggerforeningens glimrende Tilbud i Aviserne om en Gaard, der kunde købes for 3200 Mark kom han derop med Kone og 7 Børn. I Bladet havde han set Gaarden afbildet næsten

skjult af Træer, og han fandt nu i Brændstrup (i Rødding Sogn) en forfalden Rønne uden Kakkelovne, med ødelagt Brønd og en af Ukrudt tilgroet Have, Avlen ussel, og 3500 Mark skulde han ud med. Han kunde kun klare sig ved haardt Daglejerarbejde ved Jærnbanen og ved et Teglværk. Dette gjorde ham bitter i Sindet, og han begyndte en voldsom Kamp mod Foreningen.

»De har«, skrev han til Amtsforsander Thiermann, »behandlet mig værre end en Landstryger for at kue mig for stedse. At det ikke er lykkedes Dem, beviser disse Linjer. Selv Ormcn krummer sig, naar man træder paa den.

»Deres Bestræbelser for at faa tyske Nybyggere til forhullede danske Ejendomme, siger De, udspringer af Patriotisme. Dette troede jeg ogsaa en Gang, men nu veed jeg, at egen Fordel ved Mæglingen er Hoveddrivfjederen. Der tages ikke blot 1, men 2 og $2\frac{1}{2}$ 0/0 Provision af Danskerne, og Nybyggerne pumpes for Laan, f. Eks. af Amtsskriver Brodersen, Penge som det ikke er muligt at faa tilbagebetalle. — Om De som Amtsforsander veed, hvilke Ulovligheder, der foregaar paa Deres Kontor, veed jeg ikke; men det veed jeg, at De er ansvarlig for de Embedsforseelser, der gaar i Svang, og som sætter ikke blot Deres Patriotisme, men Deres Pligtsfølelse i et sælsomt Lys. Skulde De for anden Gang tro, De kan skræmme mig med Trusler, skal De paa Forhaand vide, at jeg er bestemt paa at forsvare min Ret til det yderste. De veed Vejen til Myndighederne. Jeg er til Deres Tjeneste i alle Instanser.«

Til Brodersen skrev han endnu grovere og beskyldte ham for bestemte Forbrydelser. Til Rege-

ringspræsidenten klagede han, men fik det Svar, at Thiermanns Virksomhed fortjente Anerkendelse.

Imidlertid trak det ogsaa fra andre Sider sammen om Brodersen; de danske Aviser tog fat paa Sagen, og der blev saa endelig holdt Forhør over Brodersen, der maatte tilstaa en Mængde Bedragerier og underskrive en Forhørsprotokol, der opregnede dem alle. — Med denne begav Thiermann sig til sin foresatte, Landraad Becherer, der sagde, at Brodersen straks skulde arresteres. »Det vil«, svarede Thiermann, »vække en pinlig Opsigt og skade Tyskheden; kan det ikke undgaas?« »Skal det undgaas«, gensvarede Landraaden, »saa maa De tage Protokollen med til Rødding og betragte vor Samtale som ikke officiel«. (!) — Det skete, og Brodersen flygtede til København. Da han var vel ude af Landet, indberettede Thiermann »officielt« Sagen; og Brodersen blev dømt til 2 Aars Fængsel og 3 Aars Ærestab. Thiermann blev siden anklaget for at have villet befri Brodersen for Straf; men v. Køller forbød Becherer at vidne, og Dr. Mauve, der ogsaa var stævnet, erklærede, at han af sine foresatte havde faaet Befaling om at begrænse sit Vidnesbyrd. Og saa blev Thiermann frikendt, og Poppe fik 4 Ugers Fængsel (!).

XII.

Jessen og hans Rigsdagstid.

GUSTAV JOHANNSEN har fortalt, at mens han redigerede »Flensborg Avis«, modtog han tit nogle udmærket skrevne, men undertiden for skarpe Bidrag til Bladet fra en ung Lærer i Broager; og en Gang mødte denne unge Lærer, en høj mager Mand, paa Kontoret for at tale med ham. — Det var *Jens Jessen*, der siden blev Gustav Johannsens Efterfølger baade ved Bladet og i Rigsdagen.

Jessen er født den 5. Februar 1854 i Toghale Skole ved Møgeltønder i Nærheden af Gallehus, hvor Guldhornene fandtes. Hans Fader, Lærer Hans Møller Jessen, var en Degnesøn fra Toftlund, hvis Forfædre i mange Slægtled havde været Lærere. Han var en udpræget Demokrat og en meget selvstændig Mand. Han havde paa sin Fod vandret til og fra Skamlingsfesterne og var især blevet slaaet af et Ord af Frederik Barfod:

»Kommer du først i Tyskens Vom,
aldrig mere tilbage du kom!«

Derfor holdt han saa stærkt paa, at man aldrig maatte give Tyskerne Anledning til Indblanding i

vore Forhold, og det vakte den dybeste Bekymring hos ham og i hans Hjem, da det spurgtes, at Kong Kristian IX havde underskrevet November-Grundloven.

Hans Hustru, Jens Jessens Moder, hed *Ane Kjestine Bundesen* og var en Bondedatter fra Genner ved Aabenraa, hvor hendes Slægt, Søn efter Fader, havde siddet paa den samme Gaard i fire hundrede Aar. Hun havde en inderlig Kærlighed til alt, hvad der var dansk, og et aabent Hjerte og en aaben Haand overfor Fattigfolk.

Jens Jessen havde taget Arv efter begge sine Forældre, var stærk og udholdende ihærdig ligesom Faderen og havde Moderens varme Hjerte baade for, hvad der var dansk, og for dem, der led Nød.

Han var svagelig under sin Opvækst og fik derfor tiere sin Vilje, end godt var, blev egenraadig og kunde daarlig finde sig i Tvang af nogen Art. Han læste alt, hvad han kunde faa fat paa, i Faderens og Sognets Bogsamling: Ingemanns Romaner, Øhlenschlægers Tragedier og Saksens Krønike. I Møgel-tønder Kirke, hvor han var døbt, var der i Provst Sonnes Tid en udmærket Kirkesang, og Jessen kom tidlig til at elske Grundtvigs Salmer, især »Dejlig er den Himmel blaa«. Som Barn fik han ingen særlig religiøs Paavirkning, men i Ungdomsaarene blev han kristelig greben og sagde siden altid: Tre Ting er der Mening i: at holde paa hele den kirkelige Tradition og være Katolik, at holde paa Overleveringens Kærne, Daabspagten, og være Grundtvigianer, eller at stille sig frit overfor den bibelske Rigdom og tage deraf, hvad man har Brug for.

Som halvvoksen blev hans kæreste Læsning nogle gamle Aargange af Kochs »Dannevirke«, som

han havde fundet paa Loftet i den gamle Skole. Han sad deroppe i et lille koldt Værelse og rystede tit af Kulde; eller han sad ude paa Loftet med Fødderne i Høet. Han forklarede sin yngre Broder, at naar han blev stor, vilde han være Redaktør og skrive et Blad, som Folk kunde have Fornøjelse af at læse, baade de jævne og de mere oplyste. »Jeg vil skrive Dansk saaledes, at alle forstaar det«, sagde han. Frederik VII's Død vakte stor Bekymring i Hjemmet for de Følger, den kunde faa for Landets Skæbne. Men man glædede sig ved, at Danmark havde faaet en Konge, der var kendt for sit smukke Familieliv, og en rigtig Dronning. Da Kongen havde underskrevet November-Grundloven, skete det, at en Mand kom ind i Stuen og raabte: »Nu er der intet Hertugdømme Slesvig mere; nu er vi indlemmede i Danmark som en rigtig Landsdel. Der vajer Flag fra hvert Hus i Møgeltønder!« Jessens Fader sagde: »De maatte hellere hænge Søreflag ud«. Og Drengen, som gerne havde villet glæde sig, følte en stikkende Smerte ved Faderens Ord.

Efter sin Konfirmation var Jessen 1869—70 Hjælpe lærer i Emmerlev Sogn ved Højer. Han vilde gerne have været Student, men Fadereu vilde have ham paa Seminariet, og han besøgte da Tønder Seminarium i Aarene 1871—74. Sit danske Sindelag fornægtede han aldrig; men det voldte ham heller ingen videre Ubehageligheder. Tit havde han Kammerater, undertiden hele Klassen hjemme hos sig til Foredrag og Sang. Han sparede et Par Gange om Ugen Middagsmaden for at skaffe sig Penge til at tage Undervisning i Fransk. Efter endt Eksamen blev han Lærer ved Øhlerichs private Skole i Broager, og her var det, han begyndte at skrive Artikler til »Flens-

53. J. Jessen.

borg Avis«. Han var en særdeles dygtig, om end noget ilter Lærer, og hans Arbejde blev paaskønnet fra alle Sider. Nogle Mænd i Sognet, der var paa-virkede af Grundtvig, var hans kæreste Omgangskreds; og han samlede stadig Lørdag Aften en lille Kreds til Foredrag og Oplæsning.

I nogle Aar var han derefter Lærer for Advokat Gjessings Børn i Tønder og holdt der hyppige Sammenkomster med Seminaristerne.

Siden studerede han i Paris fransk Sprog og

Literatur, og efter et Ophold ved Universitetet i Göttingen tog han den for Lærere ved Mellemskoler anordnede Eksamen, hvorefter han blev Lærer ved Haderslev Realskole. Det var Meningen, at han (1880) skulde overtage Skolen; men Myndighederne nægtede Tilladelsen dertil under Paaskud af, at Jessen ikke havde taget »Rektoratseksamen«. Han rejste da i al Hemmelighed ned til Kassel og tog den nævnte Eksamen; men saa var der en anden Grund til at nægte Tilladelsen. Der var, hed det, ingen Trang til en saadan Skole, da jo Latinskolen havde Realklasser, hvori der kun var 15 Elever, saa der var Plads nok til Realskolens 75. Desuden manglede Jessen »den materielle Duelighed« til at fylde en saadan Plads.

Det var sikkert Tyskernes Frygt for Jessens Indflydelse paa Ungdommen, der bragte dem til at stænge ham ude fra Skolen; men derved trængte de ham ind i en Virksomhed, der blev deres Sag til meget større Fortræd. Han blev nemlig fra 1. Juli 1882 Redaktør af »*Flensborg Avis*«, der under hans Ledelse blev de danske Sønderjydere Hovedorgan og fik en Mængde Læsere i Kongeriget. Efter at Jessen havde overtaget Bladet som sin Ejendom og 1885 faaet sit eget Trykkeri, arbejdede han ihærdigt for at skaffe Smaakaarsfolk og Arbejdere et billigt dansk Blad. Derfor begyndte han efter at have købt »*Vestslesvigsk Tidende*« med fra 1. August 1886 at udgive en lille »*Flensborg Tidende*« som »et Forsøg paa at skaffe Flensborg og det østlige Mellemland i Hertugdømmet et prisbilligt dansk Blad, der kan holdes og læses i Kredse, hvor man ikke har Tid eller Raad til at læse de større Aviser«. Det udgik hveranden Dag

og fra 1. September 1888 hver Dag under Navnet »Det lille Blad«.

Det var saa billigt, at det ikke kunde betale Arbejdsløn, Tryk og Papir og faldt for saa vidt »Flensborg Avis« til Byrde. Dette lille Blad, der altid med Flid blev holdt indenfor »Flensborg Avis's« Op-land, blev senere lidt dyrere og gentagne Gange forstørret, saa det fra 1900 udgik i samme Størrelse som Hovedbladet, og Navnet forandredes til »Flensborg Avis, mindre Udgave«. Siden 1. April 1894 udgaar ogsaa en »mindste Udgave«, der nu udkommer hver Dag i firspaltet Format. Han begyndte i Efteraaret 1889 paa et lille tysk Blad: »Flensburger Zeitung« for at fastholde tysktalende, men dansk-følede Mennesker og skabe et neutralt Bælte i og Syd for Flensborg. Dette lille Blad blev arbejdet op til at faa 1200 Abonnenter; men der var ikke saa megen Forstaaelse for denne Opgave, at der kunde skaffes den nødvendige Støtte under Jessens paafølgende lange Fængselsophold. Det maatte derfor gaa ind den 1. Juli 1894, hvilket Jessen tog sig meget nær og kaldte »den bitreste Draabe i »Flensborg Avis's« Bæger«.

»Flensborg Avis« fik i Jessens Redaktionstid det Lov, at den var det bedst skrevne danske Blad saavel Nord som Syd for Kongeaen. Hans Sprog udmærkede sig altid ved Klarhed og Renhed — intet Blad har været saa frit for fremmede Ord som »Flensborg Avis«. Selv hans tyske Modstandere har maattet indrømme, at det, set fra hans Stade, var mønsterværdig redigeret. Hans Hustru har udgivet et lille Udvalg (36) af hans Bladartikler, som giver et godt Billede af ham som Bladmand.

Jessen var imidlertid en ildfuld heftig Natur, og naar han blev oprørt i sit Sind, kunde der — for

ærlig var han ogsaa — komme heftige Ord og Sætninger i Bladet, der bragte ham Tiltale og Dom — ikke sjældent Fængselsstraf.

Fængselsstraf fik Jessen i særdeles rigeligt Maal, rigeligere endog, end det var set før, uagtet det ellers havde gaaet haardt nok til, efter at den maadeholdne Regeringspræsident v. Ende 1872 var blevet afløst af en anden Preusser v. Bitter.

Denne havde ved Rigsdagsvalget 1874 ladet sig opstille som Hans Krügers Modkandidat, men naaede trods alle Anstrengelser kun 17—1800 Stemmer mod Krügers 11000 i 1ste Valgkreds, over 5000 i anden og henved 2700 i 4de Kreds. Denne Skuffelse kan maaske have hidraget til at gøre ham bitter mod dem, der vragede ham; i hvert Tilfælde indledede han en heftig Forfølgelse mod den danske Presse og de danske Landhobforeninger.

Han udviste saaledes »Freja's« Redaktør, Løjtnant *Sørensen*, og »Dannevirke's« Medarbejder, cand. jur. *H. C. Bennelsen*, tre af »Dybbølposten's« og en af »Flensborg Avis's« Typografer. I Begyndelsen af 1875 blev »Dannevirke's« Redaktør *H. R. Hiort-Lorenzen* dømt til 1 Maanedes og derefter til 8 Maaneders Fængsel, og længere hen i samme Aar *J. P. Junggren* og »Dannevirke's« ansvarlige Redaktør *Grünwald* til 6 Maaneders Fængsel. Det har sin Interesse at se, hvad det var for Forbrydelser, der kunde nedkalde saa strenge Straffe over deres Hoveder; derfor skal de Ord anføres, for hvilke Hiort-Lorenzen fik 8 Maaneders Fængselsstraf: »En loyal Preusser, som ærligt beder for sin Konge, kan intet bedre ønske ham, end at han maa holde sine hellige Løfter og Traktater og en Gang gaa som en ærlig Mand i sin Grav.«

Regeringspræsident v. Bitter blev vel forflyttet i 1876; men det Regeringssystem, han havde sat i Gang, blev ved efter ham. Man begyndte endog at lave Optanter. *H. R. Hiort-Lorenzen*, P. H. Lorenzens Søn, der var født i Haderslev 1832, havde taget slesvigsk juridisk Eksamen, været Borgmester i Ekern-

førde og Herredsfoged i Slesvig, indtil han efter Danevirkes

Rømning blev udjaget, var vendt tilbage igen til Haderslev efter Krigens Afslutning og havde bosat sig i sin Fødeby, blev i Oktober 1877 erklæret for

dansk Undersaat, fordi han ikke havde afgivet nogen formelig Erklæring om at ville være preussisk, lige saa lidt som han havde erklæret at ville være dansk.

Han vidste, at dette betød Udvisning og rejste derefter uden at oppebie denne. Han var derefter 1878—93 Redaktør af »Nationaltidende«. Siden 1894 er han Værge for Roskilde Domkirke.

Presseforfølgelserne blev ved. I 1879 fik *Hans Lassen* og *Joh. Moldt* 2 Maaneders Fængsel for Fornærmelser mod Statsregeringen i »Dybbølposten«, og *Gustav Johannsen* fik en Dom paa 6 Maaneders Fængsel for i »Flensborg Avis« at have optaget en

54. H. R. Hiort-Lorenzen.
(1875.)

Oversættelse af en Artikel i det franske Blad »L'Europe diplomatique«. Disse Straffe blev dog nedsat til det halve, den første af Overretten, den anden af Kejseren i Anledning af hans Guldbryllup.

Landboforeningerne var paa den Tid de eneste større Organisationer, de danske Sønderjyder havde, og mod dem rettede derfor v. Bitter og ligesindede deres Angreb. Aaret efter hans Ankomst blev det befalet, at ved Dyrskuer, Foreningernes Folkefester, skulde det preussiske Flag hejses. Dette Paabud bevirkede, at man et Par Steder opgav at holde Dyrskue; men i Haderslev anbragtes »med megen Smag« Flaget saaledes, »at det ikke faldt for stærkt i Øjnene«. Saa nægtede man Tilladelsen til at bortlodde Avlsdyr og Maskiner ved Sammenkomsterne. Sligt æggede de Danske, saa de paa sine Steder vel nok optraadte noget udæskende. Ved en Dyrskuemiddag i Flensborg blev der udbragt en Skaal for Danmark, hvorfor Foreningen blev erklæret for politisk og maatte finde sig i de Indskrænkninger, dermed fulgte, saaledes at Kvinder ikke maatte være til Stede ved Møderne. I Haderslev kom det til ligefremt Sammenstød mellem Festdeltagere og Gendarmer, Foreningens Papirer blev beslaglagt, og Bestyrelsen sagsøgt.

Lignende Beslaglæggelser og Forbud overgik en Del Sangforeninger, Foredragsforeninger, Skytteforeninger o. l.; men der kom ikke noget større ud deraf.

Alt dette var slemt nok; men siden blev det meget værre i alle Retninger, og navnlig regnede det ned over Jessen med Pressesager. 1883 fik han (ved Dom af 7. Oktober) 6 Maaneders Fængsel for gentagne Fornærmelser mod Skolekommissionen i Haderslev; Udtrykkene fandtes i et Referat, hvis Rigtighed under Sagen ikke blev bestridt. — 1886 blev han (27. Marts) dømt til 4 Maaneders Fængsel for en

Artikel om Brændevinsmonopolet i Tyskland, som Bismarck havde fundet fornærmelig. — 1887 dømtes han endog til 8 Maaneders Fængsel, fordi han med Hensyn til nogle Pressesager havde skrevet, at der var Forskel paa Kong Salomon og Jørgen Hattemager. Dette fandtes fornærmeligt mod Rettens Medlemmer. Han blev, inden Straffetiden var omme, benaadet ved Kejser Frederik III's Tronbestigelse. — 1889 overgik der ham to Domme til Fængselsstraf. Han skulde have 14 Dages Fængsel for at have betegnet det som Indgreb i Ejendomsretten, at Skolelæreren i Højer havde taget Børnenes danske Sangbøger fra dem og brændt dem. Og for en Del Artikler dømtes han til et Aars Fængsel. Den første var overskrevet »To tyske Præster«. Pastor Johansen i Tinglev (3 Mil NV. f. Flensborg) krævede ham straffet, fordi Jessen havde »stillet ham sammen med en straffet Person«. Den »straffede Person« var Præsten Fries i Nabo-sognet Uge, der var dømt i 75 Marks Bøde, for at have pryglet en Skræderkone. I den anden havde han gengivet et Udtryk af en Tale i Landdagen, Gustav Johannsen havde holdt, og hvori han havde kaldt Skoleinspektør Stegelmann i Haderslev »ein toller Kerl« (en forrykt Karl). Og endelig havde Avisen i flere Artikler (som han iøvrigt ikke selv havde skrevet) betegnet Branddistriktskommisær v. Zeska som »en frafalden og senere af Krigsretten dømt tidligere dansk Sekondløjtnant«. 1891 blev han endog dømt til 15 Maaneders Fængsel for Fornærmelse mod den preussiske Prins Albrecht, der førte Regeringen i Brunsvig. Prinsen havde ladet indstifte en Medalje til Minde om og Forherligelse af Brunsvigs Understøttelse af det slesvigholstenske Oprør 1848, og Jessen havde til Meddelelsen herom knyttet

den Bemærkning: »Hvis Preusserne mener, at Prinsen ved denne Lejlighed har lagt særlig Taktfølelse for Dagen, saa er de ene om den Mening«. Denne Dom blev dog af Rigsretten henvist til ny Behandling ved Landretten, hvorved Jessen slap med 10 Maaneder. — 1896 sad han 6 Uger i Fængsel for »grober Unfug« (grov Uorden). Han havde ved et politisk Møde i Hellevad (2 Mil V. f. Aabenraa) den 29. November 1895 sagt, at hvis den dansksindede Befolkning undlod at handle hos næringsdrivende, der benyttede tyske Skilte, tyske Regninger og tyske Etiketter, saa vilde disse nok tage af; og saa havde han i sprogligt Øjemed oplæst »Den Gang jeg drog afsted«. — 1900 dømtes Jessen ved selve Rigsretten i Leipzig til 6 Maaneders Fængsel for en Artikel, han havde skrevet i »Dansk Tidsskrift«.

Da denne Artikel og Sagen, den affødte, har en særlig Interesse, skal den omtales lidt nærmere. — Artiklen, der er skrevet efter Opfordring af Tidsskriftets Redaktør, Dr. L. Moltesen, findes i Januarheftet for 1898. Den gør kort og klart Rede for snart sagt alle sønderjydske Forhold og omtaler bl. a. Domstolene paa følgende Maade: »Meget tør man rigtignok ikke vente sig af den preussiske Retspleje. Det gælder ikke alene om de politiske Domfældelser. Den nyere tyske Rettergang er i det hele ikke tiltalende. En Undtagelse maa der gøres med Hensyn til større Forbrydelser. Disse kommer for Nævningedomstole, *Edsvorneretter*, der indkaldes nogle Gange om Aaret og sammensættes af velstillede Privatmænd. I Sønderjylland medtages kun undtagelsesvis udprægede dansksindede Mænd dertil, hvad disse for Resten ikke vil beklage sig over, eftersom der ikke gives Vederlag for de Omkostninger, Hvervet medfører. I Tyskland er der fremkommet en enkelt

Skandale som Menedssagen i Essen i Rhinprovinsen, hvor Edsvorneretten dømte en hel Del Socialdemokrater til Tugthuset for Mened, fordi de i en Vidnesag havde sagt det modsatte af, hvad Gendarmerne og deres Hjælpere paastod. Ellers kan man gaa ud fra, at tyske edsvorne ligesom andre Landes Nævninger hellere frikender de skyldige, end de fælder en uskyldig, og ved Edsvorneretterne er et Folks Velfærd derfor nogenlunde betrygget.

»Smaaforseelser dømmes ved *Bisidderretter*, der sammensættes af en Fagdommer og et Par borgerlige Meddomsmænd. De sidste er i Nordslesvig i politiske Sager oftest Tyskere. Det kan imidlertid hænde, at der er danske Mænd blandt dem. Naar de ikke er meget selvstændige, lader de sig dog let forbløffe af Embedsmanden, der under Henvisning til deres Ed og til Lovfortolkninger, som de ikke forstaar sig paa, søger at aftrumfe eller aflokke dem deres Samtykke til en Kendelse, som han synes om.

»Værst er det dog fat med de saakaldte *Landsretter*, ved hvilke de fleste større Forseelser og mindre Forbrydelser paakendes. En Landsret bestaar af Fagdommere, i Regelen fem. Hvad der præsteres af Pedanteri, Spidsfindighed, Haardhed og Partiskhed, selv i upolitiske Sager, er det ikke let at give nogen Forestilling om.

»Efter det tyske Riges ny Lovgivning er Dommerne ved Bedømmelse af selve Sagen ikke bundne ved andet end deres Overbevisning. Naar der er eet Vidne *mod* den anklagede og tre *for* ham, kan Dommerne godt domfælde ham alligevel; de behøver kun at antage det ene Anklagevidne for paalideligt, og de tre Forsvarsvidner for utroværdige. Man bør ligefrem være enhver tysk Bandit, man møder, tak-

nemmelig for, at han ikke gaar hen og melder en for Vold, Brandstiftelse, Majestætsfornærmelse osv., for saa har man Udsigt til at blive dømt, at sige, hvis ens Samfundsstilling og Omdømme ikke gør Dommerne tilbøjelige til at mistro Sigtelsen.«

Efter saa at have nævnet et Par højst lærerige Eksempler paa Rettergangen fortsætter han: »At en aget Mand ved Lygumkloster, naar en gammel for-drukken Kusk i Modstrid med flere andre Vidner sigter ham for at have kaldt »Slesvigholstenerne« i 1848 for »Menedere«, dømmes til 5 Dages Fængsel, regnes for intet.«

Statsadvokaten opfordrede, da denne Artikel var kommet frem, baade Landsretspræsidenten i Flensborg og den omtalte Kusk til at anlægge Sag mod Jessen; det gjorde de, og da Flensborg Landsret var Sagsøger, kom Sagerne for Landsretten i Kiel i August 1898. Da Afhandlingen var udkommet i København, maatte det — for at Jessen kunde straffes — godtgøres, *enten* at den var skrevet indenfor det tyske Riges Grænser, *eller* at de paaklagede Ytringer var strafbare i Kongeriget Danmark. Det første kunde ikke godtgøres, og med Hensyn til det sidste udsattes Sagen, for at der kunde indhentes et Skøn fra det juridiske Fakultet i København. Jessen hørte saa intet om Sagen i 5 Fjerdingaar. Saa kom den igen for, men uden at der var Tale om noget Skøn fra København. Der blev sagt, at det havde været umuligt for den tyske Gesandt i København »at tilvejebringe et Skøn, som svarede til de Krav, man maatte stille vedrørende Upartiskhed m. m.« Saa hjalp man sig med at hævde, at der var solgt et Par Eksemplarer af Heflet i Aabenraa »med Jessens Vidende og Vilje«. Paa dette Grundlag blev saa Jessen dømt til 6 Maaneders

Fængsel; men Gesandten blev forflyttet fra København til Bucharrest.

Over 4 Aar af sit Liv tilbragte den svagelige Mand saaledes i preussiske Fængsler, tit mindre godt behandlet. En Gang han sad i Flensborg, nægtedes det ham at beskæftige sig selv; han maatte lave Flaskehylstre og klistre Papirposer. En anden Gang blev han sat i Varetægtsarrest og maatte stille en meget høj Kaution. Da han skulde føres fra Fængslet til Domhuset ad en overdækket Gang, blev der bundet et Reb om hans Haandled, i hvis Ende Fangevogteren holdt. Denne sagde senere, at det havde været ham meget pinligt, men det var ham befalet. — Halvvejs humoristisk er hans Fortælling om, at naar han om Søndagen sad i Fængselskirken, kunde det let falde Præsten ind at advare denne Menighed af Vagabonder, Tyve og Mordere mod at hovmode sig af sin Aandsdannelse og mod at misbruge sine Evner til at sætte Splid mellem Folkene. — Og selv om Behandlingen ellers var taalelig, saa var Cellens daarlige Luft og selve Indespærringen en Pine for et Menneske med en saa glødende Arbejds-trang som hans, hvortil kom hans Frygt for, at Bladet, hvis Trivsel og Fremgang i saa høj Grad beroede paa hans personlige Arbejde, skulde gaa tilbage.

Foruden Arbejdet med Bladet havde han fuldt op af andre Sysler. Efter at Reskriptet af 18. December 1888 havde udelukket det danske Sprog af Skolen, og man i højere Grad end før maatte tage fat med Hjemmeundervisning, udarbejdede han en Stavebog for Hjemmet og en Sangbog, som »Flensborg Avis« udbredte i mange tusinde Eksemplarer. En Gang udarbejdede han i Fængslet en geografisk

Skildring af Sønderjylland: »Mellem Østersø og Vesterhav« (trykt 1887).

Han stiftede 1905 et »kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn«, der skulde bøde paa den stærkt begrænsede eller helt forsømte danske Guds-tjeneste i Flensborg. — Sine unge Medarbejdere underviste han, ligesom han søgte at skaffe dem Del i de Glæder, der kunde tilbyde sig. — Altid var han fuld af Planer og ivrig for at sætte dem i Værk.

I den Snes Retssager, der blev rejst imod ham, var han som oftest sin egen Forsvarer og forbavsede endog Juristerne ved sit Skarpsind og sin Slagfærdighed. Man har ment, at naar Jessen saa tit blev tiltalt og dømt, skyldtes det til Dels hans egen Kampmaade, hans Mangel paa Smidighed, og selv om der maatte være noget deri, saa er det dog vist, at det var hans eget Ønske at undgaa Sammenstød af den Natur. »Det forøger ikke Folks Anseelse at sidde i Fængsel«, sagde han, »og den fraværende har altid Uret«. Men hans Blad blev mere og mere forhadet, eftersom dets Anseelse steg hjemme og ude; og han kom mere og mere til at staa for Myndighederne som en farlig Person, jo klarere det blev, hvor stor Journalist han var. Derfor var man idelig paa Udkig efter Fornærmelser eller fornærmelige Hensigter mod Personer, hvis Tilværelse han tit ikke anede, eller mod Institutioner, som han kritiserede.

Da der i 1898 skulde være Rigsdagsvalg, og Gustav Johannsen ved Sygdom var hindret i at holde Møder, udfoldede Jessen en stor Virksomhed. Selv var han opstillet som »Tællekandidat« i 4de Valgkreds; men han holdt Møder overalt i Sønderjylland, ogsaa i Flensborg By — baade paa Tysk og Dansk

— og i Omegnen. Efter Gustav Johannsens Død blev han selv valgt i Haderslev-Sønderborg Kreds, efterat han havde holdt en stor Mængde Møder, ikke mindst paa Steder, hvor der ikke kunde ventes mange Tilhørere. Han holdt en ny og omhyggelig udarbejdet Tale hver Dag, ikke just Valgtaler efter dette Ords almindelige Betydning, men folkelige Taler, der imidlertid gav god Besked om, hvad han vilde arbejde for. Det var vanskeligt at faa Lokale, da Kroværterne af Frygt for, at Politiet skulde hævne det, ikke turde huse de danske Møder. Ved »Optantlaveriet« var ogsaa en Mængde danske Vælgere Navne blevet udslettet af Valglisterne. Ikke desto mindre blev Jessen den 8. Marts 1902 valgt med 10058, mens hans tyske Modkandidat, den bekendte Pastor Jakobsen fra Skærbæk, fik 4539, og Socialisten Mahlke 487 Stemmer. I 1898 havde Stemmetallet været: Gustav Johannsen 10421 mod 3713 tyske og 342 socialdemokratiske Stemmer. Tilbagegangen for de Danske var ikke engang saa stor som Tallet af de »Optanter«, hvis Navne man havde slettet af Valglisterne. Tabet faldt væsentligt paa Sønderborg Amt, mens der i Haderslev Amt var en lille Fremgang.

Jessen mødte første Gang i Rigsdagen den 15. April 1902. Fortrykningspressen havde spaaet ham en pinlig ensom Stilling i Rigsdagen paa Grund af hans stejle Tyskerhad. Han fandt imidlertid lige saa vel som Gustav Johannsen Støtte hos rettænkende og frisindede tyske Rigsdagsmænd, efter at han havde opgivet sin første Tanke at søge sin Støtte hos Centrum. — Det fik man Vidnesbyrd om, da der under hans Fraværelse ved Rigsdagen havde fundet en ulovlig

Husundersøgelse Sted paa »Flensborg Avis's« Kontor; da gik nemlig Mænd af alle Partier med til at paa-tale dette Overgreb fra Myndighedernes Side. Og senere gik alle slesvigske Rigsdagsmænd med til at støtte hans Andragende om at give en Understøttelse til slesvigske Veteraner baade fra 1848—50 og fra 1864, hvorved der blev anvendt 150000 Mark i dette Øjemed.

Skønt Jessen i disse Aar var svag og lidende, tog han dog Ordet i Rigsdagen, saa tit Lejlighed gaves. Saaledes holdt han i 1905 en Tale om Retstilstanden i Nordslesvig, særlig vedrørende Optanterne; Talen blev hørt med en saadan Opmærksomhed, at den stenografiske Gengivelse 30 Gange melder om Bifald fra Tilhørerne.

Den 14. Marts 1906 talte han sidste Gang i Rigsdagen. Der forhandlede om Straffebestemmelser for »Ophidselse af forskellige Folkeklasser mod hinanden«. Jessen gik uforberedt op paa Talerstolen og fremførte Eksempler paa, hvad Tyskerne i hans Hjemstavn tillod sig af Nidviser mod Danmark, der gik upaaagtet hen; som Modstykke hertil nævnte han, hvad de preussiske Domstoles »sagkyndige« betegnede som ophidsende, f. Eks. Salmerne »Her vil ties, her vil bies« og »Lær mig, o Skov, at visne glad«. Han læste hele Stykker op paa Dansk og oversatte dem paa Tysk, glad ved for en Gangs Skyld at kunne lade sit Modersmaal lyde i den tyske Rigsdag.

Overfor sine tyske Rigsdagsfæller hævdede han altid, at hele Retten i Sønderjylland var paa dansk Side, og det kunde medføre, at de blev stødt og var kølige nogle Dage; men det trak sig altid i Lave igen, og han var en velset Gæst ved de frisindedes

Møder, hvor ellers Tyskere af andre Partifarver var udelukkede. Han blev ogsaa indbudt i tyske Familie-kredse, saa at hans paarørende drillede ham med, at han gjorde mere Lykke hos Tyskere end hos Danske. Da han laa syg paa det katolske Sygehus i Berlin, fik han tit Besøg af deltagende Rigsdagsmænd; og den frisindede Dr. med. Leonhart, en Tid Rigsdagsmand for Tønder-Husum Kredsen, bragte ham røde og hvide Roser («in Ihren Landesfarben»). — Efter hans Død blev der i Breve til hans Hjem sat ham et smukt Eftermæle af tyske Rigsdagsmænd. En bajersk Sagfører skrev: »Jeg fyldes med stor Smerte ved Tidenden om Jessens Død, en Mand, om hvem jeg tør sige, at ingen af mine Rigsdagsfæller var mig mere sympatisk eller syntes at for-tjene mere Agtelse end han. En Mand med en saa inderlig Følelse og en saa ærlig Overbevisning maa ogsaa holdes i Ære af dem, der ikke helt igennem deler hans Anskuelse. At han blev Martyr for sin Overbevisning og derved tog Skade paa sin Sundhed, og at hans Familielykke skulde lide derved, er dybt tragisk og kunde være undgaaet«.

I Berlin havde Jessen flere Gange søgt Læge-hjælp, og efter sin Hjemkomst rejste han til Ronneby i Skaane, hvor det blev fastslaaet, at han led af Galdesten, og at en snarlig Operation var nødvendig. Han rejste da til København og lod sig indlægge paa Professor Røvsings Klinik, hvor han straks blev opereret. I de Dage var 200 Sønderjyder mest fra de sydlige Egne paa Besøg i Assens. De sendte en Skrivelse til Professor Røvsing, hvori de bad ham passe særlig godt paa den syge, »for han er vor Rigsdagsmand, og vi kan ikke undvære ham«. Med Brevet fulgte de 200 Underskrifter, som Jessen laa og studerede,

naar han havde Kræfter til det. Han sagde en Dag til en ung Læge, at han savnede nogle Navne. Lægen sagde trøstende, at de maaske ikke havde haft Lejlighed til at være med; men saa sagde Jessen irriteret: »Aa, De tror, jeg er bange for min Popularitet. Aa, nej! men jeg gad gerne vide, hvor mange der har haft Mod og Lyst til at være med paa en saadan Udflugt.« — I de følgende Dage laa Jessen meget stille, Kræfterne ebbede ud, og den 22. Juli 1906 døde han.

Indsvøbt i et Danebrogsflag førtes hans Lig gennem Landet til Flensborgs ny Kirkegaard, hvor det efter hans bestemt udtalte Vilje jordedes i dybeste Stilhed.

I 1887 var Jessen blevet gift med Marie Oktavia Fibiger, Datter af Oberst Axel Fibiger, der var Broder til Ilia og Mathilde Fibiger, hvoraf Ilia var bekendt for sin opofrende Kærlighed til fattige Børn, Mathilde for de ejendommelige Bøger, hun skrev under Mærket Clara Rafael. — Marie Fibiger har været Jessen en udmærket Hustru og Hjælper, baade i hans Arbejde og under hans Lidelser. Hun udgiver efter hans Død fremdeles »Flensborg Avis« og redigerer selv »Nord-slesvigsk Søndagsblad«.

Ligesom Jessen var en meget betydelig Journalist, var han ogsaa en fremragende Taler, rig paa Tanker og med Evne til at fremsætte dem klart og i et mærkværdig ukunstlet og rent dansk Sprog. Dette viste sig især under Valgforberedelsen 1902, da han i Februar og Marts drog fra Sted til Sted til Vælgermøder og ved hvert Møde holdt en ny Tale saa

helstøbt, at den straks kunde gaa i Trykken, og Læserne af »Flensborg Avis« blev ikke trætte af at følge ham til alle Møderne. Disse Taler er udgivet som et særligt lille Hefte, der sikkert har haft sin store Betydning og har det endnu for alle, der vil sætte sig ind i de danske Sønderjyders Forhold og styrke sit Haab om en lykkelig Udgang af de nærværende Tiders Pinagtighed.

Han imødegaar i den første Tale den Paastand, at Skoleforordningen af 1888 er fremkaldt ved Uforsonlighed og Udæskninger fra dansk Side, og at de Danske derfor burde forandre Signaler og vise større Eftergivenhed og Forsonlighed overfor Regeringen og Tyskerne i det hele. »Vilde saa«, spørger han, »vort Modersmaal og vort Folkeliv faa Fred og gode Kaar? Hvorledes er det gaaet de forsonlige Polakker? Har de beholdt deres polske Sprog i Skolerne? Skønt de staar med den mægtige katolske Kirke i Ryggen, bliver endog deres Religionsundervisning fortysket . . . Ved Tilsløring og Hyklery, ja endog ved den dybeste Underkastelse vilde vi intet have vundet, *intet*, ikke engang Udsigten til en smertefri Hensygnen, en blid Svindsot«. — I den anden drøfter han de danske Sønderjyders Forhold til den indre Mission, Hjemmetyskerne og Socialdemokraterne. Den indre Mission har ikke altid stillet sig i et nøjere Tillidsforhold til Forsvaret for Danskheden, uagtet enhver dansk Slesviger, i hvem der er kristelig Alvor, snart maa kunne lære at indse, at han for Religionens Skyld maa blive sit Folk og sit Sprog tro. Hvor Modersmaal og Folkelighed tilsidesættes, vil Aandslivet lægges øde for lange Tider. Det ses her i Sønderjylland. Medens Nordslesvig har fostret mange fremragende Mænd, saa er der i den sidste Menneskealder, bortset fra en

Novelleforfatter af 3die Rang, kun fremstaaet to kendte Navne i det fortyskede Sydslesvig: Gustav Johannsen og Professor Henning Matzen, begge en Frugt af den hensygnende Danskhed og begge forblevne tro mod Danmark. »Spørg de tyske Præster i Nordslesvig, hvor langt mod Syd det aandelige Liv har nogen Kraft. De veed godt, at det gaar kun til Sproggrænsen.« »Naar Danskeskoven først er bleven tysk, saa tier Fuglesangen«. Den indre Mission kan da ikke ønske, at dette skal forplante sig længere Nord paa; og den vil snart stille i Marken for Danskhedens Bevarelse¹⁾. Overfor Hjemmetyskerne, udtalte han, skal danske Folk ikke stille sig altfor afvisende. De hører jo til samme Folk som vi andre; og de kan maaske komme i Tanker om, hvor de hører hjemme. Overfor dem bør der altid staa en Dør paa Klem. »Der fortælles om en Søster, hvis Broder var til Søs, at hver Aften, før hun gik til Ro, satte hun et Lys i Vinduet, for at Broderen kunde se det, naar han kom tilbage. De danske Nordslesvigere har ogsaa Brødre, som er borte fra dem. Vi maa ikke glemme at sætte Lys i Vinduet«. Og saa Socialdemokraterne. De har, da de tog de flensborgske Arbejdere fra os, hjulpet til at skille os af med 2den Valgkreds uden selv at faa nogen Fordel deraf, og derved har de vakt en let forklarlig Misstemning mod sig fra dansk Side. Men Forholdet til et politisk Parti bør ikke afhænge af Misstemninger. Vi bør ikke fortænke Arbejderne i, at de gør, hvad de kan, for at forbedre deres Kaar; og de danske Rigsdags- og Landdagsmænd har altid holdt paa

---

¹⁾ Det har den indre Mission som bekendt i de senere Aar indset, den maatte gøre (se S. 124).

Menigmands Ret. Da der i 1897 i den preussiske Landdag blev gjort Forsøg paa at indskrænke Forsamlings- og Foreningsretten, faldt Forslaget med et lille Overtal af 4 Stemmer, deriblandt Gustav Johannsen og H. P. Hanssen. Havde disse stemt for, havde Stemmetallet staaet lige. »Den lille nordslesvigske Tue væltede det store preussiske Læs. Hvem der elsker Friheden, skal ikke sige sig løs fra os Danske«. — I en følgende Tale, som blev holdt i Haderslev, gjorde han gældende, at en dansk Rigsdagsmand i Regelen vilde stemme for ethvert socialdemokratisk Forslag, der havde nogen som helst Udsigt til at gaa igennem; derimod vilde han vanskelig kunne stemme for Forslag, der kun stilles for at paapege Ønsker eller samle Tilhængere, altsaa kun for at styrke Partiet. Disse Bestræbelser kan de Danske ikke have noget at gøre med, men vil derimod støtte alt, hvad Arbejderstanden med Rette kan gøre Krav paa.

En anden Dag var Talen om, at »vor Valgkamp« Modstandere er saa lette at finde: enten er der en Ørn paa Huset, en sort-hvid Flagstang i Haven, eller de har blanke Knapper i Frakken; eller de kendes paa Røsten — de taler ikke vort Sprog. Til det forestaaende Valg haaber de paa ny og stor Tilgang; thi der er ansat mange ny Embeds- og Bestillingsmænd siden sidst, og de kender deres Pligter. De Danske er ikke saa nemme at finde; thi der er ingen indskrevne regulære Tropper. Alle er frivillige, der maa have Lyst og Mod for at være med i Kampen. Tyskerne gør Regning paa, at der vil tabes mange, ikke blot af de gode Mænd, der efter at have været Vælgere i en Menneskealder nu stemples som danske Undersaatler; men de gør Regning paa, at mange af

de andre dels ikke vil og dels ikke tør afgive deres Stemme. De vil ikke, fordi de har faaet Øje for, at det er meget bedre at være i Sønderjylland end i Kongeriget. Fortyskningsbladet i Sønderborg har meddelt en Samtale mellem to Alsingere, Hans og Per, af hvilke den første var flyttet til Kongeriget, men har lært, at naar Folk vidste, hvor daarligt det er at være i Danmark, saa vilde de aldrig ønske at blive Danske igen. Deraf sluttede Taleren, at efter Tyskernes Mening vilde det altsaa være et sikkert Middel til at helbrede Folk for deres Danskhed at sende dem paa en lille Rejse til Kongeriget. »Men«, fortsætter Jessen, »hvorfor staa de saa med deres Lommebog og skriver alle dem op, der gaar om Bord paa et Dampskib for at gøre en Fællestur til Fyn eller Sjælland? Hvorfor kommer de og noterer dem, der kører over Grænsen til en Sammenkomst i Ribe, paa Skamlingsbanke eller Nord for Kongeaaen? Hvorfor har de villet tage Forældreretten fra den Fader eller Moder, der sendte sine Børn til kongerigske Skoler, hvor de med egne Øjne og Øren kunde samle Kendskab til kongerigske Forhold?« — I en Tale om »vore Modstandere« gjorde han opmærksom paa, at Tyskeriets Foregangsmænd ikke var Slesvigere, men Indvandrere fra Holsten, Hannover, Oldenburg, Brandenburg og andre tyske Lande. Men i den Anledning paastod Tyskerne, at de danske Førere var fra Kongeriget, mens dog Sandheden var den, at Krüger var fra Haderslev Amt, Ahlmann og Hans Lassen fra Als, Junggren fra Aabenraa, Gustav Johannsen fra Angel, H. P. Hanssen fra Sundeved og Jessen selv fra Vestslesvig, ligesom de 50 Mænd, der har Sæde i de danske Foreningers Bestyrelser, alle er Sønderjyder. Under den Buste, der er rejst

for Kejser Wilhelm I ved Marie-Kirken i Flensborg, staar der, at den er rejst af flensborgske Borgere, medens Sandheden er, at den er rejst af preussiske Embeds- og Bestillingsmænd. Dette Forhold har man ogsaa vendt om og sagt, at de danske Førere var »Levebrødspolitikere«, mens Sandheden er, at de alle er Privatmænd, der lever af deres borgerlige Erhverv. Og for at forsvare, at Præster og Skolelærere fik Penge for at fremme Tyskheden, har man gjort den Paastand, at Danskheden opretholdes ved Penge fra Kongeriget. Ligeledes har Tyskerne virket ved Tryk, Tvang, Trusler og økonomisk Krig, men dristig paastaaet, at det var de Danske, der anvendte saadanne Midler overfor dem, der kun sukkede efter Fred og Ro. Ejendommeligt er det at se, at de altid har ment at kunne udrette noget for deres Øjemed ved stadig at efterligne, hvad de Danske tog sig for, selv om de nok saa haardt havde fordømt det. De fordømte Foreningsvæsenet, men stiftede selv »Den tyske Forening for det nordlige Slesvig«, de fordømte Kvindeforeninger, Pengeinstituter osv.; de fandt det forargerligt og forbød, at Kvinder kom med til politiske Møder, og de fandt det latterligt at have et »Kaffebord« efter Møderne. Men selv holdt de »tyske Aftener«, ved hvilke der baade var Kvinder og Kaffebord. De fordømte Efterskoler og Højskoler, men oprettede selv saadanne med Fripladser og det hele.

I en Tale om »*vor Kultur*« opgør han, at Sparekassendeskudene, der afgiver en vis Maalestok for den almindelige Velstand, i de gamle preussiske Provinser var 80—90 Mark for hver Indbygger, i Sønderjylland 240 Mark, i Kongeriget Danmark 270 Kroner. Enhver Forsørger i Preussen har i Gennemsnit en Indtægt

af 900 Mark, i Danmark af 900 Kr. (over 1000 Mark). Dødeligheden var betydelig mindre i Danmark end i Preussen (2,02 % mod 2,72). Oplysningen i Danmark og i Sønderjylland stod højere end i Preussen, trods Preussens stærkt udviklede Statsskolevæsen. I Sønderjylland er der langt færre uægte Børn og færre Domfældelser end i de gamle preussiske Provinser (henholdsvis 61,5 og 104,2 for hver 10000 Mennesker). Han sluttede Taleren med at sige: »Vor Kultur viser sig altsaa i Forhold til den preussiske paa den Maade, at vi har flere Penge i Sparekasserne, vi har en ligeligere Fordeling af Ejendommen, vi faar bedre Udbytte af vor Jord og bedre Smør af vore Køer. Vi lever længere end Preusserne og har mere Udsigt end disse til at beholde vore Børn i Live. Hos os stjæles, røves og myrdes der ikke halvt saa meget som i Preussen, hvor de derimod sværger tre Gange saa mange falske Eder«. — I en følgende Tale, »vort Arbejde«, fremhæver han det glædelige i, at Pengepugeri tager af, men advarer mod meningsløs Flotthed, udtaler Glæden over, at Kortspil og Drikkeri er i Aftagende, men advarer mod Forlystelsessygen som en farlig Frister. »Men«, siger han, »det nytter ikke at prædike mod Ødselhed, Spil, Drik og Forlystelsessyge, naar man ikke kan byde Folk noget til Gengæld. Man maa have noget andet og bedre at give dem. Og dertil skal de danske Foreninger hjælpe.« — I et Par af de følgende Taler, »vor Fortid« og »vor Fremtid«, gav han en kort og klar Oversigt over Sønderjyllands statsretlige og nationale Forhold i Fortiden og en Overvejelse af det Spørgsmaal: Hvorledes skal vi danske Slesvigere staa os i det nu begyndte tyvende Hundredeaar? »Tyskerne haaner os; de siger, vi har hverken Mandskab eller Mønt,

hverken Kløgt eller Karakter. Nej, der er under Preusser-Herredømmet udvandret en Fjerdedel af Befolkningen eller 50,000 danske Nordslesvigere, der har medtaget 50 Millioner Mark; og det er sandt, her er vist Mangel paa politisk Kløgt og Karakter. Men Preusserne hjælper saa godt til at bøde paa vore Mangler.« — Den sidste Tale i Heftet, »vore Udsigter«, henviser til to smaa Oldtidsfolk, der i mange Maader var stillede som det danske Folk nu, Grækerne og Jøderne. Grækerne var splittede i mange Stater, der holdtes sammen ved det fælles Tungemaal, og Jøderne holdes sammen ved et fælles Aandsliv. I de senere Aarhundreder har vi set, hvorledes Kærligheden til Borgerfrihed i Schweiz har kunnet skabe en Stat med Sundhed og Livskraft, og i Holland har vi set Kærlighed til Samvittighedsfrihed være stærk nok til at grundlægge en Stat og give den Betingelser for at føre en selvstændig Tilværelse. Vi har som Grækerne et godt og livskraftigt Modersmaal, som Jøderne et Aandsliv, der skyder kraftige Skud, som Schweizerne en borgerlig Frihedsfølelse og Sans for Uafhængighed, og en Samvittighedsfrihed og Taalsomhed, der kan staa Maal med Hollændernes. Og saa er der vel og en Fremtid for os.

XIII.

H. P. Hanssen-Nørremølle.

NAVNET *Hans Peter Hanssen-Nørremølle* er i det foregaaende nævnet mange Gange, da han i en Aarrække havde indtaget en ledende Stilling, før han ved Jessens Død valgtes til Rigsdagsmand og derved udpegedes som det danske Sønderjyllands første Mand.

Han er udsprunget af en stor og helt mærkelig Slægt, der — saa vidt vides — stammer fra Solt i Angel. *Tipoldefaderen*, der havde været Livgarder under Frederik IV, kom imidlertid til Sundeved og fik en Gaard i Ragebøl, hvor H. P. Hanssens Oldefader er født. Denne — Jørgen Hanssen hed han — skal allerede som Dreng have styret en Gaard i Saatrup, som en Slægtning vilde give ham, hvis han vilde gifte sig med en Pige af hans Slægt. Paa denne Handel vilde Jørgen Hanssen dog ikke gaa ind; men han fik, formodentlig ved Kong Frederik Vs Mellemkomst, alligevel Gaarden udleveret som Mødrenearv og tog sig en Hustru efter sit eget Sind. Hun døde efter at have født ham en Datter; men han giftede sig igen og havde i sit andet Ægteskab 7 Sønner og 2 Døtre. En mærkelig begavet, oplyst og anset Mand

var Jørgen Hanssen. Præsten sagde, at hans egen videnskabelige Dannelse tit havde maattet staa tilbage for Jørgen Hanssens skarpe Blik; han skrev baade religiøse og fædrelandske Digte, stod i Brevveksling med en hernhutisk Præst i Vestindien og var i mange Aar Sandemand¹⁾ i Grevskabet Sandbjergs Retskreds, hvortil han hørte. Af hans syv Sønner kan nævnes *Hans* (1761—1824), som fik Fædrenegaard og blev Sandemand efter Faderen; hans Datter Ingeborg blev i Ægteskab med Gaardejer Peter Jessen af Ullerup Moder til den siden saa kendte Husdyrskonsulent P. Jessen (1846—85). En anden Datter, Anna, blev gift med en Sønderjyde fra Broager, som styrede en Anstalt for forsømte Børn i Alten-Celle i Hannover, og som en Tid tænkte paa at oprette en Folkehøjskole efter dansk Mønster i Hannover. Sandemand Jørgen Hanssens to næste Sønner: *Jørgen* og *Peter* samt en yngre, *Lorenz*, var Købmænd, den første i Hamborg, den anden i Sønderborg. Hamborgeren havde en Søn Georg Hanssen, der var en betydelig Nationaløkonom og Professor ved Universiteterne i Kiel, Leipzig, Berlin og Göttingen. En Broder til ham, Frits, førte et noget omtumlet Liv og sluttede sig 1848 til Oprørerne og redigerede et af deres betydeligste Blade sammen med Professor Hanssen, hvad han dog allerede Aaret efter fortrød og drog til Amerika, hvor han døde. Lorenz døde i Kapstaden. Sandemandens 3 yngre Sønner: *Kristian*, *Jens* og *Kristen* bosatte sig i Sundeved og paa Als. Kristian var Smed i Tandslet paa Als og havde en Søn, der blev en bekendt og fortjent Mand i Sønderjyllands

---

¹⁾ Selvejere, valgte af Kongen til at dømme i visse vigtige Rets-sager.

Historie. Han hed *Jørgen Hanssen* (skrev Hansen) og blev født den 12. Februar 1802, kunde tydelig huske Krigsbegivenhederne fra 1807 og mindedes, hvorledes han og de andre Drengene legede Krig i de følgende Aar. I Landsbyskolen glimrede han naturligvis, og da Biskop Plum fra Odense i 1813 visiterede i Tandslet, sagde han til den 11aarige Jørgen: »Du er en dygtig Dreng; af dig kan der blive noget«. Dette gav Anledning til, at hans Fader efter en Samtale med Præsten satte ham i Skole hos denne, der forberedte unge Mennesker til Studentereksamen. Student blev Jørgen Hansen 1819. Han omtaler i nogle efterladte Oplegninger ogsaa Studenteraarene. Professor *C. F. Hornemann* blandede alt muligt ind i sine Forelæsninger og gjorde ligefrem Løjer med Bibelen, som han skulde fortolke; i Anledning af Gal. 4,¹⁹ holdt han saaledes et helt Foredrag om Jordemoderkunsten. *P. E. Müllers* Foredrag var ham de bedste; men han siger, at de var mere lærerige end egentlig aandrige. *Jens Møllers* Foredrag over Kirkehistorie fandt han for vidtløftige i Forhold til Udbyttet. *H. N. Clausen* tiltalte ham derimod meget. Efter 4—5 i det hele glade og lykkelige Studenteraar tog han 1823 sin teologiske Embedseksamen med en fin Karakter, og 1½ Aar derefter drog han hjem til Als som Huslærer hos Pastor Schwensen i Hørup, hvis Søn han 1830 dimitterede til Universitetet. Inden den Tid var han (1827) blevet Sognepræst i Ballum i Vestslesvig, og kort efter gift med Pastor Schwensens Datter. I Ballum var han til 1830, da han forflyttedes til Als (Notmark 1830—45, Egen 1845—1889; han var tillige Biskop over Als og Ærø 1848—64). Det er allerede antydnet, at han nærmest var Teolog af Clausens Skole med Heldning mod Rationalismen, og han var en

fortrinlig Prædikant, en jævn, folkelig Mand, i høj Grad afholdt i sin Menighed. — Som Medlem af Rigsraadet var han Helstatsmand, men en afgjort dansk Mand. Det var Hertugen af Augustenborg, der havde kaldet ham til Præst i Notmark; men det hindrede ham ikke i at optræde kraftigt mod Valget af Hertugens Redskab, Herredsfoged Dr. Steffens, til Stænderforsamlingen og mod andre danskfjendtlige Skridt fra Hertugens Side. I det hele taget var han en frygtløs selvstændig Mand, der gik sine egne Veje.

Da i sin Tid (i Trediverne) Overlærer *Vollquardsen* i Haderslev rettede en Række grove Angreb paa Professor Kr. Paulsen for hans Skrift om Hertugdømmet Slesvigs Folkelighed og Statsret, tog Hansen deraf Anledning til at bevidne Paulsen sin Højagtelse og Taknemmelighed. Derved kom han i Forbindelse med Flor og Paulsen, der opfordrede ham til at være med til at grundlægge Bladet »Dannevirke« og at hjælpe med at skrive i det. Uagtet han af Hensyn til sin Menighed havde Betænkeligheder ved et aabent Brud med Hertugen af Augustenborg, gik han ind paa Opfordringen, og den første Artikel i »Dannevirke«, næst efter Indbydelsen, er som adskillige senere af ham.

Efter Erobringen af Als i 1864 afgav han en Erklæring om, at han vel følte sig bunden ved sin Troskabsed til Kong Kristian IX, men at han naturligvis bøjede sig for Magten.

Han aflagde efter Indlemmelsen i Preussen Troskabseden til Kongen af Preussen og raadede Præsterne paa Als til at gøre ligesaa, hvorfor de alle — paa Høyer Møller nær — blev i deres Embeder. Overhovedet var han og Flertallet af Alsingerne med

ham Modstandere af Krügers Edsnægtelsespolitik. Denne Omstændighed bidrog vel til, at de preussiske Myndigheder fattede Haab om at kunne drage ham over paa deres Side, og de opfordrede ham 1867 til at søge Valg til den preussiske Landdag, hvad han ikke vilde, da han let kunde indse Umuligheden af paa een Gang at være en dansk Mand, preussisk Embedsmand og aktiv Politiker. Ved hans 50 Aars Jubilæum 1877 og ved Guldbrylluppet kort Tid efter var han Genstand for meget stor og venlig Opmærksomhed fra sin Menigheds Side; ogsaa den preussiske Regering viste ham sin Anerkendelse trods hans afgjort danske Sindelag. Han døde i Embedet 1889.

Den gamle Sandemand Jørgen Hanssens syvende Søn, der her særlig vedkommer os, var *Kristen Hanssen* (1764—1848). Han lærte mod sin Vilje Snedkerhaandværket hos en Mester, der lod ham sulte, var derefter nogle Aar Matros og paa Rejser. Saa lejede han et Brændevinsbrænderi i Saatrup, giftede sig med en fattig Skomagerdatter fra Store Vi (Sydvest for Flensborg) og købte senere Nørremølle i Saatrup Sogn, en Mil Nord for Sønderborg, den Gang et lille Landsted med et Par Tønder Land. Her indrettede han et Brændevinsbrænderi og begyndte med en Købmandshandel, der voksede, saa han til sidst blev en meget velhavende Mand. I Begyndelsen havde han flere Gange faaet Hjælp af sin Broder, Smeden i Tandslet, men siden kunde han hjælpe Smedens Søn, den senere Biskop, da denne skulde bosætte sig som Præst i Ballum. Denne Kristen Hanssen var det, der købte Jord ind til Nørremølle, saa den blev en Gaard. Han havde 10 Børn, hvoraf den ældste, *Jørgen*, overtog Gaarden

Ravnskobbel i Dybbøl Sogn efter sin Farbroder Jens Hanssen. Jørgen Hanssen var meget anset, Sandemand som Faderen, Sognefoged, Medlem af Stænderforsamlingen o. m. a.

Men det er især Sønnen *Kristen Hanssen*, H. P. Hanssens Fader, der her er Grund til at dvæle ved. Han blev født den 28. September 1825, overtog Nørremølle 1848 og giftede sig 1849 med Anna Marie Andresen, født i Ulkebøl paa Als, med hvem han levede i et lykkeligt Ægteskab til sin Død.

Han var en særdeles dygtig Mand, der 1857 opførte et stort Dampbrænderi og siden købte en Nabo-gaard ind til Ejendommen, der nu er en meget anselig Gaard. Brænderiet maatte efter Indlemmelsen opgives paa Grund af Preussens Toldforhold; men Avlsgaarden var saa god, og Handelen gik saa godt, at Kr. Hanssen blev ved at være en meget velhavende Mand.

Men endnu bedre er det, at det kan siges om ham, at han var en from Kristen og en af de bedste danske Mænd i Sønderjylland. Han skrev religiøse Digte ligesom Faderen og Farfaderen, og hans Optegnelser vil, hvis de en Gang kommer for Lyset, sikkert kunne bringe mange Vidnesbyrd om hans fromme Sind. Det var dette hans fromme Sind, der bragte hans Medborgere til at vælge ham til Medlem af Synodeudvalget, ligesom han iøvrigt havde flere Tillidshverv og i det hele var selyskreven Fører i sin Kreds. Et Hverv, han røgtede med stor Omhu og Kærlighed, var Tilsynet med de danske Kriegergrave i Sundeved. For hans trofaste Arbejde hermed ønskede den danske Regering at gøre ham til Ridder af Danebrog, men den preussiske Regering satte sig derimod ligesom mod, at Reimers fik Fortjenstmedaljen

i Guld, og det maatte da opgives. — Kristen Hanssen døde den 4. November 1891 efter en Operation.

Kr. Hanssen og hans Hustru havde et lykkeligt og hyggeligt Hjem, hvor der kom mange, fordi alle, der kom, fik en levende Følelse af, hvor ægte, usminket og ukunstlet alt var, og fordi deres Gæstfrihed var ligefrem storladet. De, der har været saa lykkelige at have været Husets Gæster, vil aldrig glemme det; og jo tiere man kom der, des stærkere blev Følelsen af, at man her stod overfor noget af det bedste, man kan møde i Sønderjylland.

Af den Rod, her er antydet, er *Hans Peter Hanssen* rundet, og i dette Hjem voksede han op. Han blev født paa Nørremølle den 21. Februar 1862 og besøgte efter den tvungne Skolegang i Statsskolen Efterskolen i Hejls og den udvidede Folkehøjskole i Askov og var derefter rustet til værdig at fylde sin Plads i Rækkerne af den danske Nationalitets Forsvarere i Sønderjylland; men han følte Kræfter i sig til at være Fører, og i Følelsen af at have Kræfter laa Kaldet, som han tog imod med dyb Alvor, og som kaldte ham til Arbejde for at dygtiggøre sig til det, der krævedes af ham.

Han drog først til Leipzig og Berlin og derefter til København, hvor han havde megen Omgang med A. D. Jørgensen; studerede Historie, Samfundslære og Politik, levede med i Tidens Arbejde og Brydninger og blev i høj Grad fortrolig med alle Sider af dansk Aandsliv. Det er blevet sagt, at han havde en væsentlig Del i det nationale Gennembrud, der 1887 fandt Sted i det fra Begyndelsen »europæiske« Studentersamfund og i det hele har bidraget meget til, at denne Kreds ogsaa kom til at arbejde for Bevarelsen af dansk Sind og Sprog i Sønderjylland.

Efter sit Studieophold i København opholdt han sig ved Universitetet i Berlin for at sætte sig grundigt ind i tyske Samfundsforhold og tysk Aandsliv. Fra Højskolen var han vel bevandret i dansk Literatur og Danmarks Kirke- og Skoleforhold; nu foretog han et grundigt Studium af Bj. Bjørnson og Henrik Ibsen, og navnlig arbejdede han meget med den sidstes Tanker. Først og sidst var det dog Sønderjyllands politiske Forhold, han studerede, fuldstændig klar over, at her laa hans Livs Opgave.

Den 4. Maj 1888 holdt han Bryllup med *Helene Iversen*. Hun var ligesom han af en fremmelig sønderjydsk Bondeslægt og selv en meget udviklet Kvinde. De bosatte sig i Sønderborg; og han begyndte da straks i Forbindelse med Gustav Johannsen og P. Skau at udgive de betydningsfulde »Sønderjydske Aarbøger«, der foruden at have bragt grundige Afhandlinger om ældre historiske Forhold altid vil blive en Hovedkilde til Sønderjyllands nyere Historie. I Arbejdet med »Sønderjydske Aarbøger« har H. P. Hanssen haft Hovedandelen, og man gaar sikkert hverken Gustav Johannsen eller P. Skau for nær, naar man betegner ham som den egentlige Redaktør. I de første 10 Aar støttedes han dog meget væsentligt af A. D. Jørgensen.

Af H. P. Hanssens egne Artikler i »Sønderjydske Aarbøger« kan fremhæves: »De nordslesvigske Op-
tanter« (1889), »Tysk Gudstjeneste i Nordslesvig« (1890), »Om vor Bondestands Købeevne og Salgs-
trang« (1891), »Rigsdagsvalget 1893« (1893), »Stats-
kirkens Fortyskning i Nordslesvig« (1897), »Køller-
politiken« (1903, 1904, 1905 og 1907), »Det nord-
slesvigske Landbrugs Gæld« (1906). Disse Overskrifter

vil vise Retningen i H. P. Hanssens Arbejde — han var først og sidst den praktiske Politiks Mand; Spørgsmaal som Optantsagen, Administrationens Overgreb, Bondestandens og Bondejordens Sikring o. l. var særlig Genstande for hans Opmærksomhed og Arbejde. I »Smaa statistiske Meddelelser« (1892) havde han paapeget det farlige i Udvandringen fra Sønderjylland, der nu ogsaa helt standsede. Hans skriftlige Opsatser udmærker sig ligesom hans mundtlige Foredrag ved Klarhed og Ædruelighed. — I Aarene 1888—96 var han, som før fortalt, Vælgerforeningens Sekretær og havde som saadan Hovedparten af Arbejdet.

Det kunde ikke undgaas, at han under dette Arbejde mødte nogen Modstand; han var en ung Mand med meget udprægede, bestemte Anskuelser. Han holdt f. Eks. afgjort med dem, der ønskede, at Landdagsmændene skulde aflægge Eden og indtage deres Sæde i Landdagen. Man skal benytte sine statsborgerlige Rettigheder til det yderste, mener han, paatale ethvert Overgreb, søge Rettens Hjælp, saa snart det kan gøres med mindste Haab om Held, opfylde sine borgerlige Pligter, holde sig paa Lovens Grund, men ogsaa gøre alt muligt for at holde Modstanderne der. Det er ham altid om at gøre at naa Resultater, og han kan strække sig langt for at naa saadanne, for langt har hans Modstandere undertiden ment. Al Slags resultatløs Demonstration er ham imod, og han bruger derfor i Regelen meget læmpelige Ord, hvorfor han sjælden har Processer for, hvad han taler eller skriver.

Imidlertid indsaa Modstanderne, at han vilde blive en farlig Mand for dem, og de forfulgte ham med et særligt Had.

Da H. P. Hanssen efter Hans Lassens Død (i Marts 1896) blev valgt til Medlem af Landdagen og overensstemmende med sin Anskuelse aflagde Ed paa den preussiske Forfatning for at kunne indtage sit Sæde i Landdagen, fandt det statsunderstøttede Fortrykningsblad paa gentagne Gange at betegne ham som Meneder. Han fik vel Redaktøren, Oldenborgeren Strackerjan, dømt til en større Pengebøde derfor; men denne blev ham straks eftergivet. Et mærkeligt Sidestykke eller Modstykke hertil er, at da »Flensborg Avis« havde omtalt som Menedere, ikke nogen enkelt Mand, men de 66 Officerer, som i 1848 svigtede deres Troskabsed til Kongen af Danmark, og da man fik fundet en af dem nede i Tyskland og fik ham til at anlægge Sag mod Bladet, blev den ansvarshavende for Artiklen dømt til 4 Maaneders Fængsel, og han blev *ikke* benaadet. Det er en Rettergang, som udenforstaaende har ondt ved at fatte.

Det var iøvrigt ikke Strackerjan alene, der fandt det rigtigt at slaa om sig med Ordet Meneder. Landraaden i Sønderborg v. Tschirschnitz sagde i 1899 om begge Landdagsmænd, Gustav Johannsen og H. P. Hanssen, at de var betalte Agitatorer. De havde aflagt Eden, og dog var det deres Maal at forgifte Landets Ungdom, fordanske Befolkningen og ophidse den mod alt Tysk. Dette var, sagde Landraaden, Højforræderi.

Ja, selv den preussiske Indenrigsminister *v. d. Recke* holdt sig, som før fortalt (S. 163—64), ikke for god til at stemme i med i dette Kor.

Naar i sin Tid Fru Wildenradt-Krabbe sagde om H. P. Hanssen, at han var Højremand med »Nationaltidende« og Venstremand med »Politiken«, saa er der den Sandhed deri, at han i Arbejdet for sin Sag

har holdt sig klar af Kongerigets politiske Partier og rettel sig efter, hvad en af vore fremtrædende Politikere (C. Berg) en Gang sagde, at den sønderjydske Sag ikke er nogen Partisag, men en Folkesag; og derfor har han aldrig taget Del i den kongerigske Partistrid, men søgt Deltagelse og Støtte for sin Sag i begge Lejre.

Efter at H. P. Hanssen 1896 var blevet Medlem af den preussiske Landdag, varede det ikke længe, inden han vakte Opmærksomhed ved sine stærkt underbyggede, grundigt udarbejdede og lit hvasse Taler.

I et Møde den 11. Februar 1897 talte han saaledes skarpt mod de nordslesvigske Embedsmænds Vilkaarlighed. Han besværede sig over de kongelige Skuespilleres Udvisning, efter at Overretten havde erklæret, at der fra Lovens Side intet var til Hinder for deres Forestillinger; over at man havde nægtet Fru Elfride Fibiger at holde Foredrag og Violinisten Frida Schytte at give Koncert — det Bismarckske Ord: »Vi Tyskere frygter Gud og ellers ingen i Verden« maatte nu ændres til: »Tyskerne frygter Gud og Frida Schyttes Stradivarius«, tilføjede han spydigt. — Han paatalte Dr. Mauves Krænkelser af Forenings- og Forsamlingsfriheden og Amtsforstander Stojentins Optræden overfor Frimenighedskirken i Bovlund o. a. m.

Regeringskommissæren kunde kun svare, at disse Tilfælde ikke var Regeringen bekendte; skulde de komme til Ministeriets Kundskab, vilde de blive undersøgte.

Efter Jessens Død var det naturligt, at Vælgerforeningens samlede Bestyrelse enstemmig udpegede

55. H. P. Hanssen-Nørremølle.

H. P. Hanssen som den, der var nærmest til at blive hans Efterfølger i Rigsdagen.

Han begyndte da fra 9. Sept. 1906 en Række Vælgermøder — det første i Haderslev. Her holdt han en Tale, som turde være betegnende for ham, og som derfor skal meddeles:

»Det er i Aar 70 Aar, siden Nis Lorenzen fremsatte sit Forslag om dansk Retssprog i den slesvigske Stænderforsamling. Det var et Forslag af vidtrækkende Betydning, fordi det vakte den slesvigske Be-

folknings Bevidsthed om, at den havde en national Ret, som blev traadt i Støvet. Forslaget gennemførtes senere, og Sprogskriptet af 1840 aabnede den danske Nationalitet lyse Udsigter.

»Men efter en kort Vaartid kom der mørke og tunge Tider, hvor det blev nordslesvigske Politikeres vigtigste Opgave at vække det danske Folks Ansvarsfølelse, at aabne dets Øjne for den store nationale Fare, der truede i Syd. Da var det, at Peter Hjort Lorenzen »talte Dansk og blev ved at tale Dansk« i Stændersalen, saa det hørtes fra Hamborg til Skagen, fra Sild til Bornholm. Der kom trange Tider, hvor Modersmaalet atter sattes i Skammekrogen. Da var det, at Laurids Skau slog til Lyd paa Skamlingsbanke for at forklare det 4. Bud og hævde Modersmaalets Ret som en hellig, ukrænkelig Naturret. Og der kom alvorfulde, skæbnsvangre Tider, hvor det gamle Sønderjylland under Sværdeklirren forlangtes udleveret til Tyskland. Da var det, at Hans Krüger hævdede sin myndige Røst i Rensborg, hvor han ene midt imellem de opfanatiserede Slesvigholstenere af lagde det Vidnesbyrd, at der var et dansk og dansk-sindet Nordslesvig, som ikke vilde indlemmes i det tyske Forbund.

»Saa talte Sværdet, og Tiderne skiftede. Da Treaarskrigen var endt, fik den danske Nationalitet blidere Kaar. Folkerepræsentanterne stilledes nu overfor andre Opgaver. De søgte i de følgende Tider at hævde vor historiske Ret, — at fastholde Kravet om Rigets ældgamle Landegrænse. Ofte førtes Kampen om indviklede Arvespørgsmaal, om vanskelige statsretlige Læresætninger. Modersmaalet var blevet gendindsat i sin naturlige Ret. Det lød atter frit i Skole og Kirke, i Retssal og paa Tinge. Men mørke

Skyer optaarnede sig i Synskredsen, og snart brød Stormen løs.

»Hvor haardt og brutalt, men tillige simpelt og afgørende skærer det Bismarckske: »Datt møtt wi hebben!« saa ikke gennem hine Dages vidtløftige Diskussioner om indviklede Retsspørgsmaal. Men bag det Ord stod der flere Hundrede Tusinde Bajonetter. Det bestemte vore ydre Livsvilkaar i lange Tider. Retten maatte vige for Magten, Spydstagen satte Grænsen, og den blev sat ved Kongeaaen.

»Der fulgte et Par Aar, hvor ethvert samlet og ordnet Forsvar var umuliggjort. Der var ingen Pressefrihed, der var ingen Forsamlingsret; Landet stod under Diktatur. Men den nordslesvigske Befolknings stærke Retsbevidsthed var ikke svækket af Magtens Triumf. Tro mod sin Fortid og tro mod sig selv optog den uforfærdet Kampen for sin nationale Ret, Kampen mod den store Overmagt. Krigen blev fortsat med andre Vaaben.

»Saa smilede Lykken endnu en Gang til os. Men det var kortvarigt, som naar en Solstraale uventet bryder frem paa en regntung Dag. Pragfreden blev afsluttet, Preussen forpligtede sig til at afstaa Nordslesvig til Danmark, naar Befolkningen ved en fri Afstemning udtalte Ønsket om at genforenes med sit gamle Fædreland.

»Men da Preussen faa Uger senere tog Hertugdømmerne i Besiddelse, blev der mod Forventning ikke indrømmet Nordslesvig en Særstilling.

»Værnepligten indførtes, og Ungdommen strømmede ud af Landet. Befolkningens hele Interesse samlede sig om Grænsespørgsmaalet. Dermed var Folkerepræsentanternes Virksomhed givet. Kunde de blot bevæge Regeringen til at opfylde sine traktat-

mæssige Forpligtelser, vilde alt, hvad Befolkningen paa dette Tidspunkt krævede som sin nationale Ret, være opnaaet med eet Slag.

»I de følgende Aar udfolder Ahlmann og Krüger en overordentlig rig parlamentarisk Virksomhed. Fyndigt og klart tolkede de Befolkningens Standpunkt i de sikkert rammende Ord: »Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi vil behandles efter Folkerettens¹⁾ Forskrifter«. I Rigsdagen opfordrede de Gang efter Gang Regeringen til at gøre sin Pligt. I Landdagen kunde de endnu i de første Aar faa Ordet for at begrunde deres Edsnægtelse med Nordslesvigs Særstilling i Staten. Men snart stængedes Landdagens Døre for dem. Ahlmann blev ikke genvalgt til Rigsdagen, og da det endelig efter 10 Aars Anstrengelser lykkedes Krüger at faa samlet saa mange Underskrifter, at han kunde stille et særligt Forslag om Traktatens Udførelse, blev Forslaget forkastet.

»Saa sker der atter noget nyt. Efter at Løftet havde staaet uopfyldt i 12 Aar, og henved 50000 Nordslesvigere i dette Tidsrum var gaaet i Landflygtighed i Tillid til dets Indfrielse, blev det brudt. Ved Traktaten af 11. Oktober 1878 erklærede Preussen Pragfredens § 5 for ophævet. Atter gik det som i 1864. Retsstandpunktet var heller ikke denne Gang tvivlsomt. Ligesom de preussiske Kronjurister efter Krigen havde erklæret, at Kong Kristian IX havde været den eneste retmæssige Arving til Hertugdøm-

¹⁾ H. P. Hanssen har dog i sin Virksomhed mere betonet, at Nordslesvigerne forlanger at behandles retfærdigt efter de tyske og preussiske Love, som de er undergivne, end han har beraabt sig paa »Folkeretten«: de mellem de forskellige civiliserede Stater aftalte indbyrdes Retsregler.

merne, saaledes havde endog fremragende tyske Jurister erklæret, at Pragfreden gav Nordslesvigerne en traktatmæssig Ret.

»Men for Bismarck var politiske Spørgsmaal rene Magtspørgsmaal. Han spurgte heller ikke denne Gang om Retten; han brugte simpelthen Magten. Og vi maa atter mindes det gamle sokratiske Ord: Retten mindskes, saa ofte Magten øges.

»Efter at Preussen dermed officielt havde tilkendegivet, at det ikke vilde give Slip paa Nordslesvig, blev den nationale Undertrykkelse sat i System. Løsnet blev nu: Nordslesvig skal være tysktalende og tysksindet op til Kongeaaen.

»Det tyske Sprog indførtes overalt, hvor et Magtsprog kunde skaffe det Indpas. Modersmaalet behandledes atter som en ringeagtet Trælkvinde. Den himmelraabende Uret, der var tilføjet de udvandrede Slesvigerne, blev ikke sonet. Alt dette og meget andet stillede atter de nordslesvigske Folkerepræsentanter ny Opgaver. Nationalitetskampen fik fra nu af et dybere Perspektiv.

»Krüger kom ikke mere til Berlin. Men Befolkningen forberedte sig paa et energisk Forsvar for sin stærkt truede Nationalitet, og i de følgende Aar oprettedes vore 3 store nationale Foreninger, ny Mænd optog Arbejdet paa Tinge, først i Rigsdagen, senere tillige i Landdagen, hvor de aflagde Forfatningseden.

»Traaden fra Fyrreerne blev nu knyttet paa ny: Junggren stillede Forslag om Indførelse af dansk Øvrigheds- og Retssprog, Hans Lassen og Gustav Johannsen om dansk Undervisningssprog i Folkeskolen og om de udvandrede Nordslesvigeres Optagelse i preussisk Undersaatsforhold. De protesterede alle tre mod den Uret, der var tilføjet Befolkningen,

de paatalte de voksende Militærbyrder, de klagede over Myndighedernes Overgreb og Modersmaalets Tilsidesættelse. Ved en enkelt Lejlighed lykkedes det Gustav Johannsen at samle Rigsdagens Flertal til kraftig Indsigelse imod Køllerpolitiken, Voldsregimentet i sin værste hidtil kendte Form.

»I den selvsamme Retning gaar senere Jessens Virksomhed i Rigsdagen, Nielsens og min i Landdagen. Jessen har paatalt Embedsmændenes Overgreb, Indskrænkningen af vor Forsamlingsret, Forbudene imod danske Sange. Han har stillet Forslag om Understøttelse til Veteranerne fra den sidste slesvigske Krig og forlangt Optantspørgsmaalet løst. Nielsen og jeg har ligeledes klaget over Embedsmændenes Misbrug af deres Myndighed og har paatalt Modersmaalets Tilsidesættelse i Skolerne, Forbudene mod dansk Privatundervisning, Foreningsrettens Krænkelser, Selvforvaltningens Brøst; vi har protesteret mod Udvisningerne, varetaget Optanternes Interesse, krævet statsborgerlig Ligeberettigelse, og nu sidst stillet Forslag om at give Befolkningens brede Lag større Indflydelse paa Selvforvaltningen.

»Vi staar nu alter overfor et nyt Valg. Vælgerforeningen har udpeget mig som Rigsdagskandidat. Jeg har fulgt Kaldet og erklæret mig villig til at overtage Mandatet.

»Naar jeg har villet indlede mine Valgmøder med et historisk Tilbageblik, er det, fordi det viser, at det under den lange Nationalitetskamp, vi har maattet føre, paa ethvert givet Tidspunkt er Befolkningens Interesser, som de former sig under vore Modstanderes Angreb, der bestemmer Repræsentanternes Arbejde. Opgaverne har været skiftende med de skiftende Tider. De er ofte udsprungne af vor stats-

borgerlige Stilling. Vi staar paa Forfatningens Grund, opfylder villig vore statsborgerlige Forpligtelser, holder os Lovene efterrettelige, aftjener vor Værnepligt, betaler vor Skat. Til Gengæld maa vore Repræsentanter atter og atter forlange vore borgerlige Rettigheder respekterede og kræve den statsborgerlige Ligestilling, som Grundloven hjemler, men Administrationen hyppigt nægter os. Men endnu tiere er det vor Pligt at udtale vor faste og urokkelige Vilje til Selvhævdelse, den Vilje, der har fundet sit fyndigste Udtryk i Ordene: *»Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi forlanger at behandles som Danske!«*

»Saaledes vil det ogsaa være herefter. Mit Arbejde paa Tinge maa og kan kun være en organisk Fortsættelse af det Arbejde, der er øvet hidindtil. Befolkningens statsborgerlige og nationale Interesser, som de former sig paa ethvert givet Tidspunkt, vil fremdeles være de nordslesvigske Folkerepræsentanternes Virksomhed i Berlin.

»Naar jeg siger dette, er det ud fra en aarelang Erfaring. Jeg er jo ingen Begynder i det parlamentariske Arbejde. Jeg har allerede staaet i det i over 10 Aar, deraf de første 6 i dagligt Samliv og nøje Samarbejde med Gustav Johannsen. Min Virksomhed har ganske vist hidtil været knyttet til Landdagen, men Forholdene er ikke saa forskellige. Den preussiske Konsejlspræsident er tillige tysk Rigskansler. De preussiske Ministre har alle Sæde i Forbundsraadet; Partierne er paa et enkelt nær de samme her som der. Partiførerne har for det meste Dobbeltmandater; over 100 af Rigsdagens Medlemmer er tillige Landdagsmænd. Det er saaledes ikke fremmede Forhold, jeg stilles under. Jeg tiltror mig i hvert

Fald Forudsætninger nok til at dømme om, hvorledes Arbejdet bør føres, og hvorledes det faktisk vil falde.

»Stillingen er ikke let. Jeg vil ikke bruge store Ord og smukke Talemaader for at bortforklare eller tilsløre Vanskelighederne. Vi staar os bedst her som alle Vegne ved at se ædrueligt paa Forholdene. Jeg er ligesom mine Forgængere nødt til at regne med den simple Kendsgerning, at *enhver Politik maa staa i et rimeligt Forhold til de Magtmidler, som den raader over.* Kun eet tør jeg love Dem: *Vælger De mig, saa skal det være mig en Samvittighedssag til enhver given Tid at varetage Mandalet saaledes, som det efter min inderste og dybeste Overbevisning tjener den danske Befolkning i Nordstlesvig bedst.*

»Vor Politik er rig paa Følelser og Stemninger, paa Ønsker og Haab. Det er godt, men det er ikke nok. Det har altid været Danskernes Nationalsvaghed som Politikere, at de har levet for meget i Drømmenes og Fantasiens lyse Verden. Vi vilde ikke være ægte Danske, hvis vi ikke led af den samme Brøst. Vi maa imidlertid opøve os i at se Virkeligheden, som den er. Vi staar os bedst ved at have Opmærksomheden skarpt fæstet paa den, naar vi planlægger vort Arbejde og fører vor Politik. Vi maa skærpe vor Vilje. Det er ikke nok, at vi *taler* om, hvad vi vil, især ikke, naar vi lader vore Evners Rækkevidde ude af Betragtning. I Regelen vil det blot føre os ind i Frasernes og Fantasiens Verden. Vi maa søge at stille vor politiske Vilje i rette Forhold til vore Evner. Derved vil vi opnaa de bedste Resultater. Det er ikke Ord, men Daad, vi trænger til.

»Den danske Befolkning har været her i Sønderjylland fra Arilds Tid; vi er her den Dag i Dag, og

vi vil blive her i al Fremtid, hvor broget de saa end gør det.

»Ja, det lyder klangfuldt og godt, men lad os aldrig glemme, at skal det blive andet end en smukt klingende Talemaade, saa maa vi opøve en alt og alle gennemtrængende Vilje, som staar sin Prøve i Hverdagslivet og forebygger, at vore Ejendomme tabes, og det danske Folk godvillig rømmer Landet.

»Det danske Sprog er blevet talt her til Lands i over et Aartusind. Og er det ikke vor Vilje, at det fremdeles skal lyde paa Slesvigs Sletter, saa længe der gaar Plov over dansk Jord, og Bøgen spejler sin Top i Bølgen blaa? (Jo!)

»Godt! Men lad os saa ikke glemme, at Ørnen sidder i Egens Top, mens Hjortene plukker dens Løv, og Slangen gnaver paa dens Rod. Vil vi virkelig, at den skal skyde ny Skud og endnu staa frisk og grøn i Aarhundreder, saa maa vor Vilje ikke blot afføde Ønsker og Haab; nej, saa maa den tvinge os til Arbejde, Hverdagslivets svære og brydsomme, men tillige løftende og opbyggende Arbejde.

»Vi vil alle, at det forestaaende Valg skal bringe os et godt Resultat. Men vi veed allesammen, at det ikke opnaas, fordi vi opstiller en Kandidat, udsteder et Valgoppraab og holder nogle Valgtaler. Vi veed alle, at vi her maa fæste vor Opmærksomhed paa Arbejdet i det smaa, at vi maa ville gaa Vejen, naar vi vil naa Maalet. Paa Valgdagen ser vi alle paa Enerne, fordi vi veed, at det er dem, der sammenlagte giver den store Sum, at det er de mange Bække smaa, der giver en Aa. Naar vor Vilje virker paa den rette Maade, sikrer den et godt Udfald. Faar vi den lige saa retvendt i det nationale Arbejde, vil dette ogsaa bringe os de bedste Resultater. Under

det parlamentariske Arbejde maa vi ligeledes søge at stille vor Vilje i det rette Forhold til vore Evner. Kun i samme Grad, som det lykkes os, har vi Betingelserne for at kunne udrette noget.

»Der skal være *Fornuft* i vor Politik. Højt-travende Fraser og velklingende Talemaader, som blænder i Øjeblikket, men tilslører Virkeligheden, fremmer ikke vor Sag. Magtesløse Klager og tomme Demonstrationer gavner os ikke. Unødige Udfordringer kan kun vanskeliggøre vor Stilling og skade vore virkelige Interesser.

»Men der skal ogsaa være *Flugt* i vor Politik. Den skal kunne tænde Begejstringens hellige Ild i vor Ungdom. Og hvorledes kan det være andet? Har vi ikke faaet den store og ærefulde Opgave at fortsætte en tusindaarig Grænsekamp for dansk Folkeliv, for nordisk Kultur? Vi tilhører et gammelt Folk, som har en stor og berømmelig Fortid. Utallige Slægter har ført Kampen for Danskheden før os. Den har sat dybe Spor i vor Sagnhistorie. Stenene ved Danevirke taler deres stumme Sprog; mørk og alvorlig strækker Tyras Vold sig ind over Sletten. Valdemars røde Mur trodser vedvarende Aarhundreders Tand. Preusserne bruger Hertugernes Slotte til Kaserne, men endnu knejser Støtten paa Skamlingsbankens Kam, og endnu staar der en levende Grænsevagt Syd for Kongeaaen, som fører Fædrenes Kamp med frejdigt Mod. Skulde alt dette ikke kunne opildne vor Ungdom til at fortsætte den tusindaarige Kamp under tidssvarende Former?

»Og er vor Sag ikke retfærdig og god? Er Retten ikke paa vor Side? Historiens Ret, Traktaternes Ret, Livets Ret? Kæmper vi ikke for Hjemmets Ret, for Modersmaalets Ret? Kæmper vi ikke for de simpleste

og naturligste Menneskerettigheder, for Retten til at være os selv, Retten til at udvikle os videre paa det i en tusindaarig Udvikling givne Grundlag?

»Nu vel! Saa er der ogsaa Flugt i vor Politik, saa den kan fylde os med en luende Begejstring, der ikke slukkes, naar Festen er endt, men virker videre som Drivkraften i et ærligt, trofast og opofrende Arbejde ud over Landet.

»Vor Kamp er en Kamp for Retten, — men lad os aldrig glemme, at vort Løsen maa være *Arbejde*; thi kun under dette Enhedsmærke vil vi kunne sejre.« —

Valget fandt Sted den 23. Okt. 1906 med det Udfald, at Hanssen fik 10531 Stemmer, hans tyske Modkandidat Dr. Hahn 5135 og en Socialdemokrat 765.

Dette Valg kom imidlertid kun til at gælde for et Par Maaneder; thi da Rigsdagen med 178 Stemmer mod 168 havde nægtet en Efterbevilling af 29 Millioner Mark til den Krig, Tyskland havde ført i Sydvestafrika, blev den opløst, og nyt Valg foretaget den 25. Januar 1907. Ved dette fik H. P. Hanssen 10406 Stemmer, Hahn 5168 og Socialisten 784. — I Flensborg-Aabenraa Kredsen faldt 3236 danske Stemmer paa Gaardejer P. Grau fra Pøl og i Tønder-Husum Kredsen 1783 paa fhv. Lærer P. Jessen.

Naar der viser sig en ganske lille Tilbagegang i H. P. Hanssens Stemmetal, saa skyldes det enkeltes Misfornøjelse med, at han ved Rigsdagens Afstemning den 13. December 1906 havde stemt for at efterbevilge de 29 Millioner til Undertrykkelse af et Folk, der havde rejst sig mod Tyskland. Den Modsætning, der i flere Henseender havde været mellem ham og Jessen, og som havde affødt en ikke ringe Misstemning imellem dem, brød nu ud igen, og i »Flensborg

Avis« krævede en Indsender, at Vælgerforeningen skulde udtale sig derom: »Godkendes Afstemningen af Vælgerforeningen, saa er Vendepunktet i Nordslesvigs politiske Historie dermed indtraadt«.

Vælgerforeningens Bestyrelse godkendte den 22. December eenstemmig H. P. Hanssens Grunde og opstillede ham paa ny som Kandidat.

Kort Tid efter blev det klart, hvorfor H. P. Hanssen havde kunnet strække sig saa langt i December, nemlig for at det kunde undgaas, at Fyrst Bülow blev styrtet paa Bevillingen til Sydafrika. Den Overenskomst mellem Danmark og Preussen, i hvis Forberedelse han havde en saa fremragende Del, Overenskomsten om Naturalisation af Optanternes Børn, kom nemlig i Stand under selve Valgkampen, og han saa det Arbejde kronet med Held, der i over 10 Aar havde fyldt hans Sjæl og taget saa meget af hans Tid.

XIV.

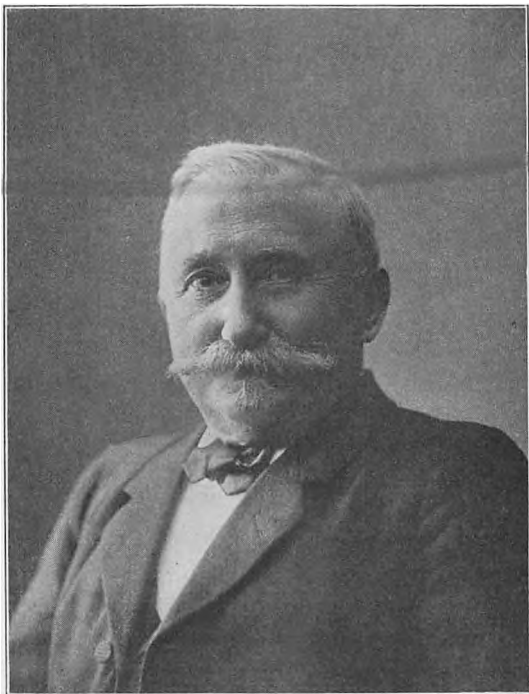
Optantsagen. — Kampen om Jorden.

INGEN enkelt Sag har H. P. Hanssen ofret saa mange Tanker og viet saa meget Arbejde som den saakaldte *Optantsag*. Han saa og sagde allerede 1888, at den var vor Akilleshæl, og Udvisningerne Preussens bedste Vaaben.

Saa snart han derfor var kommet ind i Landdagen, bad Gustav Johannsen ham at tage sig af denne Sag, og fra Berlin forhandlede han derom med danske Jurister, navnlig H. Matzen og Nellesmann og studerede Sagen fra alle Sider.

Henning Matzen (1840—1910), der tidligere er nævnt, har grundigere end nogen anden behandlet Optantsagens juridiske Side og modbevist alle de Indvendinger og Vrangfortolkninger, der er fremkommet fra tysk Side. Han var Søn af en Væver i Angel, gik i Flensborg Skole, blev Student 1859, juridisk Kandidat 1864 og allerede 1868 Professor i Retsvidenskab ved vort Universitet. Han var i en lang Aarrække et ledende Medlem af Landstinget og i nogle Aar dets Formand. Hans Politik i Kongeriget har været i høj Grad omstridt, men hans Lærervirksomhed og hans Deltagelse i Forhandlinger vedrørende

56. H. Matzen.

Sønderjylland har vundet almindelig Anerkendelse, ikke mindst hans klare Udredning af Forholdet mellem Undersaatsforhold og Indfødsret, hvis Sammenblanding gjorde Optantspørgsmaalet saa indviklet. —

Godt rustet med Indsigt og Vilje i denne Sag ønskede H. P. Hanssen at føre den frem, og snart var der Lejlighed for ham til at tage fat paa sit store Arbejde.

I Landdagen bragte han den ene Gang efter den anden Sagen paa Bane, navnlig efter at Køllerpolitiken havde ophvirvlet en Mængde Optantsager.

Mange Optanter var blevet udvist, og deres Børn, der ikke var preussiske Borgere, fordi Fædrene ikke var det, og ikke havde dansk Indfødsret, fordi de var født udenfor det nuværende Danmark, var altsaa hjemløse. I Henhold til en tidligere Regeringsanordning var Sønnerne i en Aarrække blevet godkendt som preussiske Borgere og udskrevet til Soldater, naar de naaede Værnepligtsalderen og fandtes brugelige til Militærtjeneste; men i Køllers Tid blev næsten alle disse vist bort fra Sessionerne. Og sluttelig kom efter Nytaar 1902 det uhyggelige Optantlaveri (Bohnfeldt, Finnemann o. m. fl.).

Hanssen havde i sin Stilling som Vælgerforeningens Sekretær haft rig Lejlighed til at lære alle disse Tilfælde at kende og at blive Raadgiver for de paagældende; og nu benyttede han sin Stilling som Landdagsmand til at træde i Forbindelse med de højeste Regeringsmyndigheder for mulig at mildne Kaarene for de enkelte og for at skaffe sig Holdepunkter med Hensyn til en mulig Løsning i det hele.

Saa længe v. d. Recke var preussisk Indenrigsminister, var der intet at gøre; men da han blev afløst af v. Hammerstein, aabnede der sig Mulighed for Forhandling. Man var desuden i Berlin begyndt at tvivle om, at Køllerpolitikken vilde føre til Maalet, og i København fandt 1901 det saakaldte »Systemskifte« Sted, hvorved Danmark fik et Ministerium af Venstre, der tidligere havde kritiseret navnlig den nationalliberale Politik som udæskende overfor Tykerne, og som i hvert Tilfælde ikke var bundet ved tidligere Udtalelser i nogen diplomatisk Forhandling.

En Mand, der under disse Omstændigheder kom til at række en hjælpende Haand, var den gamle

Landdagsmand, Geheimejustitsraad *Jürgensen* (1838—1909).

Kristian Jakob Jürgensen er født i Stubbæk Syd for Aabenraa, studerede Retsvidenskab i Kiel og kom i 1864 som Embedsmand til Nordslesvig (Rødding). Han var velset af Befolkningen, hvis Sprog han talte, og hvis Ejendommeligheder og særegne Retsforhold han forstod. Efter at han i 1880 var forflyttet til Husum som Amtsdommer, blev han valgt til Landdagsmand. I Landdagen var han de danske Medlemmers afgjorte Modstander og havde navnlig stærke Sammenstød med Gustav Johannsen, der et Par Gange kaldte Husets Latter over ham. Han forsvarede endog en kort Tid Køllerpolitiken; men endelig blev den tyske Forenings Optræden ham for usmagelig, og den 5. Oktober 1908 optraadte han i »Kölnische Zeitung« med en Artikel mod Fortyskningsmændenes Voldsomhed. Denne Artikel vakte stort Røre, og den nationalliberale Forening anklagede ham for Partiets Hovedbestyrelse i Berlin. Men 89 af hans Vælgere i Ejdersted erklærede offentligt, at de med stor Interesse havde fulgt hans Redegørelser for det nordslesvigske Spørgsmaal og fuldt ud sluttede sig til ham.

Denne Mand havde tidligere i Landdagen nærmet sig til H. P. Hanssen, der ved en Lejlighed havde forsvaret ham. *Jürgensen* anbefalede ham til sin Ven, daværende Ministerialdirektør i Indenrigsministeriet, Dr. *Peters*, der var født i Holsten og til 1864 havde været Advokat i Altona ligesom *Jürgensen*. Senere var han blevet Medlem af Landdagen, hvor han ligesom *Jürgensen* sluttede sig til det nationalliberale Parti. I Landdagen blev Bismarck opmærksom paa ham og drog ham ind i den højere Forvaltning, hvor han efter en hurtig Oprykning blev

ledende Direktør i Indenrigsministeriet og senere forfremmet til Præsident for Preussens øverste Forvaltningsdomstol, Overforvaltningsretten i Berlin.

Med ham havde H. P. Hanssen i Aarene 1901—03 meget livlige Forhandlinger. Han havde sagt, at H. kunde søge ham i Ministeriet, naar han vilde; han skulde altid prøve Hanssens Klager med Velvilje. Hvad der i høj Grad lettede Forhandlingen med ham, var, at han fra gammel Tid kendte det danske Monarkis Fælleslove. Og det, der yderligere gjorde det tiltalende at forhandle med ham, var, at han havde virkelig Indflydelse ikke alene hos Indenrigsministeren, men i det hele paa Regeringens Holdning overfor Nordslesvig.

Dr. Peters anbefalede Hanssen til Indenrigsminister *v. Hammerstein*, en født Hannoveraner, hvis Forældre, Søkende og hele Slægt stod i den welfiske Lejr og betragtede ham som en frafalden. Baade Dr. Peters og *v. Hammerstein* havde oplevet Omskiftelserne i Hertugdømmerne 1864 og Hannover 1866, hvilket gav dem en særlig Følelse for og Forstaaelse af de Vanskeligheder, der kan opstaa for Enkeltmand under saadanne Forhold, og Vilje til at afhjælpe Klager, hvor det kunde ske uden at skade, hvad de kaldte Statsinteressen. Men de stødte paa stærk Modstand i Hertugdømmernes stedlige Styrelse. Dette gav Anledning til, at Dr. Peters i Foraaret 1902 under en Samtale med H. P. Hanssen gav denne en fortrolig Meddelelse om, at der var udarbejdet en Anordning, som paabød Regeringen i Slesvig at naturalisere, optage i preussisk Undersaatsforhold, alle de Personer, som havde aftjent deres Værnepligt i den preussiske Hær og endvidere at tage vidtgaende

Hensyn til Optantbørnenes Begæringer om at blive preussiske Undersaatte.

Denne Anordning vakte stor Harme hos Regeringen i Slesvig, som saa gjorde alle Personer, der søgte om tysk Borgerret, til »Agitatorer«, hvem Borgerretten for den offentlige Freds Skyld burde nægtes.

Derved opstod Tanken om en Traktat med almindelige Regler for Oplagelse af Oplanter og Optantbørn i det preussiske Undersaatsforhold.

Forhandlingerne derom lettedes meget, da Grev *Raben-Levetzau* i 1905 blev dansk Udenrigsminister. Der bestod nemlig fra tidligere Tid Venskabsforhold mellem General Kroghs (Grev Rabens Morfaders) Familie og Rigskansler Bülow's, og i den Tid Rigskanslerens Fader, den tidligere danske Forbundsafsending B. Bülow, var Statsminister i Meklenborg (1862—73) var Familien til Gæst paa Aalholm, hvorfra der altsaa var personligt Bekendtskab mellem den tyske Rigskansler og den danske Udenrigsminister. — Hertil kom, at saavel den tyske Statsafsending i København, Hr. *v. Schoen*, som den danske Sendemand i Berlin, *Hegermann-Lindencrone*, var vel-sindede overfor og velskikkede til at forhandle om dette Spørgsmaal. — Vejen til venskabelig Forhandling var yderligere banet ved, at Kronprins Frederik havde aflagt Besøg ved det tyske Hof (1902), og den tyske Kejser ved det danske 1903 og 1905, hvor han havde følt sig vel og udtalt sig i varme Ord, navnlig til den gamle Konge; han udtalte endog Ønske om at blive betragtet som »Søn af Huset« (det danske Kongehus).

Men denne Vending var ikke efter de Mænds Hoved, der styrede i Hertugdømmerne, saa mens

Kejseren afgav varme Venskabsforsikringer i København, gik man i Slesvig voldsomt frem mod de Danske, særlig danske Undersaatte og deres Børn; og Dr. Hahn forsikrede, at »Nordgrænselands-Politiken« var i allerhøjeste Grad Kejserens egen Politik.

Det viste sig imidlertid, at dette ikke var Tilfældet. Da Jessen i Foraaret 1906 vilde bringe Sagen paa Tale i den tyske Rigsdag¹⁾, henvendte en højtstaaende Embedsmand, Statssekretæren for de udenrigske Anliggender v. Mühlberg, sig den 4. April til ham og bad ham fra Fyrst Bülow ikke at rejse nogen Forhandling derom, da det kunde skade de Forhandlinger, der siden Januar Maaned var i Gang. Optantsagen skulde nok blive fuldstændig ordnet »uden Sindelagssnuseri« (Gesinnungsriecherei), det vil sige uden Hensyn til de paagældendes danske Sindelag.

Og Sagen blev ordnet, om end ikke fuldstændigt. Den 11. Januar 1907 afsluttede Danmarks Sendemand i Berlin, Hegermann-Lindencrone, og den preussiske Udenrigsminister v. Tschirschky en Overenskomst, der lød paa, at »den preussiske Regering vil optage i det preussiske Undersaatsforhold de paa preussisk Statsomraade bosatte nationalitetsløse Optantbørn, hvorved forstaas de efter Faderens Optionserklæring, men inden den danske Indfødsretslov af 19. Marts 1898 traadte i Kraft, udenfor Danmark fødte Børn, naar de ansøger derom, og de lovbestemte Forudsætninger er til Stede«.

Den danske Regering lovede paa sin Side ikke at nægte de Optantbørn Ophold i Danmark, der

¹⁾ H. P. Hanssen sad efter 1. April i Fængsel.

ikke benyttede den givne Ret til at blive preussiske Undersaatte, eller hvis Ansøgninger derom havde maattet afslaas, fordi de lovbestede Forudsætninger manglede.

Begge Regeringer erklærede, at de ved Optantbørn ikke blot forstod Optanters Efterkommere i første Led, men ogsaa disses Efterkommere.

I Henhold til denne Overenskomst er henved 5000 Optantbørn blevet preussiske Borgere.

Men der findes endnu nogle Tusinde Mennesker i Sønderjylland, som hverken har preussisk eller dansk Borgerret, nemlig Børn af *indvandrede* danske Undersaatte, der er fødte, før den danske Indfødsretslov af 19. Marts 1898 traadte i Kraft¹⁾. Disse saakaldte »Hjemløse« er hverken preussiske eller danske Borgere, og da deres Fædre ikke er Optanter, kommer de ikke ind under Optant-Traktatens Bestemmelser.

For dem ser det for Øjeblikket mørkt ud. Regeringen har hidtil taalt de fleste i Landet, men nægter dem Bosættelsestilladelse, naar de vil gifte sig, og viser dem ud, naar de har giftet sig. Og der er ikke et Sted i den vide Verden, hvor de har hjemme; derfor klammer de sig til det Land, hvor de er født og opdraget.

Dette Spørgsmaal er særlig brændende for Øjeblikket, og Mads Egholms Sag er betegnende derfor.

Mads Egholm, en Arbejdsmand fra Haderslev

---

¹⁾ I Modsætning til, at tidligere alle i Udlandet fødte Børn af danske Undersaatte (paa ganske enkelte Undtagelser nær) manglede dansk Indfødsret, bestemmer denne Lov, at et i Udlandet født ægte Barn, hvis Fader, eller uægte Barn, hvis Moder har dansk Indfødsret, ogsaa har Indfødsret i Danmark.

Vesteramt, er født og opdraget i Sønderjylland og derfor ikke dansk Undersaat; men hans Fader var dansk Undersaat, og derfor er Sønnen ikke Preusser. Saa giftede han sig og fik derfor Ordre af Landraad Dryander til at forlade Haderslev Kreds, hvilken Ordre Regeringspræsidenten ophævede, fordi den var støttet til en gammel

dansk Forordning af 1841, der ikke gjaldt mere. Saa blev imidlertid Mads Egholm med en anden Begrundelse udvist af *Landet*. Han rejste til Ribe, men kom straks igen, og Sagen gik til Domstolene, der idømte ham Bøde eller Fængselsstraf for at være vendt tilbage. Han blev da sat i Fængsel i 4 Uger paa en Tid, da hans unge Hustru ventede sin Nedkomst, og

57. Mads Egholm.

hendes Moder var dødssyg (af Kræft). De maatte da i Forsørgerens Fraværelse melde sig til Fattigvæsenet, der var nødt til at hjælpe dem. Alle Mads Egholms Besværinger er blevet afvist, og efter at have været i Fængsel i 4 Uger blev han paa ny dømt til Bøde eller Fængsel, og saa maatte Fattigvæsenet igen tage sig af Familien. Myndighederne bliver da nødt til at undersøge, hvor Familien er forsørgelsesberettiget, og i Danmark er det i alt Fald ikke. Man maa da

træffe sit Valg mellem de to Ting: enten lade Mads Egholm leve i Fred og selv ernære sin Familie, eller blive ved med at kaste ham i Fængsel og lade Fattigvæsenet underholde Familien.

Ingen af Delene vil man gerne, da der allerede har vist sig en Del lignende Tilfælde (f. Eks. i Aabenraa Kreds); og vælger man det sidste, vil man foruden den Harme, det vækker hos den bedste Del af det tyske Folk, paabyrde visse Kommuner store Bekostninger; vælger man det første, vil den tyske Forening i høje Toner klage over, at Regeringen svigter den tyske Sag i »Nordgrænslandet«.

Den tyske Forening har allerede i de stærkeste Ord udtalt sig mod Optanttraktaten af 1907, fordi den vilde styrke det danske Vælgerkorps og Danskheden i det hele. Endnu inden den var offentliggjort, udtalte Dr. Hahn paa et Valgmøde i Haderslev: »Naar Regeringen foretager et Skridt, som forekommer Dem saa utiltalende, saa paatager den sig ogsaa andre Pligter i Henseende til Fremme for vor tyske Sag. Og *det forlanger vi og vil vi . . .* Vi har været tro mod Kongen og Kejseren, og vi venter ogsaa, at han og det tyske Rige forbliver tro mod os.«

Mange Danske var ligeledes utilfredse med Overenskomsten, væsentlig fordi den danske Regering i Indledningen til den gentager et tidligere (1879) givet Afkald paa at have nogen Ret i Henhold til Pragfredens § 5, og tillige, fordi den ikke var nogen fuldstændig Løsning, saa de indvandrede Børn var kommet med.

En anden Sag, der for H. P. Hanssen har været af meget stor Betydning, er Spørgsmaalet om, hvor-

ledes man bedst bevarer dansk Jord i dansk Eje. Lige saa vigtigt det er, at Landet beholder sine danske Indbyggere, og disse deres danske Sprog og Sind, maa det næsten kaldes, at danske Mænd vedbliver at være Ejere af den danske Jord; en jordløs Befolkning er langt lettere at fortyske og fordrive end en besiddende Bondestand.

Derfor har ogsaa Tyskerne — baade Privatmænd og Staten — navnlig i de senere Aar arbejdet stærkt for at komme i Besiddelse af Landejendomme i Nord-slesvig. Det er blevet i høj Grad lettet ved den stærke Udvandring, der fandt Sted i Aarene 1867—80 eller saa omtrent. De 50—60000, der vandrede ud, efterlod ikke alene en tom Plads, men medtog en betydelig Kapital, der vel ikke anslaaes for højt, naar man regner den til over 100 Millioner Kroner. Derved blev der Plads for tyske Indvandrere, især for dem, der kom med nogen Kapital. Mag. H. V. Clausen, der har undersøgt disse Forhold, regner, at paa denne Maade mistede de Danske i de første 30 Aar under Fremmedherredømmet 106 Gaarde, hvoraf »rene« Tyskere købte de 63, og »blakkede« de 43.

Derved var ingen uafvendelig Skade sket, men saa begyndte man at bringe Jordkøbet i System; og som før fortalt, dannedes i Begyndelsen af Halvfemserne en Nybyggerforening for det vestlige Nord-slesvig, der opkøbte Landejendomme og solgte dem til tyske Nybyggere. Da det til Dels var uredelige Folk, der styrede denne Forening, skete der heller ikke stor Skade derved. Et Par Hundrede tyske Nybyggere fik dog Fodfæste paa dansk Grund.

Det saakaldte »Landbrugskammer« med Grev Rantzau-Rastorff i Spidsen støttede ved Siden heraf Oprettelsen af et »Bosættelsesselskab« og henvendte

sig til Landdagen med Bøn om, at dette maatte faa sin Del af de store Pengesummer, der var bestemt til Fremme af tysk Bosættelse i de polske Provinser. To slesvigske Landdagsmænd (Schifferer og Johannsen) anbefalede i kraftige Vendinger at gaa hurtigere frem end hidtil med at bosætte tyske Nybyggere i Nordslesvig og at vedtage Forslaget. Indenrigsminister v. Moltke lovede at støtte Sagen, men udkastede den Tanke, at Tiden nu maatte være moden til, at man stiftede en Fortyskningsbank, ved hvis Hjælp Bosættelsesselskabet kunde skaffe tyske Nybyggere Ejendomme i Nordslesvig. Oprettelsen af en saadan blev iværksat, men det gik trægt med Aktietegningen, uagtet haade Provinslanddagen og Kreds-dagene tog Aktier.

Der blev dog tegnet 500000 Mark, og i Maj 1909 traadte Bosættelsesselskabet i Virksomhed for, sagde Grev Rantzau, at »rejse en Vold af tyske Kolonister tværs over Nordslesvig«.

Bosættelsesselskabet købte straks nogle Ejendomme, dels i den vestlige Del af Aabenraa Amt, dels i Sommersted Sogn i Haderslev Amt, og det har udlagt dem til en halv Snes saakaldte »Rentegaarde«, en Slags Ejendomme, *Staten* i Henhold til en Lov af 1890 havde begyndt med at oprette paa den Maade, at Køberen laaner en Sum, svarende til den største Del af Jordens Værdi og Bygningernes Assurancesum og svarer deraf $3\frac{1}{2}\%$ i aarlig Rente og $\frac{1}{2}\%$ Afdrag, hvorved Summen afdrages i 60 Aar. Men Ejeren maa hverken sælge eller udstykke Gaarden uden Statens Minde, maa kun testamentere den til en af sin nærmeste Kreds og er med Hensyn til Deling mellem sine Børn forpligtet til at give den ældste Søn næsten hele Arven.

Ogsaa i andre Henseender er Rentegaardsbesidderen en uselvstændig Mand. Det forudsættes, at han stemmer med Tyskerne ved Valgene, fejrer Kejserens Fødselsdag, Sedandagen og hvad ellers den tyske Forening vil paalægge ham.

Det er saaledes ikke fristende at være Rente- gaardsbesidder: Jorden er dyr, Bygningerne bliver dyre, og Pligterne er mange; desuagtet skal der efter en offentliggjort Fortegnelse fra 1911 være 127 Rente- gaarde i Flensborg Kreds, 64 i Aabenraa, 72 i Tøn- der og 105 i Haderslev Kreds; derimod ingen i Søn- derborg Kreds.

Det er ingen fordelagtig Pengeanvendelse; Staten faar vel kun 2—3% af sine udlagte Penge, og ind- sigtsfulde Landmænd regner, at Bosættelsesselskabet paa sine Rentegaarde har haft et Tab af henimod 100000 Mark.

Saadanne Tab taaler ethvert Privatforetagende jo ikke, og derfor kaldes der fra tysk Side stærkt paa Staten som Køber.

Denne har da ogsaa lige siden 1864, men især i Tiaaret 1900—1910 lagt an paa at indkøbe større Landejendomme til *Stats-Domæner*. En Del af Sæl- gerne har været tysksindede forgældede Proprietærer; men ogsaa en Del Danske har solgt deres Ejendomme til Regeringen, der har betalt langt mere for dem, end de efter Dagens Priser var værd, og i alt Fald langt større Summer, end Ejendommene har kunnet forrente. Staten laante Penge til 4% og for- pagtede de indkøbte Ejendomme bort for 2—3% af Købesummen.

Det synes navnlig at have været Regeringens Tanke at lægge et Bælte af Rentegaarde langs med Sønderjyllands Nordgrænse. Den har derfor i Ha-

derslev Amt i det nævnte Tiaar (1900—1910) indkøbt 23 Gaarde med et samlet Jordtilliggende af 4000 Hektarer for en samlet Sum af 4200000 Mark og igen forpagtet disse bort for 130000 Mark eller godt 3% af Købesummen.

De 23 Domæner strækker sig næsten lige fra Lillebælt til Ribe, fra Navtrupgaard og Keldet i Øst til Øster-Aabølling i Vest. Til Østeramtet hører Navtrupgaard, *Keldet*, Stendetgaard, *Ejsbøl*, Pamhul, Seggelund, Kjerulfsminde, Juhlsminde, Taarninggaard, Frørupgaardene, *Satrup*, Taabdrup og *Hørlyk*. Til Vesteramtet hører *Sundbølgaard*, *Lundsgaard*, *Ballegaard*, Gravlund, Store Barsbøl, Haraldsholm (begge i Jels Sogn), *Nygaard* (ved Østerlindet), Rødinggaard i Rødding Sogn, *Mandbjerg* i Branderup Sogn og Øster-Aabølling. De (her) udhævede af disse Gaarde er solgt til Regeringen af Folk, der ansaas for dansksindede, men af hvilke enkelte kan have en Undskyldning i deres mislige økonomiske Forhold. Regeringen købte nemlig, som før sagt, til højere Priser end de almindelige.

I *Aabenraa* Amt findes 4 Domæner: Siverkro og Øster Terp (i Bedsted), Buskmose (i Rinkenæs) og Søst (i Ris). — I *Tønder* Amt: Ellehus (i Højst), Ottersbøl (i Mjolden) og Raad (i Møgeltønder). — I *Sønderborg* Amt: Augustenborg Herregaard, *Ærtebjerg*, *Hjortholm* (paa Kejnæs) og Rønhave (i Ulkebøl).

Disse og lignende Ejendomssalg, hvorved dansk Jord gik ud af dansk Eje, vakte en pinlig Opmærksomhed og bevirkede for det første, at danske Mænd i Kongeriget, f. Eks. Landstingsmændene Godsejer *Villars Lunn* og Grosserer *Holger Petersen* købte et Par store Gaarde, der var til Salg, og for det andet bragte de den dansksindede Befolkning i Sønder-

jylland til under H. P. Hanssens Ledelse at organisere sig til Forsvar for dansk Jord. Paa et Møde i Aabenraa den 6. April 1909 blev der nedsat et Udvalg, der skulde forberede Oprettelsen af en »*Nord-slesvigske Kreditforening*«, som skulde afhjælpe Trangen til Laan mod anden Pant i faste Ejendomme, købe, sælge og udstykke saadanne samt yde Laan til Fremme af Handel og Haandværk. Der blev i kort Tid tegnet Aktier for 830000 Mark, og den 1. Januar 1910 kunde Kreditforeningen begynde sin Virksomhed. Den Omstændighed, at Pengene nu kommer til at spille en fremtrædende Rolle i den nationale Kamp, vil sagtens bidrage til en Forskydning af Indskudene i Banker og Sparekasser. Det er nemlig fra sagkyndig Side oplyst, at der indestaar omtrent 115 Millioner Mark i de 4 nordslesvigske Amters Banker og Sparekasser, hvoraf 70 Millioner under tysk og 45 Millioner under dansk Forvaltning¹⁾. Dette Forhold stemmer ikke med de Kilder, hvorfra Pengene hidrører, og vil derfor vistnok blive ændret, efterhaanden som Pengenes Betydning i den folkelige Kamp kommer til at træde stærkere frem.

I den allersidste Tid (1912) har Regeringen forlangt og faaet vedtaget en ny Bevilling af 100 Millioner Mark til Indkøb af Ejendomme i polske Grænseprovinser og i Sønderjylland.

---

¹⁾ Det bemærkes, at dette Forhold bliver noget bedre, naar man tager i Betragtning, dels at Tønder Sønderamt, der er tysk-sindet, er medregnet, medens Flensborg By har danske Pengeinstituter, som ikke er medregnet.

XV.

De danske Foreninger og deres Aarsmøder.

DE danske Foreninger har altid været Tyskerne en Torn i Øjet. Den preussiske Indenrigsminister talte ved en Forhandling i Landdagen bittert om »den Labyrint af Foreninger«, som det var et rent Studium at finde Rede i, og som ved Siden af Pressen var et virksomt Middel i den danske Agitations Tjeneste. — Dem gjaldt det i Køllérpolitikens Tid om at komme til Livs, og det forsøgtes paa mange Maader.

De preussiske Love gjorde Forskel paa *private* Foreninger, *politiske* Foreninger og Foreninger, som drøfter *offentlige* Anliggender. De politiske havde ikke Ret til at holde Møder under aaben Himmel uden Politiets Tilladelse; Kvinder, Elever og Lærlinger maatte ikke være til Stede ved deres Møder. De saavel som Foreninger, der drøfter offentlige Anliggender, skulde indsende Love og Medlemslister inden 3 Dage efter Oprettelsen og meddele hver Indtrædelse i og Udtrædelse af Foreningen inden 3 Dage. Møder skulde være anmeldt for Politiet mindst 24 Timer før Afholdelsen. Skete det ikke, maatte de betale meget høje Bøder. En Øvrighedsperson eller en eller

flere af ham beskikkede Personer havde Lov til at overvære Møderne. De private Foreninger stod mere frit; og det blev derfor Tyskernes Opgave at gøre alle Foreninger enten til saadanne, der drøfter offentlige Anliggender, eller — og helst — til politiske.

Møder kunde opløses, naar der ikke forelaa skriftligt Bevis for, at de var anmeldt, naar der ved dem blev opfordret til strafbare Handlinger, naar der fandtes Brøstfældighed paa Huset, og naar der var smitsom Sygdom i Egnen.

De kunde ogsaa opløses uden Grund; saaledes blev et Møde i Saatrup Forsamlingshus i Sundeved opløst, »fordi Salen var oplyst ved Petroleum«, og det uagtet Mødet holdtes ved højlys Dag, og der ingen Lamper var tændt. — Et Sted fandt man, at naar Mændene mødte med Stok, stred det mod Lovens Ord, der siger, at »bevæbnede« ikke maa deltage i offentlige Møder.

Bestemmelserne om, at Medlemmers Udtrædelse skulde meldes inden 3 Dage, søgtes haandhævede paa en saadan Maade, at man derigennem vilde gøre det umuligt for Foreningerne at faa Mænd til at være i Bestyrelsen. Hvert enkelt Bestyrelsesmedlem blev nemlig sagsøgt og dømt, naar en Forseelse forelaa. Der døde f. Eks. et Medlem af Haderslev Amts Landboforening den 28. April Aften Kl. 10, og det blev ikke meldt Politiet før den 1. Maj Morgen. Derfor blev alle Bestyrelsesmedlemmer dømt til Bøder. En enkelt saadan Retssag kostede Vælgerforeningen omtrent 3000 Mark.

Efterhaanden fik man ved en Kendelse af Kammerretten flere af de gamle danske Landboforeninger fra Tiden før 1864 gjort til politiske Foreninger, i hvis Møder Kvinder altsaa ikke maatte deltage; og

da Forhandlinger eller Foredrag om kirkelige Spørgsmaal, kommunale Forhold og sociale Interesser samt historiske Forhold blev regnet for »offentlige Anliggender«, kom altsaa alt saadant ind under Lovens strengere Bestemmelser.

Et Middel, hvorved man dernæst søgte at hindre Foreningernes Møder, var at søge dem udelukket fra alle større Lokaler; dette gjaldt naturligvis ikke mindre de offentlige politiske Møder.

Under Valgforberedelserne 1903 spurgte f. Eks. Fabrikant M. Andresen Landraaden i Aabenraa, Hr. v. Uslar, om Gæstgiverne maatte afgive Lokaler til de Vælgermøder, han som Rigsdagskandidat i 2. Valgkreds agtede at holde. Hr. v. Uslar svarede høfligt ja, der skulde ikke times dem noget ondt derfor. Men samme Dag skrev Landraaden egenhændigt til alle Amtsforstandere, at de »forsigtigt og behændigt« skulde sørge for, at Værterne sagde nej, og notere dem, der sagde ja.

Det at blive »noteret« vilde medføre, at det blev Gæstgivere og Kromænd nægtet at have aabent efter »Polititimen« og at afholde Dans o. l. Og derved lykkedes det at faa Værterne til at nægte Husly til Foreningernes Møder, saa allerede ved Begyndelsen af 1901 var saa godt som alle Kroer lukket for Foreningernes Møder.

Men derved nødte man blot de Danske til at bygge *Forsamlingshuse*, hvor der tillige kunde drives Gymnastik. Af saadanne har der i de senere Aar rejst sig omtrent et halvt Hundrede, hvoraf nogle er meget store og smukt udstyrede. — Et enkelt Sted har Forsamlingshusets Modstandere Gang efter Gang forsøgt som Troldene i vore gamle Sagn at rive ned om Natten, hvad der blev bygget om Dagen; men

Huset er dog kommet under Tag og taget i Brug; og Kærligheden til det og til Arbejdet i det er sikkert ikke blevet mindre ved det Had, Modstanderne har vist.

Da Forsamlingshusene var bygget, gjaldt det om at hindre, at de blev taget i Brug. Saaledes stod Forsamlingshuset »Frej« ved Kristiansfeld, der havde kostet 65000 Mark, lukket i lang Tid af Grunde, som Domstolene dog fandt ulovlige. Det skulde indvies 1897, der skulde være Fest, og Bordene var dækket; men saa kom Politiet, aflaaede og forseglede Dørene. Bordene maatte staa dækket et helt Aar, indtil Højesteret havde erklæret Lukningen for ulovlig.

Senere skulde Gustav Johannsen holde et Vælgermøde i »Frej«; men Politiet forbød det, fordi Bevilgingen kun lød paa en Forening. Det hjalp ikke, at Johannsen talte med Amtsforsander Valentiner om Sagen, og man gik da ind i en nærliggende Gaard for at holde Mødet; det blev imidlertid ogsaa forbudt her, fordi Lokalerne ikke var forskriftmæssige. Mødet blev saa forlagt til Frederikshøj Kro Nord for Grænsen, hvor det holdtes under en meget stærk og alvorlig Stemning. — »Frej« stod derefter lukket i to Aar, indtil Overforvaltningsretten den 6. Januar 1902 afsagde følgende Kendelse: »Foreningens Klage er berettiget. Regeringspræsidentens Skrivelse af 2. Oktober 1900 og den dermed opretholdt Forordning af 15. Maj 1900, hvorved Amtsforsander Valentiner har lukket »Frej«, ophæves, og Regeringspræsidenten idømmes Sagens Omkostninger.«

Det varede dog endnu 2 Maaneder, inden Seglene toges bort. Der skulde nemlig være Rigsdagsvalg efter

Gustav Johannsens Død, og Vælgermøder skulde saa vidt muligt hindres.

I et nyt Forsamlingshus i *Bevtoft* opdagede Gendarmen en lille Revne i Gibsloftet, og saa var Huset »brøstfældigt« og maatte ikke tages i Brug. Skaden var let udbedret med en Kalkkost, men snart efter opdagede Gendarmen en ny »Brøstfældighed«. Dog vilde man købe det brøstfældige Hus til Banegaard.

Foreningerne har faaet en forøget Betydning for det nationale Livs Vækkelse og Vækst, siden der med og fra Aaret 1902 kom et nyt Led ind i den danske Forsvarskamp, nemlig de store Aarsmøder.

Det var før 1902 forbudt Foreninger, der »agter paa Møder at drøfte politiske Genstande«, at træde i Forbindelse med hverandre; men denne Bestemmelse blev hævet 1902, og siden har de store Foreninger hvert Aar holdt et fælles Møde, hvor der ved Siden af Foreningernes Generalforsamlinger har været et større offentligt Møde.

Disse Møder har været holdt i *Aabenraa* (1902, 1903 og 1907), i *Sønderborg* (1904), *Haderslev* (1905), *Skærbæk* (1906), *Rødning* (1908), *Nordborg* (1909), *Graasten* (1910) og *Toftlund* (1911).

Af Beretningerne fremgaar det, at Foreningernes Medlemstal og Indtægter stadig er gaaet fremad, siden den Tilbagegang standsede, som Køllerpolitikens Optantlaveri fremkaldte.

Sprogforeningen, den ældste af dem, havde saaledes i Aarene 1900—11 henholdsvis 2258, 2497, 2474, 2532, 2625, 2669, 2904, 3153, 3417, 4711, 5071 og 6022 Medlemmer. Det var i det hele taget Mænd

af en gammel prøvet og hærdet Stamme, og paa den sporedes Køllerpolitiken kun ved den ubetydelige Tilbagegang 1902, en Tilbagegang, der godt kan have andre helt tilfældige Aarsager.

Den har kunnet uddele til sine henved 200 forskellige Kredse 3—4000 Bøger om Aaret foruden 11—13000aarlig til forskellige private Hjem samt mange gode Billeder, ja i de senere Aar er Tallet af udelte Bøger naaet op til 25000 om Aaret.

Foreningen har haft en Sag med Myndighederne om »den blaa Sangbog«, der 1906 endte med, at Bogen nu kan trykkes, fremlægges offentlig og bruges paa Møder.

Af de Mænd, der har siddet i Sprogforeningens Bestyrelse, maa næst efter *Monrad*, der

i en Aarrække trak Læset, nævnes de første Formænd: *Junggren* 1880—86, Advokat *Bekker* 1886—87, Gaardejer, Løjtnant *J. Michelsen* 1887—1901, den nuværende Formand Fabrikant *M. Andresen*, Kaptajn *C. C. Fischer*, Foreningens Kasserer, og cand. math. *Nic. Andersen*, dens Sekretær. Desuden *H. P. Hanssen*, Agent *Middelheus* og Købmand *H. Ries* fra Aabenraa, Gaardejerne *P. Skau*, *Jørgen Iversen* (Svejrup i Felsted Sogn), *Hans Petersen* (Rørkær ved Tønder), *N. H. Callesen*

58. M. Andresen.

(Lerskov N. f. Aabenraa), og *J. N. H. Skrumsager*. Endvidere *J. Jessen*, til han døde, og Godsejer *H. Å. Knudsen*, til han forlod Sønderjylland. I deres Sted valgte Redaktørerne *P. Simonsen* (Flensborg) og *P. Skovrøy* (Tønder). Siden 1909, da der i Henhold til Foreningsloven af 1908, som siden vil blive omtalt,

59. Nic. Andersen.

kunde komme Kvinder i Foreningen, har Frøken *Ottillie With* (Nordborg), Fru *Marie Jessen* (Flensborg) og Fru *Callø* (Sønder Otting ved Haderslev) haft Sæde i Bestyrelsen.

Om Sprogforeningens Arbejde har der ifølge Sagens Natur ikke været nogen større Meningsforskel, undtagen om et enkelt Spørgsmaal, og dens Generalforsamlinger har derfor i Regelen kunnet forløbe fredeligt og kort. — Paa

Mødet i Nordborg 1909 rejstes og drøftedes et Spørgsmaal om Anskaffelse af flere kristelig-opbyggelige Bøger end hidtil.

I Køllertiden fik Foreningen sit eget Hus »Folkeshjem« ved Nørre Chaussé i Aabenraa. Dette havde for længst vist sig at være for lille, og anden Paaskedag 1911 indviedes dens nye Hus, hvor der findes rigelig Plads til det store Boglager, Forsamlingssale, Gæsteværelser, Læsestuer osv. — Der er tillige Plads

Folkehjem.

60. »Folkehjem« i Aabenraa, tegnet af Magdahl-Nielsen.

271

til Afholdelse af de *Kursus*, som formodentlig vil komme til at blive et betydningsfuldt Led i Fremtidens Sprogkamp.

Der har været nogen Meningskamp om Opførelsen af dette Hus og om en enkelt Bestemmelse med Hensyn til Brugen. Man har gjort gældende, at det ikke var rigtigt at binde saa mange af Sprogforeningens Penge, som Huset kostede; og fra enkelte Sider har der været ytret Misfornøjelse med, at det netop skulde være i *Aabenraa*, skønt ingen har kunnet paavise et bekvemmere Sted. Endelig har ivrige Afholdsfolk heftigt angrebet den Bestemmelse, at der i det Gæstgiveri, som jo maa findes i Huset, hvis det skal blive et »Folkehjem«, maa sælges og nydes Øl og Vin. — Ved de store Generalforsamlinger er imidlertid altid Bestyrelsens Foranstaltninger blevet godkendt med stort Flertal; og udenforstaaende kan heller ikke se, hvor den skulde have handlet urigtigt. —

Den efter Aldersordenen næste Forening, *Vælgerforeningen*, har ved sine Generalforsamlinger mere end Sprogforeningen afspejlet den Forskellighed i Opfattelse af Kampmaade og Kampmidler, der siden 1870 har været til Stede, og som vel altid vil findes, hvor saa mange selvstændige Mænd skal samarbejde. Et Par af Møderne kan man vel endog uden Overdrivelse betegne som Kampmøder. Kampen gjaldt navnlig H. P. Hanssens Stilling. Der udtaltes i *Aabenraa* 1907 nogen Utilfredshed med, at Bestyrelse og Tilsynsraad uden videre paa egen Haand havde opstillet ham som Kandidat ved Rigsdagsvalget efter Jessens Død og endnu større Utilfredshed med, at han var blevet genopstillet ved det almindelige Valg i Januar 1907 efter Rigsdagsopløsningen. Han havde nemlig, blev der sagt, stemt for en Bevilling, der var anvendt

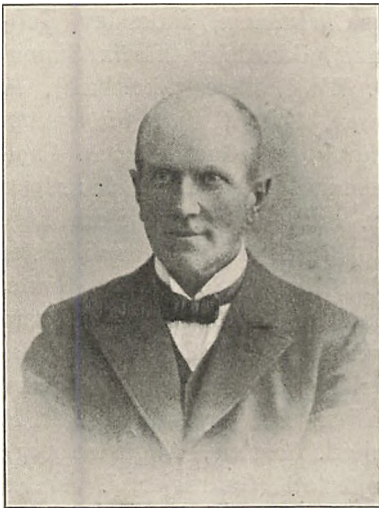
til Underkuelse af et ikke-tysk Folk. Utilfredsheden samlede sig i et Forslag om en Omordning af Foreningens Ledelse; og den ny Ordning blev da den, at Foreningen deltes i 25 »Distrikter«, der hver skulde vælge et Styrelsesmedlem og en Suppleant. 5 skulde vælges i Haderslev Østeramt, 5 i Vesteramtet, 6 i Sønderborg Amt, 4 i Aabenraa, 3 i Tønder og 2 i Flensborg Amt.

De 25 blev: Direktør *Christensen*, Haderslev (Købmand *P. Iversen* Suppleant), Gaardejer *Martin Simonsen*, Flovt (Gaardejer *O. Wolff*, Øster Skærbæk), *P. Skau* (Gaardejer *M. Jensen*, Ørby), *Chr. Finnemann* (Gaardejer *N. Bonde*, Skovhuse), Gaardejer *P. Fuglsang*, Magstrup (*A. Enemark*, Høgelund), Gaardejer *P. Tønder*, Birkelev (Dr. med. *Thomsen*, Skærbæk), Dr. med. *Petersen*, Gram (Gaardejer *Jens Mærsk*, Øster Aabølling), Gaardejer *N. Schmidt*, Søbæksled (*Simon Thøstesens*, Fæsted), Gaardejer *P. Lautrup*, Vellerup (*A. Skov*, Bevtoft), Gaardejer *P. Kaad*, Vollerup (Redaktør *Svensson*, Sønderborg), Gaardejer *N. Nissen*, Viby (Gaardejer *Chr. Lassen*, Østerby), Gaardejer *P. Hansen*, Skærtøft (Dr. med. *Sarauw*, Augustenborg), Rentier *Fr. Hansen*, Løjertøft (Gaardejer *J. Jensen*, Gøllinggaard), Forpagter *Chr. Iversen*, Avnbøl (Fisker *H. Chr. Petersen*, Blans), Gaardejer *Hansen*, Nejs (Mejeribestyrer *J. Zachariassen*, Dybbøl), Kaptajn *Fischer* (Malermester *H. Møller*, Aabenraa), *N. H. Callesen*, Lerskov (Væver *Kauffmann*, Traasbøl), Gaardejer *A. Chr. Nielsen*, Hønkys (Gaardejer *P. Clausen*, Smedager), Bogtrykker *Hans Petersen*, Graasten (Sparekassebestyrer *Schmidt*, Graasten), Grosserer *L. Poulsen*, Flensborg (Redaktør *E. Christiansen*), *H. Tychsen*, Frøslev (Kromand *A. Andresen*, Gammel Skovkro). —

Martin Simonsen afløste derefter som nævnt *N. Nissen*, Nordborg, som Foreningens Sekretær.

Da Vælgerforeningens gamle Formand, *Reimers*, ønskede at trække sig tilbage, valgtes *J. N. H. Skrumsager* til Formand med 332 Stemmer. Gaardejer *P. Grau* fra Pøl ved Nordborg fik 220.

Denne Afstemning var nærmest en Styrkeprøve

61. P. Grau.

mellem de to Retninger: den, der sluttede sig til *H. P. Hanssen* og havde sit Organ i hans Blad »Hejmdal«, og den, der nærmest fandt sit Udtryk i »Flensborg Avis« og »Dybbølposten«, og som mente, at *Hanssen* ikke altid gjorde tilstrækkelig skarp Front, og at han ikke tilstrækkelig fremhæver Nordslesvigs Ret efter § 5, samt at han var saa ivrig efter at opnaa Resultater,

at han ikke altid saa tilstrækkeligt paa, om de var det værd, han mente.

P. Grau udtalte saaledes ved denne Sammenkomst sin Skuffelse over Optanttraktaten; hverken den eller den saakaldte »mildere Kurs« var ret meget værd. *H. P. Hanssen* svarede hertil, at han aldrig havde ventet mere af Traktaten, end den lovede, saa lidt som han troede, at Frihed og Humanitet med

den holdt sit Indtog i Nordslesvig; men den var af stor Betydning for de hjemløse. — For os alle gjaldt det nu som før om at holde støt og sikker Kurs, bruge blanke Vaaben og ved alle lovlige Midler hævde vor Ret.

Modsætningen mellem de to Retninger blev ved at holde sig, og til sidst foranledigede skjulte og aabenbare Angreb i Pressen og Mand og Mand imellem H. P. Hanssen til 1910 at meddele, at han ikke ønskede at modtage Genvalg som Rigsdagsmand, ligesom han tidligere havde afgivet sit Landdagsmandat. De Forsøg, der blev gjort for at finde en Afløser for ham, strandede imidlertid, og som Forholdene var, kunde han vanskelig erstattes af nogen anden. Derfor maatte man se at naa til en Overenskomst, og en saadan kom da lykkeligvis i Stand. H. P. Hanssen lovede at blive, og de stridende gav Løfte om at undgaa Kamp i Fremtiden — saa vidt som muligt.

Vælgerforeningen havde forøvrigt i Aarenes Løb haft jævn Fremgang. I Aarene 1902—09 havde den henholdsvis 3078, 3187, 3229, 3291, 3469, 4024, 5451 og 6420 Medlemmer. I Aaret 1898 havde den 3034 Medlemmer. Køllerpolitikken har saaledes bevirket Standsning, men ikke Tilbagegang.

Paa Generalforsamlingen i 1908 stillede H. P. Hanssen Forslag om Oprettelse af et vel forsynet *Arkiv* og et *Sekretariat*, der kan yde navnlig Arbejdere Hjælp mod Overgreb og Forurettelser fra Myndighedernes Side.

Ved Aarhundredskiftet traadte en Mand stærkere frem i det offentlige Liv end hidtil, nemlig Grosserer *Julius Nielsen* af Damager ved Haderslev, en stor og velhavende Forretningsmand, et klart Hoved og praktisk

62. Julius Nielsen.

dygtig. Han blev efter Gustav Johannsens Død 1902 valgt til Medlem af Landdagen og sluttede sig der i det hele til H. P. Hanssen. Paa Aarsmødet 1902 stillede han Forslag om Tilvejebringelse af Midler til nationale Formaal, Dannelse af et stærkt Fond (*Jærnfondet*). Efter de Love for dette Fond, der vedtoges paa Aarsmødet 1903, skal der til Fondet indsamles frivillige Gaver, ligesom Indsamlinger og Overskud fra Vælgermøder udelukkende gaar dertil. Efter 4 Aars Forløb kan Renten af Kapitalen, men ikke

Fondets andre Indtægter anvendes til 1) staaende Retshjælp, 2) Forsamlingshuse, 3) Valgarbejde, 4) Videreuddannelse af begavede unge Mænd og Kvinder paa Studiets, Landvæsenets, Handelens og Haandværkets Omraade.

Fondet er vokset jævnt og sikkert siden Grundlæggelsen. 1902—10 udgjorde det henholdsvis: 3000 Mark, 5600, 12400, 26600, 31800, 33000, 35000, 35500 og 36800. Naar Fondet ikke er vokset ret stærkt i de senere Aar, skyldes det sikkert den Omstændighed, at der er indsamlet til et Mindelegat for Redaktør Jessen (omtr. 15000 Mark) og bygget en stor Mængde Forsamlingshuse.

Vælgerforeningens to yngre Aflæggere, Arbejdersekretariatet og det sociale Kursus, synes at skulle have en god og frugtbar Fremtid for sig.

Arbejdersekretariatet, der ledes af Arbejdersekretær, cand. polit. Kr. Thomsen, har navnlig haft sin Opmærksomhed henvendt paa den Interesse, Nord-slesvig har i de tyske Statsforsikringsanstalter, hvortil det aarlig maa betale 1½ Million Mark. Forpligtelserne og Udgifterue er sikre nok, men det har undertiden knebet med at faa Rettighederne anerkendt. Sekretariatet har i Løbet af det første Aar, det har bestaaet, ført 3—400 Sager og skaffet de paagældende en Rente af over 20000 Mark. Det har tillige ydet Retshjælp i langt over 1000 Sager.

Det socialpolitiske Kursus, der er til Huse i Sprogforeningens Folkehjem, og som holdtes første Gang 1909 var da besøgt af 47 Deltagere i alle Fag — i Aftentimerne af 150. 1910 (14.—19. November) var Deltagernes Antal 48 — i Aftentimerne 184. Der blev ydet Vejledning af H. P. Hanssen, Advokat Ravn fra Flensborg, Tandlæge Smith fra Haderslev, cand.

Timeplan for det socialpolitiske Kursus 1909.

	Mandag 15	Tirsdag 16	Onsdag 17	Torsdag 18	Fredag 19	Løvedag 20
9—10		Kreditforhold cand. polit. <i>P. A. Callø</i>	Kommunal- forfatning Tandlæge <i>Smith</i>	Forvaltningsret <i>H. P. Hanssen</i>	Foreningsretten cand. polit. <i>Kr. R. Thomsen</i>	Kreditforhold <i>P. A. Callø</i>
10½—11½	Kursuset aabnes <i>H. P. Hanssen</i>	Samtaletime <i>P. A. Callø</i>	Retsforfatningen Advokat <i>Ravn</i>	Samtaletime <i>H. P. Hanssen</i>	Samtaletime <i>H. P. Hanssen</i>	Samtaletime <i>P. A. Callø</i>

Middagspause

2½—3½	Forsikrings- lovene <i>Kr. R. Thomsen</i>	Kommunal- forfatning Tandlæge <i>Smith</i>		Forsikrings- lovene <i>Kr. R. Thomsen</i>	Foredrag <i>Nis Nissen (Viby)</i>	Arveretten Advokat <i>Ravn</i>
4—5	Samtaletime <i>Kr. R. Thomsen</i>	Samtaletime Tandlæge <i>Smith</i>		Samtaletime <i>Kr. R. Thomsen</i> og <i>Dr. M. Michelsen</i>	Sprogforeningen <i>M. Andresen</i>	Samtaletime Advokat <i>Ravn</i>
5½—6½	Politisk Dannelse <i>P. A. Callø</i>	Nationalitets- ideens Udvikling <i>H. P. Hanssen</i>		Nationalitetskampenes Udvikling <i>H. P. Hanssen</i>		

Aftenpause

8½	Sønderjydsk Bidrag til dansk Kultur <i>N. Hansen</i>	Musikalsk Aften- underholdning	Foredrag af <i>Kloppenburg- Skrum sager</i>	Sproget i de ældste slesvigske Bylove <i>Nic. Andersen</i>	Nationalitets- kampen i Fyrreerne <i>P. Skau</i>	Selskabelig Sammenkomst
----	---	--------------------------------------	--	---	---	----------------------------

Timeplan for det socialpolitiske Kursus 1910.

	Mandag 14	Tirsdag 15	Onsdag 16	Torsdag 17	Fredag 18	Løverdag 19
9—10		Landarbejder- spørgsmaalet <i>P. A. Callø</i>	Kommunal- forfatning Tandlæge <i>Smith</i>	Skattevæsenet <i>P. A. Callø</i>	Samtaletime om Forvaltningsret <i>H. P. Hanssen</i>	Skattevæsenet <i>P. A. Callø</i>
10½—11½	Kursuset aabnes <i>H. P. Hanssen</i>	Arbejderkoloni- tion. Landdags- mand <i>Nis Nissen</i>	Retsforfatningen Advokat <i>Ravn</i>	Rente- og Renta- bilitetsberegning <i>Nic. Andersen</i>	Bogsagen <i>M. Andresen</i>	Samtaletime <i>P. A. Callø</i>
Middagspause						
2½—3½	Kreditvæsenet <i>P. A. Callø</i>	Foreningsretten <i>Kr. R. Thomsen</i>		Arbejder- sekretariatet <i>Kr. R. Thomsen</i>	Familieretten Advokat <i>Ravn</i>	Erstatnings- pligten <i>Kr. R. Thomsen</i>
4—5	Samtaletime <i>P. A. Callø</i>	Samtaletime <i>Kr. R. Thomsen</i>		Samtale om For- sikringslovene <i>Kr. R. Thomsen</i>	Samtaletime Advokat <i>Ravn</i>	Vej- og Jagtret Tandlæge <i>Smith</i>
5½—6½	Ejendoms- spørgsmaalet <i>M. Refslund- Poulsen</i>	Partiforholdene i Tyskland <i>Kloppenborg- Skrumsager</i>		Rentegaards- lovene og deres Anvendelse <i>H. P. Hanssen</i>	Polakkernes Nationalitetskamp med særligt Hensyn til Kampen om Jorden <i>H. P. Hanssen</i>	
Aftenpause						
8½	Aften- underholdning	Biskop Monrad <i>H. P. Hanssen</i>	Frit Ordskifte om et Æmne efter Deltagernes Valg	Den nord- slesvigske Presses Historie <i>N. Hansen</i>	Nordslesvigske Præster Pastor <i>K. Rosendal</i>	Selskabelig Sammenkomst

polit. P. A. Callø og cand. polit. Kr. Thomsen fra Aabenraa. 14 af Deltagerne fra 1909 mødte igen 1910.

Ved Afslutningen af det første Kursus (1909) blev det fra Deltagerens Side udtalt, at Udbyttet havde været langt over Forventning; og man var enig om, at Tiden — sidste Halvdel af November — var heldig valgt, og at Stoffet var vel valgt og ordnet.

Man laa ikke paa den lade Side; thi der arbejdedes daglig [Kl. 9—10, 10¹/₂—11¹/₂, 2¹/₂—3¹/₂, 4—5, 5¹/₂—6¹/₂ og fra Kl. 8¹/₂ Aften] efter foranstaaende Timeplan.

Naar man ser paa denne Timeplan, forstaar man, at Kursusdeltagerne enstemmigt ved Slutningen kunde udtale, at de betragtede Vælgerforeningens Kursus som et betydningsfuldt Led i

det politiske Arbejde og ønskede det fortsat. Det er blevet fortsat i samme gode Spor.

Det andet Kursus afholdtes 14.—19. November 1910 efter omstaaende Plan. Kursuset 1911, der fortsatte i samme Spor, var besøgt af 83 Deltagere, hvoraf 44 hele Tiden, mens 39 kun var til Stede 2—5 Dage. Desuden havde 134 Personer Adgangskort til enkelte Foredrag, 38 til samtlige Aftenforedrag, og 91 til en enkelt Dag. 33 Deltagere var fra Haderslev Amt, 19 fra

63. H. Jepsen Christensen.

Aabenraa Amt, 26 fra Sønderborg Amt, og 5 fra Tønder Amt. —

Den yngste af de store Foreninger, *Skoleforeningen*, har haft meget stilfærdige Generalforsamlinger, men er den af dem, der er vokset stærkest, ligesom det var den, der i Køllertiden led det største Tab af Medlemmer. Medens den saaledes i 1898 havde 4800 Medlemmer, havde den ved Køllertidens Slutning kun 3750. Fra 1904 begynder Opgangen igen, og i Aarene 1905—11 var der henholdsvis 3935, 4228, 4720, 5475, 7212, 8222 og 8771 Medlemmer. — I Aarene 1901—11 havde Foreningen set sig i Stand til at hjælpe 225, 239, 220, 217, 250, 253, 266, 363, 388, 419 og 450 unge Mennesker til Besøg paa danske Efterskoler, Højskoler, Landbrugsskoler, Mælkerskoler, Handelsskoler og tekniske Skoler. Ialt har henvend 4000 Personer modtaget Støtte af Skoleforeningen i dette Øjemed. Formand er nu, som før nævnt, Gaardejer *H. Jepsen Christensen*, og Sekretær Redaktør *A. Lebeck*, Haderslev.

XVI.

Efter 1906. — Den tyske Forening.

FRA 1906 ventede mange for en Tid en »mildere Kurs« i den preussiske Styrelse i Sønderjylland. Overpræsident v. Wilmowski, der trolig havde vandret i sin Forgænger v. Køllers Fodspor, blev forflyttet og efterfulgt den 1. Juli af v. Dewitz, der havde været Regeringspræsident i Frankfurt an der Oder. Da han besøgte den tyske Forenings Hovedborg Haderslev, blev der gjort store Anstrengelser for at aflokke ham et Løfte om at fortsætte sine Forgængeres Politik. Der blev lokket, og der blev truet med, at hvis han ikke gjorde det, vilde »den tyske Befolkningens Medvirkning ved Hidførelsen af rolige Tilstande snart lammes«; men det lykkedes ikke at faa v. Dewitz til at love andet, end at han vilde støtte den tyske Kultur. Den ny Overpræsident fratraadte imidlertid i Februar 1907 umiddelbart efter, at Overenskomsten om Optanterne var kommet i Stand. Og derefter blev den frikonservative Landdagsmand, den holstenske Godsejer v. Bülow-Bosse, Overpræsident. Han rejste naturligvis ogsaa til Haderslev og holdt en Programtale, der lovede godt. Ved »Landbrugskamrets« Middag talte han for Nordslesvigs Befolkning,

som han roste for dens »Flid, Dygtighed, Ærbarhed og gode Sæder, dens Kundskabstrang og dens alvorlige Stræben«. Man skulde ikke behandle denne Befolkning anderledes, fordi den talte Nabolandets Sprog, og »fordi dens Tilbøjelighed derfor ogsaa for en stor Del gaar derover«. Vilde Tyskerne vise denne Befolkning Tillid, kunde de vente Tillid igen, thi som man saar, skal man høste. Denne Befolkning har jo dog Natur, Afstamning og økonomiske Interesser fælles med os, og Tyskerne er stærke og mægtige nok til at byde de danske Nordslesvigere Broderkysset¹⁾.

Overpræsidenten fik straks at føle, at han her havde stukket sin Haand i en Hvepserede; thi Landbrugskamrets Formand, Grev Rantzau-Rastorff, rejste sig straks og erklærede, at de Landboforeninger, der staar i Forbindelse med Landbrugskamret, maa staa paa tysk national Grund. Landbrugskamret er et slesvigholstensk og et tysk Kammer. Enhver Landmand, der staar paa samme nationale Standpunkt som Kamret, kan gøre Regning paa dets Hjælp; men hvem der ikke gør det, eksisterer ikke for Kamret.

Og ligesom Grev Rantzau her irettesatte Overpræsidenten, gjorde de tyske Aviser og den tyske Forening. Ud af dennes Midte fremgik en »Værnekomité«, der sendte haarrejsende Meddelelser til tyske Blade om den sørgelige Tilstand, det tegnede til, og om hvorledes de danske Sønderjyder pønsede paa at rive sig løs fra Tyskland og fik Støtte fra Kongeriget.

---

¹⁾ Da dette Ord fandtes for sødt, blev det senere rettet til Broderhaanden.

Den stakkels Overpræsident synes at være blevet helt forskrækket, og det hjalp ikke, at Vælgerforeningen overfor Værnekomitéens Opdigtelser paa det bestemteste hævdede, at de danske Sønderjyder ikke udfoldede Løsrivelsesbestræbelser eller Boykotning, men blot paa Forfatningens og de bestaaende Loves Grund arbejdede for at værne sin danske Folkelighed og sit Modersmaal.

Overpræsidenten gav den tyske Forenings Formand en Række Løfter, hvormed denne ved et Møde i Rødekro, 1 Mil N. V. for Aabenraa, den 3. August kunde glæde sine Fæller i den tyske Forenings Bestyrelse: en almindelig Naturalisation af Optanter vilde ikke finde Sted; en saadan Eftergivenhed som i den Finnemannske Sag¹⁾ vilde ikke mere blive vist; danske Undersaatter, der agiterede, vilde blive udvist; der vilde blive bevilget Penge til Opkøb af danske Ejendomme, til billige Laan og Understøttelser til tyske Folkehøjskoler osv. — Alt dette fandt naturligvis den tyske Forening godt og glædeligt, og de Danske, som ikke havde gjort sig Illusioner, tog det med Sindsro.

Med mindre Sindsro saa man paa en Paragraf i Forslaget til den ny *Foreningslov* for det tyske Rige, som behandlede af Rigsdagen i Aarene 1907 og 1908. Lovforslaget indeholdt den Bestemmelse, at intet ikke-tysk Sprog for Fremtiden maa benyttes paa offentlige Møder i det tyske Rige.

Naturligvis udtalte H. P. Hanssen sig med Kraft

---

¹⁾ Umiddelbart før Kejser Wilhelms og Kejserinde Viktorias Besøg paa Fredensborg 3.—5. Juli havde man telegrafisk ophævet Udvisningen af Chr. og N. Finnemann og tilsagt dem Godkendelse som preussiske Undersaatter.

imod den foreslaaede § 7, der var en Undtagelsesbestemmelse af værste Slags, som paa en unyttig Maade vilde skærpe Modsætningerne i Nordslesvig, en Undtagelsesbestemmelse, der ikke alene vilde blive følt som en unødvendig Haardhed, men som en brutal Uretfærdighed. Hans Tale modtoges med Bifald fra venstre Side i Huset; men da Sagen kom i Udvalg, svigtede de saakaldte tysk-frisindede, idet de, der sammen med de konservative og national-liberale dannede den »Blok«, som støttede Regeringen mod Katoliker og Socialister, gik ind paa et Mæglingforslag, der blev § 12 i den ny Lov. Forslaget, der vedtoges med et lille Flertal, bestemmer, at Forhandlinger paa offentlige Møder skal ske paa Tysk undtagen Valgmøder og Møder i Kredse (Amter), hvor over 60 % af Befolkningen efter den sidste Folketælling taler et ikke-tysk Sprog. I saadanne Kredse skal Brugen af Befolkningens Modersmaal være tilladt i 20 Aar; og desuden skal Møderne være meldt for Politiet 3 Gange 24 Timer i Forvejen. Deraf fulgte, at man i Haderslev, Aabenraa og Sønderborg Kredse (indtil 1928) kan tale Dansk paa offentlige Møder, og ved ministeriel Resolution blev en lignende Indrømmelse den nordlige Del af Tønder Kreds tilstaaet.

Ogsaa i denne læmpede Skikkelse maatte H. P. Hanssen finde Paragrafen utaalelig og udtale sig stærkt imod den; og det gjorde han den 4. April 1908. Efter en Udsigt over de skarpe Undtagelsesbestemmelser, hvorunder Nordslesvig led, sagde han: »Vi er nu naaet til en utaalelig Skærpelse af de nationale Modsætninger; vil vi søge at naa fremad i Kultur, skal vi ogsaa have Frihed med Hensyn til Sproget. Oppe hos os har det danske Sprog været

talt i halvandet Tusinde Aar; hvilken Uretfærdighed vilde det saa ikke være, om det nu skulde forbydes! Man burde lægge sig efter lidt mindre af Bismarck og noget mere af Schiller; det vilde gavne Tyskland mere.«

Selv tysksindede Mænd fandt denne Bestemmelse brutal, og der var flere af dem blandt de 29180 Sønderjyder, som i Januar 1908, inden Loven endnu var endelig vedtaget, i en Adresse gjorde Indsigelse mod denne Bestemmelse. Naar de saakaldte »frisindede« gik med til at indføre en saa himmelraabende Tvangsbestemmelse, maa de vel have ment, at om 20 Aar vil det danske Sprog være udryddet i Sønderjylland. Det bliver nu danske Mænds og Kvinders alvorlige Opgave at vise, at de i saa Tilfælde har forregnet sig.

Har de haft andre Tanker end denne og Tanken om at holde »Blokken« sammen, saa maa det vel have været Hensynet til, at Loven bød visse Fordele i frisindet Retning. Foreningers Medlemslister skal ikke nu som før indleveres til Politiet, deres Møder ikke anmeldes, og Kvinder kan blive Medlemmer af politiske Foreninger, hvad de ikke kunde før.

Derimod skal *offentlige* Møder, hvor man vil benytte et ikke tysk Sprog, anmeldes 3 × 24 Timer, før Mødet afholdes. Offentlige Møder med dansk Sprog kan indtil 1928 afholdes i Kredse, hvor over 60 % af Befolkningen i Henhold til den sidste Folketælling har Dansk til Modersmaal, det vil for Sønderjyllands Vedkommende sige Haderslev, Aabenraa og Sønderborg Amter, samt i Følge særlig given Tilladelse den nordlige Del af Tønder Amt.

Men i de dansktalende Dele af Flensborg Amt — Bov og Hanved Sogne — kan der nu ikke tales

Dansk ved offentlige Møder. Derfor søgte man at hjælpe sig ved at danne en »Foredragsforening for Flensborg og Omegn«; men dens Møder, saavel i Flensborg som i Padborg, blev forbudt af Politiet, der sagde, at det var offentlige Møder, uagtet alle Deltagere var forsynet med Medlemskort.

Foreningen søgte naturligvis at hævde sin Ret og anlagde Sag mod Politiet. Denne gik til Højesteret, som af formelle Grunde gav Administrationen Medhold, idet Retten dog samtidig erkendte, at lukkede Møder var udenfor Politiets Kontrol, ogsaa hvad Brugen af Modersmaalet angaar.

Den ny Foreningslov har mange Steder kaldt Foreninger til Live igen, der var død hen i Køllertiden, den har endvidere fremkaldt en Mængde ny Foreninger og mægtig bidraget til Opførelsen af Forsamlingshuse.

Efter Lovens Bestemmelser staar nemlig Foreningsmøderne ikke under Politiets Kontrol, hvorefter ogsaa følger, at Sprogparagrafen ikke gælder for dem, ligesom der i det hele i en hidtil ukendt Udstrækning kan tales og synges frit baade ved Foreningsmøder og andre sluttede Forsamlinger.

Af den Grund vil offentlige Møder stadig blive sjældnere, og naar der yderligere ses hen til, at Sprogparagrafen ikke gælder for offentlige Valgmøder i Tiden mellem Valgets Kundgørelse og dets Afholdelse, vil det forstaas, at Sprogparagrafen ikke indeholder saa stor en Fare, som det fra Førstningen af saa ud til.

Imidlertid er Paragrafen jo en grov Krænkelser af Frihedens Grundsætning, og den har sikkert bidraget til at aabne manges Øjne for, hvad der

staar paa Spil, og hvor hensynsløst man egentlig ønsker at gaa frem mod det danske Sprog.

At det snarere var gaaet frem end tilbage for de

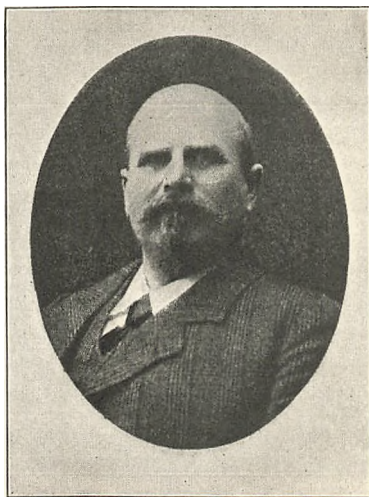
64. Nis Chr. Nissen, Viby.

Danske, viste Landdagsvalget i 1908. Julius Nielsen ønskede at trække sig helt tilbage, og H. P. Hanssen vilde ogsaa afgive sit Landdagsmandat. Der skulde altsaa vælges nye Mænd, og det kan altid give Vanskeligheder.

For 1. Kreds's (Haderslev Amts) Vedkommende behøvede man ganske vist ikke at nære nogen Frygt, men i 2. Kreds (Aabenraa-Sønderborg Amter) havde der kun

været 9 Stemmers Forskel ved forrige Valg, og Sønderborg var i Mellemtiden blevet Marinestation, hvorved Tyskheden havde faaet en afgjort Styrkelse. Hertil kom, at Gaardejer *P. Grau*, der maatte synes selvskreven til at være de Danskes Kandidat, af personlige Grunde undslog sig for at modtage Valg, og man altsaa maatte se at finde en helt ny Mand. Det blev den unge Gaardejer *Nis Nissen* fra Viby paa Als.

Han er Søn af Gaardejer Landbrugskandidat Hans Nissen, der i sin Ungdom i en Del Aar (1870—75) var Lærer ved Karise Højskole. Hans Nissen var Optant og især kendt for sine kirkelige Interesser, og han var Medlem baade af Provsti- og Provins-synoden, hvor han gentagne Gange med Dygtighed førte Modersmaalets Sag. — Sønnen Nis Nissen har været Elev paa Brahetrolleborg Højskole, og efter sit Ophold der laa han i 3 Aar som Dragon i Elsass-Lothringen. Da han var færdig med Soldatertjenesten, skulde han ved Faderens Død have overtaget sin Fædrenegaard, som han imidlertid bortforpagtede for at søge videre Uddannelse, først et Par Vintre paa Askov udvidede Højskole og siden paa en Landbrugsskole.

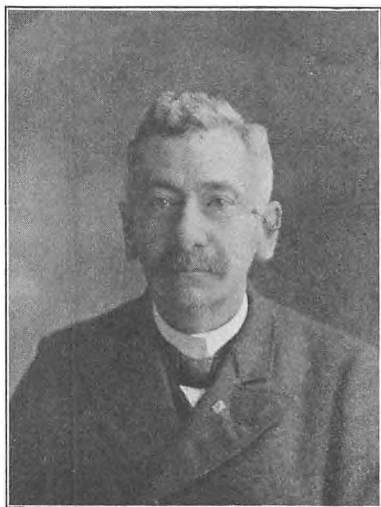
65. H. D. Kloppenborg-Skrumsager.

Efter at han selv havde overtaget sin Gaard, kom han snart i første Linje i den nationale Kamp paa Hjemegnen. Han vakte Opmærksomhed ved sine gode Taler og valgtes til Bestyrelsesmedlem i Vælgerforeningen, hvor hans livlige Deltagelse i Forhandlingerne yderligere tildrog sig Opmærksomhed, saa da P. Grau, som H. P. Hanssen havde fore-

slaaet til sin Afløser i Landdagen, ikke vilde tage mod Valg, var man fra alle Sider snart enig om at vælge Nis Nissen.

Mod ham opstillede Tyskerne selve Dr. Hahn, hvorfor Valgmandsvalgene imødesaas med stor

Spænding fra begge Sider, og alle Kræfter sattes i Bevægelse.

66. P. Jessen.

Den 3. Juni 1908 foregik Valgmandsvalget, og Udfaldet blev 126 danske og 109 tyske Valgmænd mod 118 og 109 i 1903. Alshavdesendt lutter danske Valgmænd fra Landdistrikterne, men i Aabenraa Amt var der en lille Fremgang for Tyskerne.

I 1. Valgkreds, hvor den unge *H. D. Klop-penborg-Skrumsager* var opstillet som Kandidat, valgtes 160 danske og 57 tyske Valgmænd (1903: 134 og 73). Han har besøgt Askov Højskole, drevet frie Studier i København, været Soldat i Berlin i 3 Aar og overtog i en forholdsvis ung Alder sin Morfaders store Gaard i Københoved. Han vandt hurtig Anerkendelse som en fremragende dygtig Landmand, og han har naturligvis taget livlig Del — ogsaa som Taler — i Kampen for dansk Folkelighed i Sønderjylland.

Ogsaa i Tønder Amt, hvor fhv. Lærer *P. Jessen* var opstillet som »Tællekandidat«, var der Fremgang: 7 danske Valgmænd mere end i 1903.

Det glædeligste ved Valget var dog, at der havde været fuld Enighed mellem alle Danske, og at der valgtes to unge Mænd, som har vist, at de med æl Ære har kunnet hævde deres Plads i Landdagen.

Men naturligvis følte Dr. Hahn og hans Forening sig dybt skuffede, og det synes, som om han tabte al Holdning og Besindighed. Han udvidede sin Agitation for den tyske Forening *for Nordslesvig* helt ned i Tyskland og skaffede Foreningen 4000 Medlemmer dernede, og han holdt Taler, der i Voldsomhed overgik, hvad han hidtil havde sagt; navnlig er der gaaet Ry af en Tale, han holdt i Lybæk, uden at det dog er blevet klart, hvad han egentlig har sagt.

Medens nemlig baade tyske og danske Blade har gengivet hans Tale saaledes, at han til Eks. havde sagt, at der skulde føres »Krig paa Kniven« mod de Danske i Sønderjylland, paastaar han selv at have udtrykt sig saaledes: »Vi Slesvigholstenere kunde endnu lære megen Fædrelandskærlighed af de tyske Østerrigere, der førte en anden Niebelungenkamp, som i Prag maatte bestaa i en Kamp paa Kniven mod Tjekkerne.«

Naar man imidlertid fra begge Sider straks kunde tillægge Dr. Hahn en Opfordring til »Krig paa Kniven«, og paa tysk Side glæde sig over disse kraftige Ord, var det vel, fordi det passede saa godt i hans og hans Forenings Tankegang.

Og i Haderslev udtalte han i alt Fald, at man var nødt til at bryde det danske Overmod med jærnhaard Strenghed. — Derfor var det heller intet

Under, at man fra dansk Side paa forskellige Møder udtalte sin Mistillid til Dr. Hahn som Dommer i politiske Sager.

Dr. Hahns Forening holdt i Februar 1909 et Møde i Rødebro ved Aabenraa, hvor man enedes om at kræve, at den danske Regering skulde tydeligt erklære Hertugdømmerne for Udland ved at oprette danske Konsulater i Flensborg og Kiel. Den preussiske Regering skulde optræde med Kraft mod alle »irredentistiske«¹⁾ Bestræbelser og bortvise enhver Udlænding, der tog Del deri; den skulde hindre Indvandring af kongerigske Arbejdere; og den skulde henlede den danske Regerings Opmærksomhed paa Højskolerne (Efterskolerne) langs Grænsen -- det vil sige blande sig i Danmarks indre Anliggender. Og endelig skulde den økonomisk støtte Tyskhedens Kulturarbejde i Nordslesvig.

Men gik Dr. Hahn vidt i Voldsomhed, saa gik den af Staten understøttede »*Schleswigsche Grenzpost*« endnu videre. Den angreb endog paa det allerløseste Grundlag den daværende danske Indenrigsminister, nuværende Konsejlspræsident Klaus Berntsen for at støtte den »irredentistiske« Bestræbelse, der skulde gaa ud paa at skyde Grænsen mod Syd; og senere har »Grenzpost« utvetydigt opfordret den preussiske Regering til at sende »kolde Straaler« til København for at formaa den danske Regering til at skride ind mod Embedsmænd hos os, der var den ubehagelige, og til at tøjle Højskolerne eller hindre dem i at mod-

---

¹⁾ Irredentistisk-Irredenta-Irredentisme er Ord, som Hr. Strackerjan har bragt i Anvendelse for noget i hans Øjne meget slemt i Retning af Forhaabninger om Tilbagegivelse af Sønderjylland til Danmark.

tage Elever fra Sønderjylland. Der er næsten ikke det Forhold her i Landet, der kan tænkes at faa mindste Berøring med Sønderjyder, uden at dette Blad har haft det til Behandling, og Redaktør Strackerjan har trolig samlet paa alt, hvad der fra dansk Side er blevet udtalt om Forhold i Sønderjylland. Efter hans Afgang fra Redaktionen er Bladet blevet noget forsigtigere.

Regeringen i Berlin har ikke været i nogen høj Grad i Overensstemmelse med sig selv i det sønderjydske Spørgsmaal. Snart har en uforsonlig og snart en forsonligere Strømning gjort sig gældende, snart har man fulgt Dr. Hahn og hans Forening, og snart var Stemningen saadan, at det fra tysk Side blev troet, at Udenrigsminister v. Schoen virkelig havde sagt: »Skaf mig denne Hahn fra Halsen!« Og selv om han ikke har brugt et saa kraftigt Ord, saa har Dr. Hahn dog selv indrømmet, at han fra Regeringen har faaet en Paamindelse om, at han ikke maatte volde den udenrigske Politik Vanskeligheder. —

Samtidig med, at Regeringen mere og mere bevægede sig i konservativ Retning, blev dens Optræden i Sønderjylland skarpere. Og der er to Ting fra de sidste Aar, der særlig har tildraget sig Opmærksomhed: *Gymnastiken* og de dermed forbundne Udvisninger og *Fremstødet mod den danske Jord*. Det første er ganske ufarligt, det sidste meget farligt for Danskheden.

Som bekendt har vi her i Danmark i den sidste Menneskealder arbejdet med den svenske (Lings) Gymnastik og gjort det med afgjort Held; det var da naturligt, at vore Landsmænd i Sønderjylland gerne vilde overføre disse smukke og sunde Legemsøvelser til sig. Magthaverne dernede øjnede imidlertid en

Fare for det tyske Rige eller for Preussen i disse Legemsøvelser, og de kongerigske Gymnastiklærere blev udviste. — Da der imidlertid snart var uddannet hjemlige Lærere og Lærerinder, forbød man deres Arbejde; men den lovkyndige Tandlæge J. Smith i Haderslev opfordrede offentligt til Ulydighed mod dette Forbud. Og han drev sin Sag igennem, saa Forbudet af Retten blev kendt ugyldigt. Mens Sagen stod paa, havde man imidlertid dømt Gymnastiklærerinde Frøken Boesen til en høj Bøde, som hun naturligvis ikke vilde betale. Hun blev da fængslet og behandlet paa en mildest talt ublid Maade, til Retskendelsen gjorde det nødvendigt at give hende fri.

Lignende Drillerier overfor Kvinder, der gav Undervisning i Syning, skal kun nævnes.

En saadan Optræden fra en Stormagts Side vil jo imidlertid kun fremkalde et Smil.

XVII.

Bevægelse i tyske Kredse.

I den Artikel i »Köln. Zeitung«, hvori Landdagsmand Geheimejustitsraad *Jürgensen* angreb Tyskernes Færd i Nordslesvig, siger han om »den af Regeringen understøttede tyske Presse«, at »den har været for kampgal, hadsk, saarende, fornærmende og ophidsende til at kunne gavne. Danskheden rykker ikke angrebsvis frem, som der paastaas, og kan ikke gøre det. Den forsvarer sin Stilling og gør det med Kraft og Dygtighed.« -- Det var vel sagtens en lignende Erkendelse hos de styrende, der bevirkede, at Oldenborgeren Strackerjan, den mest »kampgale, hadske, saarende, fornærmende og ophidsende« af de tyske Penneførere, blev afskediget som Redaktør af det statsunderstøttede Blad i Haderslev.

Jürgensens Uvilje overfor hans og den tyske Forenings Kampmaade var ikke noget enestaaende. Det saa man bl. a., da Magistrat og Byraad i *Tønder* enstemmig vedtog en Erklæring, hvori man frabad sig Oprettelsen af en Tønder-Afdeling af den tyske Forening, da en saadan »vilde være skikket til at fremkalde en aldeles ufrugtbar Kamp mellem dansk-sindede og tysksindede Indbyggere og saaledes øde-

lægge det gode Forhold, som hidtil havde raadet mellem Borgere af forskellig politisk Anskuelse i Tønder.«

Denne Erklæring kaster et ejendommeligt stærkt Lys over den tit gentagne Paastand om, at det er de danske »Agitatorer«, der fremkalder Uro i Nordslesvig. Den hindrede dog ikke Dr. Hahn i at forsøge sig i Tønder. Den 16. Januar 1910 holdt han et Møde i Byen, hvor det vedtoges at gøre Indsigelse mod Kommunalbestyrelsens Beslutning og at danne en Afdeling af den tyske Forening. Denne fik 260 Medlemmer, hvoraf dog de 200 er Embedsmænd og tyske Seminarister.

Imidlertid holdtes den 22. August s. A. et tysk Møde i Tønder, hvor Kredsens Rigsdagsmand, Dr. *Leonhardt*, heftigt angreb den tyske Forening og bl. a. betegnede den som den største Ulykke for Nordslesvig. Dr. Hahn var til Stede, men tog mærkeligt nok ikke til Genmæle.

Og Geheimeraad *Jürgensen* stod ikke ene med sine Angreb paa de regerendes Fremgangsmaade og paa den tyske Forenings Fordringer. Ansete tyske Blade og ikke mindst »Grenzmärken Korrespondance« og ansete Mænd f. Eks. Prof. *Delbrück* har udtalt sig paa lignende Maade.

Særlig har man lagt Mærke til de mere samlede og alvorlige Angreb, der er kommet fra dem, vi plejer at kalde »Hjemmetyskere«: *Erik Schlaikjer*, *Johannes Tiedje* og den saakaldte »Fredsförening«.

Erik Schlaikjer er født Nordslesviger fra et dansk-talende Hjem i Aabenraa. »Alle Hjemmets og Gadens Barndoms minder«, siger han, »er voksede sammen med det danske Sprog«. Naar »Aarets store Tid, naar Julen nærmede sig, talte vor Forventning, Uro

og Spænding Dansk; naar vi kom til vore Forældre med vore smaa Bønner og Haab, skete det paa Dansk; vi tryglede og bad og plagede dem paa Dansk, og naar saa den store Aften kom, og Lysene blev tændte, gik der dansk Jubel gennem Værelset. Naar vi en Gang blev syge og maatte ligge i Sengen, bøjede der sig en Kvinde over os og talte saa ømme Ord, som kun en Moder kan tale, og disse Ord var danske. Naar vi senere som voksne kom hjem fra de fremmede Egne, hilste Forældrene os paa Dansk, og først naar den danske Hilsen lød paa Banegaarden, vidste vi, at vi var rigtig hjemme. Ved ethvert afgørende Opbrud i Hjemmet og ud i Livet blev der taget Afsked paa Dansk, og det kunde hændes, at det var en Afsked, man aldrig glemte mere. Var vi saa heldige at kunne tale med vore Forældre, inden de begyndte den sidste store Rejse over i det mørke Rige, blev denne Afsked taget paa Dansk«.

Uagtet saadanne Minder skulde synes at være et Udtryk for, at her har vi en *dansk* Mand for os, saa gør Schlaikjer gældende, at han er tysk, og at det tyske Sprog egentlig er hans Modersmaal. Han fik nemlig i sin Barndom i Julegave Andersens Eventyr paa *Tysk*, og derigennem og gennem Skolen blev hans Sprog tysk, og han for saa vidt Tysker: Hjemmetysker.

Hele hans Skolegang var præget af Tysk. Han var kun 4 Aar gammel, da han blev sendt i Skole hos en gammel tysk Dame, der ikke kunde et Ord Dansk. Og da han senere kom i en rigtig Skole, havde han 6 Timer daglig paa Tysk, var sysselsat med tysk Læsning udenfor Skolen og Samkvem med Drengene, der havde tysk Hjemmesprog. Det er derfor efter hans Mening saare naturligt, at han er

blevet tysk. Han og de, der er vokset op under lignende Forhold, er ikke halvt, men helt tyske, siger han.

Hans Standpunkt hænger sammen med hans Betragtning af Modersmaalet. Sproget er for ham ikke noget medfødt, men noget tillært, ikke Natur,

67. Erik Schlaikjer.

men Opdragelse. Og Omgangssproget — det daglige Livs Sprog — synes ham fattigt og ringe i Sammenligning med Bogsproget. »Vi faar«, siger han, »Sprogets Rigdom og Magt gennem Bogen, og vore Bøger er tyske. Det bliver saaledes det tyske Sprogs Rigdom og Magt, der slaar Rødder i vor Sjæl, og naar man vil underskrive, at Modersmaalet er det Sprog, der bund

dybest i Sjælen, saa er mit Modersmaal *Tysk*.«

Han nægter dog ikke, at det kan være noget uheldigt at have dansk Omgangssprog og tysk Bog-sprog, og at der kan komme noget forkvaklet ud deraf. Han kunde ønske, at de dansktalende Tyskeres eller tysksindede Danskeres (∴ »Hjemmetyskernes«) Tyskhed hvilede paa en fastere Grund. Men i et Overgangsland raader Overgangsforhold.

Hjemmetyskeriet er da for ham noget naturligt,

og det er ham om at gøre, at Danskerne vil forstaa og agte Hjemmetyskernes Følelser, forstaa, at Hjemmetyskheden er en naturlig Ting, og at den ikke er fra i Gaar, men har en Historie i Landet, har Minder, som den maa holde i Ære, og som det piner den at se angrebet.

For ham ligger det dybe, uoverstigelige Skel ikke i Sprog og Nationalitet, men i *Racen*, og Tyske og Danske hører til samme Race.

Schlaikjer har fremsat sine Anskuelser dels i tyske Blade og dels i H. P. Hanssens Blad »Hejmdal« og endelig i Bladet »København«; og hans fra danske afvigende Synsmaader er blevet dygtigt imødegaaede af Medarbejdere ved disse Blade.

Han er naturligvis ogsaa saa meget Tysker, at han under ingen Omstændigheder ønsker Nordslesvigs Tilbagegivelse til Danmark. Han er imod det af Hensyn til Tysklands absolut nødvendige Enhed (!), af Hensyn til Tysklands Stormagtsstilling og af Hensyn til Hjemmetyskernes egen Skæbne; thi hvor megen Tillid han end kan have til det demokratiske Danmark, saa er jo ikke alle Danske lige venligt sindede mod Hjemmetyskerne, der vilde gaa en usikker Skæbne i Møde under dansk Styre, da selv udmærkede danske Mænd anser det for det mest naturlige, at de blev Danskere. Saa vidt derfor Danskerne mener, at Grænsen bør forandres, er han deres Modstander; han vil endog anse det for en *Forbrydelse* at medvirke dertil.

Naar en saa renlivet Tysker angriber den tyske Presse og Styrelse i Sønderjylland, maa hans Ord faa en særegen Vægt; og han angriber med stor Voldsomhed og med de stærkeste Ord.

»Det havde«, skriver han, »ikke været af Vejen,

om Danskerne ikke blot var blevet behandlet *retfærdigt*, men om den tyske Administration ud over dette havde sænket Kaarden for den danske Nationalitet. Og hvad har vi faaet at se? Administrationen har ranet fra dem, hvad der stod til at rane; den har mishandlet deres Nationalitet, hvor den lod sig mishandle. En Journalistik, der var gennemsyret med den inferiøre (lave) Ondsindethed, som kun en sindssyg Kretin (Aandssvag) kan præstere, har virkelig . . . siddet i sit Hul og mimret af Skadefryd, naar en preussisk Næve slog ned paa et dansk Hjem . . . Man kan ikke tænke paa det, uden at den dybeste Harmе og den dybeste Foragt kommer op i en.«

»Lad være«, siger han videre, »at i Tiden mellem Krigene heller ikke alting har været, som det burde! . . . Men selv om den danske Befolkning skulde maales med den strengeste Maalestok: naar Danskerne's Skæbne siden Sprogreskriptet af 1888 lægges i den ene Skaal, tynger den med saa frygtelig Vægt, at vi ikke har noget af danske Forseelser eller tyske Fortjenester, som ogsaa bare formaar at rokke den anden.«

I en anden Artikel taler han om, at »Tvangssystemet er gennemført med en forskrækkelig haardhertet Konsekvens — end ikke hjemløse Mennesker gaar fri for Skud« — og beklager med H. P. Hanssen, at de Hjemmetyskere, der efter alle Naturens Regler skulde have haft Deltagelse for deres danske Landsmænd, ikke med stærk og myndig Røst nedlagde Indsigelse mod Voldsomhederne, men overlod Ordet til den tyske Forenings vildfremmede Mænd.

Det er en *politisk* Nødvendighed at søge dansk Sprog og Kultur udryddet; Irredentismen vil styrkes, naar de faar frit Løb — saaledes tænker han, Systemets

Forsvarere vil sige. Dertil vil han svare, at naar Danskerne kunde leve et roligt og uforstyrret Liv indenfor de nuværende Grænser, bortfaldt i alt Fald een Grund til at ønske en Grænseforskydning. »Men«, fortsætter han, »vor skærende uretfærdige Behandling af det danske Sprog og den danske Kultur er ligefrem *Kilden* til den politiske Danskhed. Stopper vi den Kilde til, skal vi nok mærke Velsignelsen.«

»Men vil saa den danske Kultur ikke skylle Hjemmetyskheden bort i *national* Henseende? Vil vor nationale Modstandsevne ikke svækkes, naar vi giver Slip paa de administrative Forholdsregler?« Han svarer hertil, at Hjemmetyskheden har klaret sig bedst, da Landet var dansk. Og skal den danske Kultur mødes med ukultiveret Tvang, bliver Tyskerne selv sløve; de bliver vænnede til administrative Raaheder og hjemfalder til en materialistisk Tankegang, saa de maa bukke under i den aandelige Kappelstrid, der til syvende og sidst bliver afgørende. At man ikke bliver stærk ved Tvang eller rig ved Ran, har den tyske Forening paa en sørgelig Maade maattet sande.

De Hjemmetyskere, som har dansk Sprog, kan jo dog ikke glæde sig ved at se deres egen Nationalitet voldført paa alle Omraader. Deres Børn skal oplæres i et Sprog, de ikke selv forstaar; de skal helst raabe Hurra, naar danske Gudstjenester udryddes, som de ene kan have Udbytte af. »Her«, siger han, »bliver Tvangspolitikken saa modbydelig, at man væmmes ved den, og her har Tyskheden da ogsaa faaet Løn som forskyldt; en Del af disse Mænds Sønner har atter sluttet sig til Danskerne, hvad man saa lidt kan bebrejde dem, at de tværtimod har Ære af det.«

»Men skal vi nu ikke holde Afregning med hele dette System, der hærger vort Land? . . . Var det ikke paa Tide, vi flokkede os om de hjemmefødte tyske Mænd, som agter at respektere Danskernes Sprog og Kultur?«

Et andet samlet, alvorligt Angreb paa den tyske Forening og i Grunden paa hele Styrelsen af Nord-slesvig har i de sidste Aar vakt nogen Opmærksomhed og i Forening med Schlaikjers Artikler fremkaldt en Bevægelse, om hvis Forløb og Virkninger det dog endnu er for tidligt at udtale nogen bestemt Mening.

Som dens egentlige Ophavsmand maa man nærmest betegne Kandidat *Johannes Tiedje*, nu Frimenighedspræst i Königsberg. Han er født 1879 i Skrydstrup (2 Mil V. f. Haderslev), hvor hans Fader den Gang var Præst. Faderen, en sødt Friser, var Student fra Ribe Skole, gjorde i 1864 Tjeneste i den danske Hær som Løjtnant i Artilleriet, men gik senere til Sønderjylland, hvor han var Præst forskellige Steder, sidst i Øshy ved Haderslev. Han var i politisk Henseende meget tilbageholden, ja lavs, og levede et noget ensomt Liv. I Synoden stemte han for de to danske Sprogtimer og var i den Anledning en Tid af Landraad Mauve suspenderet fra sin Stilling som stedlig Skoletilsynsmand. 1910 tog han Afsked fra sit Embede og lever nu i Flensborg, sysselsat med at optegne sine Erindringer fra Krigen 1864.

Sønnen, *Johannes Tiedje*, gik i Haderslev Skole, hvor han blev revet med af Begejstringen for v. Køller og hans Politik og var med til at spille og synge for

Køller, da denne gæstede Haderslev. Snart erfarede han Virkningerne af denne Politik i Nordslesvig, idet Bønderne i Øsby følte sig fremmede for ham, naar han kom hjem, og Forholdet mellem ham og Bøndernes Børn forstyrredes derved. Han fik herved for første Gang en Tanke om, at Køllerpolitiken ikke var Vejen til Fred og Ro i Nordslesvig. Men iøvrigt gled dette Spørgsmaal ud af hans Bevidsthed under de Arbejdsaar, han nu fik, ved Universiteterne i Halle, Berlin og Kiel. I disse Aar søgte han særlig sin Opbyggelse i Frimurerlogen. Hans Arbejde blev afbrudt af en alvorlig Sygdom, og derefter søgte han Huslærerpladser, var 1903—05 Lærer for et Par unge Slægtninge af Rigskansler Bülow, 1905—07 for 6 Prinser, Sønner af Prins Friederich Carl af Hessen og Kejserens Søster Margrethe. Han studerede saa et Aars Tid Filosofi i Heidelberg, men en alvorlig Sygdom tvang ham til at afbryde, og saa opholdt han sig en Tid i Marburg, hvor han særlig sluttede sig til Professor Rade, Redaktør af »Die christliche Welt«. — Til dette Tidsskrift sendte Professor *Valdemar Ammundsen* i København i Begyndelsen af Aaret 1909 en kort Artikel, hvori han indrømmede, at vi Danske i nogle faa Egne af Mellemslesvig efter 1850 havde givet det danske Sprog en for stor Plads, men hævdede, at en Deling af Slesvig, som den var lovet i Pragfreden, vilde have været den eneste retfærdige Løsning af det slesvigske Spørgsmaal, hvorfor han beklagede, at Preussen havde undladt at opfylde sin indgaaede Forpligtelse, overfor hvilken den danske Stat siden 1878 vel ikke har nogen juridisk, men Nordslesvigerne en moralsk Ret. Og ikke mindre beklagede han den preussiske Regerings Behandling af Nordslesvig: det har næsten kun tyske Embedsmænd,

Modersmaalet er næsten helt udjaget af Skolerne — i Luthers Folk! — Danske Privatskoler er absolut forbudte. Det frie Liv bliver saa meget som muligt hæmmet og holdt nede. Nylig er ifølge den ny Foreningslov offentlige danske Møder forbudt ved Sproggrænsen; i Flensborg Kreds er endog to danske *Foreningsmøder* blevet opløst. *Enten* maa det tyske Folk være uvidende om, hvad der foregaar, *eller* ogsaa bliver det ledet og finder sig i at blive ledet efter de Grundsætninger, en Forfatter, mod hvem han skriver (Schowalter), tillægger Englænderne, naar han siger: »Han (o: Englænderen) mangler enhver Selverkendelse i de Spørgsmaal, der angaar hans Politik, fordi han nu engang er overbevist om, at Forsynet har gjort hans Folk til det ædleste af alle og overdraget det Opdragelsen af den øvrige Menneskehed. Det er ganske umuligt at gøre ham hans Folks Skyld klar, fordi han paa Forhaand er overbevist om, at en saadan Skyld ikke kan findes.«

Professor Rade optog Ammundsens Artikel og svarede paa den. I Svaret skyede han ikke at betegne Regeringssystemet i Sønderjylland som »denne afsindige Naalestikspolitik med dens hensigtsstridige Plagerier«; men han undskyldte det tyske Folk med dets Uvidenhed om, hvad der gaar for sig, og de tyske Præster med, at de jo har arbejdet for de to danske Sprogtimer, og med, at de som gode lutherske Kristne maa adlyde Øvrigheden. Et Udtryk i hans Svar blev senere anholdt af Ammundsen — det, at »naar Verdenshistoriens Gang har hidført denne Tilstand (Sønderjyllands), tør ingen Moral i Verden brændemærke den som umoralsk«.

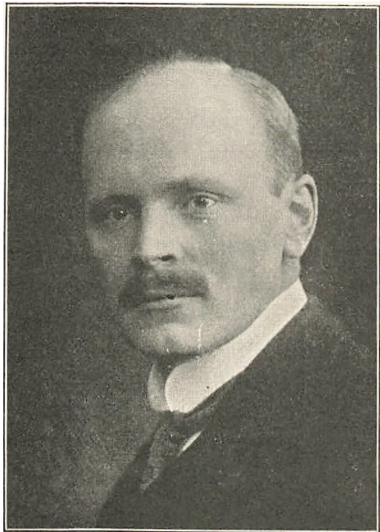
Ammundsen mener dog, at den »kristne Verdens«

Moral skulde gøre det. Fordi noget bestaar, er det dog ikke sagt, at det bestaar med Rette.

Den venskabelige Polemik mellem Ammundsen og Rade kaldte saa *Johannes Tiedje* frem med en Række Artikler i »Die christliche Welt«, der senere er udkommet i Bogform. Joh. Tiedje havde selv ikke tænkt at ville tage Del i denne Forhandling; og først, da Professor Rade forgæves havde opfordret tyske Nordslesvigere dertil, meldte han sig til Tjeneste.

I den første Artikel gør han os Danske den Indrømmelse at sige: »Den Strøm af religiøst Liv, som udmærker Nordslesvig fremfor Sydslesvig og Holsten, er dansk Ejendom.

Tyskheden, som den fremtræder heroppe, er irreligiøs. — — — Naar Tyskere Syd fra spørger os: Hvad gør de Danske i og for Nordslesvig, maa vi svare dem: Se, de beder!« Den danske Kristenhed giver som Enhed og som Helhed sine Kultur-opgaver en religiøs Underbygning. Det har sin Grund i, at Danmark, nedstyrtet fra sin stolte Højde som en betydelig Magt, har maattet se sig henvist til at bygge op indadtil. Det har oplevet en Genfødelse

68. Johannes Tiedje.

af en ganske egen Art og har faaet en helstøbt, sluttet original Kultur. Og denne Kultur er ikke Særeje for en Kaste; den udbredes, og den uddybes ved ihærdigt Arbejde. Den er saa ægte, fordi den er religiøst underbygget, og for den er det en hellig Opgave at dele sine aandelige Gaver med Sønderjylland. — Denne danske Religiøsitet har sit særlige Udtryk i »Den indre Mission« og i Grundtvigianismen. I »Den indre Mission« ser han »Kraften og Haabet for vor Kirke og dens Fremtid« for Nordslesvig under tysk Herredømme. For Kongerigets Vedkommende mener han, Grundtvigianismen har mere at betyde.

Grundtvigianismen baade tiltrækker og frastøder ham. Den er »en tidssvarende, lykkelig Forbindelse af Evangelium og Folkelighed i den danske Nation«, men »hver Gang Evangeliet paa denne Maade bliver Kød og Blod, er der i selve dette noget ufuldkomment«, Spiren til Opløsning. Har »Den indre Mission« en Fare i Retning af Verdensflugt og Dømmesyge, og overvurderer den Ordet, Prædiken, saa fristes »den glade Kristendom« til at glemme de mørke Linjer, som Synd og Nød danner i den kristne Verden, glemme, at Kristi Rige ikke er af denne Verden, ligesom den efter hans Mening fejler ved »en uforholdsmæssig Brug af Sakramenterne«. — Uagtet han har saa mange Indvendinger at gøre mod Grundtvigianismen, er den dog i hans Øjne »for den nærmeste Fremtid et af vore alvorligste Problemer i Nordslesvig. Grundtvigianismen har hidtil som kirkedannende vist sig kraftløs (6 smaa Frimenighedskirker), men den lever som religiøs Grundstemning i Hjertet paa Tusinder, og især i Ungdommen; og alene den Omstændighed, »at Grundtvigianerne mangler

en god Herold, kan vi takke for, at Sagen ikke er tabt for vor Landskirke«. — Nordslesvig er i sit aandelige Liv et dansk Land. Det er blevet det, mener han, siden 1864 og ved Tyskernes egen Skyld. De er steget fra den ene Højde til den anden, har i en rivende Udvikling som i en Rus udfoldet en vidt spændende Civilisation uden altid at have moralsk Vished om deres Pligt. For saa vidt sædelige Kræfter er kommet i Anvendelse, opslugtes de af Teknik, Handel, Industri og positive Videnskaber, mens Kultur og Religion forsømtes. »Vi var udadvendte og glemte at pleje det indvortes Menneske«. — Og »den aktive Tyskhed i Nordgrænselandet er som Helhed ikke blot ukirkelig, men irreligiøs, i det private Liv saa vel som i hele den politiske Optræden«. De søger nok om at faa flere og flere tyske Gudstjenester; men de benytter dem ikke. 12—15 Deltagere i en saadan er et stort Tal, hvor den fortrængte danske Gudstjeneste var besøgt af 80—90.

Tiedjes anden Artikel begynder med den rigtige Bemærkning, at Kampen i Nordslesvig er meget ulige. Paa tysk Side er der rige politiske Magtmidler, men indre Kraftesløshed, som ytrer sig i det fortsatte hysteriske Raab om Statshjælp. Paa dansk Side mister man politiske Rettigheder, men der er en indre Kraft, som man næppe kan stemme op for. Men saa kommer han med en aldeles urimelig Fordring, den, at kristeligsindede Danskere skal indrømme, at der historisk ikke er sket nogen Uret i 1864. Og han siger, at det vilde være en Forbrydelse mod al Retssans »overfor os tysksindede Nordslesvigere, hvis vi uden Nødvendighed af vort Fædreland (!) paany blev prisgivne til den Fjendevold, vi kender fra Aarene efter 1850« (!). »Hertil kommer«,

siger han, »at Nordslesvig har en Livsinteresse for Tysklands Selvopholdelse«, den holstenske Kanal, Forbindelsen mellem de Farvande, der er »Basis for vore Flaader«. »Men denne strategiske Grund er direkte moralsk, ogsaa kristelig moralsk (!) for et Folk, som vil en ærefuld Fred«. — Bismarcks Ord af 20. December 1866 i den preussiske Landdag, at en Befolkning, som utvetydig tilkendegiver sin Vilje til hverken at ville være preussisk eller tysk, ikke betyder nogen Styrkelse for den Magt, den søger at skille sig fra, har for ham ikke noget at betyde; han tror ikke, det har været Bismarcks Mening. — Heller ikke vil han indrømme, at der er noget særligt Blodslægtskab mellem Sønderjyderne og andre Danske; og han kan ikke se, at den sønderjydske Dialekt af Danske anerkendes som dansk Kultursprog; Slesvigerne maa — siger han — lære om igen, naar de under Besøg i »det skønne Ørige« vil anerkendes som halvvejs dannede. Tiden mellem 1850 og 1864 betegner han som de 14 Ulykkesaar.

Summen af alt dette bliver: »Vi (Tyskere) har en ren og glad Samvittighed overfor det, at Historien belønnede vore Fædres Anstrengelser, Bekymringer og Lidelser med, at dens aldrig fejlende Dom tilkendte den tyske Kultur Slesvig-Holsten, Nordslesvig indbefattet, som Virkekreds«. Men han spørger: Kan vi ogsaa beholde det med god Samvittighed, naar vi ser, at det trods alt, hvad der er sket i næsten 50 Aar, stadig bliver mere og mere dansk?

Den tredie Artikel har til Overskrift: »*Det tyske Kulturarbejde*« og paastaar, at der indtil 1888 er ført en rolig Forsoningspolitik i Sønderjylland, »lige saa venlig og mild som vor gamle Kejsers Tro paa Fremtiden var det«. Landraaderne var modne, prøvede

Mænd, hvis Minde nu holdes i Ære af baade Danske og Tyske. »Den tyske Kulturpolitik i Kirke og Skole, i økonomisk Forvaltning som i Domstolenes og Politiets Tugt optraadte overalt sikkert og med Rette med tydelig Betonning af, at vi her var i et tysk Land; men paa Familiens Ret, borgerlig Frihed, Sprog (!) og Folkepræg blev der i det hele taget med varsom Haand, og de blev skaanet med fin Taktfølelse, og den lille politiske Skare danske Brushoveder fandt kun et trent Ekko i Befolkningen. Hele den tyske Holdning var baaret af Bevidstheden om, at vor Kultur i Løbet af nogle Aartier fuldstændig vilde udjævne Modsætningerne, og de Danske levede i en tilsvarende Resignation. Kort sagt, indtil 1888 gaves der ikke mere noget nordslesvigsk Spørgsmaal for Staten«.

Saa kom som den unge Kejsers første Julegave til Nordslesvig Forordningen af 18. December 1888, der udelukkede det danske Sprog af alle Nordslesvigs Skoler paa de 4 ugentlige Religionstimer nær. Tiedje mener nu vel, at en Stat ikke har den Pligt at bevare en Stammes Modersmaal gennem Skolen; denne tilhører Staten, og Hensynet til den almene Interesse maa i dette Spørgsmaal være afgørende; men han finder Udelukkelsen af Befolkningens Modersmaal uheldig paa Grund af det Løfte, der var givet i Indlemmelsespatentet, om Skaansel overfor berettigede Ejendommeligheder. — Dermed var Kampsignalet givet, og hvad der fulgte efter, egnede sig ret til at ruske selv de søvrigste Danskere op. Og hvad ikke Sprogforordning og Køllerpolitik kunde udrette, det formaaede den tyske Forening og Al-tyskerne med deres »tyske Aftener« og »Ølkultur«. — Men selv om den tyske Forening har nok saa

megen Skyld, saa har Regeringen ikke mindre. Han miskender ikke, at der skyldes Gud Tak for Rets-sikkerheden og Kulturens Fremme i en ordnet Stat. Men hverken »Irredentisterne« eller de tyske Nord-slesvigere strømmer over af Taknemmelighed mod Preussen i den Anledning. For de sidstes Vedkom-mende gaar han langt tilbage, idet han siger:

»De danske Lænker, som vore Fædre sprængte 1848, dem har Preussen, ikke det overvundne Dan-mark, igen lagt paa os 1850 ved at afvæbne vor tapre Frihedshær, og først 14 Aar efter har det be-friet os fra det paatvungne Aag. Det er efter min Mening den mørkeste Plet paa de preussiske Vaabens Ære, uforglemmelig i Hjertet paa Sønnerne og Børne-børnene af de dengang forraadte Frihedens For-kæmpere. Visselig er vi nu til Dags Preussere med vor Vilje, men ikke af Naade; vi har Fordringer til vor Stat«. — Han fremhæver derefter, at det for-jagede i Statens Bestræbelser, den Parademarsj, der hænger sammen med østgermanisk Væsen, er Sles-vigerne lige saa meget imod, som det er Würtem-bergerne og Wienerne. Begreberne Goethe og Hurra kan nu engang ikke falde sammen. — Preussen gør tilsyneladende mere for Slesvig end for sine andre Provinser. Det flyder rigelig med Statens Midler til Bygninger, Inddæmninger, Hede- og Mosekultur, Indkøb af Domæner, Rentegaarde osv., og det flyder rigelig med Lønningstillæg og Dekorationer til Em-bedsmænd. Men denne Strøm af Guld og Ordener er det netop, der gør Forholdene utaalelige, da det vænner den tyske Befolkning til at interessere sig for Statens Pung paa en Maade, som lammer alle Forsøg paa økonomisk at hjælpe sig selv. — Gennem sine Embedsmænd har Staten forledet Amlerne (Kredsene)

til en meningsløs Husholdning: et dyrt Net af Smaa-baner med overdaadige Stationer har til Eksempel styrtet Haderslev Amt i en uhyre Gæld. Og saa er disse Stationer blevet Ynglepladser for Alkoholisme. Samme Amt har endog af sin Kredssparekasse anbragt 100000 Mark i det altske Badested Lakolk paa Rømø, som forlængst er gaaet fallit. — Den kommunale Selvstyrelse bliver mere og mere et Skin. I Stedet for de af Befolkningen valgte Embedsmænd, som Regeringen ikke vil godkende, konstituerer Landraaderne Folk, de synes om. I Haderslev Kreds har 11 Amtsdistrikter med 54 Kommuner konstituerede Amtsforsandere og 33 Kommuner konstituerede Kommuneforsandere. Hele Kredsen har 29 Amtsdistrikter og 131 Kommuner. — Gennem dette Forvaltnings-system kommer der i Embederne Mænd ind, der er fremmede for Folket, brutale overfor dets Følelser, drilagtige med deres Forbud og Polititilsyn med Hensyn til Møder, Dilettantforestillinger, ja endog Bryllupper. Det er Amtsforsanderne, der fortysker Stednavne, og det er fra deres Kontorer, at danske Undersaalter foruroliges og forulæmpes. Det er dem, der foranlediger Valg til Menigheds- og Skolerepræsentationer forkastede af Regeringen, naar de ikke er faldet ud efter Ønske. — Den frie Valgret ænses kun lidt af Regeringen. Da saaledes Lærer *Wind* i Hanved stemte paa en kirkeligsinde dansk Mand til Menighedsrepræsentant, blev han straks forflyttet fra den Landsby, hvor han havde været Lærer i 32 Aar til den for ham fremmede Storby Altona. — Et grelt Eksempel paa, hvad der kan gaa, naar man kun har det rette Sindelag, er Historien om Lærer *Bager* i Ketting paa Als. I »Flensborg Avis« for 16. Marts 1907 beskyldte 3 navngivne yngre Mænd, Journalist

A. Grau, Mejerist H. Lorenzen og Redaktør E. Christiansen den nævnte Lærer for i Skoletimerne (Religionstimerne) at have betegnet de danske Foregangsmænd som »Danskerpak«, »danske Hunde«, »Løgneprofeter« o. l. Myndighederne var straks paa Færde med en Anklage, der var saa alvorlig, at den offentlige Anklager endog gjorde gældende, at hvis Læreren havde gjort sig skyldig i saadanne Handlinger, vilde han være uværdig til at være Lærer, ja falde ind under almindelig Foragt; derfor maatte de paagældende straffes meget haardt. Under Sagens Gang maatte saavel Statsadvokaten som Landsretten i Flensborg indrømme, at de anklagede havde ført Bevis for deres Paastande. De blev derfor 6. September frikendt; men Degn Bager sidder endnu i sit Embede, uagtet Statsadvokaten har erklæret ham uværdig dertil og hjemfalden til offentlig Foragt. — Som et talende Sidestykke eller Modstykke hertil nævner han, at Lærer *Lorenzen* i Ballum 1909 blev tvangsforflyttet, og da han ikke vilde lade sig forflytte, afskediget uden Pension, fordi han havde holdt et Foredrag om »Ålkoholens Farer« i en Forening, som baade har tyske og danske Medlemmer. — Med Domstolenes Afgørelser er Tiedje i det hele taget tilfreds; dog mener han, at det er utilbørligt, at tyske Blades Fornærmelser mod danske Redaktører straffes saa læmpeligt som muligt paa Grund af »den danske Presses notoriske Ondsindethed«. »Dersom«, siger han, »der overhovedet skulde træffes en klar Afgørelse om den Slags Ting, saa maatte dette Prædikat snarere tilfalde den altsyske«. — Derimod er han ikke glad ved de styrendes Fremgangsmaade. Skamrødmen maa komme op i en Tysker, naar selv Familieretten ikke er for hellig for den

altske Aand til at eksperimentere med for at se, hvorvidt man kan gaa. I stærke Ord paataaler han Forfølgelsen af den blaa Sangbog. Den indeholder nogle faa Vers, »som grovelig krænker den tyske Nationalfølelse«, og saa fik Statsadvokaten »med sin Talefærdighed« deraf uddraget, at Forbudet mod Udbredelse af usædelige Skrifter blev anvendt paa den. Og hvad der grovelig skal kunne krænke den tyske Nationalfølelse, belyses skarpt af en Dom, der erklærede to Salmer i den autoriserede Kirkesalmebog for »ophidsende Sange«, nemlig Brorsons »Her vil ties« og Øhlenschlägers »Lær mig, o Skov, at visne glad«. Denne Dom blev dog ophævet af en højere Domstol. — Han siger mod Slutningen af denne Artikel: »Det er paa høje Tid, at Regeringen tager Reb i Sejlene; thi Forurettelsens Sæd har avlet en Høst af uhelbredelig Mistro ogsaa i de mest tyske nord-slesvigske Borgeres Hjerter«.

I den fjerde Artikel omtaler han »*dansk Kulturarbejde*«. Han mener, at dette egentlig begynder efter Sprogskriptet af 1888, der flyttede Kampen fra den politiske Valplads over paa den kulturelle og Oppositionens Sæde fra de politiske Møder ind i Familien, efter at »hver Udskrivning af Skolen forøger Antallet af Forældre, der er kommet i den Nød, at de ikke mere kan forhandle skriftlig med deres Børn«. Moderen paatager sig nu selv at undervise sine Børn, og Aviserne bliver deres ABC. Derved forøgedes disses Holderantal fra Hundreder til lige saa mange Tusinder; og Folket lærer at anse sine Politikere for Beskærmere af Familie og Kultur, ligesom den tyske Tvangskultur gør alle nationaldanske Værdier endnu mere ideale i Folks Øjne. — Han gør derefter Rede for Skoleforeningen og dens Virksomhed og ind-

rømmer, at »dens hele Arbejde er et storartet Vidnesbyrd om Kærlighed til Modersmaalet og Omsorg for Ungdommen«. — Han er inidlertid smertelig berørt af den politiske »historiske Tendensblanding«, de danske Højskoler giver. »Vor Ungdom«, siger han, »bringer med hjem fra Danmark den uudslettelige Overbevisning, at der *kun* tilkommer den hjemlige Øvrighed Lydighed, fordi den har Magt over os, en moralsk uberettiget Magt, fordi den er et Fremmedregimente«. En ærværdig Præst har klaget over, at naar de unge Mennesker kom hjem fra Kongeriget, vilde de ikke mere hilse »den tyske Præst, ja de var endog kæphøje og uærbødige overfor deres Forældre«. »Men overfor disse Klager staar saadanne Vidnesbyrd af tyske Mænd, at en *almindelig Bedømmelse* af dette Opdragelsesarbejde trods alle Skygger maa falde positivt anerkendende ud«. — Efter dernæst at have omtalt Sprogforeningen og dens Virksomhed med Anerkendelse fremhæver han *Pressen* som den største bærende Magt i dansk Kultur. De sønderjydske Blade staar efter hans Mening fuldt paa Højde med Kongerigets Provinspresse og denne igen over den københavnske »og dennes gennemsnitlige Læsfærdighed« [han synes kun at have kendt en enkelt Retning i Hovedstadspressen]. Den sønderjydske Presses »positive Opgave er et folkeopdragende Maal; med enestaaende Takt veed den at betjene sin Læsekreds's Interesse og maalbevidst at udvide den. Dens Finfølelse i Konkurrencen mellem Æstetik og Etik tillader end ikke en vred Fjende at miskende, at den tjener en aandelig myndig, ædel og sædelig ren Familiekulturs høje Ideal, og at den i denne Henseende har gjort noget stort mod vort Folk«. — Det er efter hans Opfattelse *Pressen*, der bevarer det danske

Folkesprog, og derfor bliver det tragikomisk at mindes, hvad Kultusminister v. Gossler sagde 1889, at Sprogforordningen af 1888 havde til Hensigt at afskære Ungdommen Adgang til den »forgiftende« Presse — den Presse, der nu udgaar i 20000 Eksemplarer: eet for hver 13 Indbyggere i Nordslesvig. Hans Indvendinger mod Pressen og mod Nordslesvigs ledende Mænd er velkendte anden Steds fra.

Tiedjes femte og sidste Artikel er et Svar til Professor Ammundsen paa Spørgsmaalet om, hvorfor de tier, de kristelig-alvorlige tyske Mænd i Nordslesvig, der ser, hvad der er i Vejen. Til Motto har han sat: »Derfor er det nødvendigt at underordne sig, ikke blot for Straffens Skyld, men ogsaa for Samvittighedens«. — »Preussens Styrke beror paa Disciplinen blandt dets Embedsmænd. Disciplinen har hævet os ud af Elendigheden til at være en Verdensmagt«. Derfor er og bliver det en moralsk Pligt for den enkelte i Tavshed at arbejde under det herskende System; og han advarer mod den Udvej, f. Eks. 29 ⁰/₁₀₀ af Nordslesvigs Skolelærere har valgt: Flugt fra Landet, fordi de var for fintfølede til at se paa, hvordan der blev syndet mod deres Stammefrænder. Blive, men tie og vise Folket tysk Kulturs og tysk Familielivs overlegne Værdi. »Og hvor fintfølede og modent det dansk-grundtvigske Aandsliv er, saa er det dog ingenlunde uudtømmeligt, og det lever i Grunden kun af Laan. Overfor noget saa højt som det Goetheske Tyskland føler det sig selv underlegent«, siger han og fortsætter: »Dersom vi kæmper for at faa denne Kultur rodfæstet i vort Nordgrænseland, saa vil vor danske Broder blive nødt til at følge os gennem et frit, moralsk Valg. Men overfor Statens nuværende Fremtræden i dens Vaklen fra det

ene forkerte Princip til det andet stiller vi med den ægte Fædrelandskærlighedens Trods vort bedre Sindelag og vor humane Embedsførelse som den ægte Virkeliggørelse af tysk Kultur.«

Naar her er gjort saa omstændelig Rede for

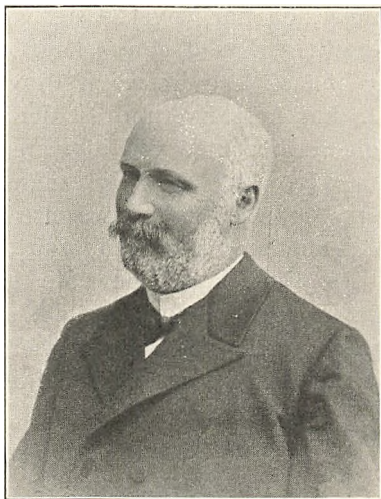
69. Pastor Schmidt, Vodder.

Tiedjes Udtalelser, er det, fordi de viste sig at være et ganske godt Udtryk for, hvad mange »Hjemmetyskere« mener om Styrelsen i Sønderjylland, og fordi de har givet Stødet til Dannelsen af den saakaldte »Fredsförening« og til en »Præsteförening« for Nordslesvig.

Fredsföreningen, hvis Formand er Pastor Schmidt i Vodder (N. Ø. f. Skærbæk) vil efter sin egen

Forsikring ikke arbejde paa at for tyske den danske Befolkning i Sønderjylland, men den vil ved at arbejde for Udbredelse og Vækst af sand tysk Kultur fremkalde en *aandelig* Kappelstrid mellem dansk og tysk Aandsliv. Den mener jo imidlertid som Tiedje, at Danskheden i Tidens Løb maa gaa til Grunde, og dette vil Foreningen ganske vist se uden Sorg. — Det synes, som Dannelsen af Fredsföreningen har

virket lidt paa den tyske Forenings Arbejdsmaade; men paa den anden Side syntes det en Tid ogsaa, at Fredsforeningen — i alt Fald nogle af dens ledende Mænd, nærmede sig mere til den tyske Forening, end man skulde have troet var muligt; og der er trods alle Forsikringer om det modsatte vel ingen Tvivl om, at dens Flertal vil drive Fortyskning i saa stor Udstrækning, som det maatte findes klogt og hensigtssvarende. Professor Ammundsen slutter da ogsaa sin Omtale af disse Forhold med de Ord: »Den af ham (Pastor Schmidt) stiftede Kulturforening vil fremme Tyskheden ad aandelig Vej, og ingen kan fortænke tysksindede Mænd deri«.

70. Pastor Tonnesen, Hoptrup.

»Præsteforeningen« er grundlagt af Præsterne Prah (Haderslev), Schmidt (Vodder) og Tonnesen (Hoptrup S. f. Haderslev), og den kræver for hver enkelt Ret til at tage aktiv Del i tyske nationale Bestræbelser, hvad Stifterne siger, de hidtil kun har gjort i ringe Grad, fordi disse Bestræbelser er blevet repræsenteret af en Forening, som arbejder ensidig politisk og derfor har vist sig fuldkommen afmægtig i den Kulturkamp, hvorom det drejer sig. Og den anerkender den dansksindede Befolknings Ret til at pleje sin

Folkelighed og lade den gaa i Arv til Efterkommerne og ser ingen Statsfare deri, lige saa lidt som den overser, at et sundt Folkeliv er af største Betydning for Fremme af et sundt kristeligt Liv.

De fleste vil have lagt Mærke til, at Præsterne i 1911 er optraadt paa Synoderne for det danske Modersmaals Ret med større Frimodighed, end de plejer, og har vovet at sige Konsistoriet og Regeringen Sandheden med større Kraft og Tydelighed; og dette er maaske en Følge af Præsteforeningens Dannelse. De har lært hverandres Meninger at kende og har følt sig stærkere ved at være i Flok.

Hvor megen Tvivl man derfor end kan nære om, hvor den ny Bevægelse vil føre hen, og hvilke Virkninger den vil faa, saa synes det dog, at den tyske Forenings Enevælde blandt Tyskerne i Nord-slesvig er svækket, og det vil for Fremtiden blive noget lettere for Folk at værgе sig mod Trykket for at faa dem til at gaa ind i Foreningen.

Naar man har arbejdet sig gennem Sønderjyllands Historie i de næsten 50 Aar, Landet har været under Fremmedherredømmet, saa opstaar uden Tvivl hos alle de to Spørgsmaal: *kan* dette holdes ud og *bør* det holdes ud?

Bøhmerne har jo holdt ud i en lignende Kamp gennem Aarhundreder, *Litaverne* lever endnu trods det uhyre russiske Tryk, der hviler paa dem, *Grækerne* holdt sig levende under Aarhundreders tyrkisk Aag. Og hvor meget har egentlig Tyskerne vundet i det snart forløbne Halvhundredaar? Ja, de smaa danske Mindretal i Tønder Sønderamt og i Egnen Syd for Flensborg er væsentlig borte, Flensborg er ved Indvandring Syd fra blevet en tysk By, og i de andre Købstæder og en Del Landdistrikter har Indvandring, Tryk og Svaghed skabt anselige tyske Grupper; men Folkets Hovedmasse er fremdeles dansk, bevidst dansk og i dybere Forstaaelse og Samfund med det øvrige danske Folk end nogen Sinde før. De tyske Myndigheder har sagtens haft Tro til, at den tvungne Skolegang, navnlig efter Mordersmaalets Udryddelse af Skolen, nok skulde faa Magt med det danske Sindelag hos den opvoksende Slægt, og mange Danske, især i Kongeriget, har næret Frygt derfor. Derfor er det dobbelt glædeligt at være Vidne til den stærke Ungdomsbevægelse, der i de senere Aar har rejst sig, ikke mindst paa Als. Det er en Glæde at se, at Ungdommen hellere søger Forsamlingshuset end Kroen, at det er den, der væsentlig fylder Forsamlingshusene, naar der lyder danske, alvorlige Ord, at dens store aarlige »Stævner« søges saa stærkt og forløber saa smukt. Det giver Haab om et nyt Slægtled, der vil holde lige saa sejt ved den danske Jord, det danske Sprog og det danske

Haab som de foregaaende¹⁾). Der er ikke Spørgsmaal om, at der kan holdes ud, naar der paa den kongerigske Side af Grænsen rører sig et Liv, der drager og støtter i Kampen.

Et andet Spørgsmaal er, om det *bør* holdes ud, om det ikke var bedre for os og for Sønderjyderne, at de snarest muligt blev Preussere i fuld Betydning af Ordet — opgav deres Modersmaal og blev tysktalende. Hertil er at sige, at saa snart den folkelige Modstand var fuldstændig brudt Syd for Kongeaaen, vilde der sikkert straks blive udset et Stykke af Nørrejylland til fremtidig Fortyskning, og det vilde dog af de fleste blive betragtet som en Ulykke.

Men ikke alene for de kongerigske Danske, ogsaa for Sønderjyderne selv vilde det være en Ulykke, om Kampen blev opgivet. Gaar Nationaliteten i Stykker, saa gaar der mere. Et Folk eller en Folkedel, der har opgivet sit Sprog og sin Folkeejendommelighed, vil i Regelen synke ned i en sørgelig, aandløs Materialisme. Vi behøver ikke at gaa langt for at se Vidnesbyrd derom.

Men saa er der det glædelige, at en Kamp for Altre og Arner bringer Vækst og Grøde i Folkelivet, saa del her kan gaa, som Brorson synger:

»Due, kunde
du begrunde,
hvad nu der sker;
Kulden den svækkes,
Blomsterne dækkes,
jo mer det sner.«

---

¹⁾ I Forbindelse med denne Ungdomsbevægelse maa nævnes tre af dens Foregangsmænd: Redaktørerne *Andr. Grau* i Nordborg og *A. Svensson* i Sønderborg og Frimenighedspræst *Jørgen Eriksen*, der har sat et stort Arbejde ind for denne Sag.

TILLÆG I.

Valgbestemmelser.

Den tyske Rigsdag, den lovgivende Forsamling for hele det tyske Riges fælles Anliggender, bestaar af et Kammer med 397 Medlemmer, der vælges ved umiddelbare Valg for 5 Aar.

Valgret har enhver tysk Borger, der har fyldt 25 Aar, ikke er under Formynderskab eller Konkurs, ikke har nydt Fattigunderstøttelse, ikke ved Dom har mistet sine borgerlige Rettigheder og ikke i Øjeblikket er tjenstgørende i Hær eller Flaade.

Valgbar er enhver, som har Valgret, og som mindst et Aar har tilhørt en af det tyske Riges Stater.

Den preussiske Landdag bestaar af to Kamre: Herrehuset og Deputeretkamret.

Herrehuset, der dannes i Lighed med det engelske Overhus, bestaar 1) af de kongelige Prinser, som Kongen tilkalder (de har hidtil ikke givet Møde), 2) Overhovederne for visse fornemme Slægter samt for de Familier, som Kongen har givet arvelig Plads i Overhuset; 3) de Medlemmer, der for deres Livstid vælges umiddelbart af Kongen og 4) de Medlemmer, der vælges af Kongen for Livstid efter Forslag af visse Stiftelser, Universiteter, Stæder og Korporationer. — Herrehuset bestaar af omtrent 300 Medlemmer.

Deputeretkamret har 433 Medlemmer (for Sønderjylland 7), der vælges ved middelbare Klassevalg for 5 Aar.

Valgret har enhver Preusser, der er 25 Aar gammel, uberygtet, og som mindst $\frac{1}{2}$ Aar har boet i sin Kommune. Men i hver Valgkreds deles Vælgerne efter deres Skatteydelse i 3 Klasser, der hver vælger lige mange Valgmænd. Første Klasse dannes af de højstbeskattede, der i det fore-

gaaende Aar har svaret $\frac{1}{3}$ af samtlige Skatter. Anden Klasse af dem, der dernæst har svaret $\frac{1}{3}$. Tredie Klasse af de lavest beskattede, hvis Skat har udgjort $\frac{1}{3}$ af samtlige Skatter. — Der vælges en Valgmand for hver 250 Indbyggere.

Har til Eksempel en Kommune 1500 Indbyggere, saa skal den vælge 6 Valgmænd; og svarer samtlige Vælgere 9000 Mark i Skat, skal den eller de Vælgere, der er højest beskattede og betaler 3000 Mark, vælge 2 Valgmænd; det sker tit, at en enkelt Godsejer eller Forpagter derved kommer til at øve en afgørende Indflydelse paa Valgmandsvalget. De næsthøjest beskattede, der svarer den anden Tredjedel af Skatten, vælger ligeledes 2 Valgmænd. Det er tit en 15—20 Mænd i Kommunen. Og saa vælger den øvrige Flok, hvis Skatter udgør den sidste Tredjedel, ogsaa 2 Valgmænd.

Ved denne Valgmaade kan Besidderen af en enkelt større Gaard, som sagt, have Valgmandsvalget i sin Haand og derfor har Stillingen været saa farlig for de Danske i 2den Landdagskreds (Sønderborg og Aabenraa Amter), da saa mange af de tidligere hertugelige Ejendomme er kommet paa tyske Hænder. Men sker det saa, at en dansk Undersaat er Besidder af en Gaard, hvis Afgifter vilde bringe Ejeren op i første Valgklasse, saa sidder han temmelig sikker for Udvisning, da en ny Ejer efter al Sandsynlighed vilde have Valgret, og maaske øve afgørende Indflydelse.

Provinslanddagen for Provinsen »Slesvigholsten« vælges af Kredsdagene, og har nu slet ingen dansksindede Medlemmer.

Kredsdagene, der svarer til vore Amtsraad, er nemlig ogsaa sammensatte efter Stands- og Klassehensyn, beregnede paa i hvert Amt (Kreds) at skaffe Tyskerne Flertal. Kredsdagen for en Kreds med indtil 35000 Indbyggere tæller 20 Medlemmer. I større Kredse er der et Medlem for hver 5000 Indbyggere indtil 70000, og derefter et Medlem for hver 10000 Indbyggere.

De vælges af 3 Klasser: 1) Større Grundejere, 2) Landkommunerne, 3) Købstadkommunerne. Hvem der skal regnes for »større Grundejere«, bestemmes for hvert Amt (Kreds) efter, hvorledes Ejendommene er fordelt mellem Tyske og Danske. Ved Lov af 26. Maj 1888 bestemtes som

Vilkaar for at komme med: i Haderslev Kreds 400 Mark Grundskat, i Aabenraa og Sønderborg Kredse 250 Mark Grundskat, i Tønder Kreds 600 Mark, Flensborg Kreds 500 Mark. Det var nøje afpasset efter Forholdene i hver enkelt Kreds. Men da der opstod Frygt for, at de Danske skulde faa Flertal i Sønderborg Kreds, blev Census 1899 for dens Vedkommende sat op til 325 Mark.

Landkommunernes Kredsdaysmænd vælges af Kommunerne gennem Valgmænd, 1 for hver 400 Indbyggere. Selvskrevne Valgmænd er de selvstændige Grundejere, der ikke er regnet med blandt de »større Grundejere«.

Købstædernes Valgklasse vælger saa mange Medlemmer af Kredsdaysen, som deres Folketal i Forhold til hele Kredsens kan gøre Krav paa. Har hele Kredsen 40000 Indbyggere, og Købstæderne deri 10,000, vælger disse $\frac{1}{4}$ af Kredsdaysmændene.

TILLÆG II.

Valgene til den tyske Rigsdag i første, anden og fjerde sønderjydske Valgekreds.

(A = Antisemit. Agr = Agrar. Fk = Frikonservativ. Fr = Frisindet.
K = Konservativ. NI = Nationalliberal.)

Første Valgekreds

(omfatter Haderslev og Sønderborg Kredse (Amter)).

Aar	Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Socialdemokrater
1867	<i>Krüger</i> 13955	Kjer (K) 1939	
1871	<i>Krüger</i> 12533	Manteuffel (K) 1677	
1874	<i>Krüger</i> 11931	Bitter (K) 1970	
1877	<i>Krüger</i> 10695	P. Hansen (K) 2476	
1878	<i>Krüger</i> 9991	Bitter (K) 2551	
1881	Junggren 3836 H. Lassen 5230 Omvalg: <i>H. Lassen</i>	Bachmann (NI) 2515	
1884	Junggren 4316 H. Lassen 4061 Omvalg: <i>Junggren</i>	Bachmann (NI) 2711	
1886	<i>G. Johannsen</i> 7810	Bachmann (NI) 2967	
1887	<i>G. Johannsen</i> 8511	Bachmann (NI) 3492	
1890	<i>G. Johannsen</i> 8701	Bachmann (NI) 3226	Mahlke 147

Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Socialdemokrater	Spredte
3 <i>G. Johannsen</i> 9587	Bachmann (Nl) 3126	Mahlke 185	
3 <i>G. Johannsen</i> 10451	Henningsen (Nl) 3711	Petersen 345	
2 <i>J. Jessen</i> 10058	Jacobsen (Nl) 4539	Mahlke 487	
3 <i>J. Jessen</i> 10273	Hahn (Fk) 4861	Mahlke 713	19
3 <i>H. P. Hanssen</i> 10531	Hahn (Fk) 5115	Mahlke 765	47
7 <i>H. P. Hanssen</i> 10406	Hahn (Fk) 5168	Niendorff 784	
2 <i>H. P. Hanssen</i> 11736	Hahn (Fk) 5007 Schmidt 221	Niendorff 1112	

Anden Valgekreds

(omfatter Aabenraa og Flensborg Kredse (Amler) samt Byen Flensborg).

Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Socialdemokrater	Spredte
7 Ahlmann 7618	<i>Kraus</i> (Nl) 8573		
Krüger 5784	<i>Christensen</i> (Nl) 7446		
Krüger 5264	Hintschius 5567 Breitscher 1813 Omvalg: <i>Hintschius</i>	Winter 1216	140
Krüger 4531	Hintschius 5531 Krupka (K) 2338 Omvalg: <i>Hintschius</i>	Brückmann 939	37

Aar	Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Social- demokrater
1878	Krüger 4403	Hintschius 338 <i>Bötticher</i> (K) 7072	
1881	G. Johannsen 3797 Omvalg: <i>G. Johannsen</i>	Francke (NI) 3661 Nissen (NI) 3297	
1884	G. Johannsen 4835	<i>Gottburgsen</i> (NI) 6819	Heintzel 920
1887	G. Johannsen 3495	<i>Gottburgsen</i> (NI) 8702	Heintzel 2709
1890	G. Johannsen 3242	Jebsen (NI) 6175 Adloff (Fr) 3020 Omvalg: <i>Jebsen</i>	Mahlke 3876
1893	G. Johannsen 3180	Jebsen (NI) 6414 Halben 3195 Omvalg: <i>Jebsen</i>	Mahlke 4072
1898	C. P. Wolff 3349	Jebsen (NI) 3747 Raab (A) 4433 Duus (Fr) 2527 Omvalg: <i>Raab</i>	Holzhäuser 4016
1903	M. Andresen 2988	Wolgast (Fr) 4776 Raab 5957	Mahlke 6319 Omvalg: <i>Mahlke</i>
1907	P. Grau 3236	Wommelsdorff (NI) 6984 Reventlow (Agr) 2359 Duus (Fr) 4968 Omvalg: <i>Wommelsdorff</i>	Michelsen 6239
1912	P. Grau 3560	Kallsen (NI) 4134 Reventlow (Agr) 3650 Leube (Fr) 6583 Omvalg: <i>Leube</i>	Michelsen 7977

Fjerde Valgkreds

(omfatter Tønder og Husum Amter samt Ejdersled).

	Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Social- demokrater	Spredte
7	Detleffsen 3730	<i>Reeder</i> 8407		
1	Krüger 2811	Petersen 3156 Forchhammer 2560 Omvalg: <i>Petersen</i>		284
4	Krüger c. 2600	<i>Petersen</i>		
7	Krüger 2051	<i>Wachs</i> (Nl) 5548		
8	Krüger c. 1800	<i>Wachs</i> (Nl)		
1	Knudsen 1186	<i>Wachs</i> (Nl) <i>Gieschen</i> Omvalg: <i>Gieschen</i>		
4	Knudsen 1246	<i>Richter</i> 3258 <i>Francke</i> (Nl) 4030 Omvalg: <i>Francke</i>		
0	G. Johannsen 1727	<i>Seelig</i> (Fr) 5146 <i>Francke</i> (Nl) 6555 Omvalg: <i>Francke</i>	Bendrup 292	
3	G. Johannsen 1597	<i>Seelig</i> (Fr) 253 <i>Feddersen</i> (Nl) 3523 <i>Koenen</i> 244	Lange 876	
8	J. Jessen 1669	<i>Schneider</i> (Fr) 2848 <i>Tønnies</i> (Nl) 6117 <i>Raab</i> (A) 97	Brecour 709	

Aar	Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Social- demokrater
1903	Knudsen 1576	Leonhardt (Fr) 2202 Tønnies (NI) 1801 Wommelsdorff (NI) 432 Omvalg: <i>Leonhardt</i>	Brecour 535
1907	P. Jessen 1783	Leonhardt (Fr) 6712 Feddersen (NI) 7792 Omvalg: <i>Leonhardt</i>	Brecour 1973
1912	P. Jessen 1985	Blunck 6373 Schifferer (NI) 7928 Jessen-Søholm (Agr) 2219 Omvalg: <i>Blunck</i>	Brecour 2140

Samlet Oversigt over den danske Stemmeafgivning.

Aarstal	Danske Stemmer	Aarstal	Danske Stemmer
1867	25303	1890	13670
1871	21122	1893	14364
1874	c. 19800	1898	15469
1877	17277	1903	14837
1878	c. 16200	1907	15425
1881	14049	1912	17281
1884	14458		

NAVNEREGISTER.

- Aabling, Gæstgiver 100.
Absalon, Ærkebisp 65.
Adam af St. Viktor, Salmedigter 127.
Ahlefeld, Fr., Storkansler 66.
Ahlmann, Nik., Rigsdags- og Landdagsmand 12—15. 17. 35. 69. 130. 222. 230.
Ahrendt, Johan, Murer, 192.
Albrecht, Prins af Preussen 209. 210.
Alexander III, russisk Kejser S. 28.
Ammundsen, Valdemar, Professor 303—05. 315. 317.
Amorsen, Bankdirektør, 49.
Andersen, A., Kromand 273.
Andersen, H C. 69.
Andersen, Nik., Forfatter 269. 278. 279.
Andersen, Niels, Gaardejer 117.
Andresen, M., Fabrikant 266. 269. 278. 280.
Appel, Korn., Lærer, Frimenighedspræst 32. 34. 91—93. 102. 104—05. 107. 109. 111. 114. 118.
Bager, Lærer i Ketting 311. 312.
Ballestrem, Formand i den tyske Rigsdag 167. 173.
Bamberger, Rigsdagsmand 73.
Barfod, Frederik, Historieskriver 200.
Barth, Rigsdagsmand 73. 76. 162. 172.
Baudissin, Greve, Rigsdagsmand 54.
Bebel, Rigsdagsmand 128.
Becherer, Landraad 151. 152. 195. 196.
Beck, Villhelm, Præst 122.
Becker, Lærer, Lysabild 34.
Becker, Præst 35.
Becker, Provst 35.
Bekker, Advokat 70. 269.
Bellman, svensk Digter 61. 65.
Bennetsen, cand. iur., Journalist 206.
Bennetsen, Synodemedlem 146.
Berg, C., dansk Politiker 236.
Berggren, Typograf 160.
Bindesbøll, Biskop 83.
Birk, Lars, Indremissionær 122 —23.
Birkedal, Villhelm, Præst 104.
Bismarck, Herbert 185.
Bismarck, Rigskansler 1. 3. 6. 8. 19—20. 27. 71. 128. 144. 145. 157. 158. 176. 209. 239. 241. 283. 309.
Bitter, v., Regeringspræsident 206. 207. 208.
Bjørnson, Bjørnstjerne 69. 233.
Bjørnshauge, J. J., Redaktør 29. 187.
Bjørnshauge, J. H., Dyrlæge, Bladejer 187.

- Blicher, St. St. 69.
 Blumenthal, General 16.
 Boesen, Frøken 294.
 Boesen, G. F., Præst 110.
 Bogatzky, opbyggelig Skribent 123.
 Bohnfeldt, Fr., Kreaturhandler 191—92. 251.
 Bahnsen, Raadmand 1.
 Bojsen, H., Præst 109. 117.
 Bonde, N., Gaardejer 273.
 Bonin, v., Landraad 186.
 Bosse, Kultusminister 165.
 Brandt, C. J., Præst 126.
 Bredahl, C. H., dansk Digter 61.
 Brockschmidt, Amtsdommer 147.
 Brodersen, Amtsskriver 198. 199.
 Brorson, H. A., Salmedigter 66. 123. 126. 320.
 Bruhn, Præst, 33.
 Busck, Gunni, Præst 118.
 Bülow, B., dansk, meklenborgsk, preussisk Minister 26. 254.
 Bülow, Rigskansler 26. 248. 254. 255. 303.
 Bülow (Bosse), Overpræsident 282. 283. 284.
 Callesen, Anna, Enkefrue 42.
 Callesen (Posekær), Provinslanddagsmand 137.
 Callesen, N. H., Gaardejer 269. 273.
 Callesen, P. H., Handelsbetjent 41.
 Callø, Frue, 270.
 Callø, P. A., cand. polit. 270. 278. 279. 280.
 Caprivi, Rigskansler 105. 146. 152. 157. 158.
 Carlsen, Typograf 160.
 Carnot, den franske Republiks Præsident 158.
 Chemnitz, Borgmester 153.
 Christensen, Direktør 273.
 Christensen, Kommuneforstander 166.
 Christiansen, E., Redaktør 273. 312.
 Clausen, H. N., Professor 228.
 Clausen, H. V., Mag. art. 289.
 Clausen, Johannes, Præst 33. 114.
 Clausen, P., Gaardejer 273.
 Claussen, Præst 126.
 Colding, Vinhandler 70.
 Dahl, J. M., Præst 107.
 Dahlstrøm, Stiftamtmand 16.
 Danner, Grevinde 136.
 Delbrück, Hans, Professor 161. 176. 296.
 Dewitz, v., Overpræsident 282.
 Dryander, Landraad 257.
 Ebbesen, Niels 65.
 Edvard VII, Konge af England 28.
 Egholm, Mads, hjemløs Arbejdsmand 256—58.
 Ende, v., Regeringspræsident 206.
 Enemark, A., Høgelund 273.
 Eriksen, Jørgen, Frimenighedspræst 113. 319.
 Ernst August, Hertug af Cumberland 28. 145.
 Ewald, E., Præst 66.
 Ewald, Joh., Digter 65. 66.
 Ewaldsen, C., Præst 61.
 Fallesen, M. E., Oberst 16.
 Fausbøl, Møllejejer 109.
 Fibiger, Axel, Oberst 218.
 Fibiger, Elfride, Frue, Forfatterinde 236.
 Fibiger, Ilia, Frøken, Forfatterinde 218.
 Fibiger, Mathilde, Frøken, Forfatterinde 218.
 Finnemann, Chr., Gaardejer 193—95. 251. 273. 284.
 Finnemann, Niels, Gaardejer 193—95. 284.
 Fischer, C. C., Skibsfører 196. 269. 273.
 Fischer, Fr., Redaktør 40. 42.
 Fjord, N. J., Docent 88.
 Flor, C., Professor, Etatsraad 90. 135. 229.
 Fortunatus, Venantius, gl. Salmedigter 127.

- Francke, Rigsdagsmand 52. 53.
 Frederik IV, Konge 226.
 Frederik V, Konge 226.
 Frederik VII, Konge 82. 95.
 133. 136. 202.
 Frederik VIII, Konge 254.
 Freudenreich, A. G., Købmand 69.
 Friederich III, tysk Kejser 72.
 74. 143. 144. 209.
 Friederich Carl, preussisk Prins
 145.
 Friederich Carl, Prins af Hessen
 303.
 »Friederich VIII«, Tronkræver 1.
 Fries, Præst, 209.
 Frijs, Lensgreve, Konsejlspræsi-
 dent 8.
 Fuglsang, P., Gaardejer 273.
 Gablenz, Feltmarskal, Stat-
 holder 5.
 Gert, Greve 65. 94.
 Gjessing, Advokat 203.
 Goethe, tysk Digter 310.
 Goszler, Kultusminister 97. 315.
 Gottburgsen, Landsretsraad, Rigs-
 dagsmand 52, 71.
 Gradmann, Skuespiller 153.
 Grau, Andreas, Journalist 312.
 319.
 Grau, P., Gaardejer 247. 274.
 288. 289.
 Grejsen, Skomager 195.
 Griffenfeld 65. 66.
 Grimm, Advokat 54.
 Grundtvig, N. F. S. 61. 126. 203.
 Grünwald, Redaktør 206.
 Gyldenløve, U. F. 66.
 Hagen, L. C., Præst 109. 117.
 135.
 Hahn, Dr., Landsretsdirektør
 147. 148. 178. 182. 183. 184.
 185. 247. 255. 258. 290. 291.
 293. 296.
 Hammerstein, v., preussisk In-
 denrigsminister 251. 253.
 Hansen, Aleth, Provst 68.
 Hansen, Andr. (Grumby), Stæn-
 derdeputeret 4.
 Hansen, Andr. Tyssen, Gaardejer
 101—102.
 Hansen, Bodil 194.
 Hansen, Gaardejer, Nejs, 273.
 Hansen, Fr., Rentier 273.
 Hansen, Jørgen, Biskop 228—30.
 Hansen, Math., Gaardejer 186.
 Hansen, Niels, Gaardejer 132.
 Hansen, N., Journalist 278. 279.
 Hansen, P., Gaardejer 273.
 Hansen, Rasmus, Højskolelærer
 92. 93.
 Hanssen, Anna 227.
 Hanssen, Anna Marie, f. Andre-
 sen 231. 232.
 Hanssen, Frits 227.
 Hanssen, Georg, Professor 227.
 Hanssen, Hans, Gaardejer 227.
 Hanssen, Hans Peter, Rigsdags-
 mand 56. 75. 99. 128. 129.
 138. 139. 151. 152. 154. 163.
 165—66. 173. 188. 189. 221.
 222. 226—53. 255. 258. 263.
 269. 272. 274. 275. 276. 278.
 279. 283. 284. 288. 289. 292. 300.
 Hanssen, Helene, f. Iversen 233.
 Hanssen, Jørgen, Gaardejer 226.
 227.
 Hanssen, Jørgen, Købmand 227.
 Hanssen, Jørgen (Ravnskobbøl),
 Stænderdeputeret 231.
 Hanssen, Kristen, Gaardejer 230.
 Hanssen, Kristen, Gaardejer 231
 —32.
 Hanssen, Kristian, Smed 227.
 Hanssen, Lorenz, Købmand 227.
 Hanssen, Peter, Købmand 227.
 Harald Blaataand 64.
 Hartmann, Dr., Rigsdagsmand
 52. 53.
 Hass, L. D., Præst, 117.
 Hauch, C. J. 60.
 Hegermann-Lindencrone, Stats-
 afsending 254. 255.
 Heiberg, Johanne Louise 60.
 Heiberg, J. L. 153.
 Helveg, H. F., Højskoleforstander,
 Præst 90.
 Henrik, Greve 94.

- Hermann, J. P., Slagter 130.
 Hohenlohe, Fyrste, Rigskansler 152. 158. 167.
 Holdt, Andr. Kr. Kr. 68. 81—82. 86. 88.
 Holdt, Præst 41.
 Hornemann, C. F., Professor 228.
 Hostrup, J. Kr. 3.
 Hänel, Dr., Rigsdagsmand 25. 167.
 Høgsbro, Sofus, Højskoleforstander, dansk Rigsdagsmand 90—91. 109. 132.
 Hørlyck, A. D., Landdagsmand, 36—37. 48. 49. 72. 109. 118. 132.
 Ibsen, Henrik 233.
 Ingemann, B. S. 126. 209.
 Iversen, Jørgen, Gaardejer 269.
 Iversen, Kr., Forpagter 186. 273.
 Iversen, R., Købmand 273.
 Jacobsen, Kr. Joh., Præst 117. 149—52. 215.
 Jensen, Jens Peter, Gaardejer 99. 101.
 Jensen, Jak., Gaardejer 273.
 Jensen, M., Gaardejer 273.
 Jessen, Ane Kjestine, f. Bundesen 201.
 Jessen, Hans Møller, Lærer 200. 202.
 Jessen, Ingeborg, f. Hanssen 227.
 Jessen, Jens, Redaktør, Rigsdagsmand 56. 96. 150. 154. 189. 200—225. 236. 242. 247. 255. 270. 277.
 Jessen, Marie Oktavia, f. Fibiger 218. 270.
 Jessen, Peter, Statskonsulent 227.
 Jessen, P., Lærer, Bankbogholder 247. 291.
 Johansen, Præst, 209.
 Johannsen, Gustav, Lærer, Redaktør, Rigsdagsmand 29. 47. 56. 67—79. 80. 81. 97. 129. 131. 166. 167—82. 189. 200. 207. 209. 214. 215. 220. 221. 222. 233. 235. 241. 243 249. 252. 267. 276.
 Johannsen, Margrete, f. Kühn 68.
 Johannsen, Landdagsmand 260.
 Johansen, Jensenius, Præst 83, 118.
 Johansen, P., Lærer 83.
 Jon, islandsk Biskop 65.
 Juhl, C. H., Stænderdeputeret 4.
 Juhler, Jeppe Clausen, Skolebestyrer 82. 83. 96.
 Junggren, Anna, i. Algren-Ussing 42.
 Junggren, Henriette, f. Thomsen 39. 40.
 Junggren, Jens Peter, Fabrikant, Rigsdagsmand 29. 30. 31. 34. 38—55. 134. 206. 222. 241. 269.
 Junggren, Katrine, f. Otto 41.
 Junggren, Lorenz 39.
 Junggren, Thora, f. Klihne 41.
 Jürgensen, Kristian Jakob, Gehejmejustitsraad, Landdagsmand 252. 295. 296.
 Jürgensen, M. A., Farver 57.
 Jørgensen, A. D., Historiker, Rigsarkivar 56—66. 80. 232. 233.
 Jørgensen, Jens, Frimenighedspræst 113. 118.
 Jørgensen, N. P., Præst 105.
 Jørgensen, Niels Jakob, Lærer 118.
 Kaad, P., Gaardejer 273.
 Kaftan, Biskop 125—126. 150. 176.
 Kaufmann, Væver 273.
 Kingo, Thomas 126.
 Kierkegaard, Søren 60.
 Kloppenborg, Hans Didrik, Gaardejer 132—34.
 Kloster, Lærer 135.
 Knudsen, Adolf, Højskoleforstander 84—86. 87.
 Knudsen, H. A., Godsejer 270.
 Knudsen, J. L., Præst 109. 111. 132.
 Knudsen, Knud 109. 117. 135.

- Knudsen, Margrethe, f. Carstens 85.
- Koch, L., Højskoleforstander, Provst 89.
- Koch, P. Kr., Redaktør 201.
- Kold, Kr., Højskoleforstander 107. 117.
- Krabbe, Kammerherre 187.
- Krabbe, Fru Margrethe Wildenradt 187—90. 235.
- Kristian V 66.
- Kristian IX 29. 143. 201. 229. 240.
- Kristian August, Hertug af Augustenborg 229.
- Krog, Jens, Præst 59.
- Krogh, General 254.
- Krupka, Landraad 16. 69.
- Krüger, Hans A., Rigsdagsmand 4. 9. 13. 17—27. 30—34. 88. 136. 187. 206. 222. 230. 239. 240. 241.
- Kügler, Ministrialdirektør 159.
- Køller, v., Ernst Mathias, Overpræsident 111. 150. 156—91. 197—99. 282. 302.
- Langerhans, Dr., Rigsdagsmand 76.
- Langkjær, Jens, Højskoleforstander 86.
- Lasker, Rigsdagsmand 71. 73.
- Lassen, Hotelejer 195.
- Lassen, Kr., Gaardejer 273.
- Lassen, Hans, Landdags- og Rigsdagsmand 17. 21. 30. 34—38. 48. 49. 50. 72. 129. 131. 137. 146. 201. 222. 235. 241.
- Lautrup, Enkefrue 183—184.
- Lautrup, Gaardejer 273.
- Lebeck, A., Journalist 102.
- Lenzmann, Rigsdagsmand 51. 73. 167. 185.
- Leonhardt, Dr. med., Rigsdagsmand 217. 290.
- Leth, Andr., Præst 42.
- Ley, Kr. Sigfr., cand. phil. 88. 109.
- Lieber, Dr., Rigsdagsmand 167. 185.
- Liebknecht, Rigsdagsmand 167.
- Lindemann, Amtsdommer 147. 178. 183.
- Lorenzen, Lærer 312.
- Lorenzen, H. R. Hiort, Redaktør, Etatsraad 43. 187. 206—7.
- Lorenzen, Nis, Gaardejer, Stænderdeputeret 237.
- Lorenzen, P. Hjort, Købmand, Stænderdeputeret 207. 238.
- Lornsen, Uve Jens, Politiker 65.
- Louise, dansk Dronning 27. 29.
- Lunn, Villars, Godsejer, Landstingsmand 262.
- Lycke, Frimenighedspræst 105—6. 118.
- Macke, Overlærer 148.
- Mahlke, Rigsdagskandidat 215.
- Manteuffel, Guvernør 3. 5.
- Mantzius, Dr. phil., Skuespiller 153.
- Mantzius, Soffy, f. Rosenberg 153.
- Margrethe, Prinsesse af Hessen 303.
- Mathiesen, Landraad 69.
- Mathiesen, M. C., Redaktør 187.
- Matthiesen, Teaterejer 153.
- Matzen, Henning, Professor 59. 220. 249. 280.
- Mauve, Dr., Landraad 159. 184. 192. 197. 199. 302.
- Michelsen, Løjtnant, Gaardejer 269.
- Middelheus, Fabrikant, Agent 39. 269.
- Milo, Skolebestyrer 60.
- Miquel, v., Minister 152. 165. 174. 175.
- Molbech, Kr. K. F., Professor 153.
- Moldt, Johannes, Redaktør 70. 138—39. 207.
- Moltesen, L., Dr. phil. 210.
- Moltke, Otto, Greve, Rigsdagsmand 165. 175.
- Monrad, Kr. F., Overlærer 30.

47. 58. 59. 60. 69. 80—81.
82. 86. 269.
- Mühlberg, v., Statssekretær 255.
- Munckel, Advokat, Rigsdagsmand 73. 76. 167. 192.
- Müller, Heinrich, opbyggelig Forfatter 123.
- Müller, P. E., Professor 228.
- Mærsk, Jens, Gaardejer 273.
- Møller, C. H., Stænderdeputeret 4.
- Møller, Emil, Skuespiller 153.
- Møller, Filip, Gaardejer 146.
- Møller, H., Malermester 273.
- Møller, E. Høyer, Feltprovst 229.
- Møller, Jens, Professor 228.
- Møller, Th., Gaardejer 99.
- Nellemann, J. W., Professor, dansk Justitsminister 249.
- Nielsen, Emma, Frue, Skuespillerinde 153.
- Nielsen, Præst (Højrup) 126.
- Nielsen, A. Kr. (Hønky) 273.
- Nielsen, Julius, Grosserer, Landdagsmand 242. 275—6. 288.
- Nielsen, Katrine Marie, Enke (Vesterlund) 182.
- Nielsen, N. P., Skuespiller 60.
- Nielsen, Poul, Skuespiller 153.
- Nissen, Hans, Gaardejer (Viby) 289.
- Nissen, Nis Kr. (Viby), Gaardejer, Landdagsmand 273. 278. 280. 288—90.
- Nissen, Nis, Gaardejer, (Nordborg) 139—40. 274.
- Oertzen, v., Baron 122.
- Outzen, N., Grosserer 160.
- Paulsen, Kr., Professor 65. 176. 229.
- Petersen, N. M., Professor 60.
- Peters, Dr., Ministerialdirektør 252. 253.
- Petersen, Dr. med. 273.
- Petersen, H. Kr., Fisker 273.
- Petersen, Hans, Gaardejer (Rørkær) 269.
- Petersen, Hans, Bogtrykker, 273.
- Petersen, Holger, Grosserer, Landstingsmand 262.
- Petersen, Thade, Frimenighedspræst 117. *
- Plaetner, Garver 69.
- Plessen, Karl Scheel- 4. 5. 159.
- Plum, Biskop 228.
- Poppe, Karl, tysk Nybygger 197—98.
- Poulsen, L., Grosserer 273.
- Povlsen, A. M., Højskolelærer 132.
- Povlsen, Kjestine, f. Refslund 108.
- Povlsen, L. B., Frimenighedspræst 106—11. 118.
- Povlsen, M. Refslund, Gaardejer 279.
- Prahl, Præst 126. 317.
- Raben - Levetzau, Lensgreve, dansk Udenrigsminister 254.
- Rade, Professor 303. 304. 305.
- Rantzau-Rastorff, Greve 259. 280. 283.
- Ravn, Advokat 278. 279.
- Recke, v. d., Indenrigsminister 163. 235. 251.
- Refslund, Bunde d. æ., Gaardejer 109.
- Refslund, Bunde d. y., Gaardejer 109.
- Reimers, Slagtermester 49. 72. 129—31. 231. 274.
- Reimers, Marie Ernestine, f. Hermann 130.
- Reuter, Provst 125.
- Reventlow, Greve 84.
- Richardt, Kr. 69. 85. 127.
- Richter, Eugen, Rigsdagsmand 73. 128. 154. 167.
- Rickert, Rigsdagsmand 73.
- Ries, H., Købmand, 269.
- Rosendal, Knud, Frimenighedspræst 193. 279.
- Rovsing, Professor 217.
- Sakse 201.
- Salling, S. H., Højskoleforstander 98. 99.
- Sandvej, Peter, Gaardejer 183.

- Sarauw, Dr. med. 273.
 Schack-Schakenborg, Lensgreve 126.
 Schelling, Statssekretær 51.
 Schifferer, Dr., Landdagsmand 260.
 Schiller 283.
 Schiøler, V., Præst 135.
 Schlaikjer, Erik, Forfatter 296—302.
 Schmieder, Overlandsretsraad, Rigsdagsmand 73. 76.
 Schmidt, Provst 124.
 Schmidt, Sparekassebestyrer 273.
 Schmidt, K. S., Præst 88.
 Schmidt, Præst (Vodder) 316—17.
 Schmidt, N., Gaardejer 273.
 Schmidt - Elberfeld, Rigsdagsmand 73. 76.
 Schneekloth, Skolebestyrer 60.
 Schoen, v., tysk Minister 254. 293.
 Schowalter, Forfatter 304.
 Schrøder, Ludvig Peter, Højskoleforstander 91. 92. 118.
 Schrøder-Lippstadt, Rigsdagsmand 26.
 Schwarz, Landsdommer 147.
 Schwensen, Præst 228.
 Schytte, Frida, Violinistinde 236.
 Simonsen, Martin, Gaardejer 140—142. 273. 274.
 Simonsen, P., Gaardejer 140.
 Simonsen, P., Redaktør 270.
 Skau, Laurids 135. 136. 238.
 Skau, Peter, Gaardejer 37. 49. 126. 127. 129. 134—38. 233. 269. 273. 278.
 Skov, A. (Bevtoft) 273.
 Skovrøj, Redaktør 155. 270.
 Skrumsager, J. N. H., Gaardejer 72. 118. 129. 131—32. 134. 270. 274.
 Skrumsager, H. D. Kloppenborg-, Landdagsmand 278. 279. 290.
 Smidt, M. M., Højskolelærer, Redaktør 93.
 Smith, J., Tandlæge 278. 279. 294.
 Sonne, H. Kr., Provst 201.
 Staffeldt, Schack-, Digter, Amtmand 61.
 Stamp, Enkefrue 182.
 Steensen, N. (Nik. Steno) 65. 66.
 Steffens, Dr., Herredsfoged 229.
 Stegelmann, Skoleinspektør 209.
 Stegmann, Gendarm 194. 195.
 Steinmann, v., Overpræsident 158. 159.
 Sthen, H. Kr., Salmedigteren 126.
 Stojentin, Amtsforstander 236.
 Strackerjan, Redaktør 174. 235. 293. 295.
 Strømbech, frisindet Rigsdagsmand 167. 184.
 Svane, Ole Henrik, Skomager, 'Lægprædikant 122.
 Svejstrup, H., Præst 93. 104.
 Svend Estridsen 64.
 Svensson, A., Redaktør 273. 319.
 Sæmund Frode 65.
 Sørensen, Redaktør 206.
 Thiermann, Amtsforstander 197—99.
 Thillerup, Bogtrykker 69.
 Thomsen, Dr. med. 273.
 Thomsen, Anna, f. Refslund 114.
 Thomsen, Hinrich (Roost), Rentier 102.
 Thomsen, Kr. R., cand. polit. 277. 278. 279.
 Thomsen, R., Frimenighedspræst 113—17.
 Thurah, L., Kaptain, Seminarie-lærer 105. 109.
 Thyra, Prinsesse af Danmark 28.
 Thøstesen, Simon, Gaardejer 273.
 Tiedemann, v., Regeringspræsident 74.
 Tiedje, Johannes, Frimenighedspræst 296. 302—3. 305—10.
 Timmermann, P., Gaardejer, Sparekassebestyrer 151. 195.
 Tofte, H. M., Lærer, Højskoleforstander 87.

- Tonnesen, Præst 317.
 True, Faktor 160.
 Träger, Albert, Rigsdagsmand 76.
 Tschirschky, v., Udenrigsminister 255.
 Tschirschnitz, Landraad 166. 235.
 Thyhsen, Hans, Gaardejer 273.
 Tønder, P., Gaardejer 273.
 Uslar, v., Landraad 166. 186. 266.
 Ussing, Tage Algren-, Jurist, Politiker 42.
 Valdemar Sejer 65. 94.
 Valentiner, Amtsforstander 195. 267.
 Viktoria, tysk Kejserinde 284.
 Vollquardsen, Overlærer 229.
 Wachs, Dr., Rigsdagsmand 24. 25. 26.
 Wegener, Joh., Højskoleforstander 90. 135.
 West, A. P., Lærer 87—89.
 Wiinsted, J. A., Forstander 85. 87. 132.
- Wildenradt, J. P., Landskabsmaler 187.
 Wilhelm I 1. 71. 72. 95. 143. 223.
 Wilhelm II 144. 145. 254. 284.
 Willemoes, Redaktør 88.
 Wilmowski, v., Overpræsident 190. 191. 282.
 Wind, Lærer 311.
 Windhorst, Greve, Rigsdagsmand 25. 26. 128.
 Winter v. Adlersflügel, Amtsforstander 154. 195.
 With, Ottilie, Frøken 270.
 Wolff, C. P., Gaardejer.
 Wolff, O., Gaardejer 273.
 Zakariassen, J., Mejeriejer 273.
 Zangenberg, Kr., Skuespiller 153.
 Zedlitz, v., Civilkommissær 61. 97. 98.
 Zeska, v., Branddistriktskommisær, fhv. d. Officer, 209.
 Zoega, Georg, 65.
 Øhlenschläger, A. G. 61. 201.
 Øhlerich, Skolebestyrer 202.

NAVNELISTE TIL KORTET OVER SØNDERJYLLAND.

(Tallet efter Stedets Navn angiver, til hvilken Kreds det hører. Det andet Navn i Linjen er Navnet paa Stedets Postdistrikt; de med Kursiv trykte Navne er selv Navne paa det paaældende Postdistrikt.)

Aabenraa (2).
Aabenraa Fjord (2).
Aageby (7).
Aarup (2) Aabenraa.
Aarup Skov (2) Aabenraa.
Aarø (1) Aarøsund.
Aarø Kalv (1).
Aarøsund (1).
Aastrup (1) Haderslev.
Aastrupbanke (1) (12 m).
Abild (4) Tønder.
Adelby Kirke (6) Flensborg.
Agerskov (1).
Agtrup (4) Karlum.
Alkersum (4) Wyk.
Aller (1) Kristiansfelt.
Allerup (1) Toftlund.
Almdorf (9) Breklum.
Als (3).
Alsfjord (3).
Alssund (3).
Altenhof (8) Eckernførde.
Amrum (4).
Andrup (1) Stepping.
Aneby (7) Sterup.
Anslet (1) Fjelstrup.
Appelland (9) Okholm.
Arenshøft (9) Breklum.
Arlaa (9).
Arnaa (4).

Arnbjærg (2) (87 m).
Arnfjorde (9) Husum.
Arnholt (7) Slesvig.
Arnholt (3) (65 m).
Arnkilsøre (3) Sønderborg.
Arnitlund (1) Over-Jersdal.
Arnsbæk (7).
Arnum (1).
Arnæs (7).
Arrild (1).
Asbøl (2) Graasten.
Aschberg (8) (97 m).
Ascheffel (8).
Asserballe (3) Augustenborg.
Asserballeskov (3) Augustenborg.
Astrup (1) Skærbæk.
Alnor (2) Graasten.
Augustenborg (3).
Augustenborg Fjord (3).
Aventoft (4) Tønder.
Avnbjærg (3) (52 m).
Avnbøl (3) Ullerup.
Avne Vig (1).

Baadsager (3) V.-Sastrup.
Bajstrup (4) Tinglev.
Ballebro (3) Ullerup.
Ballum (4).
Bankjel (1) Hejsager.
Barderup (6).

- Bergen (7) Erfde.
 Bargum (9) Mønkebøl.
 Barsbøl (1) Skærbæk.
 Barsmark (2) Løjt kirkeby.
 Barsø (2) Løjt kirkeby.
 Behrensbrok (8) Gettorf.
 Bennebek, Alt og Kl. (7) Kropp.
 Benshallig (9) Okholm.
Bergenhusen (7).
Bested (2).
Bevtoft (1).
 Bilskov (6) Flensborg.
 Binebæk (8) Karby.
 Birkenmoor (8) Gettorf.
 Birknakke (6) Gelting.
 Bistensee (8) Gr. Wittensee.
 Bistoft (6) Mühlenbrück.
 Bjerent (7) Slesvig.
 Bjerent, Ny (7) Slesvig.
 Bjerndrup (1) Stepping.
 Bjerndrup (9) Husum.
 Bjerndrupaa (2 og 4).
 Bjerning (1) Haderslev.
 Bjolderup (2) Bollerslev.
 Bjærgskov (2) (62 m).
 Blans (3) Ullerup.
 Blansaa (2 og 3).
 Bodum (2) Aabenraa.
 Bogholm (6) Lyksborg.
 Boldixum (4) Wyk.
Bollerslev (2).
 Bollingsted (7) Jybæk.
 Bomsted (9) Breklum.
 Bomsteda (9) Breklum.
 Bonert (8) Eckernfærde.
 Bonstrup (6) Ringsbjærg.
 Bordelum (9) Bredsted.
 Borgstedt (8) Rendsburg.
 Borgsum (4) Niblum.
 Borgvedel (7) Slesvig.
 Borne (7) Brarup.
 Borreby (8) Eckernfærde.
 Borreshoved (3) Skelle.
 Borrig (4) Bredebro.
 Bov (6) Padborg.
 Bovlund (1) Branderup.
Bovrup (2).
 Braderup (4) Klægsbøl.
 Brambæk (1).
 Bramdrup (1) Simmersted.
Branderup (1).
 Brandsbøl (3) Nordborg.
 Brarup (4) Klægsbøl.
 Brarup, N. (7) S. Brarup.
Brarup, S. (7).
 Brarupskov (7) Skeggerød.
 Brebøl (7) S. Brarup.
 Brede (4) Bredebro.
 Brede Aa (4).
Bredebro (4).
 Bredegade (6) Stenbjærg.
Bredsted (9).
 Brekendorf (8) Ascheffel.
 Brekendorf Bjærg (8) (82 m).
 Brekling (7) Slesvig.
Breklum (9).
 Bro (3) Ketting.
Broager (3).
 Broballe (3) Nordborg.
 Brodersby (7) Mysunde.
 Brodersby (8) Karby.
 Brunsholm (6) Bergenhusen.
 Brunsnæs (3) Broager.
 Brændstrup (1) Rødding.
 Bræraa (1) Hoptrup.
Brøns (1).
 Brøns Aa (1).
 Bukhavn (6) Kappel.
 Bukshave (1) Djelstrup.
 Burkal (4) Bylderup-Bov.
 Büdelsdorf (11) Rendsburg.
 Bülk Fyr (8) Dänishenhagen.
 Bülk, Alt (8) Dänishenhagen.
 Bünsdorf (8) Sehestedt.
 Bygvraa (1) Fjelstrup.
 Bylderup (4) Bylderup-Bov.
 Bystorp (8) Riseby.
 Bæk (1) Vojens.
 Bækken (2) Rinkenæs.
 Bøffelkobbøl (3) Nybøl.
 Bøghoved (1) Haderslev.
Bøglund (7).
 Bøgmose (7) Slesvig.
 Bøjskov (1) Haderslev.
 Bøjskov (3) Ullerup.
 Bøl (7) Brarup.
 Bøl-Skovby (7) S. Brarup.
 Børm (7) Neu Børm.

- Børn, Neu* (7).
 Chr. Albrechts Kog, Ny og Gml. (4)
   Dagebøl.
 Christiansholm (7) Friederichs-
   holm.
Dagebøl (4).
 Daler (4) Daler-Østerby.
 Damendorf (8) Ascheffel.
 Damholm (7) Saatrup.
 Damp (8) Grønholt.
Dänishenhagen (8).
 Dannevirke (7).
 Dannevirke, St. og L. (7) Slesvig.
 De brune Bjærg (2) (82 m).
 Dedsbøl (4) Nibøl.
 Djernæs (1) Hoptrup.
Dollerup (6).
 Dollerupskov (6) Dollerup.
 Dollerød (7) S. Brarup.
 Dorhof (8) Karby.
 Dovre (1) Lintrup.
 Drage (7) Seeth.
 Draget (3) Sønderby.
 Draget (6) Lyksborg.
 Dreisdorf (9) Breklum.
Duvenstedt, Alt og Neu (11).
Dybbøl (3).
 Dynt (3) Broager.
 Dynved (3) Guderup.
 Dyttebøl (6) Gelting.
 Dyvig (3) Nordborg.
Dørpstedt (7).
 Dørpum (9) Langhorn.
Døstrup (4).
Eckernførde (8).
 Eckernførde Fjord (8).
 Egen (3) Guderup.
 Egenæs (7).
Egersund (3).
Eggebæk (6).
 Egvad Kirke (2) Hellevad.
 Eichberg (11) (26 m).
 Ejderen (10).
 Ejderstedt (10).
 Ejsbøl (1) Haderslev.
Ellingsted (7).
 Ellum (4) Lygumkloster.
 Ellund (6) Hanved.
Elsdorf (11).
 Elstrup (3) Guderup.
 Emmerlev (4) Højer.
 Emmerlev Klev (4) (13 m).
Emsbøl (4).
 Endrupskov (1) Gramby.
 Enge (4) Stedesand.
Engelsby (6).
 Engelhøj (3) Sønderborg.
 Ensted Kirke (2) Aabenraa.
Erfde (7).
 Ertebjerg (3) Tandslet.
 Eskilsmark (8) Riseby.
 Eskris (6) Sørup.
 Eskris Skovby (6) Sørup.
 Esmark (7) Saatrup.
 Esperstoft (7) Jybæk.
 Faaremandshøj (1) (58 m).
 Farensted, S. og N. (7) Bøglund.
 Fartorp (7) Slesvig.
 Fartrap Dyb (4).
 Favervraa (1) Kristiansfeld.
Felsted (2).
 Fiskbæk (2) Graasteen.
 Fjellumhøj (1) (78 m).
Fjelstrup (1).
Fjorde (9).
 Fladsby (6) Sørup.
Flekkeby (8).
Flensborg (5).
 Flensborg Fjord (2, 3, 5 og 6).
 Flovlokke (7) Arnæs.
 Flovt (1) Øsby.
 Fockler (11) Rendsburg.
 Fol (1) Gramby.
 Foldingbro (1) Lintrup.
 Forballum (4) Døstrup.
 Foretoft (4) Dagebøl.
 Forstbjerg (2) (40 m).
 Frederikskog, Ny og Gml. (4)
   Oldenswort.
Frederiksstad (7).
Friedrichsholm (11).
Friedrichsort (8).
 Frisland (9).
 Fruerlund (6) Flensborg.
 Frydendal (3) Fynshav.
 Frørup (1) Stepping.

Frørup (6) Tarp.
 Frøslev (6) Padborg.
 Frøslev Sand (6).
Fynshav (3).
 Fysing (7) Skaalby.
 Fæsted (1) Hygum.
 Før (4) Oldsum.

Gaansager (1) Arnum.
Gabøl (1).
 Gallehus (4) Møgeltønder.
 Gamle Kirke (9) Pelvorm.
 Gammelby (8) Eckernførde.
 Gammelgaard (3) Ketting.
 Gammellund (7) Jybæk.
 Gammelmark (3) Broager.
Garding (10).
 Gasse, Ø. (1) Skærbæk.
 Gassehøje (1) (51 m).
 Gelsaa (1).
Gelling (6).
 Gelting Bugt (6).
Genner (2).
 Genner Fjord (2).
Gettorf (8).
 Gingtoft (6) Stenbjerg.
 Goldelund (9) Hjoldelund.
 Golttoft (7) Mysunde.
 Gottorp (7) Slesvig.
Graasteen (2).
 Gramaa (1).
Gramby (1).
 Gramgaard (1) Gramby.
 Grarup (1) Haderslev.
 Gravenshoved (1) Fjelstrup.
 Grenaa (4).
 Grimsnæs (6) Kappel.
 Grottelund (3).
Grumby (7).
 Grumtoft (6) Dollerup.
 Grøde (9) Okholm.
 Grødersby (7) Arnæs.
 Grøngrøft (2) Graasten.
 Grønholt (6) Sterup.
 Grønholt (8) Fuglsang-Grønholt.
 Grønnebæk (1) Jels.
 Grønwohld (8) Gettorf.
Guderup (3).
 Gudskog (4) Nybøl.

Gulde (6) Skeggerød.
 Gundelsby (6) Svakkendrup.
 Gyby (8) Flekkeby.
 Gøteby (8) Flekkeby.

Haby (8) Gr. Wittensee.
 Haddeby (7) Slesvig.
Haderslev (1).
 Haderslev, Gml. (1) Haderslev.
 Haderslev Fjord (1).
 Haderslev Næs (1).
 Hajstrup (1) Øsby.
Haksted, N. og S. (6).
 Hakstedaa (6).
 Halk (1) Hejsager.
 Halkhoved (1).
 Hamburger Hallig (9).
Hamdorf (11).
Hammelev (1).
 Hanernæs (6) Stenbjerg.
Hanved (6).
 Hanved Skov (6) Hanved.
 Haraldsholm (1) Jels.
 Hardeshøj (3) Nordborg.
 Harreslev (6) Flensborg.
 Hasselbjerg (6).
Hatsted (9).
Havetoft (7).
 Havnbjærg (3) Nordborg.
 Havneby (4) Kongsmark.
 Hedegaard (4) Visby.
 Hejlsminde (1).
Hejsager (1).
Hellevad (2).
 Helligbæk (7) Isted.
 Hemmelmark (8) Eckernførde.
 Hever, V. og Ø. (10) Østerhever.
 Hjarthbro (1) Bevtøft.
 Hjerndrup (1) Kristiansfeld.
 Hjerpsted (4) Højer.
Hjoldelund (9).
 Hjortholm (3) Sønderby.
Hjortkær (2).
 Hjortspring (3) Svenstrup.
 Hjortvad (1) Hygum.
 Hjortvad Aa (1).
 Hjærtning (1) Rødding.
 Hobel (9) Okholm.
 Hoge (9) Pelvorm.

Hohenlieth (8) Eckernförde.
 Hohn (11).
 Hokkerup (2).
 Holbøl (2) Hokkerup.
 Holdnæs (6).
 Hollingsted (7).
 Holm (3) Nordborg.
 Holmen (7).
 Holttau (8).
 Holttorp (8).
 Holzbunge (8) Rendsburg.
 Hoptrup (1).
 Hornskrup (6) (71 m).
 Hornum Odde (4).
 Horsbøl (4) Emsbøl.
 Horsted (9) Husum.
 Hostrup (4) Jejsing-Hostrup.
 Hostrup (7) Havetoft.
 Hostrup, S. (2) Aabenraa.
 Hostrup, V. (2) Hellevad.
 Hostrup Sø (2).
 Hovgaard (1).
 Hovslund (2).
 Hoyerswort (10) Oldenswort.
 Hude (9) Svavsted.
 Hummelfeld (8) Ascheffel.
 Humtrup (4) Sønder Lygum.
 Hunslev (3) Ketting.
 Husby (6).
 Husby (7) Slesvig.
 Husum (9).
 Husum, Ø. (9) Husum.
 Hvidding (1).
 Hviddyne (4) Amrum.
 Hvinderup (1) Kristiansfeld.
 Hvirllaa (4).
 Hygum (1).
 Hyrup (1) Toftlund.
 Hyrup (6).
 Hütten (8) Ascheffel.
 Høgel (9) Bredsted.
 Høgsbjærg (3) (81 m).
 Høgsbro (1) Hvidding.
 Højbjærg (1) (37 m).
 Højer (4).
 Højer Dyb (4).
 Højrup (1) Sommersted.
 Højrup (1) Arnum.
 Højst, Ø. (4).

Hønning (1) Arrild.
 Hønsnap (6) Hokkerup.
 Hørup (3).
 Hørup (6) Haksted.
 Høruphav (3) Hørup.
 Hørup Kirke (3) Hørup.

Igebjærg (3) (62 m).
 Iller (3) Broager.
 Immensted (9) Ørsted.
 Isted (7).
 Isted Skov (7).

Jagel (7) Slesvig.
 Janneby (6).
 Jarplund (6) Nordslesvigsk Vige-
 spor.
 Jejsing (4) Jejsing-Hostrup.
 Jels (1).
 Jelsaa (1).
 Jelsgaard (1) Jels.
 Jerrisbæk (6).
 Jerrishøj (6) Eggebæk.
 St. Johannes Kirke (4) Niblum.
 Johannisberg (7) Frederiksholm.
 Jordsand (4) Højer.
 Juhlsminde (1) Kristiansfeld.
 Juvre (4) Kongsmark.
 Juvre Dyb (4).
 Jyrbæk (7).
 Jyndevad, St. (4).
 Jægerup (1) Vojens.
 St. Jørgen (7) Slesvig.
 Jørl (6) Eggebæk.

Kaleby (7) Skaalby.
 Kalleby (6) Stenbjærg.
 Kaltenhof (8) Gettorf.
 Kalø (2) Genner.
 Kambjærg (9) (31 m).
 Kampen (4) Vesterland.
 Kappel (7).
 Karby (8).
 Karlsborg (8) Karby.
 Karlum (4) Læk.
 Karlumaa (4).
 Karlumbjærg (4) (33 m).
 Kastrup (1) Gramby.
 Katharinenheerd (10).

- Kating (10) Tønning.
 Katingsted Havn (10).
 Keitum (4) Vesterland.
 Kejnæsgaard (3) Sønderby.
 Kejnæs Kirke (3) Sønderby.
 Keldet (1) Vonsbæk.
 Kelstrup (1) S. Vilstrup.
 Kestrup (1) S. Vilstrup.
 Ketelsby (7) Lindaaenæs.
Ketting (3).
 Kettingskov (3) Ketting.
 Kiding (2) Bovrup.
 Kil Fjord (8).
 Kilsaa (6).
 Kirkeby (4) Kongsmark.
 Kisby (7) Lindaaenæs.
 Kjus (7) Stenfelt.
 Klangsbøl (4) Nykirke.
 Klapholt (7) Havetoft.
 Klaasdorf (8) Holtenau.
 Klintum (4) Niblum.
 Klintum (4) Læk.
Kliplev (2).
 Klovtoft (2) Hellevad.
Klægsbøl (4).
 Klægsø Kog (4).
 Knivsbjærg (2) (97 m).
 Knoop (8) Holtenau.
 Knudshoved (1) Fjelstrup.
 Knudshoved (2) Løjtkirkeby.
 Kobbelskov (3).
 Kobberby (8) Karby.
 Kobbermølle (6) Flensborg.
 Koldenbüttel (10) Frederiksstad.
 Kollund (6) Krusaa.
 Kolstrup (2) Aabenraa.
 Kongeaa (1).
 Kongsbjærg (1) (68 m).
 Kongshøj (7) (42 m).
Kongsmark (4).
 Kosel (8) Eckernförde.
 Kotzenbüll (10) Tønning.
 Kragelund (6) Faarhus.
Kristiansfeld (1).
 Kronsgaard (6) Gelting.
Kropp (7).
 Kronsby (8) (48 m).
 Krusaa (6).
 Krusendorf (8) Gettorf.
- Kvistrup (1) Øsby.
Kværn (6).
 Kværs (2) Graasteen.
 Kær (3) Sønderborg.
 Kærmølleaa (1).
 Københoved (1) Skodborg.
 Kønigsfærde, Gr. (8) Gettorf.
 Kønigs Moor(11)Friederichsholm.
- Ladegaard (1) Haderslev.
 Ladegaard (1) Hammelev.
 Ladegaard (2) Graasteen.
 Ladegaard (3) Sønderborg.
 Ladegaard, Gml. (1) Hammelev.
Ladelund (4).
 Lambjærg (3) Augustenborg.
Langballe (6).
 Langballeskov (6) Langballe.
 Langenæs (9).
 Langetved (1) Rødding.
Langhorn (9).
 Langmose (1) Hejsager.
 Langsted (7) Eggebæk.
 Langsø (7).
 St. Laurentii Kirke (4) Niblum.
 Laurup Skov (4) Døstrup.
 Lavnsby (3) Nordborg.
 Lebæk (6) Gelting.
 Lehmsiek (9) Svavsted.
 Lerskov (2) Aabenraa.
 Lert (1) Sommersted.
 Lilholm (9) Mønkebøl.
 Lindaa (6).
 Lindaa (7).
 Lindau (8) Gettorf.
 Linde Skov (1).
 Linderum (1).
Lindet, Ø. og V. (1).
Lindholm (4).
Lintrup (1).
List (4).
 Lister Dyb (4).
 Lodsø (7) Masholm.
 Lohe (11) Hohn.
 Lohede (9) Mønkebøl.
 Lose (8) Risby.
 Louisenlund (8) Flekkeby.
 Ludvigsborg (8) Eckernförde.
 Lunding (1) S. Vilstrup.

Lundsmark (1) Hvidding.
 Lundtorp (4) (54 m).
 Lygum, N. (4) Lygumkloster.
Lygum, S. (4).
 Lygum, Ø. (2) Hovslund.
 Lygum Kirke, N. (4) Lygum-
 kloster.
 Lygumgaard (4) Lygumkloster.
Lygumkloster (4).
Lyksborg (6).
 Lyngsted (9) Fjælde.
 Lyrskov (7) Slesvig.
 Lysabild (3) Skovby.
Læk (4).
 Lækaa (4).
 Løjmark (8) Kappel.
 Løjt (2) Løjtkirkeby.
 Løjt (7) Grumby.
 Løjt (7) Saatrup.
 Løjt Aa (7).
 Løstrup (6) Sørup.

 Maageø (7) Slesvig.
Maarkær (7).
 Maaslev (8) Holttorp.
 Magstrup (1) Simmersted.
 Majbølgård (3) Augustenborg.
 Mandbjærg (1) Toftlund.
 Marie Skov (5).
 Mariegaard (1) Haderslev.
 Marienthal (8) Eckernførde.
Masholm (6).
Mastrup (1).
Medelby (4).
 Meggerdorf (7) Friederichsholm.
 Meggerkog (7) Friederichsholm.
 Mejlby (1) Lintrup.
 Mejn (6) Valsbøl.
 Mejnaa (6).
 Melby (7) Kappel.
 Mels (3) Nordborg.
 Midlum (4) Wyk.
 Mildsted (9) Husum.
 Mintebjærg (3) Tandslet,
 Mjolden (4) Døstrup.
 Moltrup (1) Haderslev.
Morsum (4).
 Morsum Klev (4) (23 m) Morsum.
 Mummark (3) Tandslet.

Munkbrarup (6).
 Munkvolstrup (6) Freienwillen.
Møgeltønder (4).
 Møhlhorst (8) Gettorf.
Mønkebøl (9).
 Mønterhøj (2) (68 m).

Niblum (4).
Nibøl (4).
 Nienhof, Dänisch (8) Gettorf.
 St. Nikolai Kirke (4) Wyk.
 Nisvraa (6) Sørup.
 Noer (8) Eckernførde.
 Nord-Østersø-Kanal (8).
Nordborg (3).
 Nordby (8) Oxlev.
 Norderoog (9) Pelvorm.
 Norderstapel (7) Süderstapel.
 Nordmarsk (9) Okholm.
Nordslesvigsk Vigespør (5).
 Nordsted (9) Breklum.
Nordstrand (9).
 Nordstrandisch Moor (9) Nord-
 strand.
 Notmark (3) Ketting.
Nustrup (1).
Nybel (7).
 Nyby (6) Gelting.
 Nybøl (3) Hjortkær.
 Nybøl Nor (2 og 3).
 Nydam (3) V.-Saatrup.
 Nygaard (1) Ø.-Lindet.
 Nygaard (1) Haderslev.
 Nygaard (3) Sønderby.
 Nyhus (6) Padborg.
Nykirke (4).
 Nykirke (6) Dollerup.
 Ny Kirke (9) Pelvorm.
 Nühbel (11) Fokbæk.
 Næsodde (4) Morsum.
 Nørgaardskov (6).
 Nørreaa (1).
 Nørrehøj (6) (63 m).
 Nørreskov (3).

 Obdrup (7) Saatrup.
 Odenhüll (9) Nordstrand.
Okholm (9).
 Oksbøl (3) Nordborg.
 Oland (9) Okholm.

Oldenswort (10).
 Olderup (9) Husum.
 Oldersbek (9) Rantrum.
 Olufskær (1) Haderslev.
 Olpenæs (8) Kappel.
 Orbæk (7).
 Ording (10) St. Peder.
 Ornum (8) Eckernførde.
 Orsted, V. og Ø. (9) (se Ørsted).
 Osdorf (8) Gettorf.
Ostenfeid (9).
 Osterhamm (11) Elsdorf.
 Otting, S. (1) Haderslev.
Over-Jersdal (1).
 Oversø (6) Barderup.
 Oxager (6) Hyrup.
 Oxagerskov (6) Hyrup.
 Oxbøl (6) Maasbøl.
 Oxenvad (1) Sommersted.
Oxlev (8).
 Oxær (6) Flensborg.

Padborg (6).
 Padelack Hallig (9) Husum.
 Palore (7) Skaalby.
 Pamhul (1) Mastrup.
 Pamhul Skov (1) Mastrup.
Pelvorm (9).
St. Peter (10).
 Pommerby (6) Fuglsang-Grøn-
 holt.
 Poppenbüll (10) Garding.
 Pothøj (1) (84 m).
 Pries (8) Friederichsort.
 Prinzenmoor (11) Hamdorf.
 Pøl (3) Nordborg.
 Pølren (3) Skovby.

Rabøl (6).
 Ragebøl (3) Dybbøl.
 Ramsted (9) Svavsted.
 Randerup (4) Ballum.
 Rangtang (1) (81 m) Ø.-Lindet.
 Rangstrup (1) Bevtoft.
Rantrum (9).
 Rantum (4) Vesterland.
 Rathmannsdorf (8) Ny Witten-
 bæk.
 Ravnholt (6) Gelting.

Ravnkær (7).
 Ravnsbjærg (1) (76 m).
 Ravnsbjærg (2) (58 m).
Ravsted (4).
 Rebjærg (7) Sastrup.
 Refsø (1) Sommersted.
 Rejsby (1) Brøns.
 Rejsby Aa (1).
 Rendbjærg (3) Broager.
Rendsburg (11).
 Rens (4) St. Jyndevad.
 Rersholm (7) Skaalby.
 Reussiske Koge (9) Bredsted.
 Rheide, Gr. og Kl. (7) Gr. Rheide.
 Rheide Aa (7).
 Rickert (11) Rendsburg.
 Rimmelsbjærg (6) (44 m).
Ringsbjærg (6).
Rinkenæs (2).
Ris (2).
Riseby (8).
 Risum (4) Lindholm.
Roager (1).
 Rodaa (2 og 4).
 Romø (4) Kongsmark.
 Rost (1) Arrild.
 Rost (6) Kappel.
 Rovlbjærg (2) Hovslund.
 Rudbæk (1) Hovslund.
 Rudbøl (4) Tønder.
 Rumohrsgaard (3) Augustenborg.
 Rundemølle (2) Løjtkirkeby.
 Rurup (1) Toftlund.
Runtoft (6).
 Ryde (6) Lyksborg.
 Ryde (7) Sastrup.
 Rygge (7) Maarkær.
 Rylskov (6) Maasbøl.
Rødding (1).
 Røddinggaard (1) Rødding.
Rødekro (2).
 Rødemis (9) Husum.
 Rødenæs (4) Højer.
 Røgind (8) Eckernførde.
 Røjkær (6) Dollerup.
 Røllum (2) Uge.
 Rønhave (3) Sønderborg.
 Rønshoved (2) Hokkerup.
Rørkær (4).

- Saatrup (3) V. Saatrup.
Saatrup (7).
 Saatrupskov (3) V. Saatrup.
 Saddeldyne (4) Amrum.
 Sandager (2) Rinkeæs.
 Sandbjærg (3) V. Saatrup.
 Sandershøj (1) (46 m).
 Sandel (1) Arrild.
 Sandvig (1).
 Sandvig (3) Nordborg.
 Sankelmark (6) Barderup.
 Sarge (7).
 Sarup (3) Skovby.
 Satrup (1) Sommersted.
 Savstrup (7) S. Brarup.
 Saxtorf (8) Riseby.
 Schakkenborg (4) Møgeltønder.
 Scheelsberg (8) (106 m).
 Schilksee (8) Friederichsort.
 Schinkel (8) Gettorf.
 Sebbelev (3) Augustenborg.
Seeth (7).
 Seggelund (1) Haderslev.
Sehestedt (8).
 Sejerslev, N. og S. (4) Højer.
 Selk, Øvre (7) Slesvig.
 Sild (4).
 Sillerup (1) Fjelstrup.
 Sillerup (6) St. Vi.
 Sillerupbæk (1).
Simmersted (1).
 Simonsberg (9) Husum.
 Siseby (8) Fuglsang-Grønholt.
 Siversted (6) Eggebæk.
Skaalby (7).
 Skast (4) Ballum.
Skovlund (6).
Skeggerød (7).
 Skelbæk (4).
Skelle (3).
 Skibelund (1) Gabøl.
 Skobøl (6) St. Vi.
 Skobøl (9) Hatsted.
Skodborg (1).
 Skodsbøl (3) Broager.
 Skolderup (7) Tolk.
 Skovby (1) Hovslund.
Skovby (3).
Skovby (7).
 Skovbøl (2) Felsted.
 Skrave (1) Skodborg.
 Skrydstrup (1) Vojens.
Skærbæk (1).
 Skærreød (2) Aabenraa.
 Skærshøj (6) (70 m).
 Slavgaard (1) Sommersted.
Slesvig (7).
 Slien (7 og 8).
 Sliminde (8).
 Slivso (1).
 Slogsa (4).
 Smedeby, S. (6) Tarp.
 Smøl (3) Broager.
 Snarup (7) Tumbby.
 Snogbæk (3) V. Saatrup.
 Snogbækhage (3) Ullerup.
 Soderup (2) Jordkær.
 Sofie Magdalene Kog (9) Bredsted.
 Sollerup (6) Jybæk.
 Solt, L. St. (6) Mühlenbrück.
 Solthbro (7) Jybæk.
 Soltskov (6) *Mühlenbrück*.
Sommersted (1).
 Sophienhamm (11) Holm.
 Spandet (1) Arnum.
 Stadum (4) Læk.
 Staghøj (6) (67 m).
 Stanghæg (6) Runtoft.
 Starup Kirke (1) Haderslev.
 Stavn (8) Fuglsang-Grønholt.
Stedesand (4).
 Stegsvig (3) Nordborg.
 Stegsvig Snævring (7).
Stenbjærg (6).
 Stenderup (1) Toftlund.
 Stenderup (3) Nybøl.
 Stenderup (6) Havetoft.
 Stenderup (6) Gelting.
 Stenderupaa (6 og 7).
 Stendet Gaard (1) Haderslev.
Stenfelt (7).
 Stenholt (7) Jybæk.
 Stensbjærg (2) (87 m).
 Stenskovbjærg (1) (83 m).
Stepping (1).
Sterup (6).
 Stevning (3) Svenstrup.
 Stevningnor (3) Svenstrup.

- Stobbum (1) Fjelstrup.
 Stolk, Øvre (7) Bøglund.
 Stollig (2) Løjt kirkeby.
 Stoltebøl (6) Runtoft.
 Store Bredning (7 og 8).
 Strandelhjørn (1) Over-Jersdal.
 Strukum (9) Breklum.
 Stubbe (8) Riseby.
 Stubbæk (2) Aabenraa.
 Stubdrup (6) Sterup.
 Studsbøl Plantage (1).
 Stukstrup (7) Ølsby.
 Styding (1) Hammelev.
 Størværk Kog, Gml. og Ny (4).
 Sundeved (3).
 Sundsmark (3) Sønderborg.
 Surlykke (3) Sønderborg.
 Svakkendrup (6) Rabøl.
Svavsted (9).
 Svensby (6) Sørup.
 Svensbæk (6).
Svenstrup (3).
 Sverdrup (1) Øsby.
 Svesing (9) Husum.
 Syrbæk (2 og 4).
 Südfall (9) Pelvorm.
 Süderoog (9) Pelvorm.
Süderstapel (7).
 Sæd (4) Emmelsbøl.
 Søby (8) Fuglsang-Grønholt.
 Søgaard (2) Klipleve.
 Søholmaa (9).
 Sølsted (4) Visby.
Sølvested (7).
 Sølyst (1) S. Vilstrup.
 Søndensø (6) Sørup.
 Sønderaa (1).
 Sønderaa (4).
 Sønderballe (1) Hoptrup.
 Sønderballe (6) Gelting.
 Sønderballe Hoved (1) Hoptrup.
Sønderborg (3).
Sønderby (3).
 Sønderhav (6) Hokkerup.
 Sønderskov (3) Sønderborg.
 Sønderup (6).
Sørup (6).
 Sørupskov (6) Sørup.
 Søsand (9) Okholm.
- Taarning (1) Kristiansfeld.
 Tabdrup (1) Sommersted.
Tanslet (3).
Tarp (6).
 Tarp (6) Flensborg.
 Tastebjærg (2) (74 m).
 Tastrup (6) Flensborg.
 Tatenberg (8) (74 m).
Tating (10).
 Tetenbüll (10) Katharinenheerd.
 Tetenhusen (7) Kropp.
 Terkelstoft (6) Langballe.
Terp, Ø. (2).
 Tielen (7) Erfde.
 Tingbjærg (1) (61 m).
Tinglev (4).
 Tinningsted (4) Læk.
 Tinum (4) Vesterland.
 Tiset (1) Gramby.
 Tislund (1) Bevtoft.
Toftlund (1).
 Toftum (4) Emmelsbøl.
Tolk (7).
 Tolk Skovby (7) Tolk.
 Tornum (1) Lintrup.
 Torshalle (7) Saatrup.
 Torshjærg (7) S. Brarup.
 Torshøl (2) Hokkerup.
 Torsted (7) Tolk.
 Traasbøl (2) Bovrup.
 Trappen (2) Rinkenæs.
 Treja (7) Søvested.
 Trene (6, 7, 10 og 11).
 Trinlhjærg (2) (92 m.)
 Trøjborg (4) Møgeltønder.
Tumby (7).
 Tunby (8) Fuglsang-Grønholt..
 Tumbøl (2) Felsted.
 Tuntoft Nakke (3) Nordborg.
 Tved (6) Engelsby.
 Tvedskov (6) Engelsby.
 Tyrstrup (1) Kristiansfeld.
 Tüttendorf (8) Gettorf.
Tønder (4).
Tønning (10).
 Tørring (1) Hammelev.
 Tøstrup (6) Skeggerød.
- Ubjerg (4) Tønder.

Udmark (6) Gelting.
 Uge (2).
 Ulkebøl (3) Sønderborg.
 Ullerup (3).
 Ulsnæs (7) Stenfelt.
 Ultang (1) Hejsager.
 Ulvesbüll (10) Witzwort.
 Urnehoved (2) Uge.
 Ustrup (1) Mastrup.
 Utholm (10).

 Vabs (8).
 Vakkerballe (6) Gelting.
 Vakkersrød (7) S. Brarup.
 Valsbøl (6).
 Valsbøl (9) Breklum.
 Vanderup (6) Tarp.
 Vandling (1) Haderslev.
 Varnæs (2).
 Varnæshoved (2) Varnæs.
 Varnæsvig (2) Varnæs.
 Vedelbæk (7).
 Vedelspang (7) Slesvig.
 Vedelspang (7) Slesvig.
 Vedding (6) N. Vigespør.
 Vedsted Kirke (1) Mastrup.
 Vejbæk (6) Faarhus.
 Venningbund (3) Broager.
 Venningssted (4).
 Verteinine (3) Augustenborg.
 Ves (6) Maasbøl.
 Vesby (4) Medelby.
 Vesby (6) Maasbøl.
 Vesterholm (6) Sterup.
 Vesterland (4).
 Vesterskov (6) Langballe.
 Vestre (4) Ladelund.
 Vi, St. (6).
 Viby (3) Skovby.
 Vidaa (4).
 Vilsbæk (2) Faarhus.
 Vilstrup, N. (1) S. Vilstrup.

Vilstrup, S. (1).
 Vindeby (8) Eckernførde.
 Vindeby Nor (8) Eckernførde.
 Vindemark (8).
 Vippendrup (6) Sørup.
 Visby (4).
 Vodder (1) Skærbæk.
 Vognshøj (4) (62 m).
 Vojens (1).
 Vojensgaard (1) Vojens.
 Vollerup (3) Sønderborg.
 Vollerwiek (10) Garding.
 Volstrup, L. (6) Freienwillen.
 Vonsbæk (1).
 Vorbjærg (2) (69 m).
 Vrixum (4) Wyk.
 Værkshøj (4) (45 m).

 Wascherslebe (6) Flensborg.
 Welt (10) Garding.
 Wildes Moor (9) Svavsted.
 Winnert, (9) Rantrum.
 Wittbek (9) Ostensfeld.
 Wittensee (8).
 Wittensee, Gr. (8).
 Witzwort (10).
 Wohlde (7).
 Wollenberge (7) (29 m).
 Wulfshagen (8) Gettorf.
 Wyk (4).

 Ølsby (7).
 Ørby (1) Vonsbæk.
 Ørbyhage (1) Vonsbæk.
 Ørsbjærg (6) Skeggerød.
 Ørsted (1) Sommersted.
 Øsby (1).
 Østenaar (9) Fjolde.
 Østerby (4) Valsbøl.
 Østerby (4) Daler-Østerby.
 Østerby (8) Ascheffel.
 Øvenum (4) Wyk.

FORTEGNELSE OVER BILLEDER OG KORT.

	Side
1. Kort over Sprogforholdene 1864	10
2. — — Afstemningerne til Rigsdag og Landdag 1867 .	11
3. Nikolaj Ahlmann	12
4. Hans Andersen Krüger	18
5. Hans Lassen	35
6. A. D. Hørlyck	36
7. J. P. Junggren	39
8. A. D. Jørgensen	63
9. Gustav Johannsen	73
10. K. F. Monrad	81
11. A. K. K. Holdt	82
12. J. C. Juhler	82
13. J. Johansen	83
14. Adolf Knudsen	83
15. J. A. Wiinsted	84
16. Jens Langkjær	85
17. H. M. Tofte	87
18. A. P. West	87
19. L. Koch	89
20. Johan Wegener	90
21. Fr. Helveg	90
22. Sofus Høgsbro	91
23. Ludvig Schrøder	91
24. Cornelius Appel	92
25. S. H. Salling	98
26. J. P. Jensen	99
27. A. Tyssen Hansen	100
28. Hinrich Thomsen	101
29. N. Lycke	105
30. St. Poulskirken i Rødding	106
31. L. B. Povlsen	108
32. Frimenighedskirken i Bovlund	110
33. Jørgen Eriksen	112
34. K. Rosendal	112
35. R. Thomsen	113

	Side
36. Frimenighedskirken i Haderslev.....	115
37. Thade Petersen	116
38. Jens Jørgensen	118
39. Frimenighedskirken i Skærbæk	119
40. — - Aabenraa	120
41. — - Sundeved	121
42. Lars Birk	123
43. Hans Schack-Schackenborg	126
44. P. Reimers	130
45. J. N. H. Skrumsager	132
46. H. D. Kloppenborg	133
47. P. Skau	137
48. Joh. Moldt	139
49. N. Nissen (Nordborg)	140
50. M. Simonsen	141
51. C. Finnemann	194
52. C. C. Fischer	196
53. J. Jessen	203
54. H. R. Hiort-Lorenzen	207
55. H. P. Hanssen-Nørremølle	237
56. H. Matzen	250
57. Mads Egholm	257
58. M. Andresen	269
59. Nic. Andersen	270
60. »Folkehjem« i Aabenraa	271
61. P. Grau	274
62. Julius Nielsen	276
63. H. Jepsen Christensen	280
64. Nis Chr. Nissen (Viby)	288
65. H. D. Kloppenborg-Skrumsager	289
66. P. Jessen	290
67. Erik Schlaikjer	298
68. Johannes Tiedje	305
69. Pastor Schmidt, Vodder	316
70. Pastor Tonnesen, Hoptrup	317

Stentrykt Kort.

Sønderjylland ..... bag i Bogen.

Vignetterne paa Bindets For- og Bagside er tegnet af *Fr. Kraul*.

INDHOLD.

	Side
I. De første Aar under Preussen	1
»Hertug Frederik VIII«. Kronjuristernes Kendelse. Besøget i København 1865. Manteuffel. Hansen-Grumbys Henvendelse til danske Stændermænd. C. Scheel-Plessen. Pragfredens § 5. De 47s Adresse. Valg til den grundlovgivende nordtyske Rigsdag. Nik. Ahlmann. Aabenraa-Overenskomsten.	
II. Hans Krügers sidste Aar	17
Krüger i Rigsdagen. Samtale med Bismarck. Krügers Opfordring til Rigskansleren. Forhandling derom (Wachs, Hänel, Windhorst, B. Bülow). Overenskomst 1878 om Ophævelse af § 5. Udtalelser derom. Krügers Sygdom. Valgmændenes Henvendelse til ham. Strid om Edssaflægelse. Krügers Død.	
III. Hans Lassens og Junggrens Rigsdagstid	34
Hans Lassen. A. D. Hørlyck. J. P. Junggren. Af Junggrens Bladartikler. Strid om Rigsdagsvalget. Hans Lassen valgt 1881. Landdagsvalg. Strid om Edsspørgsmaalet. Junggren valgt til Rigsdagen 1884. Hans Rigsdagsvirksomhed. Junggrens Død 1886.	
IV. A. D. Jørgensen	56
H. P. Hanssens Dom om ham. Jørgensens Barndomsliv i Graasten. Skoletid i Flensborg. Indvielse i dansk Aandsliv i København. Lærer ved Flensborg Latinskole. Lærer i København. Ansættelse i Rigsarkivet. Historisk Forfattervirksomhed.	
V. Gustav Johannsen	67
Valgt til Rigsdagsmand 1884. Hans Herkomst og Udvikling til 1864. Afsat fra Lærerembedet. Lærer i Flensborg. Boghandler. »Flensborg Avis«. I Fængsel: i Glückstadt 1876, Magdeburg 1879. Rigsdagsmand for 1. Valgkreds efter Junggrens Død. Tilslutning til »de frisindede«. Regeringspræsident Tiedemanns Dom om ham. H. P. Hanssens Skildring af ham.	
VI. Skoleforhold	80
a. Danske Realskoler i Flensborg, Aabenraa, Tønder og Haderslev. K. F. Monrad. A. K. K. Holdt. J. C. Juhler. J. Johansen. Folkehøjskoler og Landboskoler. Sandbjerg (Adolf Knudsen. J. Langkjær). Aagaard (Wiinsted. H. M. Tofte). Vonsbæk (A. P. West). Brøns (L. Koch). Rødding (Joh. Wegener. F. Helveg. Sofus Høgsbro. L. Schrøder. Appel).	
b. Fra 1871 6 ugentlige Timer Tysk i alle Skoler. Ny »Skoleinstruks« af 9. Marts 1878. Skolebøgerne. Læreruddannelsen. »Sædelighed og rent Sindelag«.	

Danske Privatskoler umulige. Bekendtgørelse af 18. December 1888 om det danske Sprogs fuldstændige Udelukkelse af Skolen fra 1. April 1889. Henvendelse til Overpræsidenten og Kultusminister Goszler mod denne Foranstaltning. Deres afslaaende Svar. Dannelse af en Nordslesvigsk Skoleforening (S. H. Salling. J. P. Jensen. Th. Møller. A. Tyssen Hansen. H. Thomsen. A. Lebeck).

- VII. Kirkelige Forhold**..... 103
 Masseafskedigelser af danske Præster. Indskrænkning af danske Gudstjenester. Præsterne Statstjenere. Fri-Frimenheder (Rødding. Appel. N. Lycke. Bovlund. L. B. Povlsen. Haderslev. R. Thomsen. Thade Petersen. Sundevad. J. Eriksen. Skærbæk. J. Jørgensen. Aabenraa. K. Rosendal). Indre Mission. Lars Birk. Præsternes Virksomhed for 2 Timers ugentlig Undervisning i Modersmaalet. Salmebogssagen (Grev Schack, P. Skau, Biskop Kaftan).
- VIII. Vælgerforeningen**..... 128
 Foreningens Oprettelse. J. P. Reimers. J. N. H. Skrumsager. H. D. Kloppenborg. P. Skau. J. Moldt. N. Nissen (Nordborg). Martin Simonsen.
- IX. Indledning til Køllerpolitikken**..... 143
 Kejser Wilhelm I.s Død. Frederik III. Wilhelm II. Talen i Frankfurt. Grev Caprivi. Tyskernes Utilfredshed med ham. Dannelsen af en »tysk Forening for Nordslesvig«. Dr. Hahn. Pastor Chr. Joh. Jacobsen. Hans mange Fortrykningsforanstaltninger og deres økonomiske Vanskeligheder. Brud mellem ham og Landraad Becherer. Gensidige Beskyldninger. Fyrst Hohenlohe Rigskansler. De danske Skuespillere udvises. En Del Foreningsforeninger lukkes. »For en Ordens Skyld«.
- X. Køllerpolitikens Tid. I.**..... 156
 E. M. v. Køller. Landraad Dr. Mauve. Udvisninger (N. Outzen. True. Carlsen o. m. fl.). Prof. Hans Delbrücks Udtalelser derom. v. Køller paa Hyldingsrejse i Nordslesvig. Forhandling i Landdagen (Dr. Barth. Indenrigsminister v. d. Recke. Kultusminister Bosse. Finansminister Miquel. Grev O. Moltke. H. P. Hansen). Forhandling i Rigsdagen. Gustav Johannsens Tale.
- XI. Køllerpolitikens Tid. II.**..... 182
 Krænkelse af Forældreretten (Katrine Marie Nielsen. Peter Sandvej. Fru Lautrup o. fl.). Rigsdagens Forhandling derom. Tjenestedrengekriegen. Fru Wildenradt-Krabbe. »Det gamle Dannevirke«. Optanterne. Optantlaveri. Udvisninger (Fr. Bohnfeldt. Nis Schmidt. Joh. Ahrendts. Chr. Finnemann. Nis Finnemann. Proces.

	Side
Landraad Becherers Vidner. Forsøg mod P. Timmermann. Nybygden ved Rødning.	
XII. Jessen og hans Rigsdagstid.	203
Jessens Slægt og Barndom. Seminariet i Tønder. Lærer i Broager og Tønder. Studier i Paris og Göttingen. Haderslev Realskole. »Flensborg Avis«. Pressefølger mod danske Blade. Jessen gentagne Gange i Fængsel. Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn. Jessen i Rigsdagen. Hans Valgtaler.	
XIII. H. P. Hanssen-Nørremølle.	226
Slægten. Hjemmet. Studier i Leipzig, Berlin og København. »Sønderjydske Aarbøger«. Politisk Anskuelse. Medlem af Landdagen. Virksomhed i Landdagen. Programtale før Rigsdagsvalget efter Jessens Død. Rigsdagsmand. Rigsdagens Opløsning. Valg 1907.	
XIV. Optantsagen. — Kampen om Jorden.	249
H. Matzen. Minister v. Hammerstein. Landdagsmand Kr. J. Jürgensen. Ministerialdirektør Dr. Peters. Grev Raben-Levetzau. Fyrst Bülow. Overenskomst af 11. Januar 1907. De »Hjemløse«. Mads Egholm. Den tyske Forenings Holdning. Bosættelsesselskabet. Rente-gaarde. Domæner. Kreditforeningen.	
XV. De danske Foreningers Aarsmøder	264
Drillerier overfor Foreningerne. Gæstgivere og Kromænd maa nægte Lokaler. Forsamlingshuse. »Frej's« Skæbne. Aarsmøderne. Sprogforeningen. »Folkehjem« i Aabenraa. Vælgerforeningen. Meningsforskel. Styrkeprøve ved Valget af en ny Formand. Oprettelse af et Arkiv og et Sekretariat. Julius Nielsen. Jærnfondet. Det socialpolitiske Kursus. Skoleforeningen.	
XVI. Efter 1906. — Den tyske Forening	282
Ny Overpræsident. v. Bülows Tale i Haderslev. Grev Rantzau-Rastorff. Løfter til Dr. Hahn. Den ny Foreningslov. H. P. Hanssens Modstand. Landdagsvalg 1908. Nis Nissen. Kloppenborg-Skrumsager. P. Jessen. Dr. Hahns voldsomme Taler. »Schleswigsche Grenzpost's« Angreb. Regeringens skiftende Holdning. Gymnastik.	
XVII. Bevægelse i tyske Kredse	295
Geheimejustitsraad Jürgensens Art. i »Kölnische Zeit«. Tønder Byraads Udtalelse. Erik Schlaikjers Bladartikler. Professor Rade. Johannes Tiedje. Hans Artikler. Fredsforeningen (Pastor Schmidt i Vodder). Præsteforeningen (Pastor Tonnesen i Hoptrup). Slutning.	
Tillæg I: Valgbestemmelser	321
Tillæg II: Rigsdagsvalg i 1., 2. og 4. sønderj. Kreds	324
Navneregister	329
Navneliste til Kortet over Sønderjylland	337
Fortegnelse over Billeder og Kort	348

